ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1
ANUL IX
1958

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1

ANUL IX

1958

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
APARE DE 2 ORI PE AN
Redacţia: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
Bucureşti, str. I. C. Frimu, 11.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul IX, nr. 1 1958

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том IV, № 1 1958

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome IX, nº 1 1958

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

PROBLEMA SCIŢILOR DIN TRANSILVANIA ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

S-a spus de mai multe ori despre opera lui Vasile Pârvan, cu referire specială la *Geticele* sale, că ea se caracterizează printr-o viziune istorică justă în care problemele mari sînt văzute şi aşezate în cadrul lor firesc, chiar atunci cînd documentarea pe care se bazează comportă unele lipsuri explicabile fie prin scăpări ce pot fi întîlnite în opera oricărui cercetător, fie prin faptul că unele informaţii au apărut abia după publicarea operei sale [1].

Pornind de la această premisă, vom încerca să arătăm dacă ea este valabilă şi în problema care formează obiectul expunerii noastre, aceea a prezenţei sciţilor în Transilvania. În analiza părerilor lui Vasile Pârvan nu vom insista atît asupra faptelor cunoscute de Pârvan, cît asupra informaţiilor şi interpretărilor publicate după apariţia operei sale. Pentru a aprecia în ce măsură acestea confirmă sau modifică părerile marelui nostru arheolog, este necesar să recapitulăm totuşi în cîteva cuvinte părerile lui în această privinţă.

Poziţia lui Vasile Pârvan în problema sciţilor se poate vedea chiar de la începutul consideraţiilor pe care le face asupra descoperirilor scitice din Dacia, cînd îşi propune să revizuiască unele păreri mai vechi referitoare la influenţa scitică în cultura primei epoci a fierului pe teritoriul patriei noastre.

Ne permitem să cităm în întregime acest pasaj din *Getica*, pasaj pe care îl putem considera ca rezumînd felul de a gîndi al lui Vasile Pârvan în problema care ne interesează.

«Adevărata vîrstă a fierului — spune Vasile Pârvan — începînd în Dacia de-abia pe la a. 700 a. Chr., s-a creat o întreagă tradiţie în protoistoria contemporană, de a se numi hallstattul getic «epoca scythică a fierului», adică de a caracteriza drept orientală civilizaţia Daciei între sec. VII şi IV a. Chr. Or, după cum am văzut în amănunte mai sus, la venirea scythilor în Dacia, exista aici o *puternică civilizaţie locală*, *care luase din plin drumul spre formele fierului occidental.* Este deci de lămurit acum, întrucît scythii au adus ceva hotărîtor în cultura Daciei şi astfel au modificat în vreun fel

---

[1] De ex. Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 162.

această cultură, eventual întrucît s-au lăsat dimpotrivă ei influenţaţi de dînsa, adoptînd fie elemente locale, fie elemente vestice, italice ori alpine»[1]. Urmează analiza descoperirilor considerate ca scitice de pe teritoriul ţării noastre şi concluzia la care ajunge savantul arheolog pe baza acestei analize.

« Dacă prin urmare — spune Vasile Pârvan — cultura scytică din Dacia getică se prezintă relativ izolată şi săracă, fără nici un element caracteristic nici în industria metalelor, nici în cea a ceramicii, este clar că nu bietele enclave scythice, ci tot puternicul şi largul mediu central şi sud-est european, hallstattian, a trebuit să dea *şi după venirea scythilor* fermentul cel mai activ de agitare şi fructificare a forţelor şi valorilor locale getice, pînă la trecerea civilizaţiei de aici în chip definitiv în *a doua vîrstă a fierului*, pregnant celtică»[2].

Acelaşi punct de vedere îl exprimă Pârvan şi în lecţiile pe care le-a ţinut în 1926 la Cambridge şi care au fost publicate ulterior în volumaşul *Dacia*, spunînd, de pildă: «În Carpaţii de nord, scitismul nu e decît un simplu incident local şi trecător. În Transilvania de sud, scitismul, deşi destul de bine reprezentat ca număr de fapte, nu ajunge să-şi imprime caracterul specific în a doua parte a primei epoci de fier locale», sau «*Epoca scită* din această regiune va fi un adevărat *hiatus* între vechea şi frumoasa civilizaţie indigenă a bronzului şi renaşterea getă din a doua epocă a fierului, pe bază locală, dar adînc influenţată de elementele celtice »[3].

Pârvan ajunge la aceste concluzii, în ceea ce priveşte Transilvania, analizînd descoperirile din aşa-zisa epocă scitică, provenind din această provincie. El cunoaşte 34 de astfel de descoperiri, pe care le citează după lucrări mai vechi şi în special după P. Reinecke sau M. Roska. Eliminînd de la început unele obiecte ca de pildă vîrfurile de săgeţi din bronz, considerate ca scitice, sau oglinzile de bronz greco-scitice din inventarul indiscutabil scitic al descoperirilor, numărul acestor descoperiri care mai pot fi considerate scitice se reduce la vreo 15[4].

În ceea ce priveşte datarea perioadei aşa-zise scitice, Pârvan datează această perioadă în linii mari între secolele VII şi IV î.e.n., fără a insista prea mult asupra datării diferitelor descoperiri[5].

Drumurile de înaintare spre vest ale sciţilor au fost, după Pârvan, următoarele[6]:

«1) prin N Carpaţilor, spre Lusacia deoparte şi Slovacia de alta; 2) prin Moldova şi pasul Oituzului spre Transilvania centrală şi meridională; însfîrşit 3) prin stepa basarabeano-valacho-dobrogeană, spre Oltenia şi Banat deoparte, spre Bulgaria de alta».

★

[1] V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 348.
[2] *Ibidem*, p. 365.
[3] *Idem*, *Dacia, civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, ed. nouă, Bucureşti, 1957, p. 59—60 şi 66.
[4] *Idem*, *Getica*, p. 348 şi urm.
[5] *Ibidem*, p. 6—7.
[6] *Ibidem*, p. 6 şi urm. şi p. 728.

Am expus foarte pe scurt părerile lui Vasile Pârvan în problema care ne interesează. Vom arăta tot aşa de scurt, care sînt părerile altor cercetători care s-au ocupat cu această problemă după apariţia *Geticelor*.

Învăţatul maghiar Fettich Nándor s-a ocupat în mai multe rînduri, fie direct, fie indirect cu antichităţile scitice din Transilvania. Încă în 1928 el dă o listă succintă a descoperirilor scitice din Transilvania într-o notă din lucrarea sa asupra descoperirii de la Zöldhalompuszta [1]. Cîţiva ani mai tîrziu, în 1931, Fettich prezintă descoperirile scitice din Ungaria şi Transilvania în cuprinsul marii lucrări a lui Rostovţev, *Skythien und der Bosporus*[2]. El menţionează pentru Transilvania un număr mai mic de descoperiri decît Pârvan. Cîteva din acestea nu figurează la savantul romîn. Amintim ca mai importantă descoperirea de la Pănad, unde s-a găsit un akinakes [3].

Descoperirile scitice din Ungaria şi Transilvania se împart, după Fettich, în trei grupuri între care grupul transilvan e răspîndit în ţinutul rîurilor Mureş, Tîrnave şi Olt. El se caracterizează prin morminte cu schelet, incineraţia neputînd fi constatată cu siguranţă în nici un caz[4].

Fettich revine asupra problemei ce ne interesează în repetate rînduri. Aşa, de pildă, în 1934, cînd îi reproşează lui Pârvan că subapreciază importanţa sciţilor în Transilvania şi că nu admite nici o legătură între sciţii de aici şi cei din Ungaria[5].

Se pare că savantul maghiar susţine încă importanţa pe care au avut-o sciţii în regiunile noastre, după cum reiese din următoarele cuvinte, scrise în 1953:

«Culturii scitice din ţinutul Niprului şi din bazinul Carpaţilor trebuie să i se acorde o importanţă mai mare decît se putea crede pe vremea lui Pârvan. Marile descoperiri de cerbi de aur, mulţimea obiectelor turnate în cel mai bun stil animalier scitic şi alte monumente, nu indică faptul că apariţia sciţilor în Ungaria şi Transilvania ar fi fost episodică, deşi se poate accepta ca sigur că sciţii — ca şi celţii — au fost aici absorbiţi în curînd de populaţia băştinaşă»[6].

Nu am vrea să insistăm prea mult asupra părerilor altor autori care s-au ocupat cu problema sciţilor în Transilvania, acestea fiind în general cunoscute. Ne vom mărgini să le menţionăm numai în măsura în care ele pot fi puse în legătură cu concluziile lui Pârvan, fie că le confirmă, fie că le contestă.

Astfel Gordon Childe acceptă în linii mari părerile lui Pârvan, presupunînd şi el un amestec al elementelor de cultură scitice din Transilvania cu elemente locale greu de determinat. El se îndoieşte însă că invazia scită ar fi putut avea loc încă în sec. VII şi o plasează în sec. VI î.e.n. [7].

---

[1] Fettich Nándor, *A zöldhalompusztai szkita lelet*, ArchHung, III, 1928, p. 24 nota. 48.

[2] M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931, p. 494 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 503.

[4] *Ibidem*, p. 496.

[5] Fettich Nándor, *A garcsinovói szkita lelet*, ArchHung, XV, 1934, p. 35.

[6] *Idem Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, ActaArch, III, 1953, p. 169.

[7] G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929, p. 394 şi urm.

În lucrarea sa asupra Sciţiei şi Bosporului, publicată în 1931, Rostovţev aduce următoarele concluzii la repertoriul lui Fettich:

«Repertoriul descoperirilor din Ungaria şi Transilvania arată cît de puternică a fost colonizarea acestor regiuni de purtătorii culturii scitice. Obiectele scitice descoperite în morminte pot aparţine populaţiei locale care le-a adoptat, lucrurile se pot prezenta însă şi invers în sensul că sciţii şi-au însuşit foarte curînd formele şi ritualul de înmormîntare băştinaşe. Datarea descoperirilor nu poate fi făcută cu precizie, deoarece ele nu conţin obiecte greceşti. Este probabil că sciţii au format în Transilvania o insulă izolată şi că ei au avut numai ocazional contact cu coloniile greceşti de pe ţărmul Mării Negre. În general descoperirile prezintă un caracter arhaic»[1].

I. Nestor acceptă în linii mari părerea lui Pârvan în privinţa prezenţei sciţilor în Transilvania, arată însă că cele mai vechi descoperiri nu datează dinaintea sfîrşitului secolului VI î.e.n., cele mai multe fiind din sec. V şi IV[2].

C. Daicoviciu consideră şi el juste consideraţiile lui Pârvan şi crede că o mare parte a descoperirilor aşa-zise scite este mai degrabă de origine locală[3].

Mai pe larg decît autorii precedenţi s-a ocupat cu problema sciţilor în Transilvania, după Vasile Pârvan, cunoscutul cercetător ardelean Roska Márton[4]. Acesta cunoaşte un număr mai mare de descoperiri aşa-zise scitice decît savantul romîn. Dintre descoperirile care nu figurează la Pârvan, următoarele conţin numai vîrfuri de săgeţi: Barot, Bădeni, Deta, Gilău, fostul jud. Tîrnava Mică, Cincşor, Moigrad, Boroşneul Mare, Hoghiz, Porceşti, Secuime, Ardeal, Ungra, Cheia Turzii, Moldoveneşti, Pasul T. Roşu, Band, Cetea. Am văzut însă că Pârvan nu socoteşte vîrfurile de săgeţi din bronz ca elemente exclusiv scitice. Cu toate acestea, Roska spune de cîteva ori că săgeţi mai numeroase nu se găsesc decît în morminte scitice.

Alte descoperiri care nu figurează la Pârvan şi care sînt menţionate la Roska sînt: Ugra, care însă, după cum s-a mai arătat, este o descoperire prescitică; Archita, unde pe lîngă săgeţi s-au găsit şi alte obiecte între care unul sau două pumnale de fier; Boianul de Sus, unde pe lîngă 100 de săgeţi par a fi fost descoperite şi vase de bronz (?); Alba-Iulia, conţinînd un mic clopoţel de bronz; Cerghidul Mic, o fibulă şi săgeţi; Ticvanul Mare, cinci săgeţi şi un inel de bronz; Răscruci (Valasut), mai multe obiecte de bronz între care o oglindă, şi Mădăraş, conţinînd un fragment de aplică de tolbă.

După cum se poate vedea chiar din această rapidă înşirare a descoperirilor pe care nu le menţionează Pârvan, ele nu contribuie decît într-o mică măsură la îmbogăţirea numărului de elemente care ar putea fi considerate scitice în Transilvania. În acest sens nu pot fi luate în considerare decît pumnalele de la Archita şi aplica de gorytos de la Mădăraş.

Alte cîteva descoperiri care nu figurează la Pârvan sînt menţionate de Roska Márton ca «probabil» scitice. Acestea sînt: Racoşul de Jos, Ştena

[1] M. Rostowzew, *op. cit.*, p. 530 şi urm.

[2] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. BerRGK, 1933, p. 141 şi urm.

[3] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 36 şi urm.

[4] M. Roska, *Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens*, ESA, XI, 1937, p. 167 şi urm.

Cohalm, Vişta, Ogra, Feldioara şi Bădăcini. Nici acestea nu pot fi considerate însă ca pregnant scitice, fiind vorba îndeosebi de vîrfuri de săgeţi, iar aşa-zisele vîrfuri de baldachin din bronz, de la Vişta şi Bădăcini, fiind, după cum a arătat A. Mozsolics [1], prescitice.

Concluziile pe care le trage M. Roska asupra prezenţei sciţilor în Ardeal nu se deosebesc prea mult de concluziile lui Vasile Pârvan. După Roska [2], sciţii au pătruns în trei grupuri mari spre vest, şi anume la nord şi sud de Carpaţi şi prin Moldova prin toate trecătorile accesibile. Dominaţia scitică în Transilvania a durat de la sfîrşitul sec. VII pînă la începutul sec. IV î.e.n., cînd sciţii se retrag dinaintea celţilor. Colonizarea scită a fost destul de slabă, populaţia băştinaşă sau o mare parte a acesteia a rămas subjugată. Între ambele populaţii a existat un schimb continuu de bunuri culturale.

Menţionăm în treacăt lucrările unor învăţaţi străini care s-au ocupat cu problema expansiunii scitice. Printre aceştia J. Böhm[3] este şi el de părere că în descoperirile «scitice» din Europa centrală există multe elemente de factură locală. Influenţat de părerile lui Rostovţev, Tadeusz Sulimirski[4] vorbeşte de o puternică expansiune scitică spre apus, dar şi de relaţii paşnice între sciţi, sau mai bine zis locuitorii silvostepei, şi cei din Europa centrală. Grupa scitică din Transilvania se formează în sec. V. Sciţii care au pătruns în Transilvania au supus pe aborigeni, dar întrerupînd contactul cu patria lor, s-au amestecat foarte repede cu aceştia.

O listă a monumentelor din epoca scitică găsite în Transilvania, care cuprinde şi ultimele descoperiri, o dă I. H. Crişan[5]. Autorul crede că grupa scitică din Transilvania trebuie datată după anul 600 î.e.n.

★

După cum s-a văzut şi din cele arătate pînă aici, problema sciţilor în Transilvania a fost de cele mai multe ori tratată în strînsă legătură cu problema sciţilor în Ungaria şi mai ales pe cîmpia maghiară, în ţinuturile Tisei. Într-adevăr, cele două probleme formează de fapt una singură, cu două aspecte înrudite. Astfel stînd lucrurile, e necesar să vedem care sînt ultimele concluzii ale arheologiei maghiare în această privinţă.

Amintim, deocamdată în treacăt, deoarece vom reveni asupra ei mai pe larg, lucrarea tînărului cercetător Bottyán Árpád, dispărut în timpul războiului, intitulată *Sciţii pe Cîmpia maghiară*. Această lucrare, multiplicată în 1955 de Muzeul naţional maghiar prin rotaprint, este importantă

---

[1] A. Mozsolics, *Spätbronzezeitliche durchbrochene Wagenbeschläge*, ActaArch, VII, 1956, p. 14.

[2] M. Roska, *op. cit.*, p. 201.

[3] J. Böhm, J. Jankovich, *Skythovie na Podkarpatske Rusi*, în *Carpatina*, I, 1936; cf. A. I. Meliukova, *К вопросу о памятниках скифской культуры на территории средней Европы*, SA,XXII, p. 240.

[4] T. Sulimirski, *Kultura lužycka a Scythovoie*, în *WiadArch*, XVI, 1939 (1948); *Scythian antiquities in Central Europa*, AntJ, 1945, p. 1 şi urm. şi *Zagadnienie upadku kultury lužyckiej*, I, Poznan, 1948; cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 241 şi urm.

[5] I. H. Crişan, *Mormîntul scitic de la Şaroş-Sonde*, în *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului raional Mediaş*, 3, 1955—1956, p. 53 şi urm. A se vedea şi Dorin Popescu, *Sciţii în Transilvania*, în *Transilvania*, 74, nr. 3—4, 1943.

nu atît prin concluziile ei, care astăzi sînt depășite, cît prin analiza materialelor descoperite[1].

Rezultate noi în problema sciților a obținut însă arheologia maghiară prin dezvelirea cimitirului de la Vekerzug, lîngă orașul Szentes, pe malul Tisei. Aceste rezultate au fost comunicate de Párducz Mihály în trei rapoarte substanțiale, publicate în *Acta Archaeologica* ale Academiei de Științe Maghiare și într-un referat prezentat în octombrie 1955 la Congresul maghiar de arheologie [2]. La descoperirile de la Vekerzug se adaugă și cele aproape 500 de morminte săpate la Tápiószele, care nu au fost încă publicate.

Bazîndu-se pe toate aceste descoperiri, Párducz își formulează rezultatele obținute în următoarele puncte:

«1. Trăsăturile caracteristice ale descoperirilor din vechea epocă scitică și extensiunea lor teritorială; momentul imigrării scite. 2. Evaluarea datelor celor mai recente asupra raporturilor scito-celtice. 3. Relațiile dintre sciți și populația primitivă; stratificația acesteia. 4. Legăturile între Alföld și Transdanubia în epoca scitică; traiectul imigrației scitice. 5. Noile dovezi ale legăturilor dintre sciții din Ungaria și cei din Rusia Meridională (rituri funerare, noi tipuri de obiecte)» [3].

Rezervîndu-ne dreptul de a reveni într-o oarecare măsură asupra celorlalte puncte în partea a doua a lucrării noastre, vom insista deocamdată asupra punctului 4 al concluziilor lui Párducz, cel care tratează despre legăturile dintre cîmpia maghiară și Transilvania, cuprinzînd în același timp o succintă prezentare a cunoștințelor pe care le avem asupra problemei scite în această provincie [4].

Spre deosebire de Cîmpia maghiară, spune Párducz vorbind despre riturile funerare, mormintele din Transilvania sînt orientate în principal în direcția vest-est și conțin schelete întinse pe spate. Numărul mormintelor de incinerație și în special al celor cu cenușa împrăștiată, ca și numărul mormintelor cu schelete chircite este redus. E adevărat însă că datele pe care le avem sînt prea sărace pentru a ne forma o imagine definitivă asupra acestei probleme. Se admite în general că mormintele de incinerație și cele cu schelete chircite aparțin populației locale, în timp ce în cimitirul de la Vekerzug sînt considerate ca scitice în primul rînd mormintele cu cenușă împrăștiată. Legăturile care există între cele două teritorii ne arată că sciții au ocupat cîmpia maghiară trecînd prin Transilvania. O dovadă a acestei afirmații o constituie următoarele:

1) identitatea obiectelor descoperite în ambele teritorii;

2) morminte cu schelete întinse pe spate, orientate vest-est, cuprinzînd obiecte scitice;

3) morminte cu cenușă împrăștiată în ambele teritorii;

4) prezența realgarului în morminte (în Transilvania există zăcăminte);

---

[1] Bottyán Árpád, *Szkiták a magyar alföldön*, în *Régészeti Füzetek*, 1, 1955.

[2] M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug*, ActaArch, II, 1952, p. 143 și urm.; IV, 1954, p. 25 și urm.; VI, 1955, p. 1 și urm.

[3] M. Párducz, în comunicarea ținută la Congresul maghiar de arheologie, 1955. A se vedea și M. Párducz, *Szkitakori kutatásunk újabb eredményei*, AÉ, 82, 1955, p. 15 și urm.

[4] *Ibidem*.

5) înmormîntări de cai; acestea sînt în Transilvania sporadice şi cu un caracter mai puţin pronunţat ca la Vekerzug şi la Chotin;

6) pietre brute (de măcinat) în morminte;

7) precum şi lipsa unor date asupra unei alte direcţii a imigrării.

Totuşi, continuă Párducz, dă loc la reflecţii faptul că, în general, riturile funerare se deosebesc în ambele regiuni şi că descoperirile din Transilvania prezintă într-o oarecare măsură un caracter mai arhaic. Acestea s-ar explica prin supoziţia că imigrarea scitică s-a făcut în două valuri. Primul val, datat pe la 600 î.e.n., nu a depăşit Transilvania. El se caracterizează prin scheletele întinse pe spate şi prin inventarul tipic scitic. Valul al doilea îşi continuă drumul spre Cîmpia maghiară, trecînd prin văile rîurilor ardelene. Este caracterizat prin mormintele cu cenuşă împrăştiată, prin înmormîntările cu cai şi eventual prin aplicile cruciforme etc. Astfel s-ar explica, zice Párducz, caracterul mai recent al unei părţi a descoperirilor scitice din Alföld, care se datează la sfîrşitul sec. VI sau începutul secolului V. Tot aşa se explică şi numărul restrîns al mormintelor cu cenuşă împrăştiată din Transilvania.

Cam acelaşi lucru îl spusese Párducz în al doilea raport al său asupra cercetărilor de la Vekerzug, publicat în 1954. În această lucrare savantul maghiar prezintă descoperirile cu schelete culcate pe spate din Transilvania. Acestea sînt următoarele: Archita, Proştea Mică, Rodbav, Lopadea Ung., Gîmbaş, Tîrgu-Mureş, Mirislău, Aiud (Promenada, Örhegy, Gerepen, Hollos), Murgeşti, Jidvei, Simeria, Teiuş şi Deva [1].

În rezumat, Párducz arată că în Transilvania obiectele caracteristic scitice se găsesc alături de schelete întinse pe spate, orientate vest-est, şi că mormintele cu cenuşă împrăştiată, precum şi cele cu schelete chircite sînt puţin numeroase. Trebuie să se ţină cont, zice el, de observaţiile lui I. Kovács, M. Roska şi I. Nestor, care rectifică pe ale lui Pârvan. În special merită să fie reţinute concluziile concise ale lui Roska Márton, care însă, după cum am văzut la începutul lucrării noastre, nu se deosebesc prea mult de concluziile lui Pârvan.

Într-o colecţie de studii, publicată în 1956, menită să înfăţişeze ultimele rezultate ale arheologiei maghiare, cunoscutul cercetător Patay Pál prezintă problema sciţilor în Ungaria [2]. Aşa-zisa epocă scitică se datează între anii 550 şi 300 î.e.n. Dezvoltarea culturală a populaţiilor din estul Ungariei, spune Patay, este întreruptă de apariţia sciţilor, care vin din regiunea Kiev şi Poltava poate împreună cu alte populaţii înrudite. Imigrarea lor a avut loc prin anii 600 prin pasurile Transilvaniei, provincie în care se aşază. Un al doilea val, pe la 550, ajunge pînă în Cîmpia maghiară. Sciţii nu au exterminat populaţia autohtonă, ci, după ce au supus-o, s-au contopit cu încetul. Dominaţiei scitice în teritoriile ungare i-a pus capăt invazia celţilor, întîmplată prin anii 300 î.e.n. Există totuşi dovezi că sciţii, respectiv populaţia primitivă contopită cu ei, a existat încă în vremea celţilor şi că a influenţat formarea culturii locale celtice.

★

[1] M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug*, II, *loc. cit.*, IV, 1954, p. 57 şi urm.

[2] P. Patay, în *Archäologische Funde in Ungarn*, Budapesta, 1956, p. 137 şi urm.

Deosebit de importante sînt pentru problema pe care o tratăm studiile sovietice apărute în ultimii ani, care fac ca această problemă să apară într-o lumină cu totul nouă. Aşa de pildă, un punct de vedere important în problema expansiunii spre vest a sciţilor îl reprezintă A. I. Meliukova [1]. Expunînd şi analizînd părerile învăţaţilor care s-au ocupat cu această problemă, tînăra cercetătoare sovietică ajunge la concluzii originale, demne de luat în considerare. Autoarea arată că pe teritoriul actual al Ungariei, Romîniei, Poloniei şi Bulgariei se găsesc monumente considerate ca scitice, a căror prezenţă pe aceste teritorii este explicată de majoritatea cercetătorilor mai vechi ca un rezultat al expansiunii scitice.

Un mare rol în crearea acestei concepţii, spune Meliukova, îi revine lui M. I. Rostovţev. Însuşindu-şi această concepţie, Vasile Pârvan arată că sciţii au pătruns în regiunile carpato-dunărene, dar recunoaşte că obiectele scitice care se găsesc în aceste regiuni sînt reduse ca număr şi că printre monumentele aşa-zise scitice predomină obiecte de factură locală. Cu toate acestea, Pârvan susţine existenţa unei mişcări spre vest a sciţilor, care supun populaţii locale, distrugînd civilizaţiile înfloritoare, dar se dizolvă foarte repede în mediul tracic local.

Părerile lui Pârvan, continuă cercetătoarea sovietică, au fost acceptate de Rostovţev şi au intrat apoi într-o largă răspîndire ştiinţifică. Unul dintre adepţii lor este şi Roska Márton, care consideră ca un fapt stabilit prezenţa sciţilor în ţinuturile Mureşului şi ai afluenţilor săi. În continuare se arată părerile altor învăţaţi, ca de pildă Böhm, Eisner, Pasternak, Sulimirski, influenţaţi şi aceştia într-un grad mai mare sau mai mic de concepţia Rostovţev-Pârvan, insistîndu-se mai ales asupra părerilor lui Sulimirski.

Ca o dovadă că părerea lui Rostovţev continuă încă să dăinuiască, spune Meliukova, este faptul că în lucrarea din 1952 a lui M. Párducz asupra cimitirului hallstattian de la Vekerzug, în care nu există nimic scitic, se spune că el aparţine stratului celui mai vechi de monumente scitice din ţinutul Tisei numai pentru că în acest cimitir s-au găsit morminte cu cai.

Cercetătorii sovietici, continuă Meliukova, nu au dat o atenţie prea mare problemei expansiunii spre vest a culturii scitice. D. P. Kallistov, bazîndu-se pe părerile lui Pârvan, acordă o importanţă deosebită monumentelor scitice din Ungaria, de pildă, pe care le consideră ca aparţinînd sciţilor cuceritori. V. D. Rîbakova, influenţată mai mult de Sulimirski, socoteşte incursiunile scitice în regiunea Tisei ca distrugătoare a vechilor culturi, iar teritoriul Podoliei de vest îl consideră supus sciţilor. Tot ea crede însă că relaţiile dintre populaţia de la nordul Niprului şi purtătorii culturii lusaciene au avut un caracter paşnic, de influenţă culturală.

În sfîrşit, A. M. Ivanov respinge părerile asupra incursiunii scitice în ţinuturile tracice şi crede că prezenţa în aceste regiuni a monumentelor nord-pontice trebuie explicată prin înrudirea etnico-culturală a sciţilor — denumire prin care desemnează toată populaţia nord-pontică de cultură scitică — cu tracii.

Revenind la părerile Meliukovei, rezumăm în cîteva cuvinte aceste păreri cuprinse în studiul ei substanţial, mărginindu-ne numai la acelea care

[1] A. I. Meliukova, *op. cit.*

privesc prezenţa sciţilor în Transilvania. Cercetătoarea sovietică analizează elementele aşa-zise scitice din această regiune şi ajunge la concluzia că deşi atît pe Tisa, cît mai ales în Transilvania, se găsesc trăsături ale culturii scitice, totuşi în descoperiri apare înainte de toate şi foarte accentuat aspectul culturii locale.

«Monumentele analizate din grupele de pe Tisa şi Transilvania — spune Meliukova — ne arată destul de clar aspectul original al culturii acestor regiuni. Existenţa trăsăturilor scitice nu poate fi determinantă în rezolvarea problemei apartenenţei culturale şi mai ales etnice a populaţiei care a lăsat aceste monumente» [1].

Descoperirile din ţinuturile amintite se aseamănă mult mai mult cu cele ale populaţiei din silvostepă decît cu ale sciţilor propriu-zişi. Lipsa elementelor tipice ale culturii scitice de stepă, caracterizate prin felul construcţiilor, al ritualului, precum şi al inventarului funerar, ne arată că descoperirile considerate de cercetătorii amintiţi ca scitice nu pot fi scitice, ci aparţin populaţiei locale.

Meliukova îşi încheie studiul ei atît de important cu următoarele cuvinte pe care ne permitem a le cita în întregime:

«Rolul sciţilor în crearea diferitelor grupe locale cu elemente scitice în Europa centrală este puternic exagerată în lucrările învăţaţilor de peste hotare, care îl urmau pe Rostovţev. Incursiunile izolate pe care le făceau sciţii pe teritoriul regiunii carpato-dunărene nu putea să fie motivul principal pentru apariţia grupei de monumente de pe Tisa sau din Transilvania. Ele au apărut mai curînd ca rezultat al legăturilor culturale şi probabil etnice existente încă din epoca bronzului cu regiunile Ucrainei de vest, iar prin acestea cu Niprul mijlociu, unde de la sfîrşitul secolului VII î.e.n., s-a stabilit trainic influenţa culturală scitică» [2].

*

După cum s-a putut vedea din expunerea succintă a tezelor mai importante asupra caracterului expansiunii scitice spre Europa centrală, în prezent stau faţă în faţă două concepţii diferite în această privinţă. Prima, considerată de către arheologia sovietică ca învechită şi lipsită de temei, este cea care explică prezenţa unor monumente de cultură aşa-zise scitice în regiuni situate spre vest de teritoriile scitice ca rezultat al unor imigrări, şi a doua concepţie — acceptată aproape în unanimitate de arheologii sovietici — care respinge această părere şi explică fenomenele amintite în felul în care am văzut că o face A. I. Meliukova.

Cea dintîi o putem numi concepţia Rostovţev-Pârvan. Ea este încă acceptată sau mai bine zis se menţine încă cu mici modificări, îndeosebi, aşa cum am văzut, în arheologia maghiară, şi nu a fost supusă unei revizuiri pînă la această dată nici de arheologia romînească.

Problemele extrem de dificile şi de complicate pe care le pun însăşi noţiunea de scit şi conţinutul culturii scitice au fost, după cum se ştie, supuse unor discuţii vii într-o conferinţă pe care arheologii sovietici au organizat-o

---

[1] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 249.
[2] *Ibidem*, p. 253.

în anul 1952. Pornind de la faptul că pînă la acea dată lucrarea de sinteză cea mai vastă asupra arheologiei scitice a fost cartea lui M. I. Rostovţev, *Sciţia şi Bosporul*, incompletă şi învechită, arheologia sovietică îşi propune ca o necesitate arzătoare să înlocuiască această lucrare printr-una nouă, care să aibă în vedere şi rezultatele importante ale arheologiei sovietice obţinute în acest domeniu. Ca unul din punctele importante ale cercetărilor s-a propus de asemenea lămurirea caracterului relaţiilor dintre triburile scitice şi vecinii lor, precum şi rolul lor în istoria populaţiilor din regiunea pontică septentrională [1].

Lucrarea Meliukovei, pe care am prezentat-o mai sus, poate fi considerată ca un rezultat al acestei doleanţe. Dar încă în cursul conferinţei din 1952 a fost acceptată părerea tinerei cercetătoare sovietice asupra răspîndirii culturii scitice la nord-vest de Nistru. În darea de seamă asupra acestei conferinţe, întocmită de N. N. Pogrebova, se spune textual în această privinţă: «A. I. Meliukova a stabilit că monumentele epocii scitice din regiunea de nord-vest a Nistrului aparţin populaţiei autohtone care locuia aici din epoca bronzului şi a respins părerea arheologilor burghezi polonezi, care, de acord cu M. I. Rostovţev, afirmă că populaţia autohtonă a acestei regiuni ar fi fost cucerită de sciţi. Raportoarea a demonstrat în *mod convingător* (sublinierea noastră — *D.P.*) că în regiunea amintită «cultura scitică a exercitat o influenţă relativ redusă asupra culturii populaţiei autohtone», care niciodată nu a făcut parte din confederaţia scitică. Importul de obiecte scitice venea în această regiune din aceea a Niprului mijlociu în sec. VI — începutul sec. V î.e.n., legătură întreruptă însă şi ea la mijlocul sec. V î.e.n.» [2].

În linii mari, concluziile autoarei vor fi aceleaşi şi pentru regiunile care ne interesează în lucrarea de faţă. Deşi problema expansiunii scitice spre regiunile romîno-ungare nu a fost dezbătută în conferinţa din 1952, din discuţiile care au avut loc asupra diferitelor aspecte ale problemei scitice se pot trage concluzii care interesează de aproape şi acest aspect al problemei.

Astfel s-a pus de la început problema apartenenţei etnice a sciţilor şi deci a conţinutului noţiunilor şi termenilor de «sciţi», «Sciţia» şi «cultură scitică».

Înainte de a arăta însă concluziile la care s-a ajuns în această privinţă, credem că e necesar să arătăm în ce constă inventarul cultural scitic sau aşa-zis scitic din Transilvania în concepţia lui Pârvan şi apoi în concepţia acelor cercetători care i-au adus o modificare.

Am văzut că savantul romîn elimina din categoria obiectelor care pot fi considerate ca scitice o seamă de elemente cuprinse în acel inventar. Astfel, după Vasile Pârvan ceramica nu este scitică, iar vîrfurile de săgeţi sau oglinzile de bronz au putut foarte bine să fie folosite şi de populaţia locală, geto-dacă. Tot ca nescitice sînt considerate de el şi unele podoabe, ca de pildă aşa-numitele « rotiţe solare », care se găsesc uneori în mormintele epocii; în general el consideră ca elemente scitice numai pumnalele de fier *(akinakes)*, în oarecare măsură topoarele duble de fier, aplicele cruciforme de tolbă sau centuri, vîrfurile de baldachin.

---

[1] N. N. Pogrebova, *Состояние проблем скифо--сарматской археологии к конференции* ИИМК АН СССР 1952, în *Вопросы скифско-сарматской, археологии*, 1954.

[2] *Ibidem*, p. 22—23.

În linii mari, părerea lui Roska Márton nu se deosebeşte prea mult în această privinţă de aceea a lui Pârvan. O analiză a inventarului « scitic » face Bottyán Árpád, în lucrarea pe care am menţionat-o. Din acest punct de vedere, lucrarea sa nu e lipsită de valoare, deoarece precizează caracterul şi provenienţa diferitelor categorii de obiecte. Vom insista puţin asupra concluziilor sale [1], chiar dacă ele au mai fost formulate de diferiţi cercetători, deoarece în lucrarea lui Bottyán apar mai sistematizate. Astfel, el distinge în ceramica epocii, răspîndită pe Cîmpia maghiară, patru tipuri principale: ceşti cu toartă, străchini cu buza întoarsă înăuntru, vase bitronconice şi vase cu proeminenţe, în formă de ghiveci de flori.

Nu vom reproduce părerile cercetătorului maghiar decît în măsura în care se referă la descoperiri din Transilvania, precum şi pe cele ce se referă la originea diferitelor tipuri. Astfel, în ceea ce priveşte ceştile cu toartă supraînălţată, Bottyán citează şi reproduce din Ardeal o singură ceaşcă, lucrată cu roata, descoperită la Ilişua de Jos, spune totuşi că în grupul ardelean ca şi în cel de la Kustanovice apar mai mult forme scunde cu gura largă. În ceea ce priveşte originea ceştilor cu toartă din Cîmpia maghiară, acestea sînt produse scitice tipice, născute din rădăcini străvechi. Ceşti cu toartă asemănătoare se găsesc şi în descoperirile celtice. După Hunyady acestea au fost luate de celţi de la sciţi.

Străchinile cu buza întoarsă înăuntru se găsesc şi în grupa din Ardeal, în cea de la Kustanovice, cea din Podolia şi chiar şi în grupa de la Kiev şi cea din Poltava. Acest tip de strachină este însă foarte frecvent în materialul arheologic mai vechi din Ungaria şi anume începînd de la mijlocul epocii bronzului pînă la perioada scitică. După Sulimirski, zice Bottyán, aceste străchini, fiind la fel de răspîndite în bronzul tîrziu şi în epoca hallstattiană atît în Europa centrală cît şi în Europa de răsărit, nu pot fi considerate caracteristice pentru perioada scitică.

Vasele bitronconice se împart în două tipuri principale: urne de tip « Villanova » şi oale bitronconice. Ele se găsesc şi în Ardeal. Aşa, de pildă, în mormîntul nr. 9 de la Tîrgu-Mureş s-a găsit o urnă de tip « Villanova » cu proeminenţe şi o oală bitronconică. Vasele bitronconice sînt, spune Bottyán, tipuri dezvoltate pe baze locale în care apare deseori şi influenţa scitică.

Vasele în formă de ghiveci cu proeminenţe se împart de asemenea în două tipuri: urne cu proeminenţe şi oale cu proeminenţe. Primele lipsesc pe teritoriul ardelean ca şi ritul incineraţiei, în schimb oalele în formă de ghiveci sînt cu atît mai frecvente. După Sulimirski, zice Bottyán, în Ucraina se găsesc mai ales oalele în formă de ghiveci. În materialul hallstattian din Ungaria se găsesc atît urnele cît şi oalele. Acest tip de vase trebuie considerat de origine locală, tracică, dar caracteristic pentru perioada scitică. În ceea ce priveşte datarea lor, ele apar în Cîmpia maghiară în perioada I şi II a epocii La Tène.

În ceea ce priveşte ceramica din Ardeal, spune cercetătorul maghiar, ea se deosebeşte într-o măsură mai mare de cea de pe Tisa. Din punct de vedere al ceramicii, grupa de la Kustanovice prezintă mai multe analogii cu cea din Podolia, iar grupa din Ardeal cu grupa mai veche de la Kiev.

---

[1] Á. Bottyán, *op. cit.*

În capitolul următor Bottyán Árpád analizează armele, uneltele și podoabele din așa-zisa perioadă scitică.

În ceea ce privește săbiile sau pumnalele scitice *(akinakes)*, autorul distinge două tipuri: tipul cu două tăișuri și tipul cu un singur tăiș. Pumnale cu două tăișuri s-au găsit la Bercel, Szirmabesenyö și Pilin, cu un tăiș la Gyöngyös, Pilin, Egreskáta și Ipolyszántó. După Ginters, spune Bottyán, pumnalele cu două tăișuri aparțin tipului din Rusia de sud, ca de pildă cel de la Sumeiko, și pot fi datate între secolele V și III. Mai caracteristice pentru Ungaria sînt cele cu un singur tăiș. Tot după Ginters, această formă este o formă locală, deosebită de formele obișnuite rusești. Ca și Rostovțev, Ginters crede că formele cu un singur tăiș s-au născut sub influența hallstattiană și La Tène.

Din Ardeal se cunosc trei pumnale cu un singur tăiș: de la Banedic, Mirislău și Aiud. Tipologic, spune Bottyán, pumnalele cu un singur tăiș pot fi derivate din cuțitele lungi de tip La Tène-hallstattian foarte răspîndite în Cîmpia maghiară. Ele s-au născut din influență celtică, probabil în apropierea teritoriului celtic din Transdanubia. În Ardeal au pătruns pe valea Mureșului. Pentru datarea pumnalelor cu un singur tăiș este importantă descoperirea de la Egreskáta, unde pumnalul s-a găsit într-un mormînt cu schelet, împreună cu un vas de tip La Tène II.

Continuînd analiza diferitelor tipuri de obiecte pe care o face Bottyán, ajungem la securile de fier. Fără a aminti pe cele din Ardeal, cercetătorul maghiar distinge două tipuri de securi: tipul scund și tipul zvelt. Securile de pe Cîmpia maghiară sînt, în linii mari, înrudite cu cele din Podolia și din grupa Poltava.

Vîrfurile de săgeți de pe Cîmpia maghiară sînt din bronz și au trei muchii. În Ardeal săgețile scitice sînt foarte răspîndite. Aceste săgeți se găsesc adeseori și în regiuni în care nu au locuit sciții, de pildă în Transdanubia. După cum crede Böhm, săgețile s-au răspîndit la popoarele nescitice din cauza superiorității lor tehnice. În legătură cu săgețile, dacă nu se găsesc resturi de arcuri, nici de tolbe propriu-zise, în schimb se cunosc numeroase aplice de tolbe. În Ungaria s-au găsit zece exemplare. În Ardeal este probabil că piesa de la Mădăraș face parte dintre aplicele de tolbă. Un singur exemplar, cel de la Szendrö, este făcut din os, celelalte din bronz. Fettich crede că o parte a acestor aplice este de proveniență locală.

Lăncile de fier sînt destul de rare în inventarul grupei din Cîmpia maghiară, ceea ce se explică prin faptul că sciții erau un popor de călăreți care nu prea folosea lancea. Tipuri asemănătoare se găsesc în Podolia și în Ardeal. În grupa Kustanovice nu s-au găsit lănci.

În ceea ce privește cuțitele, continuă Bottyán, tipuri asemănătoare cu cele din Cîmpia maghiară se găsesc în grupa Kustanovice și în Ardeal, de pildă la Tg. Mureș.

Trecem peste categoriile de obiecte pentru care Bottyán nu citează analogii din Transilvania, ca de pildă zăbalele sau alte piese de harnașament.

În ceea ce privește vîrfurile de baldachin care împodobeau cortul așezat pe căruțe, exemplarele din Ardeal (Gornești, Șomhida) sînt superioare și probabil anterioare celor din grupa maghiară, care par a fi imitații de proastă calitate.

Oglinzile de bronz găsite pe Cîmpia maghiară își au analogii în Ardeal și în grupa din Podolia. În grupa din Kustanovice nu se găsesc oglinzi. Exemplarele din Ungaria, înrudite cu cele din Podolia, se datează la sfîrșitul sec. VI sau începutul sec. V. După Rostovțev ele sînt de tip arhaic, probabil ionic.

Urmează alte obiecte pentru care Bottyán nu citează analogii din Ardeal, ca de pildă podoabele descoperite în mormintele «princiare» de la Gyoma, Zöldhalompuszta, Tápiószentmárton și altele, între care: mărgele, scoici, inele de păr, brățări, ace etc.

Verigele de bronz care au pe margine patru sau cinci verigi mai mici sînt frecvente în grupa ardeleană. Într-un mormînt de la Simeria această roată era așezată pe fruntea scheletului.

Ne oprim aici cu prezentarea analizei lui Bottyán Árpád. În concluzie, autorul spune următoarele [1]: tipurile principale din descoperirile de pe Cîmpia maghiară arată legături caracteristice cu descoperirile de pe teritoriile scitice clasice, totuși cele ungare arată o mare deosebire formală și o independență față de cele din Rusia de sud (de pildă pumnale cu un singur tăiș, aplice de tolbă etc.); grupa ungară este mai înrudită cu cea de la Kustanovice decît cu cea ardeleană, care pare a fi mai veche; grupa din Cîmpia maghiară dă impresia de a fi o grupă independentă; cea mai mare parte a obiectelor din această grupă nu poate fi datată înainte de sec. IV, cu atît mai mult cu cît ele se găsesc adeseori împreună cu vase lucrate la roată; este de asemenea caracteristic că partea cea mai mare a descoperirilor tipic scitice, pumnale, oglinzi, vîrfuri de baldachin, s-au găsit în partea de nord a Cîmpiei maghiare.

Din toată expunerea și din concluziile pe care le prezintă Bottyán ne interesează pentru teza pe care vrem să o demonstrăm că deși autorul arată adeseori influența locală în cultura epocii așa-zise scitice, prezența elementelor scitice îi pare totuși un fapt neîndoielnic.

Înainte însă de a încheia cu totul prezentarea lucrării lui, ni se pare important să arătăm și considerațiile pe care Bottyán le face asupra ritului de înmormîntare al epocii[2]. În grupa ungară a mormintelor se deosebesc următoarele forme de înmormîntare: incinerația în subgrupa Zöldhalompuszta; în subgrupa Tápiószentmárton, incinerația și scheletele chircite; în subgrupa Gyoma, incinerația, schelete chircite și schelete întinse. La acestea se adaugă și înmormîntarea cu tumuli din subgrupa Zöldhalompuszta.

Importantă ni se pare de asemenea afirmația lui Bottyán că toate aceste forme de înmormîntare sînt cunoscute încă din epoca hallstattiană mai veche a Cîmpiei maghiare. În ceea ce privește mormintele din Ardeal, aici nu se cunoaște nici un mormînt de incinerație. Mormintele de inhumație sînt de cele mai multe ori cu schelete întinse, dar se cunosc și morminte cu schelete chircite. Scheletele întinse sînt în general cu capul spre vest. Obiectele caracteristic scitice se găsesc în aceste morminte. Mormintele cu schelete chircite aparțin probabil populației străvechi, tracice, subjugate de sciți [3].

---

[1] Á. Bottyán, *op. cit.*, p. 63.
[2] *Ibidem*, p. 64 și urm.
[3] *Ibidem*, p. 69.

Continuînd expunerea noastră asupra contribuţiei arheologiei maghiare la studierea problemei scitice, credem necesar să revenim asupra cimitirului hallstattian de la Vekerzug. În consideraţiile pe care le face asupra diferitelor probleme pe care le ridică acest cimitir, M. Párducz insistă asupra importanţei pe care o au legăturile dintre Vekerzug şi mormintele « scitice » din Transilvania. Astfel,de pildă, în Transilvania găsim toate riturile de înmormîntare descoperite la Vekerzug. La Teiuş şi la Gîmbaş se găsesc atît schelete întinse pe spate şi schelete chircite, cît şi morminte cu urne şi cu cenuşa împrăştiată. La Teiuş există de asemenea, ca şi la Vekerzug, morminte conţinînd numai vase, fără oseminte umane. Tot la Teiuş ca şi la Şeica Mică s-a găsit şi pandelocul cruciform de bronz. La Simeria şi la Tg. Mureş nu s-au găsit decît schelete întinse pe spate. În mormintele nr. 2 şi 4 din Tg. Mureş s-au găsit blocuri de piatră brută, iar în mormîntul nr. 2 şi un bloc de realgar. Se poate presupune că în aceste cimitire, din care nu cunoaştem decît o mică parte, au existat şi schelete chircite precum şi morminte de incineraţie. Printre alte analogii, Párducz citează şi pumnalul de fier, caracteristic pentru sciţi, de la Gîmbaş, pandantivele cu capetele conice, brăţările, fibulele arcuite cu piciorul în formă de scut, un pandantiv în formă de liră, găsit la Simeria etc.[1].

La Aiud, spune mai departe savantul maghiar, s-a găsit un număr uimitor de mare de obiecte scitice caracteristice. E foarte probabil că cel puţin unul dintre morminte a fost un mormînt de incineraţie, după cum se pare că mormîntul conţinînd resturi de cal aparţine tot epocii care ne interesează, ca şi acelea de la Teiuş, fapt ce ne autoriză să presupunem că şi în Transilvania s-au practicat anumite forme ale înmormîntării cu cai [2].

În continuare, Párducz arată legăturile dintre mormintele de la Vekerzug şi cunoscutele descoperiri de la Donja Dolina, pe rîul Sava. Şi aici se găsesc schelete întinse pe spate, orientate în cele mai multe cazuri vest-est, ca şi morminte cu urne cu cenuşa împrăştiată. Se cunoaşte de asemenea un schelet chircit aşezat pe partea dreaptă. Printre obiectele mai importante care se găsesc în ambele cimitire sînt: discuri de bronz ajurate, fibule arcuite de origine grecească, în felul celor de la Tg. Mureş şi Simeria, pandelocuri de argint sau de aur cu capetele conice, care îşi au analogiile în inele de bronz de la Donja Dolina, cuţite cu lama arcuită; fusaiole, mărgele diferite etc. Se citează de asemenea pandantive de fier triangulare care la Donja Dolina sînt făcute din bronz, precum şi alte elemente comune care se pot observa printre altele şi în ceramică [3].

Pe de altă parte, spune Párducz, există mai multe elemente care se găsesc numai la Vekerzug. Astfel la Donja Dolina nu există nici rîşniţe de mînă, nici pietre brute, nici blocuri de realgar. Nu s-au găsit nici zăbale, nici falere asemănătoare cu cele de la Vekerzug. În ceea ce priveşte armele, numai grupa de tip Vekerzug este caracterizată prin toporul de fier şi prin săgeata de bronz în trei muchii sau săgeata de fier în două muchii. La Donja Dolina nu există scoica *cypraea*, nici mărgele ornamentate cu ochiuri, nici perle de aur bitronconice. Brăţările de bronz cu capetele în formă de cap

[1] M. Párducz, *op. cit.*, p. 62.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 63 şi urm.

de șarpe se găsesc numai la Vekerzug. Unele forme de vase, ca de pildă butelia sau vasele lucrate la roată avînd toarta înălțată, nu se găsesc la Donja Dolina[1].

Este curios, spune savantul maghiar mai departe, că anumite descoperiri de la Vekerzug pot fi apropiate de unele descoperiri din Bulgaria [2]. În ceea ce privește legăturile între grupa Vekerzug și descoperirile din Uniunea Sovietică, Párducz citează aplicile de aur triunghiulare a căror origine trebuie căutată în mormintele scitice din regiunea Kiev și Poltava și, în general, scoicile *cypraea*, mărgele cu ornamente în ochiuri, cu ornamentație sferică sau cu linii ondulate incrustate etc. Aceste legături se manifestă însă mai mult în descoperirile din Caucaz. O importanță deosebită în acest sens au pandantivele de bronz în formă de porumbel, precum și un grup de cimitire în care autorul crede a recunoaște elemente noi scitice, ca de pildă ritul de a îngropa morții întinși pe spate [3].

Pe baza celor constatate, Párducz este de părere că în ceea ce privește elementele de cultură din grupa Vekerzug sîntem în fața unei sinteze culturale iliro-traco-scitică, în care elementul iliric joacă un rol preponderent. Totuși, spune el, elementul tracic nu poate fi nici el neglijat. Datele pe care le avem pînă acum nu ne permit să distingem mai clar cele două straturi etnice autohtone în epoca scitică [4].

În privința posibilității de a distinge ceea ce este scitic în descoperirile de la Vekerzug, aceasta este de asemenea destul de redusă. În orice caz, spune Párducz, riturile de înmormîntare ne arată în mod neîndoielnic urmele unor obiceiuri scitice. În acest sens sînt caracteristice în primul rînd înmormîntările cu cai, precum și bîrnele descoperite în mormîntul nr. 27. Se citează de asemenea obiceiul de a pune în morminte blocuri de sulf sau de realgar. Toate aceste obiceiuri nu au un corespondent în culturile mai vechi ale regiunii, în schimb sînt cunoscute în epoca scitică din Rusia. Este probabil că în Cîmpia maghiară, sau, mai bine zis, în grupa Vekerzug, mormintele cu cenușa împrăștiată trebuie atribuite sciților. Cele mai multe obiecte caracteristic scitice s-au găsit în astfel de morminte. E adevărat că astfel de obiecte s-au găsit și în morminte cu schelete întinse, totuși aceste cazuri sînt mai rare. De aceea trebuie să ne ferim de a atribui sciților toate mormintele cu schelete întinse de la Vekerzug. Prezența unui obiect scitic într-un mormînt, spune Párducz, nu e hotărîtoare pentru a putea atribui mormîntul sciților. Trebuie avute în vedere întotdeauna și riturile funerare și, în cazul în care acest lucru e posibil, și datele antropologice [5].

*

Vorbind despre monumentele scitice din Ungaria și Transilvania, A.I. Meliukova spune că aceste două grupe sînt contemporane, datîndu-se prin obiectele de tip scitic în sec. VI și începutul sec. V î.e.n. Ele se deosebesc numai prin ritualul de înmormîntare, în grupa de pe Tisa predominînd incinerația, iar în grupa din Transilvania inhumația. În general ambele grupe au

[1] M. Párducz, *op. cit.*, p. 65.
[2] *Ibidem*, p. 66.
[3] *Ibidem*, p. 67 și urm.
[4] *Ibidem*, p. 69.
[5] *Ibidem*, p. 72 și urm.

multe trăsături comune cu grupa vest-podolică. În contrast cu grupa de la Kustanovice (Kustánfalva) care are foarte puţine trăsături scitice, grupa ungară şi îndeosebi cea transilvană conţine numeroase elemente ale culturii scitice. Totuşi, spune autoarea, în Transilvania apare foarte accentuat aspectul culturii locale, astfel încît acolo unde se găsesc mai multe morminte, ca la Tg. Mureş sau la Gîmbaş de pildă, cele mai multe morminte nu conţin decît elemente de cultură locale [1].

Ceramica găsită în mormintele din această epocă în Transilvania se deosebeşte accentuat de ceramica sciţilor propriu-zişi din stepă. În general, continuă cercetătoarea sovietică, inventarul descoperirilor este sărac, iar numărul obiectelor de tip scitic este redus. Chiar şi acestea nu au în majoritatea cazurilor analogii directe în monumentele din Ucraina, fiind numai imitaţii ale acestora. Numai vîrfurile de săgeţi nu se deosebesc cu nimic de cele găsite pe teritoriile scitice. În ceea ce priveşte pumnalele *(akinakes)* care imită pe cele scitice şi care s-au găsit pe Tisa mijlocie sau în valea Mureşului, ele se deosebesc de cele scitice prin proporţiile lor şi prin faptul că uneori nu au decît un singur tăiş. Astfel de pumnale nu se găsesc pe teritoriul Ucrainei. Vîrfurile de lance din fier, în formă de frunză cu nervură la mijloc, se apropie de cele din silvostepă, în timp ce cele faţetate se apropie de cele greceşti şi nu se găsesc în regiunile scitice sau în regiunea de silvostepă, influenţată de cultura scitică. Securile de fier cu două tăişuri, spune autoarea, nu sînt nici ele scitice. Vîrfurile de baldachin, aplicele cruciforme nu sînt decît imitate după cele scitice. Oglinzile de bronz din regiunile ungureşti sînt, după Meliukova, de tip olbian sau de silvostepă. Nici chiar cerbul de aur de la Zöldhalompuszta nu este o lucrare scitică, ci numai inspirată din arta scitică [2].

În schimb, în cultura regiunilor care ne interesează, se găsesc, zice Meliukova, numeroase elemente locale şi în primul rînd podoabele aparţin cercului de cultură hallstattian, la care se adaugă şi unele elemente celtice timpurii, ca de pildă verigele de bronz cu patru ineluşe şi brăţările de bronz crestate, găsite în Transilvania. Monumentele analizate, continuă autoarea, găsite în grupa de pe Tisa sau în cea din Ardeal, ne arată aspectul original al culturii acestei regiuni. Faptul că această cultură conţine şi trăsături scitice nu este determinant pentru precizarea apartenenţei culturale şi mai ales etnice a populaţiei care a lăsat aceste monumente [3].

În sfîrşit, A.I. Meliukova îşi încheie studiul cu următoarele cuvinte, pe care le reproducem în întregime, deoarece ni se pare că ele reprezintă punctul de vedere al arheologiei sovietice în problema răspîndirii spre vest a culturii scitice:

« Rolul sciţilor în crearea grupelor deosebite locale conţinînd elemente scitice în Europa Centrală este puternic exagerat în lucrările învăţaţilor de peste hotare care îl urmau pe Rostovţev. Încursiunile izolate pe care le făceau sciţii în regiunea carpato-dunăreană nu puteau să fie motivul principal pentru apariţia grupei de monumente de pe Tisa sau din Transilvania.

---

[1] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 246.
[2] *Ibidem*, p. 248.
[3] *Ibidem*, p. 248—249.

Ele au apărut mai curînd ca rezultat al legăturilor culturale şi probabil etnice, existente încă din epoca bronzului, cu regiunile Ucrainei de apus şi prin acestea cu Niprul mijlociu, unde de la sfîrşitul secolului VII î.e.n. s-a stabilit trainic influenţa culturală scitică »[1].

★

Dacă acceptăm punctul de vedere al cercetătoarei sovietice, este clar că concluziile lui Vasile Pârvan în problema prezenţei sciţilor în Transilvania nu mai pot fi valabile în întregime. Este tot aşa de limpede de altfel, că o operă cum e *Getica* nu poate fi judecată decît în perspectiva celor peste 30 de ani care au trecut de cînd ea a fost scrisă. Întrebarea care ni se pune acuma — şi cu aceasta ne întoarcem la punctul de la care am plecat — este dacă acea viziune istorică justă despre care vorbeam, caracterizînd opera lui Vasile Pârvan, rămîne valabilă şi în problema pe care o studiem. Ar fi desigur pretenţios din partea noastră să-i cerem regretatului nostru magistru o viziune istorică justă, sau mai bine zis, permiţîndu-ne un joc de cuvinte, o previziune justă a ceea ce avea să fie viziunea istorică justă în problema sciţilor abia după 30 de ani de la moartea sa. Dacă ţinem seamă de faptul că la data la care Vasile Pârvan şi-a scris *Geticele* sale, cercetările sovietice erau abia la începutul lor şi că concluziile arheologiei sovietice în problema expansiunii sciţilor spre Europa centrală sînt încă recente, este neîndoielnic că Pârvan a avut totuşi o viziune istorică justă, atunci cînd, poate nu destul de clar, dar totuşi în mod hotărît, a arătat importanţa redusă a influenţei scitice în Transilvania şi persistenţa elementelor de cultură locală.

Îndrăznim să spunem că pentru vremea în care a fost scrisă opera sa, poziţia lui Vasile Pârvan în problema sciţilor a fost o poziţie înaintată, chiar dacă alţi cercetători au avut şi ei intuiţia acestui punct de vedere, pe care însă nu l-au exprimat atît de categoric [2]. Concluziile lui Pârvan nu puteau să fie în raport cu cercetările cunoscute la acea dată nici ele mai categorice. Cu toate acestea, credem că între părerea lui Pârvan atunci cînd afirmă că nu bietele enclave scitice din Transilvania au condiţionat dezvoltarea culturală în aşa-zisa epocă scitică, ci largul mediu local hallstattian, şi părerea Meliukovei cînd spune că nu incursiunile izolate ale sciţilor în regiunile carpato-danubiene au fost motivul pentru care au apărut grupele de monumente menţionate, ci mai degrabă legăturile culturale şi etnice, care au existat între regiunile noastre şi cele ucrainiene încă din epoca bronzului, diferenţa nu este prea mare. Atît doar că termenul de *enclave* pe care-l foloseşte Pârvan, implică o aşezare, iar cel de *incursiuni*, folosit de cercetătoarea sovietică o prezenţă trecătoare a elementului scitic.

Pentru a înţelege mai bine felul în care poate fi pusă astăzi problema sciţilor din Transilvania, credem că este necesar să arătăm încă o dată pe scurt în ce constă inventarul descoperirilor din această epocă în această provincie [3].

---

[1] A.I. Meliukova, *op. cit.*, p. 253.

[2] De ex. Kovács István, *Marosvásárhelyi ásatások*, DolgCluj, VI, 1915, p. 270.

[3] După lucrarea lui M. Roska. Vom indica literatura numai pentru cele care nu figurează în această lucrare.

După cum se ştie, numai pentru puţine din descoperirile ce ne interesează există observaţii mai precise. Cele mai multe descoperiri constau din vîrfuri de săgeţi de bronz găsite izolat, fie cîte una, fie mai multe la un loc. Astfel, în 17 locuri din Transilvania s-au găsit cîte o singură săgeată, iar în 12 locuri cîte două sau mai multe. Cea mai frecventă formă în aceste descoperiri izolate este săgeata în trei muchii, cu duilă (gaură de înmînuşare) şi spin. Alături de aceasta se găseşte şi săgeata cu două muchii şi duilă, săgeata cu trei aripioare şi săgeata în formă de frunză cu duilă şi spin. Aceasta din urmă se găseşte uneori împreună cu săgeata în trei muchii şi spin, ca de pildă într-un mormînt de la Deva, la Dipşa, la Cincşor.

Printre alte descoperiri izolate sau pentru care nu avem observaţii precise, avem spada cu totul deosebită de la Dobolii de Jos, pumnalul de fier cu un singur tăiş de la Benic (Benedic), altul cu două tăişuri de la Năsal şi pumnalul de la Pănade pentru care nu se poate preciza dacă a avut unul sau două tăişuri. Tot în categoria descoperirilor izolate intră oglinzile de bronz găsite cîte una la Feiurd, Ghindari, Jacul Romîn, Păuca şi Turda, precum şi vîrfurile de baldachin de la Gorneşti şi Şomhida [1] şi aplica de tolbă de la Mădăraş.

Mai importante sînt descoperirile complexe în care se poate vedea felul în care se asociază diferitele obiecte. Aşa de pildă, în mormîntul cu schelet de la Archita s-au găsit săgeţi în formă de frunză, împreună cu săgeţi în trei muchii, cu unul sau două pumnale de fier şi cu fragmente ceramice. După o informaţie neprecisă, la Boianul de Sus s-ar fi găsit 100 de săgeţi împreună cu vase de bronz. Printre obiectele mai importante găsite în mormîntul cu schelet de la Proştea Mică au fost: o urnă, o ceaşcă cu toartă, discul unei oglinzi de bronz, brăţară de bronz cu capete conice, fibulă arcuită etc. La Cipău, în condiţii neprecizate dar desigur în morminte s-au găsit: oglindă de bronz, un pumnal de fier cu mînerul în formă de antenă, urne de tip « Villanova », ceşti cu o toartă, străchini etc. La Gîmbaş s-a găsit un număr mai mare de morminte, care par a data însă din mai multe epoci. Despre două se precizează că au conţinut schelete întinse pe spate. Într-unul s-au găsit 11 săgeţi cu muchii şi duilă, o secure de fier, un vîrf de lance de fier, un cuţit de fier, o oală cu două torţi şi fragmentele unei urne de tip « Villanova ». Celălalt mormînt conţinea tot 11 săgeţi de bronz cu trei muchii şi duilă, patru săgeţi de os în trei muchii, un pumnal de fier, un cuţit de fier şi fragmente ceramice. În afară de aceste morminte, la Gîmbaş s-au mai găsit morminte de inhumaţie duble, morminte cu schelete chircite şi morminte de incineraţie, despre care nu se precizează dacă sînt scitice [2].

Cele nouă morminte de la Tîrgu Mureş cu schelete întinse, avînd capul spre vest, conţineau urne de tip « Villanova », ceşti, străchini, toate lucrate cu mîna, precum şi brăţări, inele de buclă cu capete conice, cuţite, perle de pastă etc. De menţionat fibula arcuită, găsită izolat.

Nu am vrea să insistăm asupra descoperirilor aşa-zise scitice din Transilvania, care au fost prezentate de diferiţi autori şi în diferite rînduri. Credem important să arătăm încă o dată numai acele descoperiri la care s-au putut

---

[1] V. Pârvan, *Getica*, p. 8 şi 358.
[2] M. Roska, *op. cit.*, p. 178. A se vedea şi M. Párducz, *op. cit.*, p. 57—58.

face unele observații asupra felului de înmormîntare. Așa, de pildă, la Mirislău se vorbește de un schelet, lîngă care s-a găsit un pumnal de fier cu un tăiș, împreună cu cioburi. Schelete întinse, orientate în direcția nord-vest — sud-est, s-au găsit în grupurile de morminte de la Aiud. Deosebit de important pare faptul că, după Párducz, s-ar părea că în grupa Örhegy de la Aiud s-a descoperit un mormînt de incinerație constînd dintr-o urnă, sub care se afla un cuțit de fier și în care erau oase arse și o fibulă « à l'étrier replié », probabil arcuită. La un pas de urnă se găsea scheletul unui cal [1].

Morminte cu schelet au fost constatate și la Murgești, la Jidvei, la Lopadea Ungurească, la Deva [2] și la Blaj [3]. La Simeria s-au găsit trei morminte cu schelet. Pentru două s-a putut constata că erau orientate cu capul spre vest. Inventarul mormintelor: fibulă arcuită, pandelocuri cu capete conice, brățară cu capete încălecate, perle etc., înglobează aceste morminte pe care Roska le considera numai probabil scitice, iar Pârvan le atribuia populației locale, în grupa Vekerzug a lui Párducz.

Printre descoperirile mai recente aparținînd epocii care ne interesează trebuie menționate mormintele descoperite în 1949 la Teiuș [4]. Este vorba de trei morminte cu schelet întins pe spate, dintre care unul e orientat cu capul spre est, al doilea spre vest, iar al treilea spre sud-est. Primele două conțin obiecte după care Párducz le înglobează în grupa Vekerzug. Al treilea mormînt nu avea inventar, dar după « identitatea antropologică » a scheletului este considerat de K. Horedt ca făcînd parte din același grup.

Tot în grupul descoperirilor scitice înglobează Horedt și un vas mare de forma unei farfurii și altul bitronconic, găsite izolat. Párducz atribuie o importanță deosebită faptului că în primele două morminte s-au găsit și oase de cai [5]. În sfîrșit, Horedt menționează trei morminte de incinerație, descoperite tot aici [6]. Primul conținea oase incinerate, acoperite cu o farfurie întoarsă, al doilea nu conținea oase, dar în schimb fragmente dintr-un vas asemănător cu cel găsit în celelalte două morminte, iar al treilea mormînt conținea un fund de vas în care erau puse oasele. Lîngă vas se găsea un cuțit de fier, lung de 9 cm. În ceea ce privește încadrarea cronologică a acestor trei morminte, Horedt înclină mai mult să le considere prescitice decît scitice. În schimb Párducz le consideră și pe acestea, adăugînd la ele alte două morminte (nr. 4 și 9) din grupele lui Horedt, caracteristice pentru tipurile mormintelor de incinerație de la Vekerzug și chiar a acelora care conțin numai vase fără oseminte [7].

În ultimii ani s-au mai găsit morminte cu schelete întinse la Cipău [8] (r. Luduș, reg. Cluj), conținînd între altele și un akinakes de fier. La Cris-

---

[1] M. Párducz, *op. cit.*, p. 58.

[2] O. Floca, *Descoperiri arheologice în ținutul Hunedoarei*, în *Sargetia*, *Buletinul muzeului județului Hunedoara*, I, 1937, p. 58—59.

[3] M. Moga, *Noi descoperiri scitice în Transilvania*, în *Apulum*, *Buletinul Muzeului regional Alba Iulia*, I, 1939—1942, p. 72 și urm.

[4] K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, p. 800—804 și 811—812.

[5] M. Párducz, *op. cit.*, p. 59.

[6] K. Horedt, *op. cit.*

[7] M. Párducz, *op. cit.*, p. 59.

[8] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 61.

tești[1] lîngă Tg. Mureș, s-a descoperit un număr mai mare de morminte din aceeași epocă.

La Șaroș-Sonde [2] (r. Tîrnăveni), s-a găsit în 1955 un mormînt cu scheletul întins pe spate, orientat în direcția est-vest. Mormîntul conținea un vas de lut mare, un pumnal de fier, un cuțit de fier, cinci săgeți de bronz cu duilă (patru în trei muchii și una în formă de frunză cu două muchii), o săgeată de fier și 17 săgeți de os cu duilă și patru muchii, precum și o rozetă conică de bronz.

În sfîrșit, mai cităm descoperirea unui pumnal de bronz și a mai multor vîrfuri de săgeți, din care nu s-au păstrat decît două, la Posmuș, în raionul Bistrița. Una dintre săgeți are două muchii, cealaltă e în formă de frunză. E probabil că descoperirea provine dintr-un mormînt, nu există însă observații mai precise în acest sens. După cum s-a remarcat, este interesant faptul că pumnalul de la Posmuș este singurul pumnal așa-zis scitic din Transilvania, care nu este de fier ci de bronz [3].

Descoperirile care s-au făcut pe teritoriul Transilvaniei de la apariția *Geticelor* lui Pârvan nu schimbă aspectul cultural al epocii de care ne ocupăm. Am văzut că ele constau din aceleași elemente care erau cunoscute și pe vremea lui Pârvan, elemente care în parte sînt de origine locală, în parte sînt imitate sau influențate de cultura sciților din stepă sau, mai des, de cultura populației din silvostepă.

Interesant e totuși faptul că mormîntul de incinerație de la Aiud, asupra căruia insistă Párducz, conținea o fibulă arcuită care în nici un caz nu poate fi considerată scitică [4].

Am văzut că Párducz consideră mormintele de incinerație de la Teiuș ca aparținînd grupului Vekerzug, astfel încît, dacă admitem aceasta, avem documentată incinerația încă o dată pentru epoca și în regiunea pe care o studiem. Tot la Teiuș ar fi documentată, după Párducz, o formă a înmormîntării cu cai — deși am văzut că e vorba numai de bucăți de cal, care s-au pus în morminte ca ofrandă. Nici mormîntul cu cal de la Aiud nu e precis documentat.

Vorbind despre cimitirul de la Vekerzug, Párducz arată că unele forme de înmormîntare, ca de pildă scheletul chircit și chiar scheletele întinse pe spate, sînt cunoscute în Cîmpia maghiară încă de la sfîrșitul epocii bronzului sau începutul epocii fierului [5].

Credem că în ceea ce privește Transilvania, nu putem vorbi încă nici de alte forme de înmormîntare tipic scitice, ca de pildă gropi acoperite cu lemne sau cu pietre etc., astfel încît ne lipsește unul din cele mai importante elemente, acela al ritului funerar, după care poate fi caracterizată o cultură din punct de vedere etnic.

În ceea ce privește mormintele cu schelete chircite, care de altfel nici ele nu sînt documentate cu prea multă certitudine în acestă epocă, ele sînt

---

[1] I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 63—64.

[2] *Ibidem*, p. 53 și urm.

[3] Șt. Dănilă, *Descoperiri scitice la Posmuș (raionul Bistrița)*, în *Activitatea muzeelor*, II, 1956, p. 8 și urm.

[4] M. Párducz, *op. cit.*, p. 59.

[5] *Ibidem*, p. 71.

cunoscute în Transilvania la începutul epocii fierului, în aşa-numita cultură de tip Noa, răspîndită şi în ţinuturile în care se vor găsi aşa-zisele morminte scitice [1].

E adevărat însă că nu cunoaştem morminte din vremea imediat premergătoare. Am putea cita din regiuni apropiate mormintele hallstattiene de la Zimnicea, unde s-au găsit schelete întinse pe spate, orientate cu capul spre sud [2]. Ne putem referi de asemenea la mormintele de la Balta Verde [3], din Oltenia, contemporane şi premergătoare în linii mari cu grupa pseudoscitică din Ardeal, pentru a arăta că ritul de înmormîntare cu schelete întinse era cunoscut în regiuni apropiate, dacă nu dintr-o vreme precedentă, cel puţin în grupe care nu par a fi fost influenţate de cultura scitică. Tot la Balta Verde găsim şi morminte de incineraţie, datate în sec. VII î.e.n.

Pentru Moldova se poate cita cimitirul de la Stoicani (reg. Galaţi) în care s-au găsit morminte cu schelete chircite, datate în sec. VII şi VI. M. Petrescu-Dîmboviţa este de părere că atît aspectul hallstattian, de la Stoicani, cît şi cel de la Poiana şi Tămăoani este de origine locală, produs al unor triburi tracice. Tot tracilor le atribuie şi cultura Noa (Noua). Abia în a doua jumătate a sec. VI şi începutul sec. V, spune M. Petrescu-Dîmboviţa, populaţia locală din sudul Moldovei intră în contact cu sciţii, după cum arată descoperirile de la Bîrseşti, Armăşoaia, Comarna şi Bîcu, fără a se putea însă lămuri deocamdată « natura, rolul şi intensitatea acestei influenţe în dezvoltarea societăţii locale »[4].

*

Am arătat că în esenţă între concepţia lui Vasile Pârvan, care nu acordă influenţei scitice un rol hotărîtor în formarea culturii perioadei respective în Transilvania, şi între concepţia exprimată de A.I. Meliukova diferenţa nu este prea mare. Acolo însă unde aceste două concepţii se deosebesc, este cînd se explică cauzele acestei influenţe. Dacă Pârvan, Rostovţev, Roska, Párducz şi alţii accentuează rolul pe care l-a avut populaţia locală în crearea culturii aşa-zisei perioade scitice, ei admit totuşi prezenţa sciţilor ca element etnic în Transilvania sau Ungaria, în timp ce Meliukova, vorbind în treacăt de incursiuni scitice în aceste teritorii, explică elementele de origine scitică ca un rezultat al legăturilor culturale şi *probabil etnice* existente între teritoriile amintite şi regiunile Ucrainei de vest.

La aceasta se adaugă şi faptul că, după cum arată tot cercetătoarea sovietică, sciţilor propriu-zişi trebuie să li se atribuie cultura regiunilor de stepă, în timp ce « purtătorii culturii de silvostepă erau triburi nescitice care se deosebeau de sciţi atît ca origine cît şi probabil ca limbă ».[5]

În această privinţă N.N. Pogrebova rezumă părerea lui B.N. Grakov şi a Meliukovei într-un pasaj din care reproducem cîteva fragmente: « Teza fundamentală a raportului [Grakov şi Meliukova] se reduce la ideea că

---

[1] K. Horedt, *op. cit.*, p. 805 şi urm.

[2] SCIV, I, 1950, p. 94.

[3] D. Berciu şi Eug. Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 251 şi urm.

[4] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Contribuţii cu privire la problema Hallstattului din Moldova*, manuscris.

[5] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 244.

trebuie consideraţi ca sciţi propriu-zişi numai sciţii din stepă, care erau uniţi printr-o alianţă de triburi înrudite, parte agricole, parte nomade, în frunte cu tribul sciţilor regali nomazi, şi se deosebeau din punct de vedere etnic de triburile ce locuiau în silvostepă »[1].

« Enorma eroare a arheologilor pînă în ultimul timp — reproduce mai departe Pogrebova textul raportului — constă tocmai în faptul că ei nu observau deosebirea esenţială dintre culturile zonei de silvostepă şi a celei de stepă din epoca scitică »[2].

Deşi părerea lui Grakov şi a Meliukovei a stîrnit vii discuţii, se pare că pînă la urmă conferinţa arheologică sovietică a căzut de acord « că există deosebiri profunde între cultura stepelor scitice şi cultura zonei de silvostepă a părţii europene a U.R.S.S. S-a recunoscut că această deosebire este determinată de specificul evoluţiei autohtone »[3].

Tot atît de important ni se pare să arătăm şi aspectul celălalt al problemei scos în evidenţă de Meliukova, şi anume al legăturilor etnice între populaţiile regiunilor noastre şi ale Ucrainei. Tot ea a arătat că de pildă A. M. Ivanov a ajuns la concluzia unei înrudiri etnico-culturale între sciţi şi traci [4]. Alţi învăţaţi sovietici au arătat şi ei înrudirea între sciţi şi traci sau influenţa pe care au exercitat-o unii asupra altora. Astfel V. I. Abaev vorbeşte despre influenţă tracă în limba scită [5], B. N. Grakov crede că printre triburile Scitiei lui Herodot este posibilă prezenţa unor triburi tracice [6], A. P. Manţevici vorbeşte despre originea tracică a celor mai bune lucrări de toreutică din curganele scitice [7], şi aşa mai departe.

Credem că nu mai este necesar să arătăm că existenţa unui puternic fond tracic, atît etnic cît şi cultural, atît în perioade premergătoare influenţei scitice cît şi în timpul acestei influenţe, trebuie să fie admisă pentru o mare parte a teritoriilor pe care s-a exercitat această influenţă.

În ceea ce priveşte legăturile care au existat între teritoriile romîneşti şi între Ucraina şi Caucaz, acestea iarăşi sînt cunoscute ca începînd încă dinaintea epocii bronzului.

Avînd în vedere toate acestea, ca şi rezultatele la care a ajuns arheologia sovietică, cît şi pe baza cercetărilor recente din Ungaria şi din R. P. R., între care trebuie să amintim dezvelirea mormintelor de incineraţie de la Bîrseşti [8] (reg. Galaţi) şi Ferigele [9] (reg. Craiova), morminte în care s-au găsit elemente scitice amestecate cu elemente locale tracice, credem că toată perioada numită scitică trebuie considerată în regiunile noastre ca o dezvoltare a culturii hallstattiene premergătoare, la care se adaugă influenţa culturală scitică. Complexele recent descoperite din Moldova (Bîrseşti) şi din Oltenia (Ferigele) formează grupe noi întocmai ca grupele cunoscute pînă acum, din Podolia,

[1] N. N. Pogrebova, *op. cit.*, p. 16.
[2] *Ibidem*, p. 17.
[3] *Ibidem*, p. 19.
[4] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 243.
[5] N. N. Pogrebova, *op. cit.*, p. 10.
[6] *Ibidem*, p. 24.
[7] *Ibidem*, p. 27.
[8] Seb. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti*, în *Materiale*, III, 1957, p. 219 şi urm.; idem, în *Новая гальштатская группа в Молдове*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 117.
[9] Sondaje executate de Institutul de Arheologie în 1956 şi 1957 (sub tipar).

Ardeal, Ungaria sau Kustanovice, ca nişte variante născute din acelaşi fond comun.

Întorcîndu-ne iarăşi la obiectul lucrării noastre, anume a caracterizării concepţiei lui Pârvan în această privinţă, trebuie iarăşi să admitem că între cele două concepţii nu există o deosebire fundamentală. E adevărat că savantul romîn îşi exprimă părerea uneori contradictoriu, atunci cînd, după cum se poate vedea din citatele pe care le reproducem la începutul lucrării noastre, vorbeşte de fondul local care determină dezvoltarea culturii şi în timpul ocupaţiei scitice, pentru ca pe urmă să spună că perioada scitică a fost un adevărat *hiatus* în dezvoltarea acestei culturi, totuşi în linii mari înţelegerea sa a problemei este justă, cu deosebirea că, după exemplul tuturor specialiştilor din acea vreme, admite penetraţia scitică în regiunile noastre.

Am văzut de altfel că şi Meliukova vorbeşte despre incursiuni scitice. Credem că este extrem de dificil să se precizeze care a fost intensitatea şi durata acestor « incursiuni », ca şi să se răspundă dacă ele au fost efectuate de sciţi « veritabili » sau de populaţii din silvostepă influenţate de cultura scitică.

Vorbind arheologic s-ar părea că fenomenul scitic din Transilvania nu poate fi privit decît ca rezultat al influenţei, nu al prezenţei scitice, deoarece nu există toate premisele arheologice care să justifice această prezenţă. Între acestea citâm absenţa ritului funerar caracteristic scitic, ca o lipsă concludentă, admiţînd părerea lui M. I. Artamonov, după care ritul funerar constituie unul din elementele cele mai demne de luat în seamă în atribuirea etnică a unei culturi [1].

Acelaşi savant sovietic făcea de altfel distincţia între noţiunea de *etnos* scitic şi aceea de *cultură* scitică, afirmînd « despre cultura scitică că ea nu constituie un caracter etnic şi nu poate nicidecum dovedi răspîndirea, ca element etnic, a sciţilor înşişi » [2].

Fără îndoială că cu aceste consideraţii problema sciţilor din Transilvania nu poate fi socotită ca lichidată. După ce am discutat, de altfel foarte pe scurt şi nici pe departe în mod complet, argumentele arheologice care formează baza problemei, urmează să fie discutate şi argumentele de natură literară, care se reduc în speţă la informaţiile lui Herodot.

Mărturisim că discutarea acestui aspect al problemei depăşeşte pentru moment posibilităţile noastre. Ne mărginim să spunem că informaţiile « părintelui istoriei » au fost comentate în numeroase rînduri de diferiţi învăţaţi şi interpretate în variate feluri. Astfel, s-au adus argumente atît pentru scitismul, cît şi pentru tracismul agatirşilor de pildă.

Vorbind despre caracterul luptelor pe care sciţii le purtau cu vecinii lor traci, Meliukova crede că acestea erau, după cum reiese din descrierea lui Herodot, ciocniri obişnuite între triburi învecinate. Incursiunile lor nu aveau ca scop cucerirea de teritorii, cel puţin pînă în sec. IV, ci mai mult obţinerea prăzii. Astfel, spune cercetătoarea sovietică, izvoarele scrise nu ne dau nici

---

[1] N. N. Pogrebova, *op. cit.*, p. 6.
[2] *Ibidem*, p. 7.

o dovadă despre existenţa în sec. VII — VI î.e.n. a unei puternice imigraţii a sciţilor care ar fi avut o acţiune distrugătoare asupra triburilor tracice [1].

Că informaţiile lui Herodot pot fi însă discutate reiese şi din discuţiile ce s-au purtat la conferinţa arheologilor sovietici. Credem că pentru problema agatirşilor, care ne interesează direct, informaţiile lui Herodot trebuie luate în considerare, chiar dacă şi ele pot fi interpretate în mai multe feluri.

Într-o lucrare recentă C. Daicoviciu reia problema sciţilor din Transilvania atît pe baze arheologice, cît şi pe baza lui Herodot. El crede că scitismul agatirşilor nu mai poate fi astăzi contestat şi că agatirşii constituie primul val scitic care pătrunde prin Moldova în Transilvania. Ei se stabilesc în regiunea Mureş-Tîrnave fără a pătrunde spre vest. Localizarea arheologică a agatirşilor ar confirma informaţia lui Herodot, după care Mureşul ar curge dinspre « părţile agatirşilor » [2].

După cum am spus, nu vom insista asupra problemelor pe care le pune Herodot, deoarece discutarea lor ar cere un spaţiu mult mai mare. E adevărat că faptul că agatirşii sînt documentaţi în regiunea Mureş-Tîrnave ar părea să confirme datele lui Herodot, totuşi trebuie să ţinem seama că această regiune este, în general, una din cele mai bine cunoscute din punct de vedere arheologic. De asemenea, pare curios chiar faptul că aceşti agatirşi, dacă au fost o populaţie nomadă de călăreţi, nu s-au extins spre vest, spre cîmpiile mănoase ale Aradului şi Banatului. Ar mai fi de făcut şi obiecţia că Herodot numai cu greu ar fi putut face distincţia între sciţii propriu-zişi din stepă şi între populaţiile din silvostepă. Ştim că există şi argumente filologice care vin în favoarea informaţiilor lui Herodot, totuşi problema nu poate fi încă rezolvată în mod categoric.

Credem că pentru aceasta e nevoie să se mai găsească noi date arheologice, care să fie supuse unei analize deosebit de minuţioase.

În ceea ce priveşte punctele de vedere ale lui V. Pârvan, trebuie să amintim că imediat după apariţia *Geticelor* sale, începînd cu lucrarea lui Ginters, cu părerea lui Childe sau Nestor, s-a putut aduce o mai mare precizie asupra problemelor de cronologie în legătură cu aşa-zisa penetraţie spre vest a sciţilor, ca şi în legătură cu drumurile de acces ale acestei penetraţii.

În ceea ce priveşte acestea din urmă, datele problemei se schimbă dacă nu mai admitem această penetraţie, dar trebuie modificate chiar dacă o admitem, aşa cum s-a propus de diferiţi cercetători [3].

DORIN POPESCU

[1] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 245.

[2] C. Daicoviciu, în *Steaua*, Cluj, 5, 1956, p. 113 şi urm.

[3] Nu considerăm problema epuizată prin această « discuţie ». Bibliografia, şi îndeosebi cea sovietică din ultimul timp, în problema sciţilor este foarte vastă şi nu poate fi discutată într-o lucrare avînd dimensiunile celei prezente. În privinţa cronologiei cităm îndeosebi lucrarea lui P. D. Liberov. *Хронология памятников Поднепровья скифского, времени*, în *Вопросы скифско-сарматской археологии*, 1954. A se vedea şi D. Berciu *Descoperirile getice de la Cernavoda*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281 şi urm.

ВОПРОС О ТРАНСИЛЬВАНСКИХ СКИФАХ В ТРУДАХ ВАСИЛЕ ПЫРВАНА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор исходит из общепризнанного положения, что труды Василе Пырвана, в частности « Гетика », характеризуются правильной исторической концепцией: вопросы большого исторического значения рассматриваются и освещаются в их естественной связи даже тогда, когда в документации есть пробелы либо из-за упущений, которые можно встретить в трудах любого исследователя, либо потому, что некоторые сведения были опубликованы после появления трудов Пырвана.

В настоящей работе автор стремится выяснить, применимо ли вышеуказанное положение и в исследовании вопроса о пребывании скифов в Трансильвании. Исвестно, что, по мнению Пырвана, скифы составляли в Трансильвании этническое меньшинство, которое быстро ассимилировалось местным населением; скифы внесли некоторые элементы культуры, но не могли существенно изменить процесс развития местной культуры, обусловленной и после их нашествия той же « центрально- и юговосточно- европейской средой », составившей « наиболее действенный возбудитель волнения и оплодотворения местных гетских сил и ценностей ».

В этом отношении концепция Пырвана не слишком отличается от взглядов других исследователей, изучавших вопрос о трансильванских скифах. Так, Ростовцев, Рошка Мартон, Гордон Чайльд, И. Нестор, К. Дайковичиу и др. в общих чертах соглашаются с В. Пырваном, хотя и вносят некоторые поправки в его концепцию, главным образом в связи с вопросом о датировке и пути вторжения скифов. Один лишь Феттих Нандор считает, что румынский ученый недооценивает значения влияния скифов. Венгерский историк еще недавно (1953) высказал это мнение. Венгерская археология добыла новые данные о распространении скифов благодаря вскрытию гальштаттского могильника в Сентеше-Векерцуге. Излагая полученные результаты, Пардуц Михали разбирает и вопрос о трансильванских скифах. Венгерский ученый указывает, что в Трансильвании погребения содержат скелеты в вытянутом положении на спине. Погребения с трупосожжением и с захоронением в скорченном положении немногочисленны. По-видимому, они принадлежали местному населению. По мнению Пардуца, скифы вошли в Венгерскую равнину через Трансильванию; об этом свидетельствуют следующие общие элементы: 1) тождественность предметов, обнаруженных на обеих территориях; 2) погребения, содержащие обращенные с запада на восток скелеты, лежащие на спине, и предметы скифского происхождения; 3) захоронения с рассыпанной золой; 4) наличие реальгара в погребениях; 5) захоронения с лошадьми; 6) неотесанные камни в погребениях; 7) отсутствие данных о другом направлении переселения скифов.

Вкратце Пардуц доказывает, что в Трансильвании характерные предметы скифского происхождения находятся вместе со скелетами, лежащими на спине и ориентированными с востока на запад, и что как погребения с рассыпанной золой, так и погребения со скелетами в вытянутом положении

весьма немногочисленны. В вышедшем в 1956 г. собрании венгерских археологических исследований Патай Пал датирует скифский период в Венгрии 505—300 гг. до н. э. и утверждает, что скифы прервали культурное развитие населения восточной части Венгрии. Около 600 г. скифы прошли через горные проходы Трансильвании и осели в этой провинции. Вторая волна проникла в Венгрию около 550 г.

Огромное значение имеют появившиеся за последние годы труды советских ученых, проливающие совершенно новый свет на вопрос распространения скифов к западу. В связи с этим интересны заключения А. И. Мелюковой. Советская ученая указывает, что на территории нынешней Венгрии, Румынии, Польши и Болгарии находятся приписываемые скифам памятники; большинство прежних исследователей рассматривало присутствие их на этой территории как результат скифской экспансии. В создании этой концепции большую роль сыграли Ростовцев и Пырван. После обзора различных мнений по этому вопросу Мелюкова говорит, что памятники Венгрии и Трансильвании выявляют самобытный характер культуры так называемой скифской эпохи. Наличие скифских черт нельзя считать решающим при рассмотрении вопроса об этнической принадлежности оставившего эти памятники населения. В заключение Мелюкова полагает, что скифские набеги в данной области не могли быть главной причиной возникновения этих памятников. Они являются скорее следствием культурных и, вероятно, этнических связей, существовавших между указанными областями и Западной Украиной еще в эпоху бронзы.

★

Далее автор указывает, что советские археологи организовали в 1952 г. совещание для развернутого обсуждения скифского вопроса. Результаты его были изложены в труде Н. Н. Погребовой. Автор также комментирует работу пропавшего без вести во время войны молодого венгерского исследователя Боттиана Арпада «Szkiták magyar alfäldön», в которой анализируются относящиеся к данному периоду археологические материалы. Баттиан часто ссылается и на трансильванский материал. В заключение он утверждает, что основные типы находок на Венгерской равнине выявляют характерные связи с открытиями на классических скифских территориях; однако он отмечает большие формальные различия и независимость первых от находок на юге России.

Возвращаясь к могильнику в Сентеше-Векерцуге, автор приводит выводы М. Пардуца. Так, венгерский ученый указывает, что в Трансильвании бытуют все открытые в Векерцуге погребальные обряды, даже захоронения с трупосожжением и погребения с лошадьми. Пардуц также указывает на связь между Векерцугом и Донья Долиной, Болгарией и Украиной. Он считает, что в Векерцуге речь идет о слиянии иллирийских, фракийских и скифских элементов с преобладанием первого. Однако, на основании доклада Пардуца в 1952 г., Мелюкова утверждает, что в Векерцуге нет ничего скифского.

Что касается открытий в Трансильвании, то А. И. Мелюкова, анализируя отдельные категории предметов, подчеркивает скудность обнаруженного инвентаря и немногочисленность предметов скифского типа. В большинстве случаев последние не представляют аналогии с украинскими памятниками и являются лишь их подражанием.

Если согласиться с мнением советской ученой, то нельзя полностью разделять выводы Пырвана по вопросу о пребывании скифов в Трансильвании.

Все же следует учитывать, что прошло 32 года с выхода в свет трудов румынского ученого, что в то время советские исследования были лишь в зачатке и что лишь несколько лет тому назад были выведены заключения по вопросу о распространении скифов. Поэтому можно утверждать, что Василе Пырван был прав, считая, что скифское влияние не имело особенно большого значения для развития культуры указанных областей Трансильвании, хотя он и допускал факт проникновения скифов в эти области. Несомненно, можно точнее датировать находки, чем это сделал Пырван. В настоящее время, по-видимому, установлено, что влияние скифов на территории РНР можно обосновать лишь начиная с конца VI в. до н. э.

Новейшие открытия в Трансильвании не вносят существенных изменений в освещение вопроса. Зато вскрытия в Бырсешти (Галацкой области) и Фериджеле (Крайовской области) погребений с трупосожжением, содержащих среди прочих и предметы скифского типа, по-видимому, подтверждают предположение, что так называемый скифский период в Румынии является лишь продолжением автохтонной культуры, к которой присовокупляется скифское влияние. В общих чертах эта культура носит целостный характер, несмотря на некоторые областные варианты. В Олтении могут быть констатированы погребения с трупосожжением, датированные VII в. до н.э., и скелеты в лежачем положении на спине, синхронные с так называемой скифской группой и даже более ранние. Скелеты в скорченном положении культуры Ноуа предшествовали этой группе в Трансильвании, даже в той же области; в Стоикани (Молдова) их можно датировать VII и даже VI вв. до н.э.

Добавим, что советские археологи пришли к следующему заключению: подлинными скифами следует считать лишь степных скифов, этнически отличавшихся от скифов лесостепи.

В заключение автор выдвигает вопрос о сведениях Геродота; не настаивая на них, он указывает лишь на их различную трактовку, приводя доказательства как в подтверждение скифского, так и фракийского происхождения агатирсов; по мнению Мелюковой, письменные источники отнюдь не доказывают массового переселения скифов в VII — VI вв., которое разрушительно отразилось бы на жизни фракийских племен.

LE PROBLÈME DES SCYTHES DE TRANSYLVANIE DANS L'ŒUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

L'auteur part de la constatation, généralement admise, que l'œuvre de Vasile Pârvan — et plus particulièrement ses « Getica » — se distingue par une vision exacte de l'histoire, où les grands problèmes sont considérés et rangés dans leur cadre naturel, même lorsque la documentation comporte des lacunes, que ce soit à cause d'omissions — ce dont aucun savant n'est

exempt — ou que ces informations n'aient été obtenues qu'après apparition de ses travaux.

L'objet de cet article est de rechercher si cette constatation est également valable pour le problème de la présence des Scythes en Transylvanie. Comme on le sait, selon Pârvan, les Scythes n'ont représenté en Transylvanie qu'une minorité ethnique, rapidement assimilée par la population locale, minorité qui apporta différents éléments culturels mais n'arriva pas à modifier le développement local, qui, même après l'arrivée des Scythes, continua à dépendre du « vaste milieu de l'Europe centrale et du Sud-Est », milieu qui détermina le « ferment le plus actif d'agitation et de fructification des forces et des valeurs locales des Gètes ».

A ce point de vue, la conception de Pârvan ne diffère pas beaucoup de celle d'autres historiens qui se sont occupés du problème des Scythes de Transylvanie. C'est ainsi que Rostovtzev, Roska Márton, Gordon Childe, I. Nestor, C. Daicoviciu et d'autres, admettent, dans ses grandes lignes, le point de vue de Pârvan, qu'ils rectifient surtout au point de vue date et voie de pénétration des Scythes. Fettich Nándor est le seul à estimer que le savant roumain n'accorde pas toute son importance à l'influence scythe. Le savant hongrois a encore récemment (1953) soutenu ce point de vue. Les archéologues hongrois ont obtenu des résultats nouveaux relatifs à l'expansion des Scythes, grâce au dégagement de la nécropole hallstattienne de Szentes-Vekerzug. Décrivant ces résultats, Párducz Mihály traite également du problème des Scythes de Transylvanie. Il dit que les tombes de cette région renferment des squelettes étendus sur le dos. Les tombes à incinération ou renfermant des squelettes accroupis sont en nombre peu important. Celles-ci appartiendraient à la population locale. Les Scythes, dit encore Párducz, auraient pénétré dans la plaine hongroise en passant par la Transylvanie. Cela est démontré par les éléments communs ci-après: 1° identité des objets découverts sur les deux territoires; 2° tombes renfermant des squelettes étendus sur le dos, orientés de l'Ouest à l'Est, et des objets scythiques; 3° tombes à cendres éparpillées; 4° présence du réalgar dans les tombes; 5° chevaux inhumés avec les cadavres; 6° pierres brutes dans les tombes; 7° absence de données relatives à une autre direction de l'immigration scythique.

En résumé, Párducz relève le fait qu'en Transylvanie des objets ayant un caractère scythique manifeste se trouvent à côté de squelettes étendus sur le dos, orientés de l'Est à l'Ouest, et que les tombes à cendres éparpillées et celles à squelettes accroupis sont peu nombreuses. Dans un recueil d'études archéologiques hongroises, paru en 1956, Patay Pál place l'époque scythique de Hongrie entre 550 et 300 avant notre ère, et soutient que les Scythes ont interrompu le développement culturel des populations de la Hongrie orientale. L'immigration des Scythes eut lieu vers l'an 600 et passa par les défilés de la Transylvanie, province où ils s'établirent. Une seconde vague arriva en Hongrie vers l'an 550.

Particulièrement importantes sont les études soviétiques parues ces dernières années, où le problème de l'expansion scythe vers l'Ouest est présenté sous un jour nouveau. Tel est le cas pour les conclusions auxquelles est arrivée A. I. Mélioukova. Cette dernière montre que l'on trouve, sur les territoires actuels de la Hongrie, de la Roumanie, de la Pologne et de la Bulgarie, des

monuments, considérés scythiques, dont la présence en ces lieux est expliquée par la majorité des savants plus anciens comme un résultat de l'expansion des Scythes. Un rôle important dans la mise au point de cette conception revient à Rostovtzev et à Pârvan. Après avoir passé en revue les différentes opinions relatives à ce problème, Mélioukova soutient que les monuments de Hongrie ainsi que ceux de Transylvanie révèlent l'aspect original de la civilisation de ce qu'on appelle l'époque scythique. L'existence des traits scythiques ne peut être déterminante pour la solution du problème de l'appartenance ethnique de la population qui a laissé ces monuments. En conclusion, Mélioukova estime que les incursions des Scythes dans ces régions n'ont pu être la cause principale de l'apparition de ces monuments, qui seraient plutôt le résultat des relations culturelles, et probablement ethniques, qui ont existé entre les régions respectives et l'Ukraine occidentale, dès l'âge du bronze.

★

L'auteur rappelle ensuite que les archéologues soviétiques ont organisé en 1952 une conférence ayant eu pour but la discussion du problème scythique, conférence dont les résultats figurent dans l'étude de N. N. Pogrébova. L'auteur discute aussi un travail de Bottyán Árpád, jeune archéologue hongrois disparu pendant la guerre. « Szkiták a magyar alföldön » (Scythes dans la plaine hongroise) est le titre de cet ouvrage où le matériel archéologique se rattachant à la période considérée scythique est analysé et où l'on trouve de nombreuses allusions au matériel de Transylvanie. Dans la conclusion de son travail, Bottyán affirmait que les principaux types de découvertes faites dans la plaine magyare révèlent des rapports caractéristiques avec les découvertes faites dans les territoires scythiques classiques, mais que, toutefois, les découvertes hongroises accusent une différence formelle et une nette indépendance de celles de la Russie méridionale.

Revenant à la nécropole de Szentes-Vekerzug, l'auteur expose les différentes conclusions auxquelles est arrivé M. Párducz. Ce dernier relève le fait qu'on trouve en Transylvanie tous les rites d'inhumation découverts à Vekerzug, même des tombes à incinération et des tombes contenant des squelettes de chevaux. Il indique encore les rapports entre Vekerzug et Donja Dolina, la Bulgarie et l'Ukraine. A son avis, à Vekerzug, on se trouve en présence d'une synthèse illyro-thraco-scythique où l'élément illyrien joue un rôle prépondérant. Néanmoins, Mélioukova déclare que, dans le rapport rédigé en 1952 par Párducz, il n'y a rien de scythique à Vekerzug.

En ce qui concerne les découvertes de Transylvanie, A. I. Mélioukova analyse les différentes catégories d'objets, notant que l'inventaire de ces découvertes est assez pauvre et le nombre d'objets du type scythique, réduit. Même pour ces derniers, on ne trouve, la plupart du temps, pas d'analogies avec ceux des monuments d'Ukraine, dont ils ne sont que des imitations.

Si l'on accepte les opinions de la savante soviétique, les conclusions de Pârvan sur la présence des Scythes en Transylvanie ne peuvent plus être estimées entièrement valables.

Toutefois, compte tenu de ce que 32 ans se sont écoulés depuis la parution de l'ouvrage du savant roumain, que les recherches soviétiques n'en étaient

alors qu'à leur début, et que les conclusions relatives à l'expansion scythique ne datent qu'à peine de quelques années, on peut soutenir que Vasile Pârvan a eu une conception claire de ce problème lorsqu'il affirmait que l'influence scythe n'avait pas trop joué pour la civilisation de nos régions, même s'il y admettait la pénétration des Scythes. Il est certain que la date des découvertes peut être déterminée avec plus de précision que ne l'avait fait Pârvan. Aujourd'hui, il semble établi que l'influence scythique n'est attestée sur le territoire de la Roumanie, qu'à partir de la fin du VIe siècle avant notre ère.

Les découvertes plus récentes faites en Transylvanie ne changent rien à l'aspect de la question. En échange, les découvertes, à Bîrseşti (région de Galatz) et à Ferigele (région de Craiova), de tombes à incinération — renfermant, entre autres, des objets scythiques — semblent confirmer l'hypothèse que ce qu'on appelle la période scythique de Roumanie n'est que la continuation de la civilisation locale, à laquelle s'est surajoutée l'influence scythique. Dans ses grandes lignes, cette civilisation a un caractère unitaire, avec néanmoins des variantes régionales. L'incinération peut être constatée en Olténie, au VIIe siècle avant notre ère, et les squelettes étendus sur le dos, parallèlement au groupe dit scythique et même, en partie, avant ce groupe. Les squelettes accroupis ont existé en Transylvanie, dans la civilisation de Noua, avant ce groupe, et dans la même région précisément, et à Stoicani, en Moldavie, on peut les dater du VIIe siècle, ou même du VIe siècle, avant notre ère.

A tout cela il faut encore ajouter que les archéologues soviétiques sont tombés d'accord sur le fait qu'on ne doit considérer comme des Scythes véritables que les Scythes de la steppe, qui différaient au point de vue ethnique des « Scythes » habitants de l'avant-steppe.

Pour finir, l'auteur soulève la question des informations d'Hérodote, mais sans insister et se contentant de rappeler que ces informations ont été interprétées de différentes manières et avec des arguments plaidant tant en faveur de l'origine scythique que de l'origine thrace des Agathyrses. D'ailleurs, selon Mélioukova, les sources écrites ne fournissent aucune preuve de l'existence, aux VIIe — VIe siècles, d'une puissante immigration des Scythes, qui auraient exercé une influence destructrice sur les tribus thraces.

DESPRE POPULAȚIA ISTRIANĂ ÎN SEC. II E. N.

ÎN LEGĂTURĂ CU UN « CATALOGUS » FRAGMENTAR

Cercetarea de față este o schiță sumară asupra populației din Istria (v. harta, fig. 1) în sec. II e.n., din punct de vedere al originii, indicate uneori numai cu oarecare aproximație de numele proprii. Plecînd de la un document epigrafic (catalogus, album), publicat lacunos de Pârvan [1] și revizuit aici integral, precum și de la studiul comparativ al unei grupe de inscripții istriene contemporane, s-a căutat valorificarea acestui material onomatologic, trăgînd numai concluziile pe care le permite el, fără a căuta deocamdată un răspuns (care ar fi mult mai greu de aflat) la întrebări mai dificile, ca de pildă: cîți istrieni erau, care putea fi numărul locuitorilor orașului în epoca de maximă extensiune și prosperitate materială, culturală, urbanistică, sau care era starea lor socială ori condițiile de viață? Acestea și alte asemenea întrebări sînt departe de a putea fi soluționate pe baza materialului epigrafic relativ abundent și totuși lacunos și laconic; ele vor putea fi apropiate de o soluție aproximativă și parțială prin cercetările și criteriile arheologice, arhitectonice, urbanistice și statistice, unde intervine în mod firesc un larg coeficient de aproximație și echivoc, chiar și atunci cînd nu sîntem cu totul lipsiți de materialul documentar de semnificație și dată precise.

Deoarece fragmentul de marmură de care ne vom ocupa (o lungă listă de nume proprii) a fost publicat cu unele lacune și însoțit de întregiri și interpretări pe care le socotim eronate, atît în ceea ce privește numele personale, cît și data și caracterul însuși al monumentului epigrafic, ca și asupra populației istriene, și întrucît citirea inscripției și întregirea numelor pot fi făcute în măsură mult mai mare decît a izbutit Pârvan, socotim utilă și necesară reluarea integrală a epigrafei, spre a completa, respectiv a citi din nou cele 40 de nume ce pot fi descifrate măcar parțial și a examina problema populației istriene la mijlocul sec. II e.n.

Cum precizează Pârvan, este un « fragment din partea de mijloc a unei stele de marmură albă lată de 0,60, groasă de 0,13 m, păstrată pe numai 0,50 m din înălțimea totală ce va fi avut. Găsit (în săpătura din a. 1921)

---

[1] Vasile Pârvan, *Histria*, VII: Inscripții găsite în 1916, 1921 și 1922, ARMSI, III, tom. II, 1, 1923, p. 39—45 = SEG, II, nr 457.

în piațeta din fața bazilicii bizantine de sud-est [1], ca simplu pavaj de stradă, așezat din nenorocire cu fața scrisă în sus, astfel că inscripția a fost aproape total roasă și numai cu mare greutate am putut citi ceea ce urmează; litere destul de îngrijite de prin anii 100 p. Chr. sau cei următori (înalte de 0,015 m, afară de *O* care e pe alocurea foarte mic, ca un simplu ornament). Renunțăm

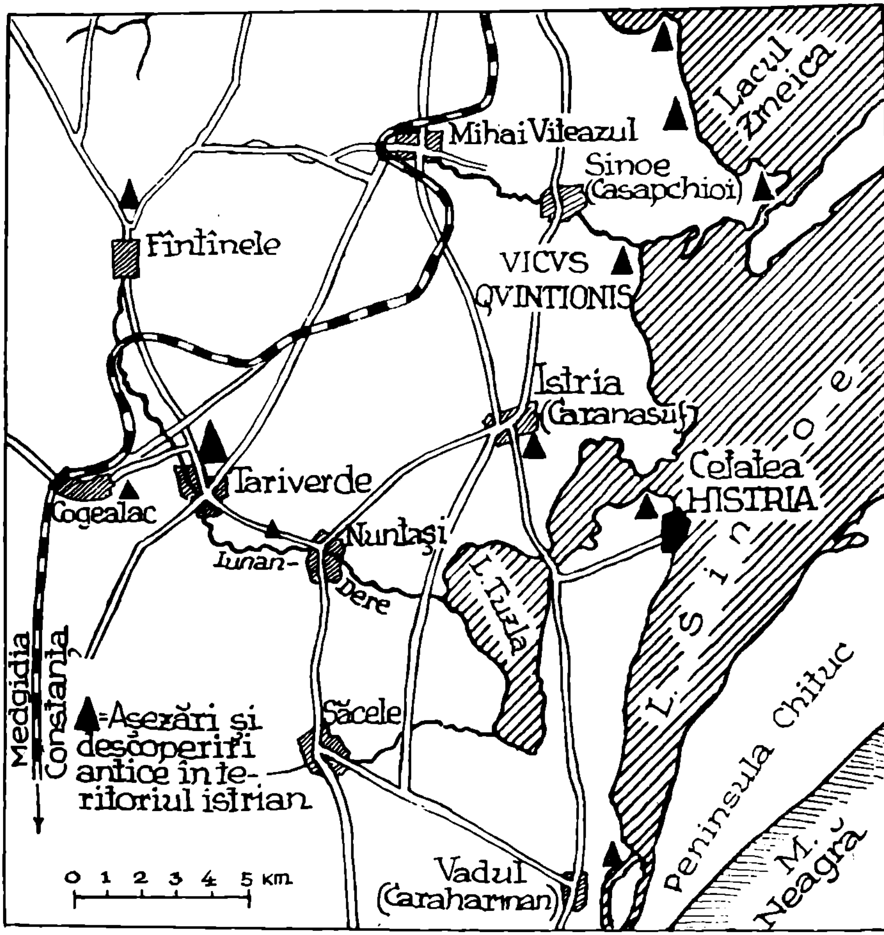

Fig. 1. — Histria și împrejurimile (după *Histria*, I, p. 166).

de a mai face ipoteze asupra diferitelor litere dubioase și trecem de-a dreptul la descifrarea textului, redînd numai cuvintele care ni s-au părut a reieși destul de evident din urmele păstrate », precizînd de asemenea că « din cele 44 de nume de pe fragmentul nostru de album, am putut descifra în parte

[1] Este punctul arheologic din ruinele săpate la Istria, descris de prof. Gr. Florescu (descoperitorul propriu-zis al inscripției, în sectorul unde conducea săpătura, ca asistent al lui Pârvan), *Histria*, I, 1954, p. 155.

ori integral 32 »[1]. Foarte puține corectări au fost aduse lecturii de către editorii de la SEG II (1924), nr. 457 (Wilhelm, Hiller, Cröner), care neavînd la îndemînă decît desenul lacunos cu transcrierea lui Pârvan și nevăzînd originalul nu au putut face decît trei îndreptări utile (în coloana II rîndul 3, 9 și 21), restul fiind în chip firesc repetări după Pârvan ori inovații nevalabile.

Textul inscripției se află într-o stare lamentabilă, fiind foarte mult erodat (fig. 2), căci prin reutilizarea ca material de pavaj în epoca tîrzie fragmentul a stat expus frecării și loviturilor într-un punct de mare circulație cum era intrarea unei bazilici, local frecventat intens în curs de numeroase decenii prin veacurile IV — VI ale erei noastre. Ceea ce săpase cu multă grijă și eleganță în marmură dură și sclipitoare lapicidul istrian și citiseră cei vizați împreună cu publicul la mijlocul sec. II în vreo piață luminoasă a orașului au tocit pe încetul și au șters aproape complet sandalele credincioșilor istrieni cu trei-patru veacuri mai tîrziu. În asemenea condiții, cu toată duritatea și rezistența marmurei, fața scrisă a fost erodată peste tot, mai ales la marginile de sus și de jos, ca și în zona de mijloc dintre cele două coloane de nume; în unele puncte este complet ștearsă așa fel încît nici o urmă de literă nu se mai poate distinge ori bănui. Astfel, nu e de mirare că, cu toată perseverența și dîrzenia eforturilor sale, Pârvan (cum spune) « numai cu mare greutate a putut citi ceea ce urmează », adică « din cele 44 nume a putut descifra în parte ori integral 32 », cu erori și lacune. Azi însă avem o documentare mai vastă și alte mijloace comparative de control, pentru a întregi și interpreta mai corect această inscripție, care nu putea fi mai puțin clară în 1923 decît se prezintă acum și care este una din cele mai grav avariate epigrafe istriene, pe alocuri numai cu urme și umbre, linii și puncte vagi; citirea lor este adesea un mic « rebus » epigrafic. Dar cu oarecare osteneală, ea poate fi întregită și așezată la locul ce i se cuvine în rîndul documentelor epigrafice istriene. Fragmentul se află în lapidarul Muzeului de la șantierul arheologic Histria (nr. inv. 26/1953), unde după o reexaminare (august 1953 și 1956) și cu ajutorul altor documente similare (mai jos, p. 47—48) a putut fi îmbunătățită sensibil lectura prin identificarea majorității « diferitelor litere dubioase » (cum spune Pârvan), ele reieșind destul de clare sau probabile din urmele păstrate și permițînd identificarea integrală a majorității din cele 40 de personaje; se îndreaptă astfel și se întregesc unele nume, recuperîndu-se o importantă serie de personaje și n u m e n o i, grecești și romane, ce sînt de interes și sub raport onomatologic, prin amestecul de nume grecești și romane, deci și pentru formele de viață socială și realitățile demografice din Istria la mijlocul sec. II e.n.

Noua lectură (rezultat provizoriu, ca orice lucru de acest gen, pe care-l vor completa mijloacele tehnice, ochii și atenția mai ageră a altora) se deosebește în multe puncte și privințe aducînd elemente noi față de lectura lui Pârvan, respectiv de puținele inovații propuse în SEG. La începutul fragmentului se văd urmele a două rînduri (pe care Pârvan și SEG nu le-au mai numerotat); acestea sînt de fapt r. 1—2 ale fragmentului, avînd deci în total nu 22, ci 24 *rînduri* în două coloane, cu numele a 48 de personaje; numerotarea noastră (de la r. 3—24) corespunde celei adoptate de Pârvan + 2.

[1] Pârvan, *Histria*, VII, p. 39—40 și 41.

În r. 1 şi 2 din col. II se disting un T, respectiv T şi γ, din care însă este exclus să se poată întregi vreun nume. În celelalte rînduri, cu excepţia col. I r. 3, 24 şi col. II, r. 23, 24, se poate citi sau întregi cel puţin cîte un element onomastic, în col. I mai ales cele de la început (din marginea stîngă, lîngă chenar), iar în col. II în general cele de la dreapta (spre chenar, deci patronimicile greceşti respectiv cognomina), căci lespedea este erodată, cum s-a spus, cu deosebire în centru, unde a fost călcată mai mult de populaţia istriană ce intra şi ieşea din bazilica creştină şi unde vechiul text epigrafic nu era protejat parţial de chenarul proeminent al lespezii de marmură.

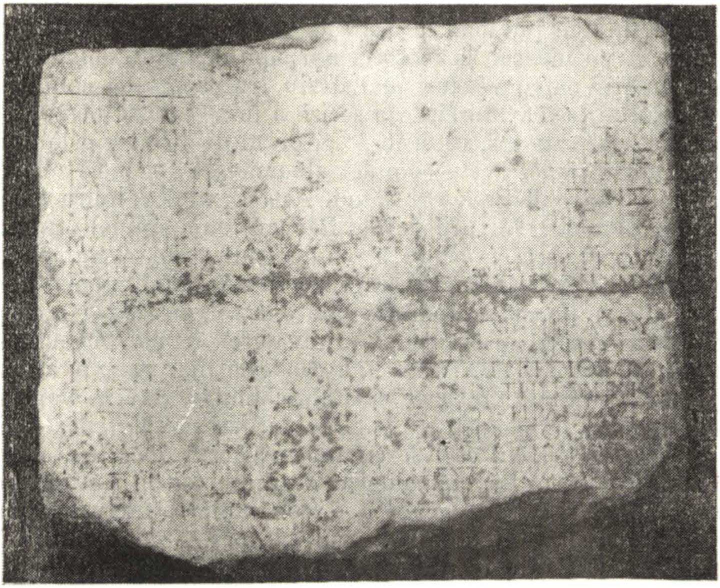

Fig. 2. — Fragment de catalogus din Histria (Pârvan, *Histria*, VII, p. 40).

Din motive tehnice şi de economie renunţăm la discutarea mai amplă a lecturilor şi întregirilor posibile şi necesare, prezentînd numai rezultatul reconstituirii care uşor poate fi observat din simpla alăturare a desenului din fig. 3 şi a tabelului de nume (p. 44) cu cele din *Histria*, VII, p. 40 şi SEG II, 457. Inovaţii şi ameliorări sînt în următoarele locuri (cu justificarea şi analogiile din alte epigrafe):

Coloana I : r. 3: forma literelor vizibile (redate în desen) este sigură; numele întregit ipotetic; *r. 4:* întregirea patronimicului e asigurată de apariţia întregului nume de două ori în « catalogus hieronikôn » (mai jos, p. 48, nr. VII); *r. 5:* patronimicul e întregit după acelaşi catalogus ca la r. 4; în orice caz după *Numenios* patronimicul nu lipsea cum pare să fie cazul la *Iulianus* din r. 12; *r. 6:* patronimicul e întregit după lista gerusiaştilor, col. II, r. 45, şi catalogul agonal cu « pontarchi », r. 11 (mai jos, p. 48); un

patronimic mai lung pentru *Callistratos* nu se poate admite în lista noastră; *r. 8*: Pârvan citea un nume trac « Gennylos » *(Genula*, cf. *Genucla* localitate etc.) într-o argumentare inconcludentă [1], dar pe piatră se vede limpede numele grec *Mennylos* (M + E, N + N ligaturi), variantă a lui *Menyllos*, atestat

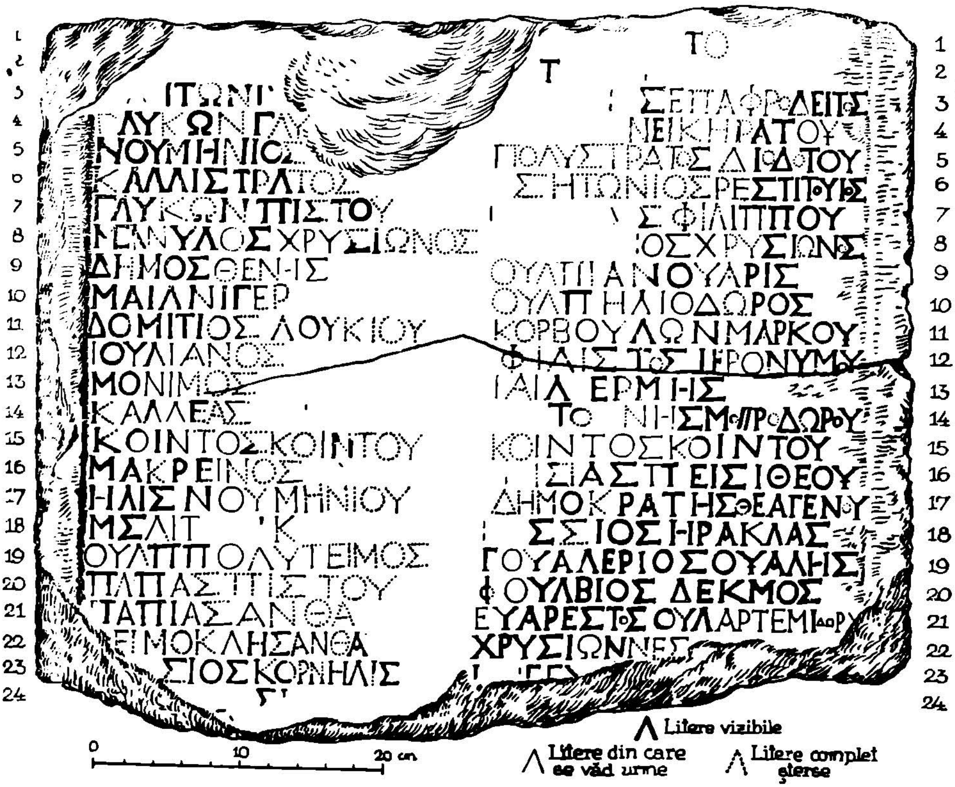

Fig. 3. — Fragmentul de catalogus (fig.2), reconstituit.

și în catal. hieron.; *r. 9:* lipsește orice urmă de patronimic, dar exista neîndoielnic; *r. 10:* cognomenul este *Niger* (nu « Nig(rinos?) », cum citea Pârvan), un *Ail(ios) Niger* apare între hieronicai, r. 6, fiind foarte probabil același personaj; *r. 11:* personajul apare în catal. hieron., r. 18—19; *r. 12: Iulianos* nu simplu « Iulios » (cum citea Pârvan), eventual fără patronimic; *r. 13:* evident *Monimos* urmat de un patronimic complet erodat; *r. 14:* numele apare în catal. hieron., r. 13—14, cu patronimicul *Doryphoros* ce se poate întregi și în fragmentul nostru; *r. 15:* numele se vede întreg pe piatră, cum îl dă SEG; patronimicul pare să fie același nume; *r. 16:* întregire după un catalogus fragmentar din lapidarul Histria, nr. 297, col. I, r. 8; *r. 17:* lectura e clară pe piatră, întregirile lui Pârvan și SEG nu sînt potrivite; *r. 18:* este

[1] *Ibidem*, p. 44—45.

un nume roman nesigur, *M. Saip...* ori *Sait...*, prima variantă fiind mai probabilă, cf. gentiliciul italic *Saepinius*[1]; *r. 19:* gentiliciul *Ulpios* şi cognomenul grec *Polyteimos* sînt clare; *r. 20:* întregirea după catal. hieron., r. 21; *r. 21:* caz asemănător ca la r. 12; *Anthas* e nume nou la Istria[2]; *r. 22:* apare întreg în catal. hieron., r. 15, *Teimocles* trebuie să fie frate cu *Papias* din r. 21; *r. 23:* după catal. hieron., r. 20—21; *r. 24:* resturi de litere din care nu se poate reconstitui un nume.

Coloana II: r. 3: mai probabilă este întregirea din SEG, pe care o adoptăm şi noi; litera precedentă este un *-s* final dintr-un gentiliciu roman, ca *Ulpios* sau *Ailios*; *r. 4:* personajul poate fi identic cu cel din catal. hieron., r. 9—10; *r. 5:* apare scris întreg în catal. hieron., r. 17—18; *r. 6:* întregit după catal. hieron., r. 16—17; *r. 7:* înainte de patronimicul grec era foarte probabil un nume individual de aceeaşi origine terminat în *-los*; *r. 8:* patronimicul e sigur; *r. 9:* *Ulp. Ianuaris* apare întreg scris corect *Ianuarios* în lista gerusiaştilor, col. II, r. 9; *r. 11:* numele bine întregit de SEG apare scris întreg în catal. hieron., r. 15; *r. 14:* patronimicul este sigur, dar numele nu poate fi întregit; *r. 15:* ambele nume se văd aproape integral; *r. 18:* *Cassios* sau *Messios*; *r. 19:* praenomen e sigur *G*, nu *P* (cum citea Pârvan); *r. 20:* este *Fulbios (Fulvius)*, nu « Varios » (lectura lui Pârvan); *r. 21:* lectura corectă este dată în SEG; tatăl lui Euarestos apare între gerusiaşti, col. I, r. 76; *r. 22:* numele este scris întreg în catal. hieron., r. 20; *r. 23:* ar putea fi numele roman *Ingenuus*.

Cu aceste corectări şi întregiri, tabelul de nume din fragmentul nostru se prezintă în felul următor (v. fig. 3):

1	. . . .	. . . T . . . .
2	. . . .	. . T . Υ . . . .
3	Κ]λ[ε]ΙΤΩΝΙ	. . . . ς 'Επαφρόδειτος
4	Γλύ[κ]ων Γ[λύκωνος]	[Θεόδωρος] Νεικηράτου
5	Νουμήνιος [Θεοδώρου?]	Π[ολ]ύσ[τρ]ατος Διοδότου
6	Καλλίστρα[τος Κάρπου?]	Σ[ητώνιος] Ρεστιτοῦτος
7	Γλύκ[ων] Πίστο[υ]	. . . . . ς Φιλίππου
8	Μέννυλος Χρυσί[ωνος]	. . . . ιος Χρυσίωνος
9	Δημοσθένης	[. Οὐλ]π. 'Ιανουάρις
10	Μ. Αἴλ. Νίγε[ρ]	[. Οὐλ]π. 'Ηλιόδωρος
11	Δομίτιος Λου[κίου]	[Κορ]βούλων Μάρκου
12	'Ιουλιαν[ός]	[Φί]λιππος 'Ιερονύμου
13	Μόνιμ[ος] . . . .]	[.] Αἴλ. 'Ερμῆς
14	Καλλέας [Δορυφόρου?]	. . το[γέ]νης Μοιροδώρου
15	Κόιντος [Κοί]ν[του?]	[Κό]ιντος Κοίντου
16	Μακρεῖνος Γ[αύκου?]	[. .]ισιας Πεισιθέου
17	Ἦλις Νουμη[νίου]	[Δημ]οκράτης Θεαγένου
18	Μ. Σαιτ	[. .]σσιος 'Ηρακλᾶς
19	Οὐλπ. Πολύτ[ειμος]	Γ. Οὐαλέριος Οὐάλης
20	Παπᾶς [Πί]στου	Φούλβιος Δέκμος
21	Παπίας Ἄν[θα]	Εὐάρεστος Οὐλ. 'Αρτεμιδώρου
22	[Τ]ειμοκλῆς Ἄν[θ]α	Χρυσίων Νέσ[τορος]
23	[Μέσ]σιος Κορνῆλις	Ι ΙΝΓ . . . .
24	. . . . . σι	. . . .

[1] CIL, III, 4691; IX, 2533, 2442, 2472 etc.; W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 525.

[2] Un exemplu al numelui *Anthas* din Halicarnas: CIG, 2655.

Acest fragment de catalogus istrian cuprindea, deci, în total 24 × 2 nume a 48 de personaje, din care au putut fi citite ori măcar identificate parţial numele a 40 de istrieni. Examinînd şi căutînd să interpreteze « compoziţia listei noastre din punct de vedere etnografic-cultural », Pârvan[1] a repartizat numele (pe cele descifrate de el), după originea şi semnificaţia lor, în patru categorii: I romani (cu nume « sigure şi complete romane »: M. Aelius Nigrinus [de fapt: Niger], Domitius, P. Valerius Valens, Varius [de fapt: Fulvius] Dec(i)mus), II greci (cetăţeni) romani (« nume de cetăţeni greci distinşi cu cetăţenia romană », ca Iulius [de fapt: Iulianus], Quintus, Ulpius Polyteimos etc.), III greci (Glycon, Numenios, Callistratos etc.), IV « în plus, poate, un thrac, Gennylos, col. I, r. 8 », admis de unii cu rezervă [2]. Asemenea repartizare (abstrăgînd de lecturile greşite pe care se întemeiază) este relativă sub raportul nomenclaturii şi al situaţiei civile a diferitelor personaje (cetăţeni ori necetăţeni romani, cu nume greceşti sau romane, ori mixte), cum a remarcat Pârvan însuşi. În ceea ce priveşte c a r a c t e r u l (destinaţia) şi d a t a inscripţiei, în felul cum o citise el, Pârvan formula unele presupuneri foarte puţin plauzibile, bazate pe ipoteze deduse din lecturi nevalabile: « mulţimea numelor din prezenta listă şi mai ales mulţimea cetăţenilor romani care fac parte din colegiul al cărui *album* îl avem înaintea noastră ne face, în chip firesc, să ne gîndim la singurul colegiu, în adevăr important, ce ne este pînă acum cunoscut din Histria în vremea imperială şi anume la *gerusia*. În adevăr lista « senatorilor » Histriei din a. 138 e.n.[3] spune lămurit că nu cuprinde decît pe gerusiaştii de « după a doua întemeiere » a ei, care a trebuit să aibă loc cam între a. 124 şi 138. Ori lista acum descoperită pare a fi ceva mai veche şi, în afară de două nume — eventual imperiale — ar putea să fie chiar din ultimele decenii ale sec. I d. Chr. Dar în acest caz ea ar fi cu atît mai de preţ, cu cît, în afară de ştirile însemnate ce ni le dă asupra alcătuirii populaţiei din Histria prin a. 100 p. Chr., ea ne-ar procura, măcar în parte, şi lista *primei* gerusii [4] a Histriei, înainte de reforma şi revizuirea cadrelor ei, făcută de Hadrian »[5]. Forţînd ipotezele în acelaşi sens, descoperitorul Istriei admite că numele, « eventual imperiale », în cîte un exemplu (după lectura sa) *Ulpius* (col. I, r. 19) şi *Aelius* (I, 10) ar fi putut exista la Istria chiar înainte de domnia celor doi împăraţi romani cu aceste gentilicii (Ulpius Traianus, a. 98—117, Aelius Hadrianus, 117—138, de la care le-au primit o dată cu cetăţenia romană numeroşi supuşi provinciali ai imperiului), ori măcar din jurul anului 100; ceea ce este evident foarte greu de admis, aproape un fel de « filius ante patrem », căci aceste nume « de familie » nu sînt numai « eventual imperiale », ci cu siguranţă luate de oamenii simpli de condiţie juridică peregrină de la ei şi în timpul domniei celor doi împăraţi romani. Dintre gentiliciile răspîndite

---

[1] Pârvan în comentariul din *Histria*, VII, p. 42—43.

[2] SEG, II, 457: « *Gennylos* i.e. nomen Thracicum *Gennylas* (Pârvan) ». R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 187, nota 4: nume trac *Gennylos* (?).

[3] Pârvan, *Histria*, IV: Inscripţii găsite în 1914—1915, ARMSI, XXXVIII, p. 596—611 = SEG, I, 330.

[4] Ipoteză acceptată şi de M.I. Rostovţev, *Storia economica e sociale dell'impero romano*, Firenze, 1933, p. 287 (« forse di membri della gherusia »); pentru editorii SEG, II, 457 (amintind ipoteza lui Pârvan « qui coniecit titulum album continere gerusiastarum ») este, natural, un simplu « catalogus saec. II p. Chr. ».

[5] Pârvan, *Histria*, VII, p. 41.

între provinciali, cele mai tîrzii ce apar în fragmentul de mai sus sînt *Ulpius* (patru cazuri sigure: col. I, r. 19, col. II, r. 9, 10 și 12) și *Aelius* (trei cazuri: col. I, r. 10, col. II, r. 13, poate col. II, r. 3); încît ținînd seamă numai de numele proprii nu încape îndoială că inscripția este de d u p ă Traian, din timpul lui Hadrian sau chiar a lui T. Aelius Antoninus Pius (138—161), dar nu mult după acesta, căci ar fi de așteptat să apară și vreun « Aurelius », nume luat de la împăratul Marcus Aurelius (161—180).

Dar inscripția noastră poate fi încadrată mai precis cronologic după analogiile cu alte documente similare unde apar unele nume proprii identice, fiind vorba de personaje identice. Restabilirea aproape integrală a numelor proprii în acest fragment de catalogus și legăturile îngăduite și impuse de noua lectură arată o interpretare total diferită de cea a lui Pârvan. Spre a simplifica lucrurile se vor prezenta cît mai sumar și direct rezultatele studiului comparativ al unei grupe de vreo 7—8 documente epigrafice istriene care au o semnificație deosebită pentru nomenclatura și compoziția populației orașului milezian la mijlocul sec. II e.n.

Cum s-a relevat mai sus, dintre cele 40 de personaje identificate în această listă (catalogus, álbum; mai sus, p. 44), jumătate apar cu numele complet și în alte epigrafe istriene: trei în lista « senatorilor », între « onorabili și distinși gerusiaști » de după « reforma și revizuirea făcută de Hadrian » [1]: *Callistratos* fiul lui Carpos, col. I, r. 6 = gerus., col. II, r. 45; *Ulpius Ianuarius*, col. II, r. 9 = gerus., col. II, r. 54; *Ulpius Artemidorus*, col. II, r. 21 = gerus., col. I, r. 76 (M. Ulpius Artemidorus fiul lui Euxenides). Aceste nume comune și personaje foarte probabil identice arată că cele două documente epigrafice sînt cronologic foarte apropiate, dacă nu chiar contemporane, la distanță de cîțiva ani, maximum 1—2 decenii (?); lista noastră fragmentară trebuie să fie ulterioară datei la care a fost săpat începutul și a fost inaugurat catalogul cu decret al gerusiaștilor (a. 138 e.n.), la care (cum a relevat Pârvan în 1916[2]) au fost făcute adaose la lista numelor în anii următori; un indiciu în acel sens este personajul nostru din col. II, r. 21, Euarestos fiul lui Ulpius Artemidorus « gerusiast ». Alte 17 (ori 18) nume din lista noastră apar complet păstrate și clar scrise într-o inscripție agonală (mai jos, p. 48, nr. VII) cu « numele învingătorilor la concursuri sacre » (ἱερονείκων ὀνόματα), anume — cum s-a arătat la fiecare în parte — personajele din tabelul nostru, col. I, r. 4, 5, 11, 12 (?), 14, 17, 20, 21, 22, 23, col.II, r. 4, 5, 6, 11, 15, 22, ceea ce arată că acest tabel inedit este contemporan (foarte apropiat în timp cu cîțiva ani) de al nostru, iar acesta din urmă este foarte probabil tot un *catalogus de învingători la concursuri* sacre sau alte competiții.

Precum s-a indicat în observațiile precedente, lista noastră fragmentară nu este izolată în compoziția ei, nu e « de pe la anul 100 e.n. » și nici tabel al « primei gerusii istriene » (cum preconiza Pârvan) nu poate să fie; ea intră într-o grupă de epigrafe, majoritatea fragmentare, ce se leagă de importantul document care este tabelul și decretul gerusiaștilor din a. 138 e.n., avînd în comun unele nume proprii și caracterele paleografice, forme de litere ca Σ cu brațele orizontale drepte și uneori mult alungite, Ω « cu

[1] Pârvan, *Histria*, IV, 596—611 = SEG, I, 330: γερουσίας φιλότειμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν.
[2] Pârvan, *Histria*, IV, p. 597.

tălpi » respectiv cu o singură talpă, O scris uneori mai mic, Y uneori tăiat cu o bară orizontală etc. Aceste documente sînt:

I. Decretul și catalogul « gerusiaștilor », cu numele de 157 personaje, descoperit și publicat cu amplu comentar de V. Pârvan [1], reprodus cu unele ameliorări de lectură (col. I, r. 45, col. II, r. 39, 70) la numele proprii (în schimb cu unele greșeli în plus față de Pârvan) în SEG, I, nr. 330 [2].

II. Fragmentul de catalogus (album) cu numele a 16 personaje, *Histria*, I, p. 559, nr. 33, de marmură (nu « calcar gris »), cu literele vopsite în roșu bine păstrat pe majoritatea lor; are cel puțin două personaje identice între « senatori »: *Artemidoros* fiul lui Phaidros și *Dionysios* fiul lui Aischrion, cum a relevat D.M. Pippidi; acest tabel de nume necesită de asemenea cîteva rectificări de lectură [3].

III. Decretul fragmentar pentru *Aba* fiica lui Hecataios (cu numele a cinci istrieni), din care începutul este publicat de Em. Popescu în SCIV, V, 1954, p. 449—464, iar restul — în fragmente descoperite ulterior — le va publica același cercetător.

IV. O listă a preoților lui Dionysos Carpophoros, cu cinci personaje, *Histria*, I, p. 546, nr. 22, just încadrată cronologic de D.M. Pippidi.

---

[1] Pârvan, *Histria*, IV, p. 596—611.

[2] Sînt necesare cîteva rectificări la lectura numelor în decretul « gerusiaștilor » (*Histria*, IV, 596—611 = SEG, I, 330); astfel: coloana I, r. 12 e clar și sigur (vizibil și în foto, *Histria*, IV, pl. X): ΔΕΓΙΣΤΙΩΝ cum citise Pârvan, nu « Μεγιστίων » cum a « corectat » SEG (Degistion e nume trac, mai jos, p. 52); r. 25: Εὐξενίδης Πανκράτους (nu Πανκράτου cum citea ca « formă rară » Pârvan, *Histria*, IV, p. 601, drept genitiv incorect de decl. II, nu de a III-a la care ține numele *Pankrates*); r. 95: ΤΙΤΘΑΣ (nu « Τιτοας »), nume foarte probabil trac (mai jos, p. 52); col. II, r. 48: ΓΑΥΚΟΣ (citit Γ(λ)αυκος de Pârvan) are trei analogii într-o inscripție inedită (eventual contemporană, mai jos, nr. VIII; Histria, lapidar, nr. 297; mai sus, p. 43—44), iar la Tomi în AEM, XI, 1887, p. 44; alte exemple: « Izvestiia — Institut », XVII, 1950, p. 67 (Mesembria); CIG, nr. 1925, etc.; pare a fi o variantă populară a numelui *Glaukos*, nu o simplă greșeală de lapicid în tabelul senatorilor istrieni; r. 75: Ἀντιγέ[νους] (nu « Ἀντωνεῖνος », care este o « completare foarte problematică », Pârvan, *Histria*, IV, p. 598, 601, luată ca sigură de SEG).

[3] În afară de rectificările just indicate de L. Robert, REG, LXVIII, 1955, p. 59: ΟΥΛΠΙΝΓΕΝΗΣ = *Ulp(ius) Ingenes* (variantă a lui *Ingenuus*) și ΔΙΟΝΥΤΤΑΣ, nu « Διονυγγας », sînt necesare următoarele ameliorări de lectură la acest « catalogus » (*Histria*, I, p. 559): la începutul fragmentului mai este un rînd din care se vede jumătatea inferioară a literei Σ, deci are 17 (nu 16) rînduri; în r.3 de citit Ἡρακλείδης Λου-κ[ίου]; r.9: [Κ]ερκᾶς Εὐ[γ]νώστου (nu [Κ]ερκασεὺς [Ν]ο[η]τοῦ reținut ca just de Robert); r. 10: Ἀδριανός (nu Ἀρριανὸς); r.12: greșeală de lapicid repetînd silaba finală « -ios » în numele Διονύσιος ⟨ιος⟩. Asemenea ameliorări în lectura inscripțiilor sînt firești, prevăzute și postulate în spirit critic și autocritic chiar în monografie, unde nu se trece cu vederea faptul, în « conștiința numeroaselor lipsuri pe care prezentarea inscripțiilor le comportă și pe care o mai îndelungată pregătire e ediției le-ar fi înlăturat » (*Histria*, I, p. 475). Dintre greșelile de lectură a inscripțiilor din *Histria*, I, în afară de cele remarcate de Robert, *loc cit.*, p. 55—59, sînt de relevat: p. 542, nr. 20: nu Ἀρ]α(β)ικῶν, ci Μη]δικῶν, epitet triumfal dat lui Septimius Severus și Caracalla, atestat în alte trei epigrafe dobrogene (Pârvan, *Histria*, IV, p. 638; fragment descoperit în 1954, Histria, lapidar, nr. 295; IGRP, I, nr. 614 = AEM, XI, p. 44—45, nr. 57; cf. Stein, RE, supplem., V, 1931, col. 705); *Histria*, I, p. 548, nr. 23, r. 2 și 8; p. 522, nr. 29, r. 2—3. O inadvertență în capitolul epigrafic al monografiei este afirmația că 18 (din totalul de 36) inscripții: nr. 1, 3, 6—8, 13—15, 17, 18, 21, 22, 24, 30, 31, 33, 35, 36, ar fi de calcar, cu toate că ele sînt de marmură albă.

V. Lista noastră care formează punctul de plecare al acestui studiu, descoperită de Pârvan (mai sus, p. 42—44).

VI. Inscripţia agonală care face menţiune de « pontarchi » (de aici numele ce i s-a dat de « inscripţia pontarchilor »; descoperită în 1950, inedită, în lapidarul Histria, nr. 259); legătura ei cu tabelul gerusiaştilor şi cu decretul pentru Aba a fost relevată pe baze onomatologice de Em. Popescu[1]; de remarcat şi numele M. Ulpius Praesens identic în inscripţiile VI şi I.

VII. Un catalogus de « hieronicai » (învingători la concursuri sacre), descoperit în 1956 în săpăturile de la casa romană tîrzie (aşa-numita « domus »), mutilat la începutul textului, din care vreo 17 (sau 18) nume apar în lista noastră (nr. V; mai sus, p. 42—44); deci cele două epigrafe sînt contemporane şi de caracter identic sau foarte apropiat. Catalogus inedit a fost citat numai în măsura în care a fost strict necesar şi nu s-a putut face abstracţie de acest document, fără a fi vrut să anticipăm asupra lui, dînd în schimb cîteva sugestii şi chiar ajutor direct celui care se va ocupa şi va publica această epigrafă foarte interesantă deopotrivă sub raport onomatologic şi paleografic.

VIII. Probabil un alt catalogus inedit fragmentar, descoperit în 1954, lapidarul Histria nr. 297 (menţionat mai sus, p. 43).

Toate aceste inscripţii (împreună cu altele, mai puţin tipice, şi care nu pot fi determinate cu aceeaşi certitudine) sînt contemporane cu nr. I (« gerusia »), grupîndu-se în jurul datei purtate de aceasta din urmă (a. 138 e.n.), mai probabil în deceniile următoare, între 138 şi 160, epoca lui Antoninus Pius (numele *Pollion* din inscripţia nr. VIII, luat după guvernatorul Moesiei Inferior Vitrasius Pollio, a. 157, ar putea să indice chiar o dată posterioară acestui an).

Nomenclatura istrienilor şi originea lor. Importanţa numelor personale pentru studiul populaţiei şi al limbii este îndeobşte cunoscută şi recunoscută, încît nu mai este cazul a fi relevată din nou aici. Antroponomastica istriană — foarte bogată şi variată — constituie în chip firesc principalul document pentru cunoaşterea populaţiei oraşului; de aceea vom stărui ceva mai mult asupra acestui material documentar. Dintre documentele epigrafice ale epocii Antoninilor (mijlocul sec. II e.n.), vom analiza numai pe cele publicate (înşirate mai sus nr. I—V), lăsînd materialul inedit în seama celor care îl vor publica şi făcînd cîteva observaţii de ordin onomatologic ce sînt valabile în principiu şi pentru alte localităţi greco-romane, la toate oraşele elenice ajunse sub ocupaţie romană.

În inscripţiile istriene avem două mari categorii de nume personale: *greceşti* (Aristoneicos, Artemidoros, Dion, Glycon, Heraclas, Meniscos, Numenios etc.), în majoritate absolută[2], şi *romane*[3], la care se adaugă ca o minoritate redusă cele *trace.* Numele romane sînt de trei feluri potrivit sistemului onomastic roman: praenomina (Lucius, Marcus, Quintus, Tertius;

[1] Em. Popescu, SCIV, V, 1954, p. 453—454.

[2] Materialul antroponomastic grec: F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917, 637 p., din care lipsesc unele nume şi forme (variante) mai ales tîrzii (ca *Anthas*, mai sus, p.6).

[3] Onomastica romanilor şi a italicilor: W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 647 p.; « Namenwesen », în RE, XVI, (1935) col. 1611—1670 de E. Fraenkel, tratează onomastica grecilor şi a romanilor în comparaţie cu a celorlalte popoare de limbă indoeuropeană.

aplicate uneori ca nume individuale singure ori drept cognomen, de pildă Ulpius Marcus[1] etc.), gentilicii (nume «de familie»: Aelius, Cassius, Cocceius, Domitius, Flavius, Iulius, Messius, Ulpius, Valerius; folosite ca atare ori ca simplu nume individual fără cognomen, sau chiar în locul cognomenului, ca Messius Cornelius, T. Flavius Sallustius, Quintus Hostius Valerius) și cognomina (Corbulo, Decimus, Iulianus, Macrinus, Magnus, Marcianus, Maximus, Niger, Valens, utilizate împreună cu gentilicii ori singure). Întrebuințarea nenormală (mai frecvent: praenomina și gentilicii în loc de cognomina) a numelor proprii romane nu este o raritate între provinciali, atît la greci, cît și la alte populații din imperiu: traco-geți, illiri etc.[2]. În ceea ce privește sistemul onomastic după care sînt dispuse și adoptate aceste elemente la diferiți locuitori din Istria (fără nici o regulă absolută, rigidă și consecventă), numele apar în epigrafe astfel: a) moda greacă, un singur nume (individual), grec sau roman (praenomen, gentiliciu sau cognomen), rar traco-getic, urmat de patronimicul (numele tatălui) la genetiv (Γλύκων Γλύκωνος, Ἧλις Νουμηνίου, Χρυσίων Νέστορος; sau Ῥοῦφος Ἀνδρονείκου, Κόιντος Κοίντου etc.); b) moda romană cu «tria nomina» (eventual fără praenomen), gentiliciu + cognomen fie grecesc, fie roman, mai numeroși din prima variantă, ca Flavius Meniscos, «gerusia», col. I, r. 31, Flavius Euxenides, r. 36, M. Ulpius Demetrios Artema (fiul lui Artemas), r. 38, Aelius Artemidoros, r. 41 etc. (r. 72, 73, 74, 76, 102, 103, col. II, r. 28,31, 32, 35, 48, 51, 63); în lista noastră de mai sus, p. 44, col. I, r. 19 Ulpius Polyteimos, col. II, r. 3...os Epaphrodeitos, II, 10 Ulpius Heliodoros, col. II, r. 13 Aelius Hermes, col. II, r. 18 [?Ca]ssius Heraclas, col. II, r. 21 Ulpius Artemidoros; a doua variantă gentiliciu + cognomen roman, vreo 20 de cazuri în cele cinci epigrafe luate în considerare, ca Quintus Hostius Valerius «gerusia» col. I,r.60, Flavius Gallus r. 64, Flavius Quartus r. 65 și alții (r. 85, col. II, r. 25, 46, 47, 54, 61, 62, 67, 74); Ulpius Ingenes și Flavius Hadrianus în fragmentul nr. II[3]; în tabelul nostru de mai sus (p. 44): M. Aelius Niger col. I, r. 10, M. Saet... (?) r. 18, Messius Corneli(u)s r. 23, Setonius Restitutus col. II, r. 6, Ulpius Ianuari(u)s r. 9, G. Valerius Vale(n)s r. 19, Fulvius Dec(i)mus r. 20.

Ce reprezintă aceste nume? De ce neam erau purtătorii lor? Cei cu nume *grecești* (ce sînt în absolută majoritate) erau evident de neam *grec* (abstrăgînd poate pe unii traco-geți elenizați complet, care și-au schimbat numele asimilîndu-se în masa și viața socială a orașului, cum s-a întîmplat și în alte centre grecești; despre tracii care-și mai păstrează numele și elementele religioase, v. mai jos, p. 52—53). Tot greci sînt fără îndoială cei cu patronimicul elenic: Ῥοῦφος Ἀνδρονείκου «gerus.», col. I, r. 98, Κάστος Ἀλεξάνδρου col.II, r. 69, Μάξιμος Μονίμου[4], ori invers cu nume grec și patronimic roman: Ἡρακλέων Τερτίου[5] «gerus.» col. I, r. 53 ori Ἡρακλείδης Λου-

[1] *Histria*, I, p. 559.
[2] Despre amestecul elementelor sistemului onomastic roman mai ales la provinciali («Namenverwirrung», cum l-a numit un erudit german — «încurcătură a numelor»), vezi RIR, XVI, 1947, p. 176—177, cu numeroase exemple, ca «Aur(elius) Gai(u)s»; *Activitatea Muzeelor*, II, Cluj, 1956, p. 124 (Scantius Lucius, Aurelius Titus, etc.).
[3] *Histria*, I, p. 559.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.

κ[ίου]. Romani ar putea să pară cei cu nume curat romane, ca Μαρκιανὸς Μάγνου [1], Κορβούλων Μάρκου (mai sus, p. 44, col. II, r. 11). Dar nici aceştia nu pot fi decît tot greci, cu nume de împrumut romane (utilizate după sistemul elenic: nume + patronimic la genetiv), pe care Pârvan îi consideră « greci (cetăţeni) romani », sau « greci care şi-au romanizat în parte sau în total numele » [2], iar altădată le zice simplu « greco-romani » [3]. Sigur greci sînt, apoi, cei ce poartă gentiliciu roman + cognomen grec (Flavius Meniscos, Ulpius Polyteimos etc.) şi care au obţinut c e t ă ţ e n i a romană, la fel ca—în aceeaşi epocă (sec. I—III e.n.) — provincialii traco-geţi, de pildă: Flavius Bithus, Ulpius Bithus, Aelius Teres, Aurelius Auluzanus, Silvinius Decibalus, etc. [4], iliri, de pildă: Aurelius Dasius etc; originea greacă este clară la un Flavius Meniscos, Ulpius Polyteimos etc., după cum e neîndoielnică cea tracă pentru Flavius Bithus ş. a. Ultima categorie de istrieni cu nume complet şi perfect romane: (praenomen) + gentiliciu + cognomen roman, ca Flavius Gallus, G. Iulius Castus, M. Ulpius Ianuarius, M. Aelius Niger etc., au fost consideraţi de Pârvan ca « romani », « romani veritabili », 12 între « gerusiaşti » [5] şi patru în lista noastră [6]. E adevărat (cum releva Pârvan la 1916) că aceşti « romani veritabili » au gentilicii ca Hostilius, Iulius, Valerius ce sînt anterioare lui Flavius (care este cel mai vechi la grecii cetăţeni cu gentiliciu + cognomen grec); dar aceasta nu înseamnă deloc că ei trebuie să fie romani neaoşi în măsura aspectului neaoş roman al numelui lor, adică romani vechi sau mai vechi decît cei cu cognomen grec [7], căci, cum observă Pârvan [8], nişte greci ca Rufus al lui Andronicos ori Castus al lui Alexandros, « odată deveniţi cetăţeni romani şi avînd dinainte gata cognomina latine, puteau trece perfect drept romani veritabili ». Din seria de istrieni cu perfecte nume romane (mai sus, p. 48), foarte puţini sînt altceva decît greci (la fel ca cei cu nume elenice), avînd însă nume romane de împrumut cum este cazul şi aproape regula în toate oraşele elenice. Dintre personajele din inscripţiile greceşti purtînd nume deplin romane despre puţini se poate afirma cu certitudine că sînt de origine romană, cum ar fi unii din veteranii armatei romane, mai ales grade superioare (ofiţeri). Marea masă a acestor «romani» sînt greci de neam: este un intens proces de romanizare (cel puţin aparentă, formală) în primul rînd prin adoptarea numelor, împrumutarea de nume şi eventual de cetăţenie romană, care — prin avantajele substanţiale de ordin material-fiscal şi moral-social — ispitea în chip firesc şi pe aceşti « graeculi » istrieni, la fel ca pe toţi provincialii de condiţie juridică peregrină, spre situaţia privilegiată de « civis Romanus ».

Elementul trac la Istria este necesar să fie relevat ceva mai în amănunt din cauză că nu i s-a dat toată atenţia cuvenită şi se pare că n-a fost tocmai just interpretat. Dobrogea antică (aşa-numita Scythia Minor din epoca

---

[1] Pârvan, *Histria*, I, p. 559.
[2] Pârvan, *Histria*, VII, p. 42; *Histria*, IV, p. 605.
[3] Pârvan, în *Dacia*, II, p. 220.
[4] SCIV, VIII, 1957, p. 257.
[5] Pârvan, *Histria*, IV, p. 604—605.
[6] Pârvan, *Histria*, VII, p. 42; p. 114: « romains authentiques ».
[7] Cf. de pildă un Aurelius Marcus, al cărui frate se numeşte Apollinaris, deci greci sînt amîndoi, într-o inscripţie greacă istriană, în *Dacia*, II, p. 226.
[8] Pârvan, *Histria*, IV, p. 605.

romană) era (precum se ştie îndeobşte) o ţară eminamente traco-getică, dovedită prin texte literare şi epigrafice, ca şi prin materialul arheologic nescris. Teritoriul Istriei [1] era de asemenea locuit integral de traco-geţi, cum rezultă din materialul epigrafic şi arheologic, iar importanţa ce revine populaţiei traco-getice din nordul Dobrogei antice în procesul de formare şi dezvoltare economico-socială a Istriei a fost relevată de Pârvan în repetate rînduri, ca şi de alţi istorici [2]. Prezenţa elementului trac în teritoriul rural istrian este mai bine atestată epigrafic în epoca ocupaţiei romane, în sec. II—III, de cînd există aici inscripţii destul de numeroase. Informaţii despre traco-geţii se găsesc în materialul epigrafic şi sculptural istrian, care după limbă, materie şi caracterele sculpturii se împarte în două categorii: cel provenit din afara oraşului, din teritoriul rural învecinat, adică inscripţiile latine votive, onorare sau funerare împreună cu marile blocuri de piatră cu sculpturi, aduse de istrieni de prin satele, cimitirele, cîmpurile şi drumurile traco-geţilor (de la Vicus Quintionis, Vicus Secundini, Buteridava etc.) la sfîrşitul sec. III e.n. ca material de construcţie pentru acele puternice ziduri « ciclopice » ale cetăţii [3], care impresionau pe provinciali şi înspăimîntau pe barbarii atacatori prin sec. IV—VI, după cum stîrnesc uimirea arheologilor şi a turiştilor de azi; aceste inscripţii în latineşte, amintesc de bessi şi lai alături de veterani, cetăţeni romani şi « vicani » (săteni) geţi; asemenea menţiuni în epigrafia latină a Istriei nu privesc, evident, oraşul propriu-zis, deci nu e cazul a ne opri asupra lor cu acest prilej. În schimb, inscripţiile greceşti (majoritatea din marmură), găsite în aceleaşi ruine şi condiţii identice, provin din i n t e r i o r u l oraşului, legîndu-se direct cu populaţia şi viaţa istriană; în aceste epigrafe aflăm elemente trace, la fel ca în cîteva piese sculpturale care se cer examinate aici pe scurt.

În legătură cu compoziţia listei de « senatori » (gerusia) istriană, V. Pârvan observa la 1916 că « înainte de toate e caracteristică lipsa thracilor (nume ca *Apoullou*, I, r. 21 şi *Barbarion Titoas*, I, r. 95 sînt prea puţin doveditoare, spre a încerca vreo demonstraţie cu ele; *Barbarion* ca şi *Titoas* mie altcum necunoscute, p. 601), care doar altfel mişunau în teritoriul rural al Histriei şi anume formau un element important al populaţiei din *vici*-i atîrnători de Histria; alţi thraci la Histria am văzut mai sus (*Cutiles*, *Apphos*) tot de origine bessică şi vor mai apărea de asemenea mai jos. Lipsa aceasta nu e cumva o întîmplare. Gerusia din Histria nu este un simplu « thiasos ». Deşi tot *collegium* de caracter particular, importanţa sa socială şi religioasă era prea mare, pentru ca să i se denatureze caracterul prin excelenţă grecesc prin promiscuităţi cu barbarii încă negrecizaţi ori neromanizaţi. Că sub numele greceşti sau romane din *album* avem a bănui şi cîte un thrac pe ici-colo, e neîndoios; aceşti thraci însă nu mai pot fi socotiţi ca atare o dată ce au trecut cu totul la cultura greco-romană, asimilaţi fără urmă între cetăţenii *pleno iure* ai Histriei » [4]. Ar însemna, deci, după Pârvan, că între « geru-

[1] Despre acest teritoriu: I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, în SCIV, VIII, 1957, p. 183—201.
[2] Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 10—13.
[3] *Histria*, I, p. 66—95; cf. SCIV, VI, 1955, p. 75—84.
[4] Pârvan, *Histria*, IV, p. 603. La 1916 , Pârvan uita că tot el, cu trei ani mai înainte (*Ulmetum*, 1913, I, p. 565) arătase că e « nume evident thracic, nu grecesc » *Dadas*, purtat de unul dintre senatorii istrieni din sec. II e.n. (mai jos. p. 52).

siaştii » istrieni nu s-ar afla nici unul de origine tracă şi cu nume naţional neschimbat, existînd însă unul între cetăţenii din catalogus fragmentar ce a fost restabilit mai sus şi care (tot după Pârvan) ar fi fost « lista primei gerusii a Histriei, înainte de reforma şi revizuirea cadrelor ei, făcută de Hadrian »[1] « Gennylos ». Realitatea este însă tocmai inversă decît preconiza descoperitorul Istriei: « tracul Gennylos » e, cum s-a arătat (p. 43), un grec neaoş (*Mennylos*), iar între « senatori (gerusiaşti) » există cîteva nume[2] care indică originea tracă a purtătorilor ce nu vor fi fost complet « asimilaţi fără urmă între cetăţenii Histriei », iar prezenţa lor în tabelul acelor « onorabili şi distinşi senatori » nu însemna « denaturarea caracterului prin excelenţă grecesc (al gerusiei) prin promiscuităţi cu barbarii », cum credea Pârvan. Aceşti traco-eleni istrieni nu-şi spun calitatea de « Thrax » (cum o spun în inscripţiile din alte regiuni, în lumea greacă şi romană), căci aici nu era cazul şi nu era moda, iar ei probabil că nu mai aveau prea puternice sentimentele naţionale şi conştiinţa originii « barbare »; numele lor, însă, ce trebuie considerate traco-getice, îi arată clar ca atare. Avem o serie scurtă de n u m e t r a c e[3] în tabelul gerusiei şi în alte inscripţii istriene:

D e g i s t i o n (« gerusia », col. I, r. 12), Δεγιστίων Νουμηνίου[4]. Deşi în această formă *Degistion* apare ca « unicum », numele nu este izolat ca rădăcină şi derivare: sufixul *-iôn* arată un derivat grec (la fel ca Σπαρτοκίων de la *Spartocos*, tot nume trac), de la o temă *Degisto-*, formată cu un sufix *-st-* (ca în alte nume trace: *Cozistes*, *Diastes*, *Dizastes*, *Dringistas*, *Medistas*, *Romaesta* etc.), din radical *Deg-*, acelaşi în *Degis*, *Diegis* nume de rege dac[5]. De remarcat patronimicul *Numenios*, indiciu al unei asimilări ceva mai vechi a familiei lui Degistion între grecii istrieni.

D a d a s (col. II, r. 26) Δαδας Μηνίου; nume frecvent şi la traco-geţi, în total ar fi vreo 20 cazuri sigure la traci[6]; e răspîndit şi în Asia Mică, mai ales la frigieni[7], ca şi la scito-sarmaţi în nordul Pontului Euxin[8].

Tittha(*s*) (col. I, r. 95), Βαρβαρίων Τιτθας, cf. nume trace ca T. Aur *Thithi* soldat, CIL, III, 14507, ant. a 35, şi alte exemple ca *Nusatita* puer serv(a)e pronatus natione Tracie, CIL, II, 3354, Τηρετιθος[9] etc.[10]. Semnificativ este şi numele individual purtat de « gerusiastul » cu patronimic trac (Titthas) *Barbarion*: oare nu reprezintă acesta o aluzie transparentă la originea « barbară » ca o poreclă dată de istrieni unui confrate al lor întru « gerusie » de curînd asi-

[1] Pârvan, *Histria*, VII, p. 41

[2] Sînt clasificate de Pârvan, *Histria*, IV, p. 601, ca « nume sau forme de nume neobişnuite: *Degistion*, *Cusias*, *Apullu*, *Barbarion* *Titoas* etc. ».

[3] Materialul onomastic şi de limbă traco-getic se află adunat aproape integral în cartea lui D. Dečev, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, 582 p., cu unele lipsuri şi erori de amănunt, exagerări şi inadvertenţe ; v. recenzia în *Dacia*, N.S., II, 1958.

[4] Pârvan, *Histria*, IV, p. 596—611 = SEG, I, 330.

[5] Martialis, V, 3,1 ; Διηγις Cassius Dio, LXVII, 7,2 ; un Διηγυλις Diodor, Strabo etc., Διηγυρις şi Δειγεπ[ις] în inscripţii citate de Mateescu, AIIN, III, 1926,p. 422.

[6] Exemple de nume *Dadas*, din Dobrogea şi alte regiuni trace, la Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 564—565, Mateescu, ED, I, 1923, p. 231.

[7] P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, p. 337.

[8] L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 301, clasifică numele *Dadas* între « aus Kinderwörtern entstandene Namen ».

[9] V. Beşevliev, *Епиграфски приноси*, Sofia, 1952, p. 23, nr. 26.

[10] D. Dečev, *op. cit.*, p. 504, Mateescu, ED, I, p. 89.

milat în societatea elenică? Ar fi de amintit ca analogie Βάρβαρος Τειμύλου din catalogus contemporan [1].

Mai puţin probant pentru originea traco-getică este numele *C u s i a s* în două exemple (« gerusia », col. I, r. 14, Κουσιας Διονυσοδώρου şi r. 44 Διονυσόδωρος Κουσιου, eventual acelaşi personaj), originea numelui fiind echivocă [2]; aceeaşi îndoială în ceea ce priveşte numele *Apullos* [3].

Dintre numele personale din alte inscripţii greceşti ale Istriei (majoritatea, dacă nu toate, din sec. II e.n.), care sînt cu siguranţă sau foarte probabil de origine t r a c o-g e t i c ă, menţionăm următoarele: *A p p h e* [4], *A p p h o s* şi *C u t i l e s* (? lectură nesigură) [5], alt *A p p h o s* [6], *C u t i l e C u t h i u r a s* şi *S i s u s* (?) într-o listă de nume pe o placă mică de marmură [7], D a t e i z e s pe o stelă funerară de marmură [8], *S a i n e* soţia unui *Ti b e i o s* [9], posibil nume traco-frigiene [10].

O grupă deosebită de documente, caracteristice religiei şi culturii materiale a tracilor, sînt reliefurile cu aşa-numitul « c a v a l e r t r a c », înfăţişînd pe «erou » călare la pas ori în galop spre dreapta, la vînătoare, avînd în faţă de obicei un copac pe care se încolăceşte şarpele, un altar, sub cal un cîine şi o fiară etc.[11]. La fel ca inscripţiile, reliefele istriene ale cavalerului trac se repartizează în două categorii după originea topografică: *a*) cele provenite din exterior (făcute din piatră calcaroasă, eventual cu inscripţie latină, de pildă marele altar cu relief « Heroni invicto Sicinius Porphyrio » detectat la 1953 în zidul bazilicii de lîngă turnul G, acum în lapidarul Histria, nr. 333; ori stela funerară cu scena banchetului mistic şi a cavalerului trac, inscripţie ruptă, lipsă[12] etc.); b) cele din interiorul cetăţii, majoritatea de marmură şi de dimensiuni mai mici. Menţionăm pe scurt reliefele « cavalerului trac » din a doua categorie, fără precizări şi descrieri detaliate (din cauză că majoritatea acestor piese arheologice sculptate sînt încă inedite): *1*) « Icoană neterminată a zeului cavaler de piatră calcaroasă, aflată *in situ*, zidită ca obiect (de cult?) într-un zid de casă la sud de piaţa largă de lîngă poarta mare, 75×50×15 cm. Cîmpul inscripţiei e fără text »[13]; *2*) placă de marmură cu inscripţie greacă dedicată Ἥρωι de un Κλεογένους, inedită[14]; *3-9*) o serie de fragmente de marmură, cu diferite părţi din scena vînătorii, unul cu inscripţie greacă ΑΥΡ ΖΩΙΛΟΣ, lapidar Histria, nr. 92, altele fără inscrip-

---

1 *Histria*, I, p. 559.

2 Numele *Cusias* este considerat trac de Dečev, *op. cit.*, p. 264; cf. Zgusta, *op. cit.*, p. 108.

3 Pârvan, *Histria*, IV, p. 603, « gerusia », col. I, r. 21.

4 *Dacia*, II, p. 232: Κλύτη Απφη τε Φιλίππου.

5 *Histria*, IV, p. 595—596.

6 *Histria*, I, p. 559: Διογένης Απφος, un Απφος B în inscripţia cu « numele hieronicilor », r. 18.

7 Pârvan, *Histria*, VII, p.91 = SEG, II, 458: Κουθιουρας φ(ιλότειμος), Μαξιμῖνα Σισι (?).

8 Pârvan, *Histria*, VII, p. 45—46 = SEG, II, 465.

9 *Dacia*, II, p. 201—202: Σαινη Τιβειου γυνή.

10 Zgusta, *op. cit.*, p. 152.

11 G.I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Diss Pann, II, 14, Budapesta, 1938, text şi planşe.

12 *Dacia*, II, p. 235.

13 *Ibidem*, p. 218, nr. 20, fig. 31; în lapidarul Histria.

14 *Histria*, I, p. 306; în lapidarul Histria, nr. 10.

ție: Histria Muzeu, nr. 16, 19, 23, 27, 56, 58. Nu se poate spune în ce măsură cultul « eroului trac » ar putea fi considerat ca adoptat și adorat de unii greci istrieni.

Elementul traco-getic era desigur mult mai bine reprezentat în interiorul Istriei (la fel ca în alte centre ellenice de pe malul vest-pontic) decît apare în puținele documente epigrafice și sculpturale; cauza rarității relative a mențiunilor despre traco-geți este faptul că ei făceau parte mai mult din păturile de jos, sărace, ale populației, încît nu e cazul să-i căutăm între « vîrfurile » societății istriene, care avea mijloace să ridice monumente și inscripții durabile; apoi, cei mai mulți traci s-au asimilat deplin schimbîndu-și numele vechi cu nume grecești, eventual romane. Mult mai numeroase și importante par să fi fost elementele trace în alte centre elenice vestpontice; de pildă la Tomis (Constanța) se atestă epigrafic (în interiorul orașului) mai multe și tipice nume personale trace, ca Areibalis, Auluzenis, Deospor, Mucasius, Seuthes etc. și la fel, ba chiar mai numeroase, în orașele de la sud: Dionysopolis (Balcic), Odessos (Varna) [1], Apollonia, Messembria etc. Pentru a pune în adevărata lumină importanța elementului trac ar fi necesar un studiu amănunțit de ansamblu al întregului material documentar, în primul rînd cel epigrafic (nume de persoane și de zeități); asemenea muncă este, pentru porțiunea bulgărească a zonei de colonizare ellenică a Pontului Euxin, mult ușurată, existînd materialul epigrafic adunat aproape integral în excelenta colecție a lui G. Mihailov [2], care poate servi ca model pentru felul cum este de publicat și materialul similar din teritoriul țării noastre și care stă cu cinste alături de monumentala publicație-corpus făcută de savantul rus V. Latîșev, pentru țărmul nordic al Mării Negre [3]. Afară de Odessos, lipsește pînă astăzi o încercare de a ilustra documentat numărul și importanța elementelor autohtone trace în viața social-economică a orașelor vest-pontice, măcar în felul sumar cum s-a făcut acest lucru de către cei care au cercetat atestările de traco-geți din orașele țărmului nordic al Pontului Euxin, din spațiul scito-sarmatic [4].

*

La sfîrșitul cercetării prezente—schiță sumară a datelor cu privire la populația republicii istriene, pe categorii (după originea indicată ori rezultînd cu multă probabilitate din numele proprii) în perioada ce a lăsat cele mai numeroase și detaliate epigrafe cu nume proprii, deci cu informații asupra locuitorilor, — relevăm din nou numărul relativ mare și semnificația

---

[1] Cf. G. Tonceva, *Influența tracă la Odessos* [cu rezumat francez], în *Izvestiia Varna*, X, 1956, p. 51—60 (tabel incomplet de nume trace la Odessos): Derzela (zeu), Aptecenthos, Auluzenis, Blosti, Cardenthes, Caridaba, Cetrezeris, Cotys, Dadas, Dernaios, Duspieris, Eptacenthos etc.

[2] Georgius Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*; vol. I, *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, Sofia, 1956, 262 p.

[3] B. Latyšev, IOSPE, I, II, IV.

[4] G.G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, ED, II, 1924, p. 223—237, cu numeroase exagerări și erori în ceea ce privește felul și cantitatea numelor traco-getice din inscripțiile țărmului de nord al Mării Negre; Zgusta, *op. cit.*, p. 278—293, cu unele lacune și erori (ignorează complet lucrările lui Mateescu privitoare la traci).

istorică deosebită a inscripțiilor importante ale asociațiilor de caracter social, religios, cultural, didactic, sportiv etc. și «catalogi» (album), majoritatea fragmentare, cu nume de la mijlocul sec. II (epoca Hadrian-Antoninus Pius-Marcus Aurelius). Aceste documente dovedesc o intensă viață socială și culturală-sportivă la Istria, corespunzînd și unei vaste activități constructive: o serie de edificii publice monumentale, de la care se păstrează însă (după distrugerile și refacerea fortificației istriene la sfîrșitul sec. III e.n. și a altor clădiri) numai inscripțiile inaugurale, majoritatea fragmentare, mutilate (prin reutilizare ca material de construcție în ziduri), cu numele împăraților și guvernatorilor din această epocă (Marcius Turbo, Vitrasius Pollio, Catonius Vindex etc.). Precum a relevat acad. Em. Condurachi, «frecventele inscripții onorifice, ridicate împăraților romani, încercau să dovedească un devotament, izvorînd, în primul rînd, din sentimentul unei s i g u r a n ț e p o l i t i c e, pe care clasa exploatatoare histriană o așteptase foarte multă vreme. Limesul dunărean, apărat de detașamentele legiunii XI Claudia și V Macedonica, însemna în egală măsură garanția unei exploatări nestingherite în interiorul cetății însăși și a regiunii dintre Dunăre și Mare. Așa se explică, desigur, o oarecare bunăstare pe care o cunoaște Histria, ca și celelalte orașe pontice de altminteri, în cursul veacului II e.n. Arheologic, această bunăstare, de care s-a bucurat numai clasa exploatatoare, este documentată de unele urme monumentale. Inscripțiile amintesc șase edificii ridicate în cinstea lui Antoninus și Marcus Aurelius. Un atelier de ceramică fină,descoperit recent și datat prin monede de la Traian și Hadrian, unele locuințe, clădite cu multă grijă, confirmă la rîndul lor atare situație, deși pentru Strabon Histria nu mai era, la această dată, decît un orășel. Templele lui Apollon Tămăduitorul, al lui Zeus, al lui Dionysos, al Cabirilor din Samotrace, precum și un mithraeum și un «muzeu» indică, fără îndoială, o activitate constructivă, publică sau privată, întrutotul asemănătoare tuturor orașelor grecești din această vreme»[1].

Asemenea dovezi arheologice se îmbogățesc mereu prin săpături și descoperiri îndeosebi de noi documente epigrafice contemporane, asupra cărora nu este cazul a insista aici, neputînd anticipa mai mult decît s-a făcut, fiind vorba de materiale încă inedite. Dovezile semnalate pînă acum indică, în mod neîndoielnic, un avînt economic și cultural remarcabil, chiar dacă tot belșugul epocii Antoninilor se va fi revărsat și la Istria integral în favoarea păturilor exploatatoare, de la ale căror mese bogate puteau să cadă fărîmituri pentru sărăcimea urbei mai ușor decît în anii de mizerie generală și foamete ca cea de care vorbește de pildă la Callatis (Mangalia) decretul public pentru Isagoras din sec. I e.n.[2]; atare intensitate și bogăție a vieții economice istriene în sec. II e.n. sînt nu mai puțin demne de atenție, ca o consecință oarecum firească și necesară a operei de organizatori a cotropitorilor romani. Situația se oglindește mai bine în materialul epigrafic care va trebui reexaminat și sub acest aspect, respectiv publicat integral, și care se va îmbogăți prin cercetările și descoperirile viitoare aducînd la lumină eventual și fragmentul de la început al tabelului nostru de la

---

[1] Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 55—56, ; cf. Vulpe, *op. cit.*, p. 156—239.
[2] *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 179—190.

care a plecat cercetarea prezentă; dacă n-a fost distrus ori ars pentru var în decursul veacurilor, el se ascunde ca şi alte preţioase documente probabile undeva sub glia istriană, în vastele ruine ori în zidurile oraşului milesian din laguna Sinoe.

I. I. RUSSU

О НАСЕЛЕНИИ ИСТРИИ ВО II В. Н.Э. В СВЯЗИ С ФРАГМЕНТАРНЫМ «CATALOGUS»

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Настоящая работа является кратким обзором вопроса о населении Истрии во II в. н.э. с точки зрения происхождения, выявляемого многочисленными собственными именами, которые встречаются в сравнительно богатом эпиграфическом материале общеизвестного документального значения. Автор подчеркивает исключительную заслугу В. Пырвана (1882—1927), открывшего Истрию, начавшего там археологические раскопки в 1914 г. и опубликовавшего в трех мемориях многочисленные и интересные истрийские надписи на греческом и латинском языках.

Исходной точкой настоящей работы является фрагмент мраморного « catalogus » (альбома); он весьма плохой сохранности, надписанная сторона стерта из-за того, что его употребляли как плиту при входе в христианскую базилику IV—V вв. н.э.; как указывал Пырван (Histria VII, стр. 39—45 = SEG, II, 457), расшифровка представляет большие трудности, так как не удается заполнить многие из пробелов надписи. После подробного разбора эпиграфа с помощью других аналогичных документов, автор предлагает новую почти полную расшифровку 40 частично сохранившихся в этом «catalogus» имен; здесь находятся греческие и римские имена, не встречавшиеся прежде в Истрии. Предлагаемый автором перечень имен не представляет собой « коллегии первой герусии » (около 100 г.н.э.), как это предполагал Пырван, а скорее — по аналогии с открытым в 1956 г. неизданным « альбомом » — список победителей в священных играх. Он современен декрету (списку) истрийской герусии (Пырван, Histria IV, стр. 596—611 = SEG, I, 330) 138 г.н.э. — весьма вероятно позднее этой даты, — а также эпиграфической группе: Истрия I, стр. 559, № 33; декрет для Абы (SCIV, V, 1954, стр. 449—464), Истрия I, стр. 546, № 22; неизданная агональная надпись (называется надписью « понтархов »); список победителей в священных играх и т.д. Они датируются серединой II века (после Адриана, при Антонине Пие).

Ономастика жителей Истрии и их происхождение. Автор изучает имена жителей Истрии, встречающиеся на надписях середины II. в. н.э. в связи с их происхождением, этническим, культурным и юридическим значением.

Как во всех завоеванных римлянами греческих городах, здесь встречаются греческие, римские (praenomen, nomen, cognomen) и автохтонные фракийские имена, употребляемые либо по греческому образцу (личное имя, за которым следует имя отца в родительном падеже (Ἦλις Νουμηνίου, Χρυσίων Νέστορος), либо по римскому образцу (tria nomina, M. Ulpius Demetrios или без praenom Aelius Artemidoros). Носящие греческие имена лица несомненно греки (за исключением, быть может, какого-либо эллинизированного гето-фракийца, совершенно переменившего имя); также греки — лица, у которых греческим является лишь имя отца (Ῥοῦφος Ἀνδρονείκου, Μάξιμος Νονιμου) или у которых греческое имя и римское отчество (Ἡρακλέων Τερτίου). Это явление замены имен: греки и другие жители римских провинций (фракийцы, иллирийцы, кельты и др.) присваивали себе римские имена вместо собственных, национальных. Следовательно, лиц,носящих римские имена (Κορβούλων Μάρκου) и т.д.), надо рассматривать как « романизированных » греков; лица с греческим именем в качестве cognomen, (Flavius Memiscos Ulpius Polyteimos и т.д.) несомненно греки, пользовавшиеся правом римского гражданства. Последняя категория граждан, носящих полностью римские имена (praenomen + gentilicum + cognomen — G. Iulius Castus M. Aelius Niger, Ulpius Ianuarius), которых Пырван считал « подлинными римлянами », в действительности те же «graeculi», ставшие римскими гражданами и присвоившие себе чисто римские имена.

Автохтонные фракийцы или гето-фракийцы из Мезии также составляли густое население территории Истрии (латинские надписи в селах —vici, археологический материал и т.д.), естественно, они менее многочисленны в греческих городах, но живут и там; в Истрии их больше, чем считалось прежде; фракийские имена встречаются среди членов герусии (сенаторов): Дегистион, Дадас и Титтхас (менее вероятно, Кусиас, Апоуллос) и в других надписях: Апфос, Апфия, Кутилес (?), Куфиурас, Сисус, Датеизес и т.д. С истрийскими фракийцами, несомненно, связано и рельефное изображение « фракийского всадника » (героя-охотника), от которого в Истрии найдено 9 кусков и фрагментов. Речь идет об этнических элементах, по большей частью подвергнувшихся эллинизации; других фракийцев не удается различить среди истрийских греков из-за полной перемены личных имен.

В заключение автор подчеркивает необходимость полного, исчерпывающего изучения гето-фракийского элемента во всех греческих колониях на румынском и болгарском побережье Черного моря. На основании работ Пырвана, Кондураке и других исследователей, а также неизданного материала, автор выявляет большой подьем и расцвет экономической, культурно-общественной жизни и городского благоустройства Истрии во II в. н.э. К этой эпохе восходит бóльшая часть надписей и сообщения (архитектурные части, посвящения и т.д.), касающиеся зданий и народных демонстраций религиозного, музыкального, спортивного характера.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Истрия с окрестностями (по Histria I, стр. 166).
Рис. 2. — Фрагмент истрийского « catalogus» (Пырван, Histria VII, стр. 40).
Рис. 3. — Фрагмент «catalogus » (рис. 2). Реконструкция.

LA POPULATION D'HISTRIA AU IIe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE. À PROPOS D'UN FRAGMENT DE « CATALOGUS »

RÉSUMÉ

Le présent travail est une esquisse sommaire du problème de la population d'Histria au IIe siècle de notre ère, considérée au point de vue de l'origine indiquée par les noms de personnes qu'on trouve en grand nombre dans les textes épigraphiques assez abondants et d'une valeur documentaire bien connue. L'auteur relève tout d'abord les mérites exceptionnels de V. Pârvan (1882—1927) qui a découvert Histria, dont il a commencé l'exploration archéologique (1914) et qui a publié dans trois mémoires un grand nombre d'importantes inscriptions histriennes grecques et romaines.

Le point de départ de cette étude est un fragment de « Catalogus » (album) en marbre, très endommagé, émoussé sur toute la partie écrite, pour avoir servi de dalle de pavage aux IVe —VIe siècles de notre ère, à l'entrée d'une basilique chrétienne, et de lecture très difficile. Pârvan l'a publié en 1923 (*Histria*, VII, p. 39—45 = SEG, II, 457), avec beaucoup de lacunes de lecture. Un examen détaillé de cette inscription et d'autres inscriptions analogues, permet de donner une nouvelle lecture, presque complète, des 40 noms, conservés au moins partiellement, dans ledit *catalogus*. On y relève des noms grecs et romains encore inconnus à Histria. Il ne saurait s'agir du «collège de la première gérousie » d'environ l'an 100 de n.è., comme le supposait Pârvan. C'est bien plutôt — d'après l'analogie avec un « album » inédit (découvert en 1956) — la liste des vainqueurs aux jeux sacrés. Il est contemporain du décret (liste) de la gérousie d'Histria (Pârvan, *Histria*, IV, p. 595—611 = SEG, I, 330) de l'an 138 de n.è., mais très probablement postérieur à cette date; il l'est aussi d'un groupe d'inscriptions telles que: *Histria*, I, p. 559 n° 33, le décret pour Aba, fille d'Hécataîos (SCIV, V, 1954, p. 449—464), *Histria*, I, p. 546, n°. 2, l'inscription agonale inédite (inscription des « pontarques »), le *catalogus* des vainqueurs aux jeux sacrés (découvert en 1956), etc. Elles datent du milieu du IIe siècle de n.è. (après le règne d'Hadrien et jusque sous Antonin le Pieux).

La nomenclature des Histriens et leur origine. L'auteur examine les noms de personnes d'Histria dans la série d'inscriptions qui ont été datées du milieu du IIe s., d'après l'origine, la signification ethnique, culturelle et juridique. On y rencontre — comme dans les autres villes grecques occupées par les Romains — des noms *grecs*, *romains (praenomen, nomen, cognomen)* et autochtones — thraces — employés soit d'après le système grec (nom individuel suivi du patronymique au génétif, Ἦλις Νουμηνίου Χρυσίων Νέστορος, soit à la romaine (*tria nomina:* M. Ulpius Demetrios, ou sans *praenomen:* Aelius Artemidoros). Les personnages aux noms grecs sont sans doute des Grecs (sauf peut-être quelque Thrace hellénisé qui aura complètement changé de nom); encore des Grecs sont ceux qui ont seulement un patronymique grec (Ῥοῦφος Ἀνδρονείκου, Μάξιμος Νονίμου), ou bien un nom grec et un patronymique romain (Ἡρακλέων Τερτίου). Il s'agit d'un changement de nom: les Grecs, comme les autres provinciaux de l'empire

(Thraces, Illyriens, Celtes, etc.), avaient adopté des noms romains. Par conséquent, dans les individus qui portent des noms romains, il faut voir des Grecs « romanisés » (Κορβούλων Μάρκου, etc.); ceux qui ont encore un nom grec comme cognomen (Flavius Meniscos, Ulpius Polyteimos, etc.) sont évidemment des Grecs ayant obtenu le droit de cité romain. La dernière catégorie de citoyens: ceux qui portent des noms complètement romains (praenomen) + gentilice + cognomen (G. Iulius Castus, M. Aelius Niger, Ulpius Ianuarius), que Pârvan considérait comme des « Romains authentiques », sont toujours des « Graeculi » qui, en obtenant le droit de cité, avaient adopté des noms purement romains.

Les *Thraces* ou *Thraco-Gètes* autochtones de la Mésie formaient aussi la population compacte du territoire d'Histria (inscriptions latines des vici, matériel archéologique, etc.); ils sont naturellement moins nombreux à l'intérieur des villes grecques; mais ils y existent et à Histria s'avèrent être en nombre plus important qu'on ne l'admettait jusqu'ici. On trouve des noms thraces parmi les gérousiastes *Degistion*, *Dadas* et *Titthas* (la chose est moins probable pour *Cusias*, *Apoullos*) et dans d'autres inscriptions: *Apphos*, *Apphia*, *Cutiles* (?), *Cuthiuras*, *Sisus*, *Dateizes*, etc. Aux Thraces appartiennent aussi les reliefs du « cavalier thrace » (héros chasseur), dont on a trouvé à Histria 9 pièces et fragments. Il s'agit d'éléments ethniques en grande partie hellénisés; d'autres Thraces parmi les Grecs d'Histria ne peuvent plus être reconnus, les noms de personne ayant complètement changé.

Après avoir relevé, pour finir, la nécessité d'une étude complète et exhaustive de l'élément thraco-gète dans toutes les colonies grecques pontiques du territoire roumain et bulgare, l'auteur souligne — après Pârvan, Condurachi et d'autres historiens — en se fondant sur un matériel épigraphique encore inédit, le grand développement et la prospérité économique, sociale, culturelle et urbaniste de la ville d'Histria au IIe s. de n.è., époque au sujet de laquelle on a le plus grand nombre d'inscriptions importantes et d'informations (éléments d'architecture, dédicaces, etc.) en ce qui concerne les édifices et les manifestations publiques de caractère religieux, musical, sportif, etc.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Histria et ses environs (d'après *Histria*, I, p. 166).
Fig. 2. — Fragment de catalogue trouvé à Histria (Pârvan, *Histria*, VII, p. 40).
Fig. 3. — Restitution du texte du catalogue fragmentaire de la figure 2.

DOUĂ VASE DE *TERRA SIGILLATA* DESCOPERITE LA BISERICUŢA — GARVĂN

Săpăturile pe care le executăm în aşezarea romano-bizantină de la Bisericuţa, satul Garvăn (raionul Măcin) au dus la descoperirea urmelor unei aşezări rurale, anterioară fortăreţei romane din sec. IV e.n. În adevăr, cu prilejul unor sondaje executate în incinta cetăţii, sau în afara acesteia, cu scopul de a ne informa asupra succesiunii depunerilor arheologice, s-au descoperit numeroase resturi ceramice, aparţinînd epocii premergătoare zidirii cetăţii. Unele din aceste descoperiri au fost înregistrate sumar în rapoartele noastre preliminare [1]. Mai pe larg s-a prezentat însă numai inventarul unei părţi dintr-o locuinţă, singura descoperită *in situ*, în secţiunea S 1, datată printr-o monedă în vremea lui Antoninus Pius [2]. Sondajele executate după publicarea inventarului din această locuinţă au îmbogăţit simţitor cunoştinţele noastre asupra ceramicii stratului la care ne referim. Secţiunea S 4, executată în anii 1956 şi 1957 în terenul aflat la vest de incinta cetăţii, ne-a dat îndeosebi o mare cantitate de material ceramic, reprezentat prin următoarele categorii de produse:

a) ceramică comună de tip roman, *b)* olărie de tradiţie şi de factură locală, în care predomină urna ornamentată cu brîu alveolat şi cu butoni, *c)* ceramică de lux reprezentată prin numeroase fragmente de vase fine, executate într-o pastă roşie sau gălbuie cu glazură fină, într-o tehnică excelentă. Ultima categorie cuprinde atît ceramică neornamentată, cît şi speciile împodobite, fie cu ornamente executate cu rotiţa dinţată, fie cu motive florale în relief — în tehnica barbotinei —, fie cu scene în relief, aparţinînd categoriei de vase mulate.

O prezentare de ansamblu a ceramicii epocii romane de la Bisericuţa (Dinogetia?) nu se poate face în momentul de faţă, deoarece e necesar să se lărgească mai întîi suprafaţa săpată şi să se obţină mai multe complexe *in situ* decît avem pînă acum. Pentru moment ne mulţumim să reproducem

---

[1] Gh. Ştefan, *Dinogetia I. Risultati della prima campagna di scavi (1939)*, în *Dacia*, VII—VIII, p. 401—425.

[2] SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 263 şi urm.

desenele cîtorva cioburi din categoria ornamentelor cu barbotină (fig. 5/1—4), două mărci de atelier în formă de *solea* (fig. 7/1—2) şi o lucerna cu numele lui *Cassius* (fig. 6), toate găsite în acelaşi strat cu vasul descris mai jos sub nr. 2. Considerăm necesar să prezentăm pe larg două vase de *terra sigillata*, de provenienţă evident gallică, ambele aparţinînd categoriei de vase mulate, ţinînd seamă de faptul că ele reprezintă cele mai remarcabile descoperiri de pînă acum din epoca romană de la Bisericuţa.

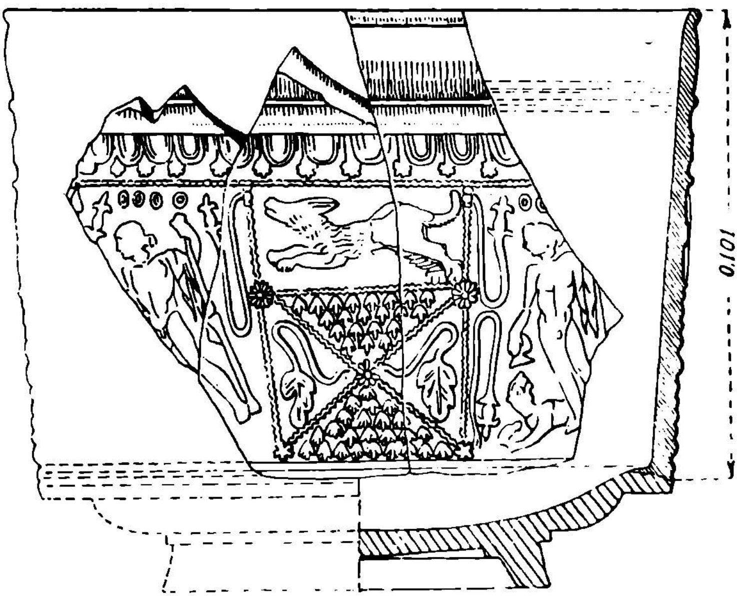

Fig. 1. — Vas fragmentar (Drag. 30).

1. Vas fragmentar, forma Dragendorff 30 = Hermet 3, descoperit în 1950 în sondajul executat în incinta cetăţii, sectorul de NE, suprafaţa A (fig. 1). Trebuie să menţionăm că fragmentul a fost descoperit într-un strat de nivelare, aşa încît condiţiile stratigrafice iniţiale nu sînt clare. Un desen a apărut în raportul preliminar al săpăturilor [1]. Confecţionat din pastă roşie, cu o glazură de o excelentă calitate, vasul aparţine categoriei numite de Déchelette « vases moulés »[2]. Reconstituirea formei arată că aparţine unui vas cu pereţii uşor oblici, apropiat de cel cilindric.

Din punctul de vedere al ornamentării, vasul se încadrează în stilul cu panouri. Decorul se compune din două panouri care se succed alternativ, separate prin linii verticale perlate. Zona decorată este limitată în partea superioară de o linie orizontală continuă, perlată, care separă decorul principal de un şir continuu de ove şi bastonaşe cu capetele multilobate. Dintre

[1] SCIV, II, 1, 1951, p.40, fig. 26.
[2] J. Déchelette, *Les vases ornés de la Gaule romaine*, Paris, 1904.

cele două panouri ale decorului principal, cel mai important reprezintă pe zeul Bacchus gol, în picioare, sprijinindu-se în stînga într-un baston, iar în dreapta ținînd un cantharos din care toarnă unei pantere, așezată la picioarele sale. Pe umărul stîng zeul poartă o hlamidă care atîrnă în jos. Patru mici cercuri așezate în șir orizontal în spațiul liber de deasupra capului lui Bacchus, fără nici o altă semnificație decît cea ornamentală, completează decorul. Aceeași funcție o au cele trei peduncule înscrise în trei din cele patru unghiuri ale panoului. Motivul acestui panou este bine cunoscut atît pe produsele atelierelor din La Graufesenque [1], cît și poate în mai mare măsură, pe cele din Lezoux [2].

Panoul al doilea aparține tipului numit de Fr. Hermet « panneau coupé». Un asemenea panou este, în adevăr, *tăiat* în două jumătăți, în cazul nostru neegale, printr-o linie orizontală tremurîndă (tremblée) avînd la punctele de joncțiune cu cadrul panoului cîte o rozetă (stea?). În registrul superior, mai mic, este înfățișat un cîine alergînd spre stînga, motiv frecvent în ceramica sigilată gallică [3]. Registrul inferior este împărțit în patru sectoare triunghiulare prin două diagonale, ondulate sau perlate. La punctele de întîlnire cu cadrul, ca și în centru, se află cîte o rozetă sau stea. Decorul din triunghiul superior și cel inferior este identic; la fel cel din triunghiurile din dreapta și din stînga: o frunză cu vrejul ei. Și acest motiv ornamental este întîlnit des pe produsele din La Graufesenque [4] și din Lezoux [5].

2. Cel de-al doilea exemplar, fragmentar și el, s-a descoperit în S 4, în cel mai vechi nivel de locuire, la 5—6 m adîncime (fig. 2). Spre deosebire de exemplarul nr. 1, fragmentele acestuia din urmă au apărut într-un mediu închis, neafectat de remanierile care au deranjat în mai multe rînduri straturile mai recente. Aparține, deci, neîndoelnic celui mai vechi orizont de locuire de pe insula Bisericuța. Prin fragmentele de opaițe descoperite în acest orizont — de reținut îndeosebi lucerna cu stampila CASSI (fig. 6) — ca și prin alte detalii stratigrafice — sub nivelul respectiv se află stînca naturală — sau tipologice, acest orizont se datează în secolul II e.n., în epoca Antoninilor. De altfel și prezența unei cantități apreciabile de ceramică locală constituie o dovadă a vechimii stratului.

Vasul are forma obișnuită a unui bol Dragendorff 37 = Hermet 6, avînd înălțimea 0,13 m, iar diametrul gurii de circa 0,24 m. Decorul principal aparține stilului cu medalioane și panouri, zona decorată fiind închisă în partea superioară de o linie perlată care o separă de șiragul de ove nelipsit pe această categorie ceramică. Către fund, zona decorată este închisă de o linie simplă.

Decorul se compune din patru panouri trapezoidale de lărgimi diferite, separate prin cordițe verticale « tremblées », avînd la capete cîte o rozetă. Cele patru panouri se succed în ordinea *a-b-c-d-b-a-b* etc., în așa fel încît panoul

[1] Fr. Hermet, *La Graufesenque (Condotomago)*, Paris, 1934, II, pl. 19/70.
[2] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 54, nr. 302.
[3] *Ibidem*, II, p. 138.
[4] Fr. Hermet, *op. cit.*, pl. 33 și p. 57 și urm., unde se tratează pe larg problema acestui decor. Autorul îl numește « sautoir ou croix de Saint-André » și susține că este nu numai foarte grațios, dar și foarte frecvent.
[5] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 76, nr. 464.

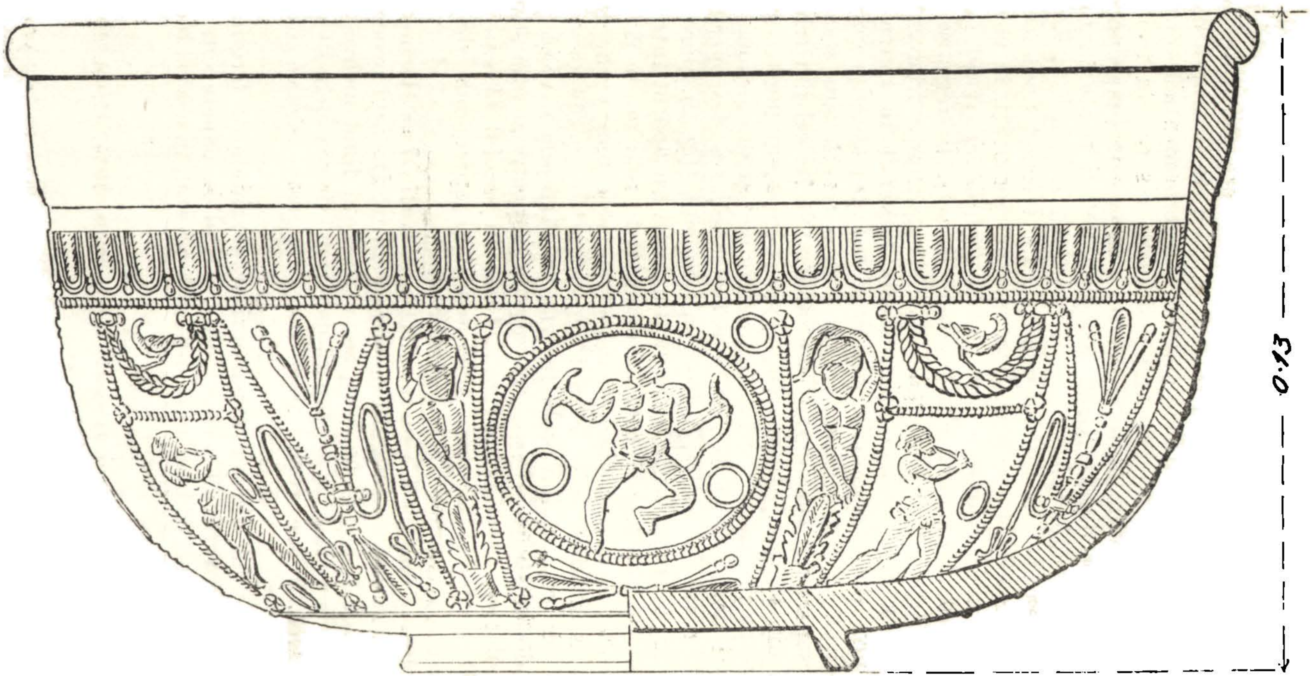

Fig. 2. — Bol *terra sigillata* (Drag.37).

nr. 1 se găseşte totdeauna între două panouri nr. 2 (fig. 2 şi 3). Dăm în cele ce urmează descrierea fiecărui panou.

a. Locul central în acest stil de decor îl deţine panoul *a*, adică panoul ocupat de medalion. De aceea şi suprafaţa acestuia este mai mare decît celelalte. Medalionul este înrămat în două cercuri, dintre care cel exterior este perlat. Interiorul lui este ocupat de un personaj cu forme virile, ţinînd în fiecare mînă cîte un şarpe, motiv bine cunoscut pe vase ale atelierelor din Lezoux [1]. Întrebarea ce s-a pus în legătură cu acest motiv este aceea dacă

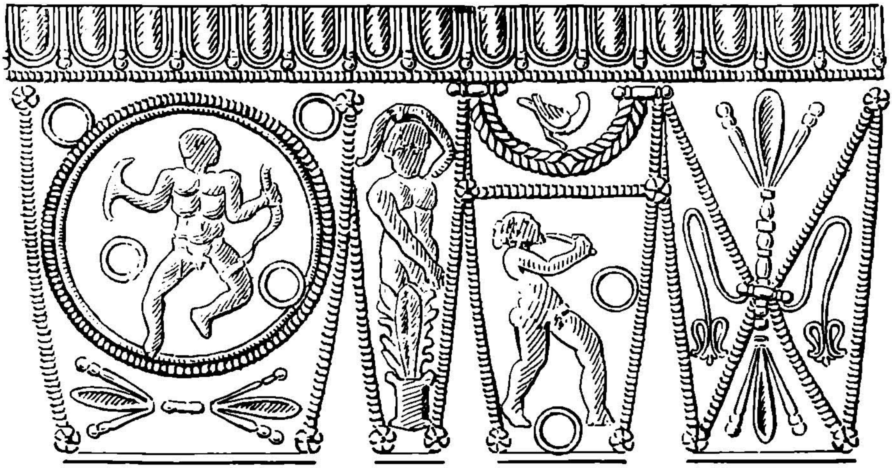

Fig. 3. — Bol *terra sigillata*.— Detaliu.

personajul înfăţişat reprezintă pe Hercule-copil omorînd şerpii sau pe Laocoon în luptă cu şarpele [2]. Cu toate că formele atletice ale personajului reprezentat nu au nimic de-a face cu formele moi şi rotunde ale unui copil, înclinăm să-l identificăm cu Hercule, pe considerentul că apare limpede, cu toată reprezentarea nereuşită a şerpilor pe vasul nostru, că e vorba de doi şerpi. Credem de asemenea că dacă ar reprezenta pe Laocoon, acesta ar trebui să fie încolăcit de şarpe şi să aibă o altă atitudine, care să exprime suferinţa, iar nu atitudinea victorioasă ce apare aci.

Interesant de observat tendinţa modelatorului de a nu lăsa spaţii lipsite de ornament. Astfel, în spaţiile dinafara medalionului s-a desenat cîte un cerc în colţurile de sus ale panoului, iar în partea inferioară un ornament stilizat cu capete trifide, ornamente care n-au nici o legătură cu scena medalionului. Chiar şi cele două cerculeţe din medalion nu se leagă de subiectul medalionului.

b. Panoul *b*, cel mai mic dintre cele patru panouri care compun decorul, este ocupat de un personaj masculin ce iese dintr-un ornament stilizat repre-

---

[1] J.Déchelette *op. cit.*, p. 76, nr. 464.

[2] Vezi discuţia la Déchelette, *loc. cit.*

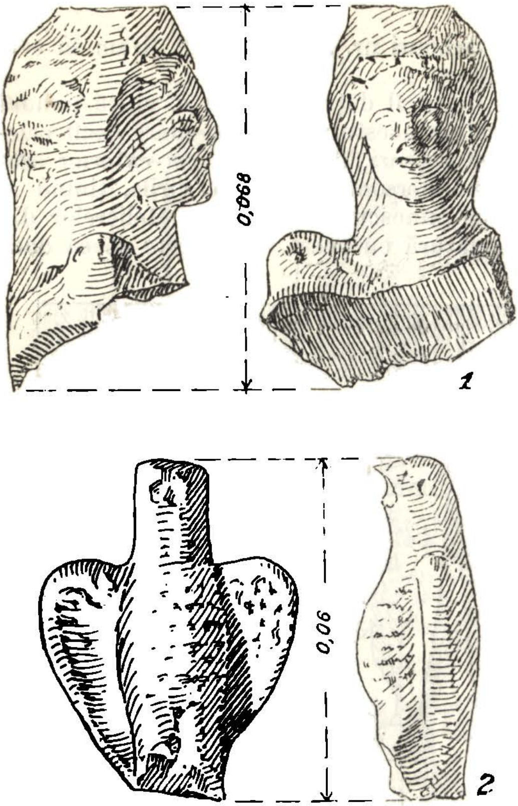

Fig. 4. — 1, fragment de figurină; 2, mîner de opaiț.

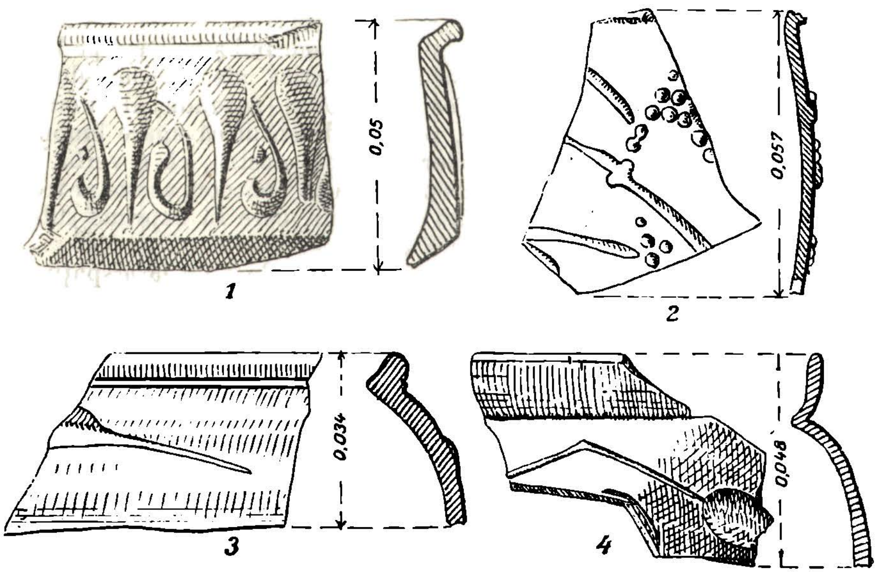

Fig. 5. — Fragmente ceramice cu ornamente în «barbotină».

zentînd foi de acant. Mîna dreaptă a personajului figurat este întinsă în jos, oblic, către ornamentul floral, iar braţul stîng, întors deasupra capului, ţine în mînă un obiect nedefinit, descris de J. Déchelette ca « une petite draperie enroulée »[1]. Nu sîntem în măsură să identificăm personajul şi să explicăm sensul gesturilor figurate. După Déchelette ar fi vorba de reprezentarea unei herme « sortant d'un fleuron à feuilles d'acanthe ». În orice caz decorul acestui panou n-are nici o legătură intimă cu subiectul medalionului pe care îl încadrează.

c. Panoul *c* aparţine decorului numit de Fr. Hermet « panneau coupé ». El este împărţit în două registre printr-o linie orizontală perlată. Registrul superior este decorat cu o ghirlandă dublă, formînd un semimedalion, în care este reprezentată o pasăre, fie spre dreapta, fie spre stînga (fig. 2). Registrul inferior este ocupat de reprezentarea unui Silen mergînd către dreapta şi cîntînd din flaut, motiv bine documentat pe *terra sigillata* galică [2]. În spaţiul liber din faţa sa, ca şi în partea inferioară a panoului, apare cîte un cerculeţ, simplu motiv auxiliar.

d. Ultimul panou (*d*) este împărţit în patru sectoare prin două linii ce se întretaie ca un X. Motivul ce decorează sectorul superior este identic cu cel din sectorul inferior, pare-se un motiv vegetal puternic stilizat. Sectoarele din dreapta şi din stînga sînt decorate cu cîte o floare cu vrej, elegant executate.

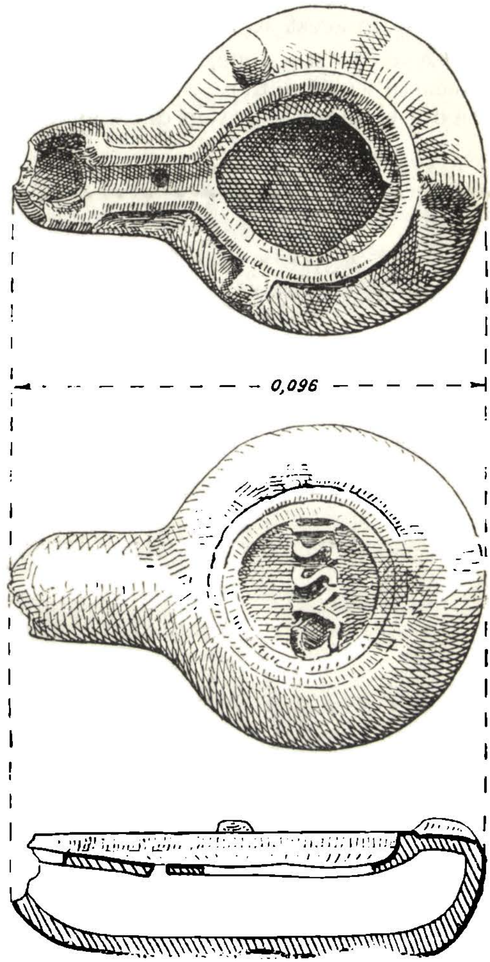

Fig. 6. — Lucerna (opaiţ) cu stampila ÇASSI.

Atît ca tehnică cît şi ca decor şi execuţie, vasul nr. 2 se încadrează în seria produselor din Lezoux, produse cunoscute atît în Gallia cît şi în provinciile romane de la Dunăre sau în Britannia. Este greu să atribuim exemplarul de la Bisericuţa unuia sau altuia din atelierele de la Lezoux. Un vas de stil

[1] *Op. cit.*, 2, p. 109, nr. 655.
[2] *Ibidem*, 2, p. 56, nr. 311.

şi factură foarte apropiată celui de la Bisericuţa, descoperit în Britannia [1], păstrează pe un singur panou îngust, de genul panoului nostru *b*, numele olarului Cinnamus (pus în genitiv, CINNAMI).

Sîntem înclinaţi să atribuim atelierului acestui binecunoscut olar din secolul II şi exemplarul nostru, fără să uităm, totuşi, că şi alţi fabricanţi au lucrat în acest stil.

Ceea ce este sigur, în tot cazul, este faptul că ambele vase prezentate în această scurtă notă reprezintă exemplare veritabile de ceramică de lux importată din Gallia. Ele provin din atelierele din Lezoux (Puy-de-Dôme) şi aparţin

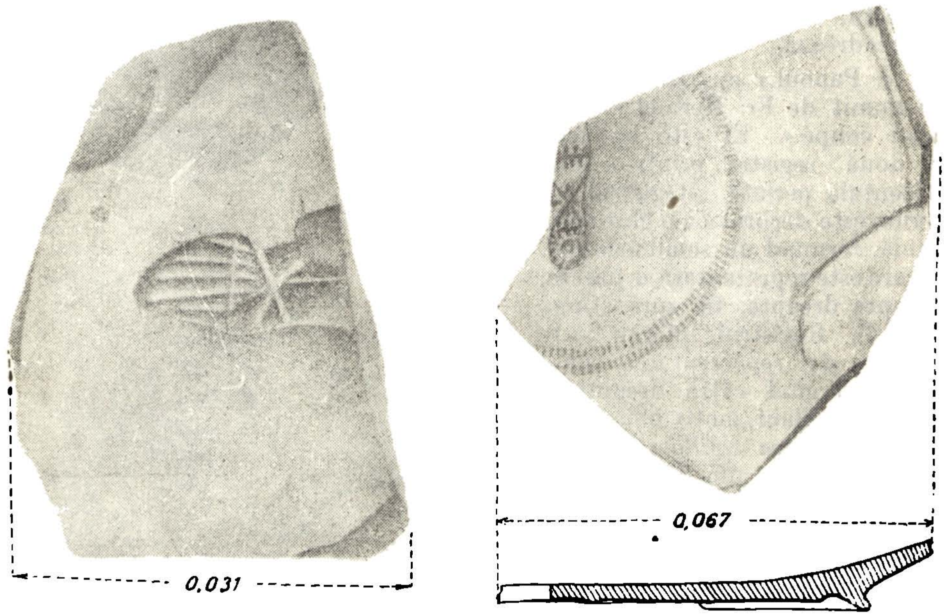

Fig. 7. — Funduri de farfurii cu stampilă în formă de *solea*.

ultimei perioade din activitatea acestui important centru de producţie, adică secolului II e.n., perioadă în care forma 37 predomină şi care reprezintă apogeul dezvoltării acestui centru. Mai precis încă, cea mai mare activitate a atelierelor din Lezoux coincide cu epoca de înflorire economică a imperiului, adică cu perioada Antoninilor. După J. Curle, în Scoţia de asemenea « trebuie asociată apariţia acestor produse cu ocupaţia din epoca Antoninilor »[2].

Pentru Bisericuţa data este confirmată şi de restul inventarului arheologic. Deosebit de preţioasă este lucerna cu stampila lui *Cassius*. Atît forma

---

[1] James Curle, *A Roman Frontier Post and its People. The Fort of Newstead in the Parish of Melrose*, Glasgow, 1911, p. 224, nr. 87 şi pl. XLIV.
[2] *Ibidem*, p. 87.

lămpii cît şi caracterele stampilei sînt caracteristice secolului II e.n. [1]. O lampă din aceeaşi serie s-a descoperit, de altfel, chiar la Bisericuţa, în locuinţa din S 1. Cum această locuinţă s-a datat printr-o monedă din timpul lui Antoninus Pius, însemnează că putem data şi mai precis vasul nr. 2 descris mai sus, în vremea lui Antoninus Pius.

Descoperirile de la Bisericuţa aduc o primă contribuţie la problema circulaţiei produselor gallice în regiunea Dunării inferioare. În general această problemă este puţin cunoscută. Descoperiri de *terra sigillata* gallică se cunosc foarte puţine în cercetările din Moesia Inferior. Faţă de cantitatea şi de varietatea fragmentelor de *terra sigillata* apărute la Bisericuţa, una din aşezările modeste de pe malul Dunării, este de presupus o circulaţie a acestor produse de import mai mare decît se credea pînă acum.

GH. ŞTEFAN

ДВА СОСУДА ИЗ TERRA SIGILLATA, НАЙДЕННЫЕ В БИСЕРИКУЦЕ-ГАРВЭНЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Среди найденных при раскопках в Бисерикуце-Гарвэне фрагментов римской керамики были обнаружены и черепки тонкой глиняной ввозной посуды. Темой настоящей статьи являются два сосуда из terra sigillata — изделие галльских мастерских. Оба экземпляра относятся к категории отлитых сосудов.

Первый сосуд (рис. 1) цилиндрической формы, Драгендорф, 30=Гермет 3. Декоровка состоит из двух повторяющихся панно. Основное изображает обнаженного Вакха, наливающего из кантароса вино сидящей у его ног пантере. Следующее панно представляет собой „panneau coupé ”; в верхнем его отделе изображена бегущая налево собака. Верхняя часть расписанного участка ограничена горизонтальным жемчужным рядом и нитью яйцевидного орнамента.

Второй сосуд имеет обычную форму пиалы, Драгендорф, 37. Декоровка заключается в панно и медальонах (рис. 2 и 3). Ряд состоит из пяти панно, чередующихся в следующем порядке: *a*—*b*—*c*—*d*—*e* (рис. 3). В панно *a* вписан медальон с изображением ребенка-Геракла, убивающего змей.

Панно *b* изображает герму „sortant d’un fleuron à feuilles d’acanthe“.

Панно *c* разделено надвое. В нижнем отделе изображен играющий на флейте силен, а в верхнем — сидящая на двойной гирлянде птица.

Панно *d* изображает „sautoir“ со стилизованным растительным орнаментом.

Все элементы орнаментации характерны для галльской керамики. Как с технической, так и с декоративной точки зрения оба сосуда отражают стиль

[1] Cf., ex. gr. Dóra Iványi, *Die Pannonischen Lampen*, n Diss’Pann., nr. 2, Budapesta, 1935, p. 29 şi 144 şi pl. LXXXI/6-11.

изделий мастерских в Лезу. Автор склонен считать, что второй экземпляр сработан в мастерской Циннамуса.

Учитывая условия находки указанных сосудов, автор датирует их II в. н.э. Действительно, обнаруженный in situ археологический инвентарь не оставляет в этом никакого сомнения. Сосуд № 2 был найден в слое, насыщенном обыкновенной римской керамикой, тонкой посудой из нежного теста (барботина) (рис. 5, 1—4) и гончарными изделиями местного производства. В том же слое были обнаружены фрагменты статуэток (рис. 4) и светильников; один из них носит клеймо Кассия (рис. 6). Автор считает, что он располагает достачными доказательствами стратиграфического и типологического характера, чтобы датировать оба сосуда и весь археологический горизонт эпохой Антонинов, быть может, даже эпохой Антонина Пия.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОЗ

Рис. 1. — Фрагментарный сосуд (Драг. 30).
Рис. 2. — Пиала из terra sigillata (Драг. 37).
Рис. 3. — Пиала из terra sigillata. Деталь.
Рис. 4. — 1, фрагмент статуэтки; 2, ручка светильника.
Рис. 5. — Фрагменты глиняной посуды, украшенной орнаментом из барботина.
Рис. 6. — Светильник с клеймом Кассия.
Рис. 7. — Донья тарелок с клеймом в виде solea.

DEUX «TERRA SIGILLATA» DÉCOUVERTS A BISERICUŢA—GARVĂN

RÉSUMÉ

Parmi les nombreux fragments de céramique romaine découverts pendant les fouilles de Bisericuţa—Garvăn, on a également trouvé des tessons de poterie de luxe, d'importation. Le présent article s'occupe de deux vases de la catégorie des *terra sigillata* provenant des ateliers de la Gaule. Il s'agit de vases moulés.

Le premier exemplaire (fig. 1) est de forme cylindrique, Dragendorff, 30 = Hermet, 3. Le décor se compose de deux panneaux qui se répètent. Le panneau principal représente Bacchus nu, versant à boire, d'un cantharos, ayant une panthère allongée à ses pieds. Le panneau suivant est un « panneau coupé » dont le registre supérieur porte un chien courant vers la gauche. La zone décorée est limitée à sa partie supérieure par une ligne horizontale perlée et par une rangée d'oves.

Le second exemplaire a la forme commune d'un bol Dragendorff, 37. Le décor se range dans la catégorie à panneaux et médaillons (fig. 2 et 3). Une série est composée de cinq panneaux qui se succèdent dans l'ordre *a* — *b* — *c* — *d* — *b* (fig. 2). Dans le panneau *a* un médaillon s'inscrit où apparaît Hercule enfant tuant les serpents.

Le panneau *b* représente un Hermès sortant d'un fleuron à feuilles d'acanthe.

Le panneau *c* est divisé en deux. Dans le registre inférieur, on distingue un Silène jouant de la flûte, tandis que le registre supérieur est occupé par un oiseau posé sur une guirlande double.

Le panneau *d* représente un « sautoir » à motifs végétaux stylisés.

Tous les éléments du décor sont bien connus de la céramique de la Gaule. Par leur technique et leur décor, ces deux vases appartiennent au style des ateliers de Lezoux. L'auteur pense pouvoir attribuer le second exemplaire au fabricant *Cinnamus*.

Si l'on tient compte des conditions de la découverte de ces deux vases, on doit les dater du IIe siècle de notre ère. En effet, l'inventaire archéologique trouvé *in situ* ne laisse subsister aucun doute à ce sujet. Le vase n° 2 a été découvert dans une couche contenant de la céramique romaine commune, de la céramique de luxe à barbotine (fig. 5/1—4) et de la poterie de facture locale. Dans la même couche ont également apparu des fragments de figurines (fig. 4) et de lampes, dont l'une portant la marque de Cassius (fig. 6). L'auteur estime qu'il existe suffisamment d'arguments, d'ordre stratigraphique et typologique, pour dater ces deux vases, ainsi que l'ensemble du niveau archéologique, de l'époque des Antonins, peut-être même du temps d'Antonin le Pieux.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig.1. — Fragment de vase (Drag. 30).
Fig.2. — Bol en *terra sigillata* (Drag. 37).
Fig.3. — Bol en *terra sigillata*. Détail.
Fig.4. — 1, fragment de figurine ; 2, poignée de lampe.
Fig.5. — Tessons céramiques à ornements en barbotine.
Fig.6. — Lampe (*lucerna*) portant l'estampille *CASSI*.
Fig.7. — Fonds d'assiettes à estampille en forme de *solea*.

SLAVII DE RĂSĂRIT PE TERITORIUL R. P. R. ŞI PĂTRUNDEREA ELEMENTULUI ROMANIC ÎN MOLDOVA PE BAZA DATELOR ARHEOLOGICE

Principala problemă care stă azi în fața arheologilor noştri este aceea de a diferenţia cultura materială a populaţiei străromîneşti de cultura slavă şi de a vedea care au fost influenţele reciproce între cele două culturi pînă la completa asimilare a populaţiei slave.

Studiind cultura materială a slavilor încă din anul 1955 am ajuns la concluzia că pe teritoriul ţării noastre au pătruns diferite triburi slave venite aici în mai multe etape din regiuni diferite [1]. Astfel, în afara triburilor slave timpurii, pătrunse cu cultura Praga şi amintite la Dunăre de izvoarele scrise din sec. VI—VII, ne sînt cunoscute şi alte triburi slave care au viețuit pe teritoriul ţării noastre mai tîrziu în sec. VIII—X, şi pe care — deşi izvoarele scrise nu le pomenesc — le cunoaştem pe baza materialului arheologic. Pe teritoriul ţării noastre avem documentaţi slavi de răsărit, purtători ai culturii Hlincea I, slavi de apus, documentaţi în Transilvania la Nuşfalău, Someşeni etc. şi în sfîrşit slavi de sud, pătrunşi la nord de Dunăre în timpul expansiunii primului imperiu bulgar în sec. IX.

În lucrarea de faţă ne vom ocupa numai de pătrunderea slavilor răsăriteni.

Cu ocazia săpăturilor efectuate între anii 1952 şi 1955 de colectivul condus de M. Petrescu-Dîmboviţa în apropierea satului Hlincea lîngă Iaşi, au fost descoperite resturile mai multor selişti din epoca feudală timpurie şi din epoca feudală propriu-zisă. Pentru a putea face o deosebire mai clară între materialele provenite din aceste aşezări, noi le-am numit în ordinea succesiunii lor cronologice, Hlincea I, Hlincea II etc.

Aşezarea Hlincea I se caracterizează prin locuinţe adîncite în pămînt (— 0,55 m) cu laturile de obicei de 3—4 m. Într-un colţ se află cuptorul cu baza în formă de potcoavă din lut sau pietre. Unele locuinţe au în interior laviţe de lut cruţat pentru dormit. În unele cazuri s-a putut preciza

---

[1] M. Chişvasi, *Ранняя средневековая керамика на территории Румынской Народной Республики (VI—XIIbb.)*, Moscova, 1956, p. 15.

şi intrarea în trepte. În interiorul şi în preajma locuinţelor se aflau o serie de gropi. Inventarul descoperit în cuprinsul acestei aşezări este destul de sărac. El constă mai ales din fragmente ceramice şi oase de animale, iar în afară de acestea s-au mai găsit o fusaiolă bitronconică de lut, o cataramă dreptunghiulară de bronz; la un cuptor servea drept uşă o piatră de rîşniţă [1].

Ceramica este de factură grosolană, lucrată cu mîna sau pe roata primitivă, dintr-o pastă prost frămîntată, amestecată cu cioburi pisate sau nisip şi pietricele, iar uneori cu scoici pisate şi bucăţele de calcar. Pasta amestecată cu nisip şi pietricele se întîlneşte mai ales la ceramica lucrată pe roata primitivă.

Formele cele mai frecvente sînt oalele fără toartă, de diferite dimensiuni. Cele lucrate cu mîna au corpul mai zvelt sau mai bombat cu buza mai mult sau mai puţin răsfrîntă în exterior. Adesea marginea buzei este ornamentată cu adîncituri făcute cu degetul, cu unghia sau cu un beţişor [2]. Oalele lucrate pe roata primitivă sînt apropiate ca formă de cele lucrate cu mîna, dar au gîtul mai bine profilat, iar buza mai răsfrîntă în exterior [3].

În afară de oale, foarte frecvente sînt fragmentele de tigăi rotunde, lucrate cu mîna, cu marginile mai scunde sau mai înălţate şi cu diametrul variind între 10 şi 25 cm. Marginea acestor tigăi poate să fie verticală sau puţin aplecată înspre interior sau în afară. Uneori marginea buzei este ornamentată cu adîncituri sau cu crestături, la fel ca şi aceea a oalelor [4].

Mai rar se întîlnesc fragmentele provenite din castroane cu pereţii înalţi de 10—12 cm şi cu fundul sferoidal, lucrate grosolan cu mîna şi neornamentate [5].

Ceramica lucrată cu mîna are pereţii groşi (ajungînd pînă la 1,5—1,7 cm) şi mai ales fundul îngroşat (2—3 cm, în funcţie de mărimea vasului). Ceramica lucrată pe roata primitivă, deşi grosolană, are pereţii ceva mai subţiri. Ornamentul caracteristic pentru ceramica lucrată cu mîna este constituit de adînciturile făcute pe marginea buzei, pe cînd ceramica lucrată la roată are ca ornament benzi de linii orizontale şi în val [6].

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, şi colectivul, *Şantierul Hlincea-Iaşi*, SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 312—334 ; idem, *Şantierul Arheologic Hlincea-Iaşi*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 233—255 şi SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 687—701. La Spinoasa, alături de bordeie (cf. SCIV, V, 1—2, 1954, p. 315), cu ocazia ultimelor cercetări efectuate sub conducerea lui Anton Niţu au fost descoperite şi construcţii de suprafaţă sau eventual locuinţe puţin adîncite în pămînt. Informaţii primite de la Dan Teodoru.

[2] SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 324, fig. 11/1, 2 şi 4. Aceste materiale au fost greşit atribuite neoliticului. Autorul a revenit de altfel asupra acestei probleme: SCIV, V, 1—2, 1954, p. 236.

[3] SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 691, fig. 3/3—4.

[4] SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 324, fig. 11/3 şi 5 ; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 237, fig. 3/1 şi 5 ; SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 691, fig. 3/1.

[5] B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu şi colectivul, *Şantierul Suceava-Cetatea Neamţului*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 315, fig. 48 mijloc. Vase asemănătoare s-au găsit şi în aşezarea de la Luka Raikoveţkaia şi în cea de la Hlincea I.

[6] În aşezarea de la Spinoasa a fost descoperit un ciob ornamentat deosebit cu benzi de linii verticale incizate din loc în loc şi incluse între linii orizontale. După părerea noastră, acest motiv ornamental apare în Moldova datorită unei influenţe apusene, pătrunsă probabil din Moravia, unde acest fel de ornamentare apare destul de frecvent. Cf. J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava, 1952, p.13/1, pl. 22/8, pl. 39/1 şi 10.

Ceramică asemănătoare cu cea din așezarea Hlincea I a fost descoperită de către colaboratorii Muzeului de antichități din Iași și în alte așezări: la Spinoasa, Dănești, Nicolina, Valea Lupului, Dorobanțu, Iași (Copou, Ciurchi, abator), Horodiștea pe Prut, Fundul Herții, Bîrlad (podul Stroe Beloescu) și în general aproape peste tot în NE și centrul Moldovei [1].

În ultimii ani, ceramica de tip Hlincea I a fost descoperită și în Cîmpia romînă la Lișcoteanca [2], București (Radu-vodă) [3], iar pe valea Dunării la Greaca, Prundu [4] și Mănăstirea [5].

Seria descoperirilor de pe malul stîng al Dunării se completează cu descoperirile de același tip de pe malul drept al fluviului, de la Popina, Drenceto și Djejovi-Loza [6].

În R.S.S. Moldovenească așezări cu astfel de ceramică au fost descoperite la Echimăuți, Alcedar, Izvorul Cucului lîngă Orhei și foarte probabil la Mîrzești, Lopatna, Scoc, Poiana și Tarasovka [7].

Mai la nord, această cultură este documentată pînă la Kiev, Korosten, Malin și Vladimir-Volînski, ocupînd toată regiunea din dreapta Niprului pînă la Carpați și trecînd peste Carpați în bazinul Tisei superioare, unde au fost descoperite așezări de acest fel pe teritoriul actualului oraș Ujgorod (cartierele Radvanka și Galagovka) [8].

---

[1] M. Petrescu-Dîmbovița și colectivul, *Șantierul Hlincea-Iași*, SCIV, 1—2, 1954, p. 238; M. Petrescu-Dîmbovița, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo și importanța lor pentru arheologia R.P.R.*, SCIV, V, 3—4, 1954, p. 577; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași în anul 1955 în cuprinsul Moldovei*, SCIV, VI, 1—2, 1955, p.287—295. Informații în legătură cu descoperirile de la Dorobanțu am primit din partea tov. Emilia Zaharia. La Horodiștea pe Prut, peste așezarea neolitică se află resturi ceramice de tip Hlincea I. H. Dumitrescu în lucrarea sa *La station préhistorique de Horodiștea sur le Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 148, fig. 13/19, publică un fragment de vas din pastă cu cioburi pisate, lucrat pe roata primitivă și ornamentat cu benzi de linii în val. Tot dintre resturile ceramice de tip Hlincea I face parte și un fragment de oală lucrat cu mîna, ornamentat cu alveole pe buză: p.151, fig. 15/4 și eventual nr.3 de la aceeași figură.

[2] Cîteva fragmente de oale lucrate cu mîna, de tipul celor din așezarea Hlincea I, se află în Muzeul de antichități din Iași. Informații în legătură cu acest material am primit de la Emilia Zaharia.

[3] Informații primite de la Vlad Zirra.

[4] Cu ocazia cercetărilor de suprafață din preajma lacului Greaca, Eugen Comșa a găsit în apropiere de satele Greaca și Prundu cîteva fragmente ceramice grosolane lucrate cu mîna, asemănătoare cu cele de la Hlincea I.

[5] Un fragment tipic lucrat pe roata înceată și ornamentat cu linii în val provine din săpăturile prof. Gh. Ștefan de la Mănăstirea. Actualmente fragmentul se află în colecțiile Muzeului național de antichități din București.

[6] M.I. Artamonov, *К вопросу об археологических памятниках славян и праболгар*, introducere la cartea lui J. Vîjarova, *Славяно-българското селище край село Попина Силистренско*, Sofia, 1955, p. 6; J. Vîjarova, *Раннеславянская керамика из села Попина*, KS, 63, 1956, p. 142—149; idem, *О происхождении болгарских пахотных орудий*, Moscova, 1956, p. 36—37 și p. 39, fig. 17.

[7] G. B. Fedorov, *Городище Екимэуцы*, KS, L. 1953, p. 110; idem, *Древние славяне и их соседи в Молдавии*, în *ученые записки* (*серия историческая*), VI, Chișinău, 1957, p. 288—290, nr. 242/4, 243/5, 244/6, 245/7 247/0 și 248/10. Pentru așezarea de la Izvorul Cucului am primit informații de la Marina Romanovskaia.

[8] I. I. Liapuskin, *Место роменских-боршевских памятников среди славянских древностей* în *Вестник Ленинградского Университета*, 20, 1956, p. 45—60. Autorul dă și o listă a așezărilor de tip Luka Raikovețkaia din dreapta Niprului, Volhinia și regiunea subcarpatică, descoperite pînă în anul 1953.

Dintre aşezările din dreapta Niprului, cea mai cunoscută este aceea din apropierea satului Raiki, punctul Luka, r. Berdicev. Aici, ca şi în aşezarea Hlincea I, au fost găsite locuinţe adîncite în pămînt cu cuptoare de piatră, avînd baza în formă de potcoavă. În locuinţe se afla ceramică grosolană, lucrată cu mîna (oale, tigăi, castroane cu fundul sferoidal), identică ca factură cu ceramica de aceeaşi categorie din aşezarea Hlincea, asociată uneori cu ceramica lucrată pe roata primitivă şi ornamentată cu linii orizontale şi în val [1].

Asemănarea, atît în ceea ce priveşte tipul de locuinţă cît şi ceramica, între aşezarea Luka Raikoveţkaia şi aşezarea Hlincea I ne-a făcut să dăm acestei culturi numele de cultură de tip Luka Raikoveţkaia — Hlincea I.

Fragmente dintr-o oală lucrată cu mîna cu alveole pe buze, identică ca factură şi formă cu cele de la Hlincea I, au fost descoperite şi în Transilvania de apus la Biharea (regiunea Oradea) [2]. Descoperirea de la Biharea este în strînsă legătură cu descoperirile de acest fel de la Ujgorod (= Ungvár) din regiunea subcarpatică.

În centrul Transilvaniei la Moreşti şi Moldoveneşti s-au găsit de asemenea fragmente ceramice provenind din oale şi tigăi foarte apropiate de cele din aşezarea Hlincea I [3]. La Cipău — Sf. Gheorghe a fost descoperită ceramica lucrată cu mîna împreună cu ceramica lucrată la roată [4]. Trebuie să menţionăm însă faptul că pe cînd ceramica lucrată pe roata primitivă de la Hlincea I are un aspect grosolan, vasele de la Cipău — Sf. Gheorghe sînt lucrate pe o roată mai perfecţionată şi au afinităţi mai degrabă cu ceramica de acelaşi fel cunoscută mai ales pe valea Dunării mijlocii.

La seria descoperirilor din centrul Transilvaniei mai trebuie să adăugăm şi vasele găsite întîmplător în apropierea Tîrgului Secuiesc împreună cu o sabie (azi pierdută) şi o zăbală [5]. Dintre cele patru vase, unul este de tip Praga [6].

Aceste complexe din centrul Transilvaniei constituie — după părerea noastră — o variantă a culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I.

Cultura Luka Raikoveţkaia — Hlincea I, fiind răspîndită pe un spaţiu atît de vast, a avut fără îndoială şi o serie de variante regionale, pe care încă nu le cunoaştem, dar care se vor contura din ce în ce mai clar, o dată cu înmulţirea cercetărilor.

Pentru încadrarea cronologică a culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I, avem pe de o parte o serie de date stratigrafice, iar pe de altă parte în unele

---

[1] V.K. Goncearov, *Райковецкое городище*, Kiev, 1950, p. 10—13 şi pl. I ; idem, *Работы волынскоі експедиціі*, 1948, în *Археологичні Памятки УССР*, III, Kiev, 1952, p. 169—181. Prin bunăvoinţa tov. V. Goncearov am putut vedea şi materialul inedit care se află la Institutul de arheologie din Kiev.

[2] Fragmentele se află în colecţia Muzeului regional Oradea.

[3] K. Horedt şi colectivul, *Şantierul arheologic Moreşti*, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 646, fig. 3/1—5 ; idem, *Şantierul «Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj»*, SCIV, III, 1952, p. 337, fig. 17/1,2, 4 ; M. Petrescu-Dîmboviţa şi colectivul, *Şantierul Hlincea-Iaşi*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 238, 3 ; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rezultatele ultimelor cercetări cu privire la aşezările de tip Romen-Borşevo...*, SCIV, V, 3—4, 1954, p. 577, nr. 5.

[4] K. Horedt şi colectivul, *Şantierul arheologic Moreşti*, *loc. cit.*, p. 662 şi 646, fig. 3/6—16.

[5] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, SCIV, II,2, 1951, p.204 şi pl. VIII/1—5.

[6] *Ibidem*, pl. VIII/2.

complexe s-au găsit şi obiecte pe baza cărora se pot trage unele concluzii de ordin cronologic.

Complexele de tip Luka Raikoveţkaia sînt suprapuse într-o serie de cazuri de complexe mai noi, ce datează din perioada Rusiei Kievene. Astfel grădiştea din epoca statului Kievean, din apropierea satului Raiki, suprapune o aşezare mai veche cu ceramică grosolană. A doua aşezare din apropierea satului Raiki, caracterizată tot prin ceramică grosolană, este de asemenea anterioară cimitirului cu curgane din epoca statului Kievean. Pe baza acestor elemente V. K. Goncearov datează cele trei aşezări cu ceramică grosolană din apropierea satului Raiki (aceea de sub grădişte, aceea de la punctul Zapaseka şi aceea de la punctul Luka) în sec. VIII — IX [1].

La Kiev, pe dealul Kiselevka şi în zona numită Vladimirgorod au fost descoperite materiale asemănătoare cu cele de la Luka Raikoveţkaia, care se încadrează cronologic într-o epocă anterioară oraşului din epoca statului Kievean [2]. La Plisnesk (r. Oleşsk, reg. Lvov), de asemenea sub grădiştea din sec. IX — XIII, se află un nivel mai vechi cu ceramică de tip Luka Raikoveţkaia, pe care autorul a datat-o aproximativ în sec. VIII [3].

Grădiştea de la Echimăuţi, datată prin monede arabe de la sfîrşitul sec. IX pînă în prima jumătate a sec. XI, şi aceea de la Alcedar, datată de la sfîrşitul sec. IX pînă în prima jumătate a sec. XII, suprapun şi ele aşezări mai vechi cu ceramică lucrată cu mîna (oale şi tigăi), sau cu ceramică îndreptată pe roata primitivă, din sec. VIII — IX [4].

O situaţie asemănătoare cu aceea de la Echimăuţi avem şi la Fundul Herţii, unde grădiştea de la sfîrşitul sec. IX şi din sec. X suprapune, foarte probabil, o aşezare mai veche cu ceramică de tip Hlincea I [5].

În sfîrşit, la Djejovi-Loza, în apropiere de Popina, aşezarea cu ceramică bună de tip balcano-dunărean din sec. X suprapune o aşezare mai veche cu ceramică grosolană de tip Hlincea I [6].

Datele stratigrafice amintite mai sus, precum şi altele care confirmă acelaşi lucru, asupra cărora nu mai insistăm, dovedesc că pentru cultura de tip Luka Raikoveţkaia — Hlincea I trebuie să admitem ca dată superioară cel mult sec. IX.

Prin analogie cu descoperirile de la Luka Raikoveţkaia şi Echimăuţi, acele complexe, din aşezarea Hlincea I şi din celelalte aşezări de acelaşi tip, care conţin atît ceramică lucrată cu mîna, cît şi ceramică lucrată pe roata primitivă, le datăm în sec. VIII — IX, pe cînd alte complexe (locuinţe şi gropi), care conţin numai ceramică lucrată cu mîna, le atribuim unei perioade anterioare sec. VII — VIII. Tot sec. VII şi începutului sec. VIII atribuim şi ceramica grosolană descoperită de Nicolae şi Emilia Zaharia la Dorobanţu

---

[1] V.K. Goncearov, *Райковецкое городищее*, p. 10—13.

[2] I.I. Liapuşkin, *op. cit.*, p. 47—48; A. M. Sovkoplias, *Керамические комплексы с горы Киселевке в Киеве*, KSIA, Kiev, 7. 1957, p. 101.

[3] M.P. Kucera, *Раскопки городища Плисneск*, KSIA Kiev, fasc. 4, 1955, p. 16.

[4] G.B. Fedorov, *Городище Екимэуцы*, p. 110. La Alcedar am putut vedea personal aceste materiale în cursul săpăturilor conduse de G.B. Fedorov, din anul 1957, la care am luat parte.

[5] C. Ambrojevici şi R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 120, fig. 4/19.

[6] M. I. Artamonov, *op. cit.*, p. 6; J. Vîjarova, *Раннеславянская керамика*, p. 148.

(r. Iaşi) şi cea descoperită de Vlad Zirra la Bucureşti (Radu-vodă). Existenţa unor complexe de tip Hlincea I încă din sec. VII este dovedită şi de faptul că în alte două puncte pe teritoriul Bucureştiului (la Mihai-vodă şi Curtea Veche) tigăile de lut caracteristice culturii Hlincea I se asociază cu o serie de oale, dintre care unele apropiate de tipul Praga [1]. Asocierea cu oale de tip Praga este documentată şi în Transilvania, în complexul descoperit în apropiere de Tîrgul Secuiesc, pe care l-am datat pe la mijlocul şi în a doua jumătate a sec. VII.

La Cipău-Sf. Gheorghe locuinţa cu ceramică grosolană suprapune o locuinţă din sec. VI cu ceramică cenuşie de tipul celei găsite în aşezarea gepidă de la Moreşti, ceea ce indică prezenţa acestei culturi în Transilvania abia după dispariţia culturii gepide. Complexul de la Cipău-Sf. Gheorghe îl datăm aproximativ în sec. VIII [2].

Avînd în vedere datele indicate mai sus, sîntem de părere că data inferioară a culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I, pe baza cercetărilor făcute pînă acum, trebuie fixată în decursul sec. VII, urmînd ca prin cercetările viitoare această dată să fie precizată mai îndeaproape.

Dacă examinăm cu atenţie diferitele complexe ce aparţin culturii Luka Raikoveţkaia—Hlincea I, atît cele de pe teritoriul U.R.S.S. cît şi cele de pe teritoriul ţării noastre, observăm că această cultură a avut o evoluţie. Astfel în unele complexe, ca de exemplu la Kiev (dealul Kiselevka), unele complexe de la Hlincea I, Dorobanţu, Bucureşti (Radu-vodă) etc., a fost descoperită numai ceramică lucrată cu mîna. Aceste complexe sînt atribuite sec. VII — VIII şi formează etapa timpurie a culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I. În alte complexe, vasele lucrate cu mîna se asociază cu vase lucrate pe roata primitivă, ca de exemplu în unele de la Hlincea I, Luka Raikoveţkaia, Echimăuţi, Alcedar etc. Aceste complexe sînt datate în sec. VIII — IX şi formează etapa mijlocie a aceleiaşi culturi. În sfîrşit, în alte complexe majoritatea vaselor sînt lucrate la roata primitivă, vasele lucrate cu mîna fiind destul de rare. Acestea formează etapa tîrzie a acestei culturi, care face trecerea spre ceramica mai evoluată a sec. X.

Din punct de vedere etnic, cultura Luka Raikoveţkaia aparţine triburilor slave răsăritene, care ocupau teritoriul din dreapta Niprului, de unde au înaintat spre sud în Moldova, iar prin valea Prutului au ajuns în regiunea Dunării inferioare şi în Cîmpia romînă. Această deplasare a triburilor slave răsăritene purtătoare a culturii de tip Luka Raikoveţkaia — Hlincea I a avut loc treptat, în cîteva etape succesive pe care nu le putem încă preciza din lipsă de material mai bogat. De asemenea, nu ştim încă nici felul în care s-a petrecut contactul între noii veniţi şi populaţia locală, deoarece deocamdată lipsesc descoperirile arheologice care să ne ilustreze această situaţie.

Trebuie să menţionăm însă faptul că în inventarul ceramic al culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I (la Luka Raikoveţkaia, Hlincea I şi Spinoasa) se întîlnesc vase ce nu sînt caracteristice pentru slavi [3], între care

---

[1] Materialele le-am putut vedea prin bunăvoinţa tov. D.V. Rosetti şi Seb. Morintz.

[2] K. Horedt şi colectivul, *Şantierul arheologic Moreşti, loc. cit.*, p. 662, încadrează acest complex între sec. VII şi X, fără să-l dateze mai precis.

[3] SCIV, V, 1—2, 1954, p. 315, fig. 48 mijloc.

menţionăm în chip special castroanele de formă semisferoidală. Ele se întîlnesc adesea la populaţiile nomade şi seminomade [1]. Prezenţa lor însă în aşezările indicate mai sus arată că triburile slave răsăritene au venit în contact cu o populaţie nomadă de la care au împrumutat aceste forme ceramice. Noi credem că populaţia nomadă cu care slavii răsăriteni au venit în contact au fost avarii sau eventual hazarii.

Descoperirile de la Ujgorod şi Biharea au aceleaşi trăsături ca şi complexele din dreapta Niprului şi Moldova; de aceea noi le atribuim tot unor triburi slave răsăritene, care, probabil, în sec. VII, sub presiunea unor populaţii nomade, au fost dislocate din dreapta Niprului şi de pe cursul superior al Nistrului şi au fost silite de a trece Carpaţii, aşezîndu-se în regiunea Tisei superioare şi a afluenţilor săi. O parte a acestor triburi slave răsăritene, asociate cu avarii şi cu triburi slave apusene, pătrund pînă în centrul Transilvaniei. Datorită noilor influenţe pe care aceste triburi slave răsăritene le-au suferit pe noul teritoriu, unele trăsături ale culturii lor materiale se schimbă. Astfel se pot explica unele diferenţe constatate în pasta ceramicii şi în tehnica de execuţie a vaselor descoperite în complexele din centrul Transilvaniei şi cele descoperite în Moldova. Nu ar fi exclus ca prezenţa într-o serie de cimitire avare (Kiskörös, Ullö etc.) [2] a unor vase lucrate cu mîna şi ornamentate cu alveole pe buză să se explice tot prin relaţiile dintre avari şi triburile slave răsăritene din regiunea Tisei superioare.

Se pune întrebarea care a fost soarta triburilor slave răsăritene în secolele următoare?

În centrul Transilvaniei, această variantă a culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I nu mai este atestată în sec. IX, ceea ce dovedeşte că purtătorii ei au fost asimilaţi destul de repede. Aceeaşi soartă putem presupune şi pentru purtătorii culturii Luka Raikoveţkaia — Hlincea I de la Biharea. Triburile slave răsăritene din regiunea Ujgorodului au rămas pe loc, dezvoltîndu-se în strînsă legătură cu triburile slave de dincolo de Carpaţi. Aceste triburi sînt pomenite de cronica lui Nestor sub numele de croaţi albi [3]. În secolul X, croaţii albi se pare că ocupau atît împrejurimile Ujgorodului în regiunea intracarpatică, cît şi cursul superior al Prutului dincoace de Carpaţi. Vecini cu ei pe Nistru trăiau tiverţii [4]. Triburile slave răsăritene ajunse pe valea

---

[1] M.I.Artamonov, *Средневековые поселения на нижнем Дону*, Moscova-Leningrad, 1935, p. 33, fig. 13. Un vas de bronz avînd aceeaşi formă a fost găsit şi într-un mormînt avar de la Tótipuszta (R.P.U.), datat cu o monedă bizantină în sec. VII. J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters im Ungarn*, Budapesta, 1905, vol. III, pl. 266/17. Se pare că străchinile semisferoidale prezentate mai sus îşi trag originea din vase de acelaşi fel documentate la începutul erei noastre în Asia Centrală; cf. S.S.Sorokin, *О датировке и толковании Кенкольского могильника*, KS, 64, p.9, fig.1/2.

[2] T. Horváth, *Az üllöi és kiskörösi avar temetö*, Arch.Hung, XIX, 1935, pl. XXXIX/16—20; J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 136/2; pl. 138/ morm.3, nr. 28. Un astfel de vas lucrat cu mîna şi ornamentat cu alveole pe buză există şi în colecţia Muzeului regional din Timişoara. Vasul provine din Banat.

[3] Cronica lui Nestor îi aminteşte printre triburile slave răsăritene; cf. *Повесть временных лет*, I, Moscova-Leningrad, 1950, traducere rusă, p. 210 şi 220.

[4] *Ibidem*, I, p. 210, G.B. Fedorov, *Тиверцы (из итогов работы славяно-Днестровской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950 г.)*, VDI, 1952, 2, p.250—259; idem, *Славяне Поднестровья*, în *Vestnik Akademii Nauk SSSR*, 2, 1952, p. 92—101.

Dunării au fost de asemenea asimilate de populaţia locală într-un timp scurt, deoarece în sec. X cultura lor materială nu o mai avem atestată.

În aşezările slave din dreapta Niprului, cît şi în cele din regiunea Nistrului şi Prutului superior, la Echimăuţi, Alcedar, Lukaşevka, Ţarevka, Fundul Herţii etc., se poate urmări o trecere treptată de la cultura slavă timpurie de tip Luka Raikoveţkaia — Hlincea I, la cultura slavă din epoca statului Kievean. Această trecere treptată se constată arheologic atît prin păstrarea tipului de locuinţă, cît şi prin păstrarea anumitor forme ceramice. Astfel tigăile de lut, lucrate cu mîna, frecvente şi caracteristice pentru cultura Luka Raikoveţkaia — Hlincea I, evoluează prin forme intermediare, lucrate la roata primitivă, spre forme mai perfecţionate lucrate la roata cu învîrtiri repezi. Ele păstrează însă în sec. X—XII aceeaşi formă ca şi tigăile grosolane din sec. VII—IX, dar sînt lucrate într-o tehnică bună. Aceeaşi trecere se constată şi la alte forme ceramice [1].

Dacă în aşezarea de la Fundul Herţii se poate constata o trecere treptată de la cultura slavă timpurie din sec. VII — IX, la cultura slavă mai avansată din sec. X — XII, nu acelaşi lucru se petrece în restul aşezărilor descoperite pînă în prezent în Moldova.

Astfel, aşezarea Hlincea II, datată în sec. X — XII [2] (care suprapune parţial aşezarea mai veche Hlincea I), are în inventarul ceramic tipuri de vase de provenienţă diferită. Unele fragmente au trăsături comune cu cele descoperite în aşezările slave de pe Nistrul superior (Echimăuţi, Alcedar etc.). Alte tipuri de vase şi motive ornamentale se leagă de ceramica cunoscută pe valea Dunării şi în Peninsula Balcanică. În sfîrşit, o serie de forme şi motive ornamentale ne dovedesc o influenţă venită aici prin intermediul populaţiilor nomade (pecenegi, cumani) [3]. Dintre formele destul de frecvente în aşezarea de la Hlincea II, fac parte şi căldările de lut. Se cunosc două tipuri de astfel de căldări: mai rar se întîlnesc fragmentele de căldări de tip Saltovo cu buza subţire la fel cu aceea a oalelor [4] şi mai frecvente sînt căldările de lut cu buza îngroşată în exterior şi formă de colac şi teşită orizontal [5].

Căldările de tip Saltovo au putut pătrunde aici din răsărit cu diferitele populaţii migratoare, dar nu ar fi exclus ca ele să fi ajuns aici şi din sud. În privinţa felului în care s-a dezvoltat tipul de căldare cu buza teşită orizontal, nu avem încă date concludente. Noi credem că această formă de vas s-a dezvoltat pe valea Dunării inferioare şi mijlocii, avînd la origine fie tipul Saltovo, fie căldările de metal, foarte apropiate ca formă, din epoca romană tîrzie, deoarece această formă, aşa cum apare ea la noi, nu este cunoscută

---

[1] Prin bunăvoinţa tov. G.B. Fedorov am putut studia materialele provenite din săpăturile expediţiei pruto-nistriene, aflate în Muzeul arheologic de pe lîngă Institutul de istorie din Chişinău, cît şi pe teren, materialele din săpăturile de la Alcedar şi Lukaşevka din anul 1957.

[2] Avînd în vedere căldările de lut de tip Saltovo descoperite aici, care prin analogie cu cele de la Garvăn se datează în sec. X, cît şi alte fragmente ceramice şi obiecte care ne indică aceeaşi dată, socotim că aşezarea Hlincea II a existat încă din sec. X.

[3] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII*, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 287.

[4] Materialul se află în Muzeul de antichităţi din Iaşi. Am putut studia aceste piese prin bunăvoinţa prof. M. Petrescu-Dîmboviţa.

[5] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul Hlincea-Iaşi*, SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 319, fig. 6/5—6.

pînă în prezent în regiunea Donului și a Mării de Azov. Din valea Dunării ea s-a răspîndit apoi și în teritoriile învecinate. În așezarea Hlincea II acest tip de vas putea ajunge numai dinspre Dunăre, deoarece aceste căldări nu se întîlnesc nici la triburile slave răsăritene din imediata lor apropiere și nici în nivelele atribuite populațiilor nomade (pecenegi, kasogi, cumani etc.) de la Sarkel și Taman [1].

Fără îndoială că, în afară de aceste căldări, mai vin din sud și unele tipuri de oale pe care din cauza stării fragmentare a materialului nu le putem analiza prea amănunțit. Tot din sud vine în Moldova decorul executat cu rotița, ca și obiceiul de a ornamenta partea interioară a buzei [2]. Decorul executat cu rotița nu se întîlnește de loc în așezările slave de pe Nistru; în schimb el este foarte frecvent în regiunea Dunării inferioare.

În așezarea Hlincea II lipsesc cu totul tigăile de lut, formă foarte frecventă în așezările slave răsăritene din imediata vecinătate.

În sfîrșit, legăturile așezării Hlincea II cu sudul sînt dovedite și printr-o fusaiolă cu semn de proprietate în formă de Y, reprezentînd la origine o rună protobulgară, semn destul de frecvent întîlnit pe diferite obiecte din Peninsula Balcanică [3].

De asemenea în așezarea de la Spinoasa, în afara fragmentelor ceramice de tip Hlincea I, au fost descoperite și altele, lucrate la o roată cu învîrtiri destul de repezi, ornamentate pe corp cu linii orizontale, iar în jurul gîtului cu o bandă de linii în val. Fragmentele provin din oale fără toartă, cu umerii puternic boltiți, gîtul bine profilat și buza îngroșată în formă de colac [4]. Aceste fragmente au analogii apropiate în ceramica nivelelor inferioare de la Garvăn și ale altor așezări din valea Dunării. După informațiile primite de la Dan Teodoru, ceramica roșie, descrisă mai sus, de la Spinoasa se asociază și cu ceramica cenușie, ornamentată prin lustruire, de tipul celei cunoscute pe valea Dunării [5]. Noi încadrăm ceramica roșie și cenușie de la Spinoasa în aria culturii balcano-dunărene. Din punct de vedere cronologic, o atribuim sec. X, prin analogie cu descoperirile asemănătoare de la Garvăn [6], și o socotim posterioară ceramicii de tip Hlincea I descoperită în aceeași așezare.

Pe teritoriul Moldovei se mai cunoaște încă ceramica de tip balcano-dunărean din sec. X, din cercetările de suprafață făcute de M. Petrescu-Dîmbovița în fostul județ Covurlui, la Cavadinești, Șerbănești, Drăgănești

---

[1] Informații primite de la S.A. Pletneva.

[2] M. Petrescu-Dîmbovița și colectivul, *Șantierul Hlincea-Iași*, SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 319, fig. 6/1—2 ; idem, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 241, fig. 4/9, 10 și 12.

[3] *Ibidem*, SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 321, fig. 7/2. Kr. Miiatev, *La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans*, Sofia, 1948, p. 19, fig. 13. Semne asemănătoare se întîlnesc adesea și pe materialele de construcție de la Pliska, Madara etc.

[4] Informații primite de la prof. M. Petrescu-Dîmbovița. Materialele se află în Muzeul de antichități din Iași.

[5] Materialele provin din săpăturile efectuate la Spinoasa de Anton Nițu și Dan Teodoru.

[6] M. Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii ...*, *loc. cit.*, p. 279 și pl. I—II. Această cultură balcano-dunăreană are o serie de variante atît la nord cît și la sud de Dunăre. Dintre acestea noi am deosebit unele, ca grupa Camena, grupa Mircea-vodă—Capidava, grupa Garvăn, grupa Dămăroaia, grupa Greaca etc. (*ibidem*, p. 273 și urm.), urmînd ca prin cercetările viitoare să se delimiteze mai clar aria lor de răspîndire și să se precizeze și alte grupe existente la nord de Dunăre.

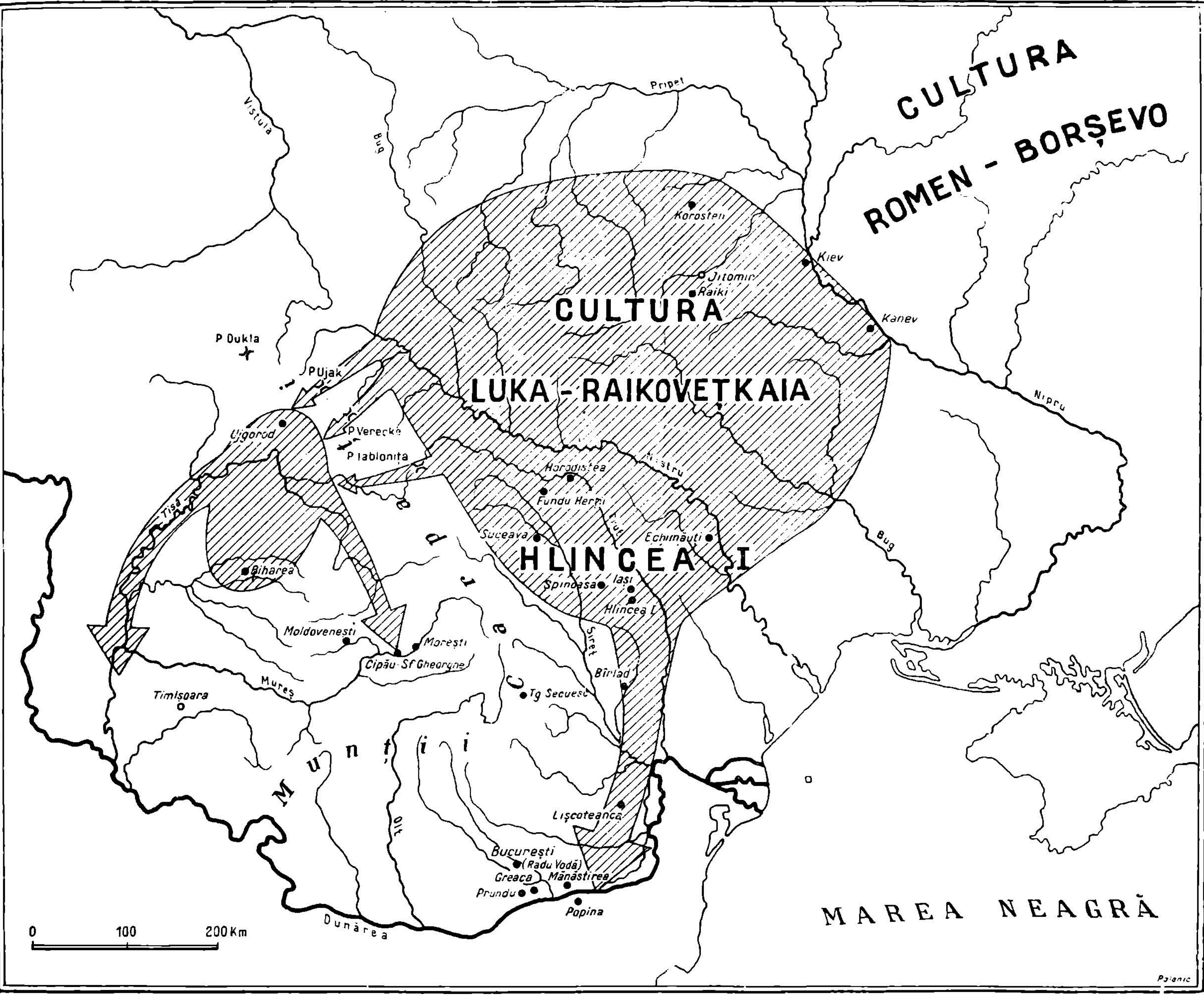

Fig. 1. —Migrația slavilor de răsărit pe teritoriul R.P.R. între sec. VII și IX.

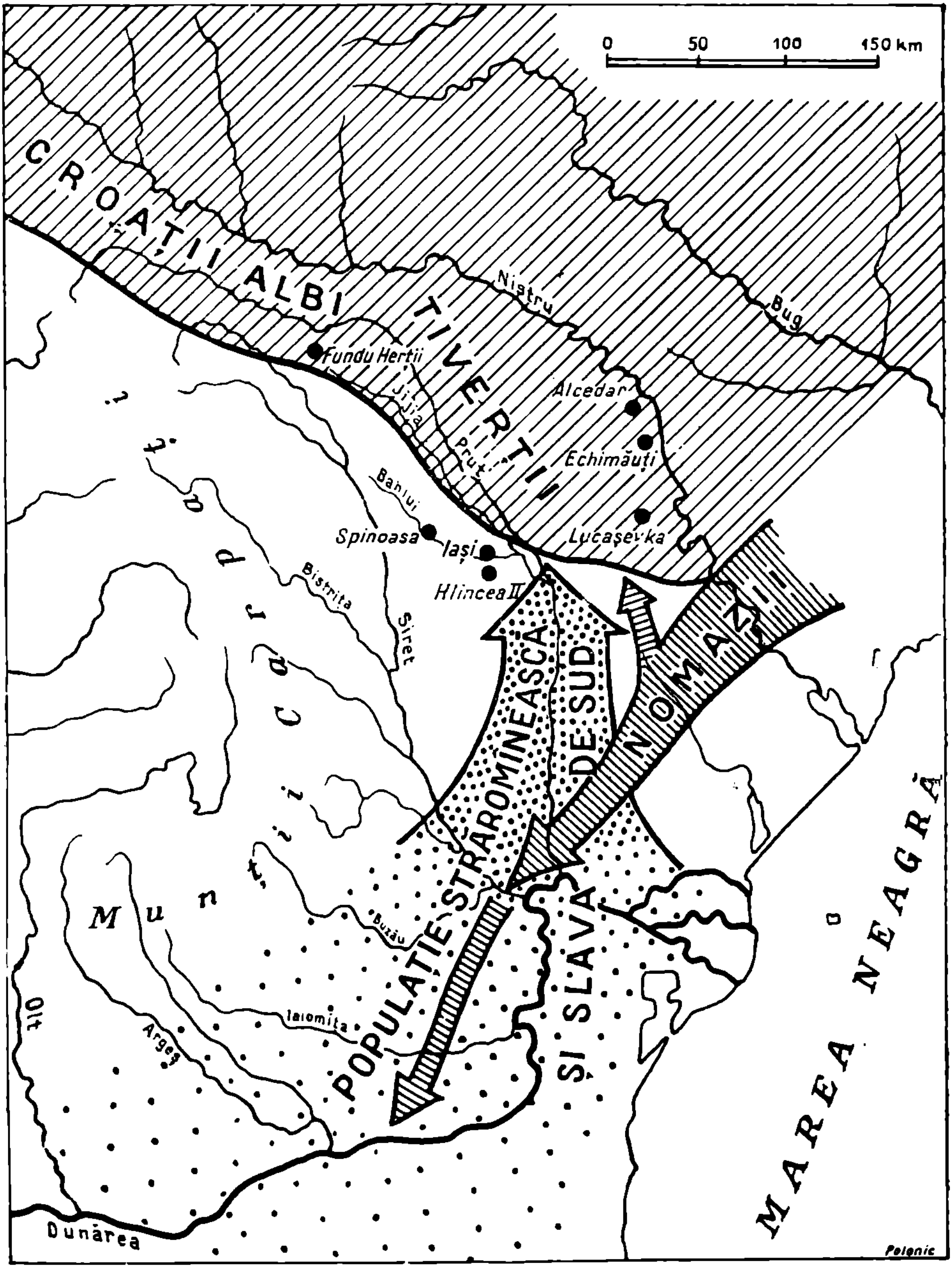

Fig. 2. — Pătrunderea populației străromînești și slave de sud în sec. X.

trebuie să ne închipuim însă această graniță ca fiind rigidă. Influențe reciproce există și de o parte și de alta. Astfel, în grădiștea de la Echimăuți au fost descoperite fragmente ceramice ornamentate cu linii orizontale avînd pe umeri « meandre » incizate, decor care își găsește analogii apropiate în Cîmpia romînă la Militari [1] în apropiere de București și la Madara în Bulgaria [2]. De asemenea, în așezarea Hlincea II, după cum am mai amintit mai sus, există elemente care ne dovedesc legături cu triburile slave răsăritene din regiunile învecinate.

În sec. XI — XII populațiile nomade se înmulțesc din ce în ce mai mult în regiunile de stepă, de unde își intensifică atacurile lor asupra populației stabile din regiunile învecinate. După cum ne arată cercetările Expediției pruto-nistriene, în decursul sec. XII, cam pe la mijlocul acestui secol, în urma loviturilor continue ale populațiilor nomade pecenego-cumane, triburile slave răsăritene de pe cursul superior al Nistrului și al Prutului trebuiră să se retragă mai la nord, rămînînd pe loc numai o parte mai mică de populație în regiunea de codri, populație care locuia în așezări neîntărite răsfirate ici și colo [3].

În același timp statul feudal maghiar își întinde stăpînirea în Ardeal pînă în cotul Carpaților [4]. Din teritoriile ce vor intra în componența statului maghiar, prin pasurile Carpaților va pătrunde populație veche romînească, care înaintînd în Moldova în cîteva etape, va grăbi procesul de asimilare a populației slave rămase neasimilată încă și a populației nomade. De data aceasta procesul de romanizare nu se va mărgini numai la partea sudică și centrală, ca mai înainte, ci se va extinde și asupra nordului Moldovei. Prezența elementului vechi romînesc în nordul Moldovei în sec. XII este atestată și de izvoarele scrise. Avem în vedere aici mențiunea făcută de Nicetas Choniates în anul 1164 despre Andronic Comnenul, care a fost prins de păstorii vlahi la granița Galiției [5].

În concluzie, putem afirma că la romanizarea definitivă a Moldovei. au luat parte două ramuri: una sudică, venită în sec. X cu elemente de cultură balcano-dunăreană [6], și alta transilvană pătrunsă în sec. XI — XII [7], a cărei cultură materială nu o cunoaștem încă și care rămîne să se definească în cursul cercetărilor viitoare.

MARIA CHIŞVASI-COMŞA

---

[1] Informații primite de la D.V. Rosetti.

[2] K. Miiatev, *La céramique slave...*, p. 38, fig. 28/B.

[3] G.B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I e.n.* Comunicare ținută la București, martie 1957, manuscris, p. 11.

[4] Problema pătrunderii treptate a ungurilor în Ardeal a fost studiată pentru prima dată pe baza datelor toponimice de J. Karácsonyi în lucrarea *Halvány vonások hazánk Sz-István korabeli határairól*, în *Századok*, 1901, fasc. 4—5, și reluată apoi de K. Horedt, care a coroborat datele toponimice cu cele arheologice. Concluziile lui K. Horedt cu privire la etapele pătrunderii au fost expuse în SCIV, III, 1952, p. 342.

[5] Nicetas Choniates, *De Manuelo Comneno*, IV, p. 171, ed. Bonn.

[6] Din informațiile primite de la Florea B. Florescu pătrunderea unei populații sudice este confirmată și de datele etnografice. În Moldova costumul și tipul de locuință au afinități cu cele din Muntenia.

[7] Pătrunderea unei populații venite din Ardeal în Moldova este confirmată de o serie de date lingvistice. Informații primite de la Acad. E Petrovici și G. Ivănescu. În legătură cu această problemă cf. și Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iași, 1948, p.168—188 și literatura indicată acolo.

ВОСТОЧНЫЕ СЛАВЯНЕ НА ТЕРРИТОРИИ РНР И ПРОНИКНОВЕНИЕ РОМАНСКОГО ЭЛЕМЕНТА В МОЛДАВИЮ НА ОСНОВАНИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ДАННЫХ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В процессе изучения материальной культуры славян автор приходит к заключению, что на территорию РНР проникали различные славянские племена, постепенно переселявшиеся сюда из различных областей. Помимо ранних славян — носителей культуры типа Прага— в VI—VII вв. на территории РНР были известны восточные славяне — носители культуры Глинча I, западные славяне, о которых свидетельствуют находки в Трансильвании в Нушфалэу, Сомешени и др. и, наконец, южные славяне, проникшие к северу от Дуная в период экспансии первой болгарской державы в IX в.

Для изучения материальной культуры восточных славян особенное значение имеет поселение Глинча I близ Ясс. Это поселение характеризуется полуземлянками, находящимися на глубине 0,55 м, размерами обычно в 3—4 м; в углу находятся глинобитные или каменные печи в виде подковы. Обнаруженный в поселении инвентарь состоит, главным образом, из фрагментов глиняной посуды и костей животных; кроме того были найдены следующие объекты: глиняное биконическое усеченное пряслице и четырехугольная бронзовая пряжка. Дверцей одной из печей служил жернов.

Грубая глиняная посуда лепная или обработана на примитивном гончарном круге. Наиболее обычными формами являются горшки различных размеров, глиняные сковороды различной величины и, реже, миски с высокими стенками (10—12 см) и округленным дном (SCIV, IV, 1—2, 1953, стр. 324, рис. II; SCIV, V, 1—2, 1954, стр. 237, рис. 3; SCIV, VI, 3—4, 1953, стр. 691, рис. 3; SCIV, V, 1—2, 1954, стр. 315, рис. 48, посередине). Форма этих последних заимствована у кочевников (аваров или хазаров).

Керамика, аналогичная керамике поселения Глинча I, была обнаружена почти повсюду на севере и в центре Молдовы (Спиноаса, Дэнешти, Николина, Валя-Лупулуй, Яссы, Городиштя на Пруте, Фундул-Херций, Бырлад и т. д., на Румынской равнине (Лишкотянка, Бухарест—Раду-Водэ) и в долине Дуная (Гряка, Прунду, Мэнэстиря и в Народной Республике Болгария— Попине). Эти находки можно включить в ареал культуры, известной в СССР на правобережье Днепра, в бассейне среднего и верхнего Днестра, у верховья Прута и в Закарпатской области в Ужгороде. Среди комплексов на территории СССР самым известным памятником является селище Лука-Райковецкая близ села Райки Бердичевского района.

Автор называет эту культуру Лука-Райковецкая-Глинча I.

Вариант этой культуры известен в центре Трансильвании в Морешти, Молдовенешти, Чипэу-Сф. Георге и Тыргу-Секуеск и в западной Трансильвании в Бихаре.

С хронологической точки зрения культура Лука-Райковецкая-Глинча I относится ко второй половине VII в до IX в. включительно.

С этнической точки зрения она относится к восточнославянским племенам, расселившимся на правобережье Днепра и в западной половине УССР,

в северной половине Молдавской ССР и в Молдове, откуда они проникали и южнее, до Дуная. Находки в Ужгороде и Бихаре также связаны с восточнославянскими племенами, которые в VII в., по-видимому, были вытеснены за Карпаты под ударом кочевников и осели в области Верхней Тиссы и ее притоков. Часть этих племен вместе с племенами аваров и западных славян проникает до центра Трансильвании (Морешти и т.д.).

В Трансильвании и Мунтении восточно славянские племена сравнительно быстро ассимилировались; в X в. уже не встречается следов их материальной культуры.

В приднестровских славянских поселениях (в МССР) и в поселении в Фундуле-Хэрций (Дорохойский район) на севере Молдовы можно наблюдать постепенный переход от раннеславянской культуры типа Лука-Райковецкая-Глинча I, VII—IX вв. к славянской культуре X—XII вв., характерной для эпохи Киевского государства.

Поселение в центре и на юге Молдовы (Глинча II, Спиноаса, Кавадинешти Шербэнешти, Дрэгэнешти, Криничное и т.д.) связаны с поселениями в долине Дуная и на Балканском полуострове. По мнению автора, носителем этой балкано-дунайской культуры является южное население, переселившееся в Молдову в X в., а в некоторых областях, возможно, и в IX в. В состав этого населения входили романские и южнославянские элементы. Граница между восточнославянскими племенами (белые хорваты, тиверцы) и появившимися на территории Молдовы пришельцами с юга проходила приблизительно вдоль долины реки Жижия (территория РНР) и долины реки Бык (территория МССР). Эту границу не следует представлять себе неподвижной, так как обе стороны подвергались взаимному влиянию.

В XI—XII вв. под постоянными ударами печенегов и половцев восточнославянские племена Приднестровья были вынуждены отступить к северу; оставалась лишь незначительная часть населения, обитавшего в селищах и в лесистых районах. В этот же период в Трансильвании имеет место экспан сия венгерского феодального государства, вследствие чего часть древнего румынского населения этой области переходит в Молдову, ускоряя процесс ассимиляции находящегося там славянского населения и кочевников.

На этот раз процесс романизации не ограничивается, как прежде, только южной и центральной частью; он охватывает также северную часть Молдовы и Буковины. О присутствии древнего румынского элемента на севере Молдовы в XII в. свидетельствуют и письменные источники (Никита Акоминат De Manuelo Comneno, IV, стр. 171, Бонн).

В заключение автор утверждает, что процесс окончательной романизации Молдовы обусловлен двумя элементами — южным, проникшим в X в. с элементами дунайско-балканской культуры, и трансильванским, проникшим в XI—XII вв. Материальная культура этого последнего еще не изучена и подлежит уточнению в ходе дальнейших исследований.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Переселение восточных славян на территорию РНР в период VII—IX вв.
Рис. 2. — Проникновение древнерумынского и южнославянского населения в X в.

LES SLAVES ORIENTAUX SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE ET LA PÉNÉTRATION DE L'ÉLÉMENT ROMAN EN MOLDAVIE À LA LUMIÈRE DE L'ARCHÉOLOGIE

RÉSUMÉ

L'étude de la civilisation matérielle des Slaves a permis à l'auteur d'aboutir à la conclusion que les différentes tribus slaves qui ont pénétré sur le territoire de la Roumanie y sont arrivés en plusieurs étapes, venant de régions différentes. Outre les premiers Slaves (VIe — VIIe siècles), qui ont apporté la civilisation du type Prague, le territoire de la Roumanie a connu aux VIIIe — Xe siècles des Slaves orientaux porteurs de la civilisation du type Hlincea I, des Slaves occidentaux, attestés en Transylvanie à Nuşfalău, Someşeni, etc., et enfin, des Slaves méridionaux, parvenus au Nord du Danube à l'époque d'expansion du premier Empire bulgare, au IXe siècle.

L'établissement de Hlincea I, proche de Jassy, revêt une importance particulière pour l'étude de la civilisation matérielle des Slaves orientaux. Il est caractérisé par des habitations à demi creusées dans la terre (—0,55 m), dont les côtés ont d'ordinaire 3 à 4 m de long. Dans un coin, se trouve le four en argile ou en pierre, dont la base épouse la forme d'un fer à cheval. L'inventaire découvert sur l'étendue de l'établissement consiste surtout en fragments céramiques et en ossements d'animaux, mais on y a également trouvé une fusaïole bitronconique en terre cuite et une boucle rectangulaire en bronze. La porte du four était une pierre de meule.

La céramique y est de facture grossière, qu'elle soit travaillée à la main ou au tour primitif. Les formes les plus fréquentes sont représentées par des pots de différentes dimensions, par des écuelles de diverses grandeurs. On n'y rencontre que rarement des écuelles aux parois de 10 à 12 cm de haut et au fond sphéroïde (cf. SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 324, fig. 11; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 237, fig. 3; SCIV, VI, 3—4, 1953, p. 691, 3; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 315, fig. 48, au centre). Ces dernières représentent un emprunt fait à une population nomade (Avars ou Khazars).

Une céramique similaire à celle de l'établissement de Hlincea I a été découverte presque partout dans le Nord et le centre de la Moldavie (Spinoasa, Dăneşti, Nicolina, Valea Lupului, Jassy, Horodiştea sur le Pruth, Fundul Herţii, Bîrlad, etc.), dans la plaine valaque (Lişcoteanca et au monastère Radu-Vodă de Bucarest) ainsi que dans la vallée du Danube (Greaca, Prundu et Mănăstirea, en Roumanie, et Popina, en Bulgarie). Ces découvertes peuvent être rattachées à une ère de civilisation plus vaste, attestée en U.R.S.S. sur la rive droite du Dniéper, sur les cours moyen et supérieur du Dniéster, sur le cours supérieur du Pruth et dans la région subcarpatique — région d'Ujgorod. Parmi les complexes situés sur le territoire de l'U.R.S.S., on connaît mieux celui de Luka Raïkovetskaïa qui est l'emplacement d'un ancien village proche du village de Raïki (district de Berditchev).

L'auteur appelle cette civilisation, civilisation de Luka Raïkovetzkaïa-Hlincea.

Une variante de cette civilisation est également attestée en Transylvanie (Moreşti, Moldoveneşti, Cipău-Sf. Gheorghe et Tg. Secuiesc) et, vers l'Ouest, à Biharea.

Au point de vue chronologique, la civilisation de Luka Raïkovetzkaïa-Hlincea I peut être datée de l'époque allant du VIIe siècle au IXe , y compris.

Au point de vue origine ethnique, elle appartient aux tribus slaves orientales qui habitaient la région située sur la droite du Dniéper et, en général, la moitié occidentale de l'Ukraine, la moitié septentrionale de la Moldavie soviétique et la Moldavie roumaine, pénétrant plus au Sud jusqu'au Danube Inférieur. Les découvertes d'Ujgorod et de Biharea se rattachent aussi à des tribus slaves orientales qui, sous la pression de populations nomades, ont été obligées de franchir les Carpates, probablement vers le VIIe siècle, et se sont établies dans la région de la Tisa supérieure et de ses affluents. Une partie de ces tribus, associées à des tribus d'Avars et de Slaves occidentaux, ont pénétré jusqu'au centre de la Transylvanie (Moreşti, etc.).

En Transylvanie et en Valachie, les tribus slaves orientales ont été assez rapidement assimilées et on n'y rencontre plus de preuves matérielles de leur civilisation au Xe siècle.

Dans les stations slaves du Dniéster (R.S.S. Moldave) et dans la station de Fundul Herţii (district de Dorohoi), au Nord de la Moldavie, on peut constater une transition graduelle de la civilisation slave de la première heure (du type Luka Raïkovetzkaïa-Hlincea I, des VIe —IXe siècles) à la civilisation slave des Xe —XIIe siècles, caractéristique de l'époque de l'Etat de Kiev.

Les stations du centre et du Sud de la Moldavie (Hlincea II, Spinoasa, Cavadineşti, Şerbăneşti, Drăgăneşti, Krinitchinoé, etc.) se rattachent à celles de la vallée du Danube et de la Péninsule Balkanique. Les représentants de cette civilisation balkano-danubienne appartiennent, selon l'auteur, à une population venue du Sud au Xe siècle ou, éventuellement, dans certains endroits, au IXe siècle, population composée d'éléments romans et d'éléments slaves méridionaux. La frontière entre les tribus slaves orientales (Croates Blancs, Tivertes) et la population méridionale venue en Moldavie peut être représentée, approximativement, par la vallée de la Jijia (pour le territoire de la Roumanie) et celle du Byk (pour le territoire de la R.S.S. Moldave). Cette frontière ne doit pas être considérée étanche, car des influences réciproques ont existé de part et d'autre.

Aux XIe —XIIe siècles les tribus slaves occidentales qui se trouvaient sur le Dniéster ont été obligées de se retirer vers le Nord sous la poussée continue des Petchénègues et des Coumans. Il ne resta sur place qu'une faible partie de la population, sur les anciens emplacements de villages (selişte) des régions boisées. A la même époque, l'Etat féodal magyar étendait sa domination en Transylvanie, provoquant la dislocation d'une partie de la population roumaine ancienne qui s'y trouvait et qui, en pénétrant en Moldavie, hâtera le processus d'assimilation des populations slaves et nomades de la contrée.

Cette fois, le processus de romanisation ne se limitera pas aux parties méridionale et centrale seulement, comme auparavant, mais s'étendra également au Nord de la Moldavie et de la Bukovine. La présence de l'élément

roumain ancien dans le Nord de la Moldavie, au XIIe siècle, est également attestée par les sources écrites (Nicétas Choniatès, *De Manuelo Comneno*, IV, p. 171, éd. de Bonn).

Pour conclure, on peut affirmer qu'à la romanisation définitive de la Moldavie ont participé deux rameaux de la population de Romains d'Orient; une branche méridionale, arrivée au Xe siècle, avec des éléments propres à la civilisation balkano-danubienne, et une autre branche, transylvaine, arrivée aux XIe —XIIe siècles. La civilisation matérielle de cette dernière n'est pas encore connue, mais l'auteur compte pouvoir la définir par des recherches à venir.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1.—Migration des Slaves de l'Est sur le territoire de la Roumanie entre le VIIe et le IXe siècles.

Fig. 2.—Pénétration de la population roumaine ancienne et des Slaves méridionaux, au Xe siècle.

NEOLITIC PRECERAMIC ÎN BALCANI

În campania de săpături din toamna anului 1956, Vladimir Milojčić descoperea într-o aşezare în formă de tell de la Argissa, situată la 5 km spre vest de Larissa (Tesalia), un orizont neolitic fără ceramică. Aceasta era prima descoperire de acest caracter din Europa, pe care autorul cercetărilor o făcea cunoscută printr-o notă preliminară apărută în acelaşi an [1].

Stratul care conţine o cultură neolitică preceramică se găseşte la adîncimea de 7,75—8,40 m, avînd o grosime de aproximativ 0,65 m. El este suprapus de stratul cu o ceramică de factură primitivă, care se deosebeşte prin tehnică şi forme de ceramica de tip Sesklo. Stratul acesta din urmă documentează o locuire de scurtă durată a aşezării respective. Grosimea sa este numai de 0,25 m. El este suprapus de un nivel Protosesklo, urmat de altul Presesklo, iar acesta, la rîndul său, este suprapus de un strat aparţinînd fazei clasice Sesklo. Restul straturilor superioare conţine urme de locuire din perioadele Dimini, epoca timpurie şi mijlocie a bronzului, din epoca miceniană, protogeometrică, geometrică, arhaică şi clasică elenică.

Stratul preceramic prezintă o importanţă deosebită, dată fiind noutatea problemei ridicate de prima descoperire de acest gen din Europa. În interiorul stratului au fost descoperite urme de podine de colibe, vetre, arsură şi găuri de pari. În apropierea unei vetre s-a dat peste resturi de leguminoase şi cereale. S-au descoperit şi oase de animale domestice, printre care au fost identificate în mod cert oase de oaie şi capră. Utilajul litic cuprinde numeroase microlite de silex şi obsidiană: trapeze, triunghiuri, vîrfuri, lame, burine. Au fost găsite de asemenea dăltiţe şi sule de os, un percutor-frecătoare, « palete » de gresie şi un « buton de ureche ».

Încă din 1952, Vl. Milojčić postula prezenţa unui asemenea orizont preceramic în Europa [2]. Descoperirile făcute în Orientul Apropiat şi anume la Jerichon [3], Jarmo şi Karin Shahir, precum şi alte descoperiri mai puţin

[1] Vl. Milojčić, *Die erste präkeramische bauerliche Siedlung der Jungsteinzeit in Europa*, în « *Gemania* », 34, 3—4, 1956, p. 208—210.

[2] Vl. Milojčić, *Die frühesten Ackerbauer in Mitteleuropa*, în « *Germania* », 30, 3—4, 1952, p. 315.

[3] O cronică mai recentă şi accesibilă despre neoliticul preceramic de la Jerichon: Vl. Dumitrescu, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 362—365.

importante îndreptăţeau un asemenea postulat, spre care tindeau, de altfel, deopotrivă şi analizele polinice din Europa centrală şi rezultatele cercetărilor de arheologie geografică [1], pe baza cărora se dovedea, pe de o parte, că vechimea cultivării plantelor este mai mare decît aceea a celor mai vechi culturi neolitice cu ceramică cunoscute pînă acum, iar pe de alta, că primii cultivatori neolitici nu au ocupat la început în chip obligatoriu numai ţinuturile fertile de loess, ci şi pe acelea acoperite de păduri cu frunze căzătoare şi cele aflătoare la înălţimi locuite de vînătorii mezolitici. Rolului jucat de factorul pădure în practicarea cultivării plantelor din epoca neolitică i se dă azi o importanţă mai mare decît pînă acum [2].

Aceste fapte noi au obligat pe arheologi să-şi revizuiască însăşi concepţia lor asupra neoliticului. A trebuit să i se ia ceramicii acel atribut de « fosilă directoare » în clasificarea neoliticului, căutîndu-se alte trăsături caracteristice noii economii. S-a văzut iarăşi că ceramica nu mai poate condiţiona nici apariţia cultivării plantelor şi a tehnicii şlefuirii, cum se crezuse mai înainte. În lumina noilor fapte, concepţia tradiţională privind neoliticul s-a dovedit depăşită.

Factorul fundamental de transformare adîncă a economiei vînătorilor şi pescarilor mezolitici este considerat cultivarea plantelor, întovărăşită sau nu totdeauna, încă de la început, de creşterea animalelor domestice. Dacă, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, cultivarea apare împreună cu creşterea animalelor, economia celor mai vechi comunităţi neolitice luînd astfel un caracter mixt, în împrejurări excepţionale însă şi în funcţie deopotrivă de condiţiile locale, creşterea animalelor este mai veche decît cultivarea ori, în alte situaţii, cultivarea apare fără a fi însoţită de creşterea animalelor. De pildă, în peştera Char-i-Kamarband situată pe marginea sudică a stepelor euro-asiatice, în sud-estul Mării Caspice, cele mai vechi apariţii ale creşterii animalelor par a fi cu aproximativ 2000—2500 ani mai înainte de primii cultivatori cu seceri şi vase de lut [3].

În complexul neolitic preceramic din Tesalia, cele două forme de economie apar asociate. Documentarea arheologică în această privinţă este concludentă. Lipsa ceramicii şi a uneltelor de piatră şlefuită — despre acestea din urmă nota preliminară a lui Vl. Milojčić nu spune nimic — arată că orizontul fără ceramică se plasează într-o primă etapă a epocii neolitice, cînd nu apăruseră încă toate caracteristicile acestei epoci. O asemenea etapă poate fi considerată ca o perioadă incipientă a *protoneoliticului*, care corespunde unei etape de cultivare primitivă încă, pe care P. Laviosa Zambotti o numea cu dreptate din acest punct de vedere « protoagricolă » [4]. Aceleiaşi etape protoneolitice timpurii îi aparţine şi orizontul preceramic şi preagricol de crescători de animale ca cel semnalat la M. Caspică sau acele orizonturi în care lipseşte documen-

---

[1] K. Brunnacker, G. Kossack, « Archaeologia Geographica », 6, 1957, p. 43—46.

[2] J.G.D. Clark, *L'Europe préhistorique. Les fondements de son économie*, Paris, 1955, p. 143 şi urm.

[3] Henn Pohlhausen, *Jäger, Hirten und Bauern in der aralokaspischen Mittelsteinzeit (Versuch einer ethnographischen Deutung eines archäologischen Fundes)*, 35 BerRGK, 1954, 1956, p. 1—20.

[4] Pia Laviosa Zambotti, *Les origines et la diffusion de la civilisation*, Paris, 1949, p. 162 şi urm.

tarea privind creşterea animalelor, dar se întîlneşte cultivarea. În etapa următoare a protoneoliticului trebuie să înscriem acea manifestare de viaţă neolitică, în a cărei structură intimă găsim toate elementele esenţiale ale noului mod de viaţă, dar încă necristalizate definitiv.

Din punct de vedere cronologic, orizontul neolitic preceramic este datat pe baza metodei carbonului radioactiv (C14) în mileniul VII—VI-lea î.e.n., cu toate rezervele, îndreptăţite într-o măsură oarecare, pe care le fac arheologii [1]. O asemenea datare scoate în evidenţă însă puternicul decalaj dintre dezvoltarea istorică din nordul Europei, — unde se trecea la holocen pe la 7000—6800 î.e.n. — şi spaţiul geografic al orizontului neolitic preceramic din Orientul Apropiat şi, acum, din Europa sud-estică.

Faptul că în aşezarea de la Argissa a fost identificat un nivel intermediar care separă stratul preceramic de cel Protosesklo şi care se caracterizează printr-o ceramică rudimentară, înseamnă că orizontul preceramic durează destul de mult — după cum o dovedeşte, dealtfel, şi depunerea culturală — el făcînd legătura nemijlocită cu nivelul ceramic care precede direct faza Protosesklo. În nota preliminară amintită, nu ni se spune dacă stratul preceramic se află direct peste solul viu dau dacă el suprapune vreun strat de cultură mai veche. Săpăturile din 1956 de la Argissa fixează deci deocamdată numai limita superioară a orizontului preceramic în raport cu nivelul ceramic, care continuă, din punct de vedere stratigrafic, direct pe cel dintîi. Precizarea aceasta are o importanţă deosebită şi ea repetă, pe de altă parte, constatările făcute deja, tot în acelaşi sens, în aşezările cu un orizont preceramic din Orientul Apropiat. Din păcate, noi nu dispunem în prezent de informaţii mai precise asupra ceramicii din nivelul intermediar, ca să ne putem da seama dacă acest nivel conţine o cultură neolitică locală sau de caracter egeo-microasiatic. În orice caz, determinarea unui nivel neolitic cu o ceramică primitivă, care suprapune direct nivelul preceramic, dovedeşte că este vorba, dacă nu de o continuitate de cultură genetică între cele două nivele (microlitele lipsesc în nivelurile cu ceramică, după cum arată Vl. Milojčić), cel puţin de una de locuire a aceleiaşi aşezări. Lipsa unei continuităţi în ceea ce priveşte uneltele microlitice ar putea să fie o simplă întîmplare, fiindcă aproape pretutindeni în Europa sud-estică s-a constatat prezenţa unui puternic fond de tradiţie mezoliticomicrolitică. Limita inferioară a orizontului preceramic de la Argissa rămîne a se preciza pe viitor, dar, în funcţie de rezultatele deja obţinute în Orient şi în parte chiar în Balcani, după cum se va vedea mai jos, orizontul fără ceramică urmează mezoliticului.

În stadiul actual al cercetărilor şi informaţiilor noastre, noi nu cunoaştem în prezent în Europa sud-estică o altă aşezare cu un nivel preceramic bine

---

[1] Vl. Milojčić, *Zur Anwendbarkeit der C14-Datierung der Vorgeschichtsforschung*, în « *Germania* », 35, 1—2, 1957, p. 102—110. Dacă pînă aproape de curînd era îndreptăţită această rezervă serioasă faţă de metoda carbonului radioactiv, în prezent, mulţumită activităţii unui număr destul de mare de laboratoare, a perfecţionării aparaturii şi a controlului făcut asupra aceluiaşi material de către cel puţin două laboratoare, nu trebuie să ne mai îndoim asupra rezultatelor obţinute, care sînt atît de importante în problema cronologiei absolute a cercetării arheologice. În această privinţă, vezi articolul abia apărut şi plin de optimism al lui R. Pittioni: *Der Beitrag der Radiokarbon-Methode zur absoluten Datierung urgeschichtlicher Quellen*, « *Forschungen und Fortschritte* », 31, H. 12 (Dezember 1957), p. 357—364 ; aici, sînt toate datele mai importante din cele aproximativ 200 probe.

identificat ca cel de la Argissa, cu excepţia poate a celei de la Sesklo, unde Vl. Milojčić semnala un orizont preceramic, dar unde nu se făcuseră încă săpături pînă în 1956 [1]. Totuşi unele descoperiri făcute pînă acum în Balcani şi în regiunile de la nord de Dunăre pot fi aduse aici în discuţie. Astfel, complexul de la Băile Herculane din ţinutul Porţilor-de-Fier descoperit în 1954 şi 1955 şi asupra căruia s-a revenit de cîteva ori [2], oferă, credem, suficiente elemente, care să îndreptăţească încadrarea sa cronologică şi culturală în orizontul protoneolitic preceramic din Balcani. Condiţiile geografice şi climatologice au legat în toate vremurile regiunea Porţilor-de-Fier de Grecia. De asemenea, nivelul IV*a* fără ceramică din peştera Crvena Stijena din Muntenegru, unde a făcut săpături în 1955 A. Benac de la Sarajevo [3], nivel care conţine un utilaj litic microlitic, în ansamblul său similar celui de la Argissa şi celui din « Peştera Hoţilor » de la Băile Herculane, ar putea fi atribuit aceluiaşi orizont. De altfel şi poziţia stratigrafică a acestui nivel sprijină o atare încadrare. În nivelul Crvena Stijena IV*a* s-au descoperit numeroase silexuri microlitice geometrice şi lame. Acestea din urmă predomină faţă de primele. Un fenomen analog se întîlneşte la Băile Herculane [4], unde nu lipsesc nici silexurile geometrice. Fenomenul predominării lamelor mărunte faţă de microlite reprezintă de fapt un fenomen post-mezolitic. Nivelul IV*a* de la Crvena Stijena, pe care A. Benac îl consideră mezolitic final, preneolitic din punct de vedere cronologic [5], nu a dat însă nici unelte de piatră şlefuită, nici oase de animale domestice şi nici vreun indiciu care să documenteze cultivarea plantelor, dar prin structura sa, el se deosebeşte de nivelul IV*b*, pe care îl suprapune [6]. De altfel, cercetările din peştera Crvena Stijena nu sînt încheiate definitiv.

Spre deosebire de cele constatate de Vl. Mijlojčić în tell-ul de la Argissa, în peştera din Muntenegru s-a stabilit că microlitele continuă şi în stratul III, care este un strat neolitic cu ceramică de o factură şi cu forme tipice marelui cerc de cultură circummediteraneană, căruia îi aparţine şi cultura Hamangia din Dobrogea. În această privinţă, ni se par de o importanţă reală analogiile, pe care le găsim între ceramica de tip cardial din nivelul Crvena Stijena IV*a* şi cele mai vechi produse ceramice ale culturii Hamangia (inedite), fiindcă ele dovedesc că începuturile acestei culturi sînt foarte vechi şi că ea poate succeda imediat, cronologic şi stratigrafic, ultimului orizont mezolitic din Balcani şi din ţara noastră. Nu cunoaştem încă ceramica din nivelul intermediar de la Argissa, care face legătura între orizontul protoneolitic preceramic şi orizontul Protosesklo, dar nu este exclus ca în conţinutul acelei ceramici să putem recunoaşte pe viitor elemente similare ceramicii

---

[1] Vl. Milojčić, *Die erste präkeramische bauerliche Siedlung*, p. 210.

[2] C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 140—146 ; SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 391—394 ; idem, în *Materiale*», III, 1957, p. 51—58 ; C.S. Nicolăescu-Plopşor şi E. Comşa, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 17—26.

[3] A. Benac, *Crvena Stijena—*1955 *(I—IV stratum)*, în *Glasnik — Sarajevo*, XII, 1957, p. 19—50.

[4] După statistica provizorie, rezultă că lamele apar într-un procent de 6,80% faţă de celelalte unelte microlitice, care nu ocupă decît 1%, restul fiind repartizat între spărturi şi aşchii (91,60%) şi nuclee (0,60%): C. Nicolăescu-Plopşor, E. Comşa, *op. cit.*, p. 20.

[5] A Benac, *op. cit.*, p. 49—50.

[6] *Ibidem*, p. 48.

cardiale din Dobrogea şi Muntenegru, aparţinînd celei mai vechi etape. Indirect s-ar stabili astfel o eventuală contemporaneitate între nivelul Crvena Stijena IV*a* şi orizontul preceramic de la Argissa; în acelaşi sens ar pleda şi asemănările tehnologice şi morfologice dintre microlitele ambelor niveluri în discuţie [1]. Fără îndoială că descoperirea unui focar de cultură protoneolitică preceramică în Tesalia nu înseamnă că un asemenea orizont trebuie să se fi răspîndit pretutindeni în Balcani şi în regiunea imediat învecinată de la nord de Dunăre, şi în acelaşi timp. Procesul trecerii de la forma veche a mezoliticului la viaţa neolitică incipientă a fost foarte complicat şi el nu s-a desfăşurat în toate regiunile în acelaşi timp, ritm şi adîncime. Cînd în unele părţi ale Europei sud-estice apăruse forma de economie neolitică primară, bazată deja pe cultivare şi creşterea animalelor, ca la Argissa, în alte părţi continuau să dăinuiască vechile forme tradiţionale ale comunităţilor mezolitice de vînători şi pescari. În felul acesta, se explică acea întrepătrundere culturală şi cronologică dintre mezolitic şi protoneolitic, pe care au constatat-o şi au subliniat-o cercetările din ultimii ani pe vaste spaţii. S-a văzut astfel toată complexitatea « revoluţiei neolitice ».

Dacă la Crvena Stijena IV*a* nu au fost descoperite oase de animale domestice, în schimb la Băile Herculane există probabilitatea cunoaşterii de către comunitatea de acolo cel puţin a *ovicaprinae*-lor, ca la Argissa. Materialul osteologic faunistic din « Peştera Hoţilor » de la Băile Herculane nu a fost studiat definitiv, dar arheologii, care au întreprins săpăturile de acolo şi au publicat rezultatele, au lăsat deschisă posibilitatea atribuirii oaselor de rumegătoare mărunte oii şi caprei domestice, condiţionînd însă de aceasta datarea întregului complex într-o perioadă post-mezolitică (după autori « postepipaleolitică » [2]). Indiferent de determinarea, încă nesigură, a oaselor de animale, microlitele de la Băile Herculane, ele înşile, fixează complexul de aici într-o perioadă protoneolitică preceramică. După cum se ştie, în stratul cu microlite de la Băile Herculane nu a fost descoperită nici un fel de ceramică, nici în strat şi nici în legătură cu cele două vetre, care aparţin acestui orizont. Aspectul aşa-zis « azilian » al unor microlite, pe care descoperitorii de la Băile Herculane l-au invocat pentru o datare mai tîrzie nu poate fi considerat valabil, după cum nici lipsa microlitelor geometrice nu este un argument, care să ne sprijine în problema atribuirii complexului din « Peştera Hoţilor » azilianului, fiindcă, pe de o parte, formele geometrice sînt frecvente în azilian, iar pe de alta, ele nu lipsesc nici la Băile Herculane. Dăinuirea unor aşa-numite aspecte « aziliene » poate fi urmărită pînă în perioada timpurie neolitică, peste epoca mezolitică, aşa încît aspectul « azilian » nu trebuie să ne inducă în eroare. Răzuitoare (grattoirs) discoidale mici, similare celor de la Băile Herculane,

---

[1] Orizontul mult mai bogat în ceramică de tip cardial sau « impresso » din Magula-Otzaki (Tesalia), care este precedat de alte nivele mai vechi—în care nu apare o atare ceramică—nu contrazice sincronismul postulat aici, întrucît ceramica de tip cardial publicată de Vl. Milojčić (AA, 1954, p. 17—18, fig. 16; AA, 1955, p. 165—166, fig. 4/4—8) corespunde unei etape mai evoluate a culturii Hamangia, pe care nu l-a mai atins nici orizontul Crvena Stijena III şi nici cel de la Zelena Pećina (A. Benac, în *Glasink-Sarajevo*, XII, 1957, p. 61 şi urm.).

[2] C.S. Nicolăescu-Plopşor, E. Comşa, *op. cit.*, p. 25.

sînt răspîndite în tardenoisianul III (neolitic!) din Franţa [1], ele apărînd acolo împreună cu burinele de unghi (un exemplar tipic se cunoaşte şi de la Băile Herculane, avînd perfecte analogii la Cuzoul) şi cu lamele « à dos rabbatu » în nivelurile Cuzoul VI şi Cuzoul VII (neolitic!), tot în Franţa [2]. Tradiţiile arhensburghiano-swideriene pe care le constatăm la microlitele de la Băile Herculane subliniază iarăşi nu numai prezenţa unui fond de acest gen în regiunea respectivă, dar şi o datare post-mezolitică. Tehnica retuşii uneltelor de la Băile Herculane este neolitică. Toate aceste fapte, ca şi altele, asupra cărora nu este locul a mai insista aici, ne fac să atribuim complexul de la Băile Herculane orizontului protoneolitic preceramic din Balcani, documentat prima dată de nivelul de la Argissa.

Un alt complex din valea Dunării, care iarăşi poate fi pus în legătură cu un asemenea orizont preceramic sau, în orice caz, cu protoneoliticul de la Dunărea de jos, este cel de la « Malul Roşu »-Giurgiu [3], care a fost atribuit de descoperitori, cînd « zorilor campignianului », cînd « paleoliticului superior final », cînd « epipaleoliticului », din care cauză s-a creat o vădită confuzie, după cum era de aşteptat. Campignianul este, precum se ştie astăzi foarte bine, o cultură din grupa aşa-numitelor culturi « cu topor », care pătrunde adînc în epoca neolitică şi care cunoaşte ceramica şi utilajul litic macrolitic, născut pe un fond mezolitic finnmarkiano-maglemosian, nu fără probabile legături genetice spre regiunile dintre Nistru şi Volga inferioară [4]. Elemente ale marelui complex ertebölleano-campignian se întîlnesc peste Europa centrală, în U.R.S.S., în Balcani, pînă în Palestina, Siria şi Africa de Nord [5]. Prezenţa unui vădit macrolitism în complexul de la Giurgiu nu poate fi invocată nici ea drept argument pentru o datare mai veche decît cea corespunzătoare unei etape destul de vechi a protoneoliticului. La aceasta se adaugă de asemenea argumentul scos din însuşi felul de organizare a lucrului, pe care îl sugerează « atelierul » (cu urme de locuire totuşi; au fost descoperite resturi de vetre *in situ*) de la Giurgiu şi pe care îl găsim în diferite părţi ale Europei neolitice [6]. Materialul paleontologic indică iarăşi o perioadă de actual geologic, după cum s-a arătat chiar de către descoperitorii de la « Malul Roşu ». Tehnica şi formele unor unelte finisate sau în curs de prelucrare sînt neolitice. Un mare nucleu, care a fost publicat, aminteşte aceeaşi epocă şi prezintă o bună analogie cu un exemplar descoperit de noi în stratul neolitic Criş de pe Piscul Cornişorului de la Sălcuţa (inedit). Similitudinile aduse cu descoperirile din regiunea Izium de pe Doneţ nu sînt concludente. Recent aceste descoperiri, făcute pe vremuri de N. Sibilev, au fost inseriate în grupa Murzak-Coba, arătîndu-se asemănările acestei grupe de tranziţie spre « subneoliticul pontic » (respectiv orizontul ceramic mai avansat al protoneoliticului nostru) cu mezo-

[1] C. Barrière, *Les civilisations tardenoisiennes en Europe occidentale*, Paris, 1954, p. 28 şi 120.

[2] E. Octobon, *Réflexions sur l'hiatus; ses deux aspects: paléomésolithique et mésolithique*, «Festschrift zur Otto Tschumi», Frauenfeld, 1948, p. 25—27 cu fig. de la p. 25 şi 27.

[3] C.S. Nicolăescu-Plopşor, E. Comşa, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Paleoliticul de la Giurgiu. Aşezarea de la Malul Roşu*, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 223—235, fig. 1 la p. 231.

[4] L.-R. Nougier, *Les civilisations campigniennes en Europe occidentale*, Paris, 1950, p. 54—65.

[5] H. Bengtson, Vl. Milojčić, *Grosser Hist. Weltatlas, (Erläuterungen)*, 1954, p. 24.

[6] J.G.D. Clark, *op. cit.*, p. 256 şi urm.; p. 271. L.-R. Nougier, *op. cit.*, p. 332.

liticul şi în special cu neoliticul preceramic din Orientul Apropiat, în deosebi cu cel de la Karim Shahir din Irak [1]. Aceeaşi asociere între microlitism şi macrolitism se întîlneşte şi în grupa de silvostepă Levoberejie-Polesie, în care apare şi ceramică ertebölleană, cu vase avînd fundul ascuţit, şi care grupă se întinde spre apus pînă spre Bug [2], de unde se putea realiza uşor legătura către gurile Dunării. Legături spre aceeaşi direcţie se realizau şi de grupa neolitică de stepă Sursk, care era răspîndită la sud de grupa amintită şi în care se documentează aceeaşi asociere micro-macrolitică. Nu se poate spune încă dacă orizontul macrolitic de la Dunărea de jos şi din Balcani (Jugoslavia, Bulgaria) se datoreşte unui curent dinspre nord-est sau dacă el a pătruns dinspre Europa centrală. Nu ni se pare însă exclusă nici prezenţa în Europa sud-estică a unui orizont protoneolitic macrolitic mediteranean, dată fiind răspîndirea unui atare orizont în spaţiul afrasiatic, în care se documentează şi un neolitic foarte vechi, cu legături aşa de strînse cu Europa sud-estică.

Tipologic, din nou, găsim analogii pentru complexul de la Giurgiu în orizontul neolitic de la Cuzoul VII [3]. Nu este nevoie să recurgem şi la analogii tipologico-cronologice din cercul nordic, fiindcă cele arătate mai sus fixează complexul de la « Malul Roşu » în orizontul protoneolitic preceramic.

O situaţie asemănătoare se prezintă în Bosnia de nord, unde, pe rîul Usora, a fost descoperit un complex asemănător celui de la Giurgiu [4]. În aceeaşi discuţie se aduc şi descoperirile de la Kosluk din apropiere de Vîrşeţ (Jugoslavia) şi cele din Bulgaria făcute la suprafaţa solului, între Varna şi Belevo Jezero [5]. St. Brodar s-a gîndit să atribuie acel « mezolitic cu unelte grosolane » — găsit într-un nivel împreună cu fragmente ceramice « neterminabile » — unei « culturi de tranziţie spre neolitic », care, în urma descoperirilor din Balcani se încadrează în acelaşi orizont protoneolitic. Problema asocierii ceramicii de pe Usora cu silexurile de acolo rămîne încă deschisă, dar descoperirea din 1953 de la Subotica (Jugoslavia) a unui orizont cu ceramică uscată numai la soare [6] documentează prezenţa unui orizont protoneolitic ceramic foarte vechi, care începe acum a fi identificat în Balcani şi care corespunde de asemenea celui cu ceramică primitivă din Orient. Orizontul Subotica precede cea mai veche etapă a culturii Starčevo-Criş [7]. Tranziţia spre etapa deplin formată a acestei culturi — cu contaminări venite şi din alte părţi, — se face, cel puţin pe teritoriul Romîniei şi poate în întreaga zonă de la nord de Dunăre, prin intermediul complexului Dîrţu-Cremenea [8],

---

[1] M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe*, I, BASPR, 20, 1956, p. 16—17.
[2] I. Teleghin, în *Arheologhiia*, XI, 1957, p. 85—86 şi fig. 2, p. 72.
[3] E. Octobon, op. cit., p. 25—26 (v. tipul de burin « bec de flûte »).
[4] S. Brodar, în *Glasnik-Sarajevo*, VIII, 1953, p. 234 şi urm., pl. I—X ; idem, în *Arheološki Vestnik*, VI, 2, 1955, p. 198—203 şi fig. 10—19.
[5] *Ibidem.*
[6] M. Grbić, *Vorklassische Keramik des Mittleren Balkans*, în *Starinar*, V—VI, 1954—1955, p. 25 ; idem, AJA, 62, 2, 1957, p. 142. Fr. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955, p. 87.
[7] *Ibidem.*
[8] C.S. Nicolăescu-Plopşor, care a condus cercetările din sectorul Dîrţu-Ceahlău şi pe cele de la Cremenea (Sita Buzăului) din Transilvania, crede de asemenea că în cele două aşezări este vorba de o cultură Precriş ; v. şi comunicarea (inedită) ţinută la Institutul de arheologie, împreună cu Al. Păunescu ; la această comunicare a fost prezentat şi materialul ceramic de la Dîrţu.

pe care noi eram înclinaţi a-l considera pînă acum drept o cultură Precriş, în dublu sens, genetic şi cronologic, dar pentru care ni se pare mai potrivită denumirea de cultură Protocriş, fiindcă ea corespunde mai deplin semnificaţiei date aici. Descoperirile de la Dîrţu-Ceahlău [1] aparţinînd orizontului neolitic vechi, ocupă un loc important în problema protoneoliticului ceramic şi a trecerii spre etapa timpurie a neoliticului vechi. Pe de altă parte, prin poziţia sa stratigrafică, nivelul Protocriş de la Dîrţu subliniază prezenţa unui orizont mezolitic şi continuitatea nemijlocită faţă de acesta a celui protoneolitic final de tip Protocriş, în care lipseşte deocamdată documentarea creşterii animalelor [2]. Procedeul amestecului de cioburi pisate în pasta vaselor, folosirea unei barbotine neorganizate, tehnica ornamentării, motivele decorative, arderea insuficientă (la foc deschis), frămîntarea nedibace a pastei, profilele vaselor [3], toate acestea sînt elemente care apropie ceramica de la Dîrţu nu numai de cea cunoscută în special în prima etapă a complexului Starčevo-Criş [4] (cu excepţia amestecului de cioburi pisate), dar şi de ceramica timpurie Hamangia şi în general de tipul cardial vechi, ca cel din stratul Crvena Stijena III [5]. În utilajul litic de la Dîrţu constatăm de asemenea legături genetice foarte puternice cu orizontul mezolitic [6] de tradiţie epigravettiană est-europeană, dar şi cu microlitele orizontului protoneolitic preceramic din Balcani, fapt care justifică aducerea în discuţie a complexului de la Dîrţu-Ceahlău. În lumina descoperirilor din ultimii ani şi a studiilor apărute recent, nouă ni se pare că trebuie reluată şi problema de la Fiera-Cleanov [7] şi revizuită în raport cu cele stabilite de cercetătorii de la Dîrţu şi de la Cremenea, în sensul că pe dealul Fiera de la Cleanov poate să fi fost un nivel foarte subţire de locuire mezolitică tîrzie, pe care l-au spălat apele din cauza înclinării pantei şi peste care s-au aşezat purtătorii culturii Verbicioara I*a*, în care întîlnim, după cum se ştie, un puternic fond microlitico-mezolitic, de bună tradiţie. Însăşi excepţionala bogăţie de microlite de la Fiera pune sub semnul întrebării atribuirii, în totalitatea lor, culturii neolitice cu ceramică de acolo, în afară de faptul că în ansamblu aceste microlite prezintă un aspect dublu, de elemente vechi, alături de altele noi.

Problemele schiţate mai sus arată că în prezent ne găsim în faţa unui proces de clarificare, pe de o parte a existenţii în aceste părţi ale Europei a unui orizont mezolitic, pe de alta a formării noului mod de viaţă din epoca neolitică şi a sezisării primelor etape ale acestei vieţi sub aspectul protoneoliticului.

D. BERCIU

---

[1] Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dîrţu-Ceahlău* (sub tipar).

[2] *Ibidem*. Aceasta poate fi o simplă întîmplare; nu este imposibil ca în stratul Protocriş de la Dîrţu şi din cele corespunzătoare să se descopere oase de animale domestice.

[3] *Ibidem*.

[4] Draga Arandjelovič-Garašanin, *Starčevačka kultura*, Lubliana, 1954, p. 62—69, fig. 1—4 şi pl. V—VI; Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, Beil. 1—2.

[5] A. Benac, *op. cit.*, p. 47.

[6] Al. Păunescu, *op. cit.*

[7] Aici se prezintă o situaţie similară celei de la Dîrţu.

ДОКЕРАМИЧЕСКИЙ НЕОЛИТ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРОВЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор подчеркивает значение открытия В. Милойчича в Аргиссе (Фессалия) в 1956 г., когда впервые в Европе был вскрыт неолитический горизонт, предшествующий появлению керамики. Учитывая технику и форму микролитов в Бэиле-Херкулане (« Пештера-Хоцилор »), а также расположение этого комплекса и его содержание, автор связывает его с тем же предшествующим появлению керамики протонеолитическим горизонтом на Балканском полуострове. Наличие аренсбург-свидерской традиции в комплексе Бэиле-Херкулане выявляет мезолитический характер открытий в области Порциле-де-Фиер. Сходство находок в Бэиле-Херкулане с открытиями в Аргиссе и с тарденуазской среде III (неолитической!) во Франции побуждает автора отнести этот комплекс к послемезолитическому периоду. Не исключено, что горизонт IV*a* в пещере Црвена Стижена в Черногории соответствует протонеолитическому горизонту, предшествующему появлению керамики.

Автор также полагает, что и находки в Джурджу (« Малул-Рошу ») относятся к указанному докерамическому протонеолитическому горизонту; наличие макролитов объясняется влиянием Эртебель-Кампиньи, проникшим в Нижне-дунайскую область либо через группы Левобережье-Полесье и Сурск в юго-западной части СССР, либо через Центральную Европу. Однако в дальнейшем в юго-восточной Европе можно будет определить протонеолитический горизонт средиземноморского макролитического характера на основании сильного проявления его на афро-азиатском побережье Средиземного моря, с которым тесно связана юго-восточная Европа.

Горизонт в Суботице (Югославия), насыщенный высушенной на солнце керамикой, принадлежит к керамическому протонеолитическому горизонту, между тем как горизонт в Дырцу (Молдова) представляет собой более поздний этап перехода к древнему неолиту. Предполагается, что в Фиера-Клянове находится мезолитический горизонт, который перекрыт неолитическим обитанием (культура Вербичиоара I_a=Винча А).

NÉOLITHIQUE PRÉCÉRAMIQUE DANS LES BALKANS

RÉSUMÉ

L'auteur attire l'attention sur l'importance de la découverte faite par Vl. Milojčić à Argissa (Thessalie), en 1956, qui établit, pour la première fois en Europe, un horizon néolithique précéramique. Tenant compte de la technique et des formes des microlithes de Băile Herculane (« Peştera Hoţilor »), ainsi que de l'ensemble de la position de ce complexe et de son contenu, l'auteur l'attribue au même horizon protonéolithique précéramique des Balkans. La présence d'une tradition ahrensbourgo-swidérienne dans le complexe de Băile Herculane dévoile le fonds mésolithique de la région des Portes de Fer. Les

ressemblances des découvertes faites à Băile Herculane et à Argissa avec celles du milieu tardenoisien III (néolithique), en France, souligne le rattachement de ce complexe à une période mésolithique. Il n'est pas exclu que le niveau IV *a* découvert dans la caverne de Crvena Stijena (Monténégro) corresponde à l'horizon protonéolithique précéramique.

L'auteur estime que les découvertes faites à Giurgiu (« Malul Roşu ») se rattacheraient également à l'horizon protonéolithique précéramique et que leur macrolithisme s'expliquerait soit par le courant ertebölléeno-campignien qui a pénétré sur le Bas-Danube par l'intermédiaire des groupes Levoberejie-Polésie et Sursk, du Sud-Ouest de l'Union Soviétique, soit par l'Europe Centrale. Il se pourrait toutefois que l'on définisse à l'avenir, dans le Sud-Est de l'Europe, un horizon protonéolithique à caractère macrolithique méditerranéen, étant donné la puissante manifestation d'un tel fonds dans l'espace africano-asiatique des bords de la Méditerranée, auquel l'Europe du Sud-Est est étroitement rattachée.

Le niveau à céramique séchée au soleil trouvé à Subotica (Yougoslavie) appartient à l'horizon protonéolithique céramique, tandis que celui de Dîrţu, en Moldavie, représente une étape, plus avancée, marquant une transition vers le néolithique ancien. On suppose qu'à Fiera-Cleanov il pourrait y avoir un niveau mésolithique par-dessus lequel vint se superposer un habitat néolithique (culture Verbicioara I*a*=Vinča A).

UN MORMÎNT CU OCRU LA CÎRNA

În iunie 1956, în timpul săpăturilor întreprinse în necropola din epoca bronzului de la Cîrna, r. Gura Jiului, reg. Craiova, colectivul a fost informat de ciobanul Ion Bălaşa că în primăvara acelui an, avînd să-şi construiască stîna pe un loc mai ridicat de pe Grindul Branişte, a ales în acest scop movila numită Măgura Fircanii [1]. Săpînd obişnuita groapă necesară stînii [2], a dat în centrul movilei de un mormînt. Din informaţiile lui Ion Bălaşa rezultă că s-au găsit în mormînt, pe lîngă scheletul ce avea urme de culoare roşie (ocru) pe craniu, şi cîteva vase care au fost sparte şi aruncate pe marginea grindului. Oasele le-a îngropat în nisipul de pe malul bălţii şi cu timpul au fost împrăştiate de apă [3]. Informatorul nu ne-a putut spune nimic în legătură cu poziţia scheletului, în afară de faptul că era orientat cu capul spre nord-vest. În ziua de 14 iunie, Vladimir Dumitrescu, responsabilul şantierului, colegul P. Alexandrescu şi cu mine, însoţiţi de Ion Bălaşa, am făcut o deplasare la faţa locului, pentru a verifica informaţiile primite.

Grindul Branişte, o limbă de pămînt înconjurată mai întotdeauna de apă, se află la sud-est de comuna Cîrna şi nord de Grindul Tomii. Scăldat spre sud de apa bălţii Nasta, ce-l desparte de Grindul Tomii, iar spre nord de balta Cîrna, grindul e folosit de localnici ca imaş pentru vite.

Pe Branişte se găsesc mai mulţi tumuli, a căror înălţime variază între 1 m şi 3 m, iar diametrul între 20 m şi 40 m.

În timpul cercetărilor făcute la faţa locului, am scos din mîlul de pe malul bălţii (marginea de sud a grindului), la circa 150 m sud-vest de Măgura Fircanii, fragmente ceramice aparţinînd Hallstatt-ului, sec. III—IV e.n. şi sec. X—XI. Mai la est, pe aceeaşi plajă, am găsit partea superioară a unui askos, un vas-castron spart în două, dar întregit şi un mic fragment dintr-un alt castron. Askosul, vasul-castron şi fragmentul ceramic ce provine dintr-un alt vas-castron (toate sparte recent de descoperitori) au făcut parte, după

---

[1] Materialul ce formează subiectul lucrării de faţă ne-a fost pus la dispoziţie de Vladimir Dumitrescu, responsabilul şantierului arheologic Cîrna, lucru pentru care îi mulţumim şi pe această cale.

[2] În această regiune unele stîne se construiesc parţial şi în pămînt, întocmai ca bordeiele.

[3] Dînd de mormînt, ciobanul nu şi-a mai construit stîna în acel loc.

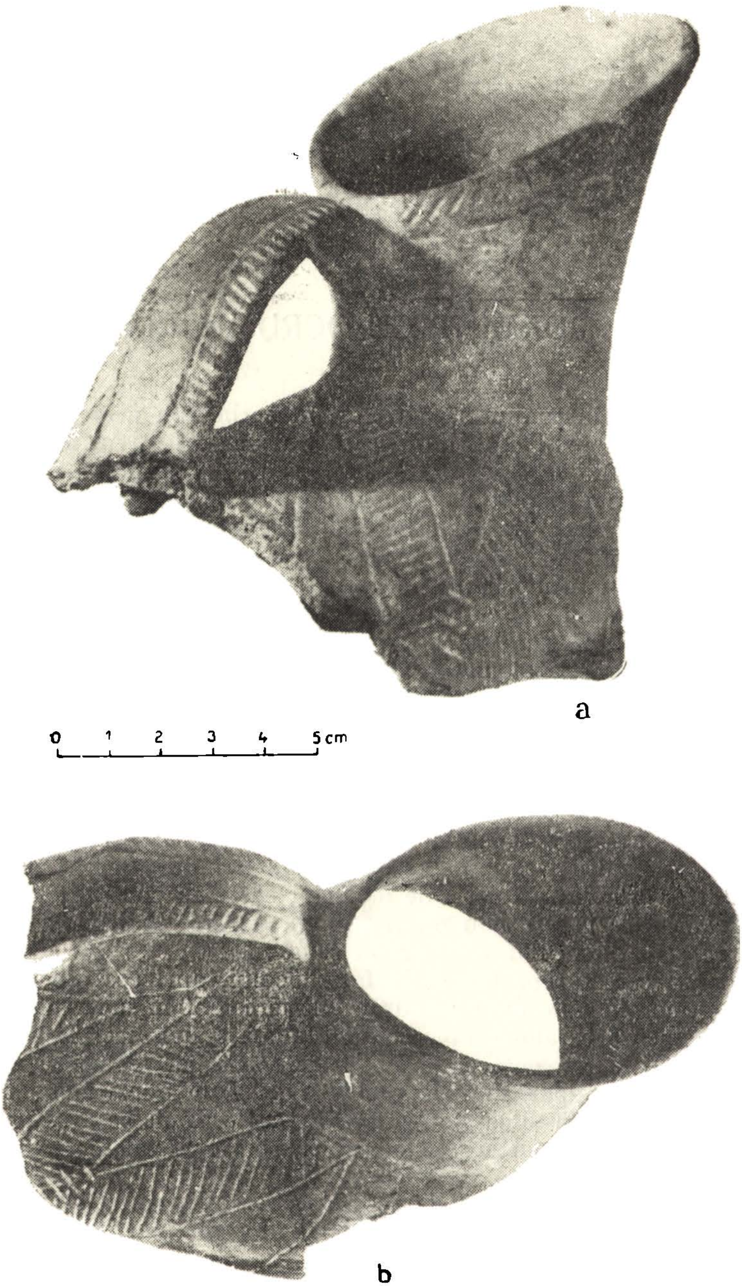

Fig. 1. — Askos fragmentar descoperit la Cîrna (Grindul Branişte).

informaţiile primite, din inventarul mormîntului amintit. În malul grindului nu am putut observa urme de chirpic, arsură sau alte resturi, care să indice un strat arheologic şi deci locul unei aşezări.

Pentru a constata dacă mai există vreun mormînt în poalele movilei rămase nedistruse, sau dacă movila nu a fost ridicată pe locul unei aşezări mai vechi, a fost trasat un şanţ, orientat est-vest, lung de 50 m şi lat de 2 m, iar în centrul tumulului am făcut o casetă cu dimensiunile de 6 m×4 m. Săpătura nu a dat la iveală decît urmele unei colibe moderne şi ale unui mormînt, care, după pămîntul de umplutură din groapă (ce pornea din solul vegetal) şi după felul cum erau conservate oasele, nu lasă nici o îndoială că este cu totul recent. Sondajul executat a arătat în felul acesta că aici nu a fost o aşezare; iar askosul, vasul-castron şi fragmentul amintit pot fi puse numai în legătură cu mormîntul descoperit de cioban.

Askosul, bine ars, a fost lucrat dintr-o argilă comună, ce conţinea o mare cantitate de nisip şi puţine paiete de mica. Culoarea pastei este cenuşie în spărtură şi castanie-gălbuie la suprafaţă. Partea exterioară a askosului ca şi interiorul gîtului au fost uşor lustruite. Spart de descoperitori, aşa cum ne-a spus chiar ciobanul, se păstrează din el numai gîtul, toarta şi o mică porţiune din corpul propriu-zis (fig. 1); restul fragmentelor au fost luate de apă. Gura e piezişe, iar buza puţin răsfrîntă în afară numai în partea mai ridicată a gurii. Toarta, lată ca o bandă, porneşte de sub buză, fiind mai îngustă în partea ce se prinde de gît. Decorul a fost executat prin incizie. Astfel, imediat sub buză, de jur împrejurul ei se află două rînduri de linii, unul deasupra, format din liniuţe oblice, iar altul dedesubt, din liniuţe orizontale, distanţate între ele. La baza gîtului se găseşte incizată o linie orizontală, din care porneşte decorul de pe corpul vasului, reprezentat prin benzi de linii haşurate în interior. Faţa superioară a toartei este decorată cu acelaşi sistem de liniuţe, dispuse pe margini, iar centrul e rezervat prin două linii longitudinale. Ornamentul a fost încrustat cu roşu. Urme de culoare roşie (ocru) se pot observa şi pe unele părţi neornamentate ale askosului.

Vasul-castron este lucrat din argilă, cu foarte mult nisip şi puţine paiete de mica; compoziţia pastei fiind aceeaşi ca şi la askos.

Culoarea vasului e neagră-cenuşie în spărtură şi castanie-gălbuie la exterior. Forma castronului e aproape tronconică, cu peretele înalt şi uşor arcuit (fig. 2 şi 3/1). Buza este puţin răsfrîntă în afară. Pe faţa exterioară a vasului, chiar sub buză, se găsesc două tortiţe perforate orizontal, la distanţă de 7,5 cm una de alta; lăţimea lor este de 2,4 cm. Decorul, dispus pe partea exterioară a buzei, este format din două rînduri de impresiuni, în cea mai mare parte dreptunghiulare. În regiunea tortiţelor şi în aceea opusă lor, aceste impresiuni nu mai păstrează nici forma dreptunghiulară, nici simetria ce se poate observa în rest. Ornamentul a fost executat în prealabil cu un beţişor retezat la capăt şi scobit la mijloc (sau poate un os), cu ajutorul căruia s-au obţinut împunsăturile dreptunghiulare; înţepăturile neregulate au putut fi făcute fie cu un alt instrument bont, fie cu acelaşi instrument ce nu a mai fost ţinut în aceeaşi poziţie. Într-un singur loc, pe corpul vasului, se mai observă încă urme de ocru roşu.

Fig. 2. — Vas-castron de la Cîrna (Grindul Branişte).

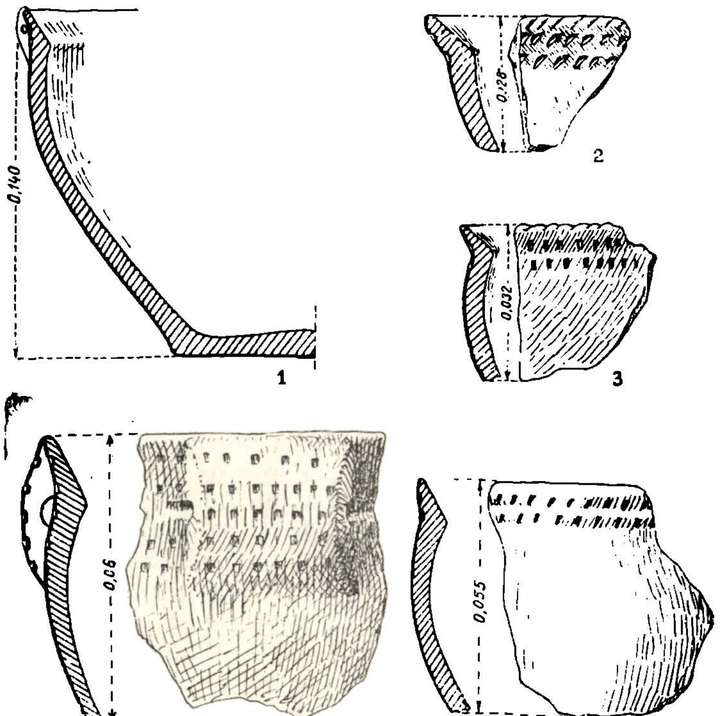

Fig. 3. — 1, profilul vasului-castron ilustrat în fig. 2 ; 2—5, diferite fragmente ceramice de tip Coţofeni (2, Cîrna ; 3, Cetate-Dolj ; 4, Ostrovul Corbului ; 5, Coţofenii din Dos).

Dintr-un alt castron, asemănător ca formă şi pastă cu primul, nu s-a păstrat decît un mic fragment, rupt recent (fig. 3/2). În privinţa decorului deosebirea constă numai în faptul că el a fost făcut prin împunsături triunghiulare, iar pe marginea exterioară a buzei se află un şir de crestături ce lipsesc la exemplarul întreg.

Pasta, forma, tortiţele şi decorul vaselor-castron arată că ele pot aparţine culturii Coţofeni. Fragmente cu profile asemănătoare au fost găsite la Ostrovul Corbului (fig. 3/4), Cetate-Dolj (fig. 3/3) şi Coţofenii din Dos [1] (fig. 3/5). Vasul-castron este o formă pe care o întîlnim şi în afara ariei de răspîndire a culturii Coţofeni, însă deosebită prin unele amănunte de profil, sistem de tortiţe şi decor [2]. Nicăieri nu am găsit analogii mai apropiate ca în cultura Coţofeni.

Pentru tortiţele vasului-castron de la Cîrna găsim unele analogii în materialul de tip Coţofeni provenit de pe teritoriul comunelor Cetate şi Măceşu de Jos (reg. Craiova) [3].

În legătură cu decorul acestor vase, trebuie arătat că nu este comun numai ceramicii de tip Coţofeni [4], ci se întîlneşte şi în cadrul altor culturi, începînd din neoliticul mijlociu şi de sfîrşit, pînă în bronzul timpuriu. Dacă decorul nu este specific numai culturii Coţofeni, în schimb pasta şi tehnica de lucru sînt caracteristice acestei culturi.

Askosul, formă a cărei origine se află în sud, ar putea aparţine şi el culturii Coţofeni, după cum arată decorul, pasta şi tehnica de lucru [5]. Pentru ornamentul de pe askos (benzi umplute în interior cu liniuţe oblice) găsim destule analogii în cultura Coţofeni. Citām unele fragmente ceramice descoperite

---

[1] Material inedit la Muzeul Olteniei din Craiova. Citām de asemenea cîteva profile publicate de D. Berciu în *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, fig. 89/10—12.

[2] Jósef Kostrzewski, *Wielkopolska w Pradzieiach*, Varşovia-Wroclaw, 1955, p. 46, fig. 65, 67 şi 82. Aceste vase ce aparţin culturii « amforelor sferice », datate între 2300—2000 î.e.n. (dată prea ridicată după părerea noastră), sînt puse de învăţatul polonez în legătură cu cultura Trichterbecher. Ele se deosebesc de vasul-castron de la Cîrna prin profilul buzei, sistemul de tortiţe şi unele elemente de decor. Citām de asemenea un exemplar din cadrul culturii Zlota, deosebit prin profilul buzei şi lipsit de ornament ce trebuie pus tot în legătură cu cultura Trichterbecher (Zofia Podkowinska, *Pierwsza characterystyka stanowiska eneolitycznego na polu Grodzisko iwe wsi Zlota, pow. Sandomierz*, WiadArch, XIX, 1, pl. XIV/4). Unele vase-castron se întîlnesc şi în cadrul culturii Gorodsk-Usatovo (cf. T.S. Passek, *Периодизация трипольских поселений*, MIA, X, fig. 76/1 şi 82/20, 23) şi în cultura Baden (János Banner, *Die Péceler Kultur*, Budapesta, 1950, pl. XIII/19 şi pl. XXV/16), dar mult deosebite de exemplarul nostru.

[3] Vezi şi D. Berciu, *op. cit.*, fig. 89/28 şi 33.

[4] Pentru cultura Coţofeni, v. D. Berciu, *op.cit.*, fig. 89/8 şi 91/14. Săparea cel puţin a unei aşezări de tip Coţofeni, pentru a se cunoaşte mai bine originea culturii Coţofeni este necesară, deoarece în acest fel se va putea explica, printre altele, şi o serie de elemente comune ceramicii de tip Coţofeni şi celei de tip Gorodsk.

[5] În cadrul culturii Coţofeni se găsesc destule elemente sudice, cum sînt ceştile cu fundul rotund, precum şi toartele supraînălţate, care vin din cultura Heladicului timpuriu. Askosul de la Cîrna este o formă sudică, dar după pastă, tehnică de lucru şi decor, frecvent în cultura Coţofeni, ar putea aparţine culturii Coţofeni. Obiecţia că ar fi singurul exemplar din cadrul culturii Coţofeni nu ni se pare prea întemeiată, atîta vreme cît nu s-a săpat nici o aşezare de tip Coţofeni. În sudul Dunării, din publicaţiile consultate, nu am găsit nici un exemplar identic cu al nostru, în ceea ce priveşte forma, decorul şi toarta. Amintim de asemenea că în mormintele cu ocru de pe teritoriul U.R.S.S. nu s-a găsit pînă în prezent nici un askos.

de C.S. Nicolăescu-Plopşor şi Eugen Comşa la Băile Herculane (reg. Timişoara)[1], materialul provenit din curtea bisericii Sf. Dumitru de la Craiova şi alte materiale publicate de D. Berciu [2]. Amintim de asemenea că obiceiul de a incrusta partea ornamentată cu roşu e cunoscut în cultura Coţofeni. Pînă în prezent, askosul de la Cîrna e singurul exemplar din ţară cu ornament incrustat [3].

Askosul trebuie pus în legătură cu vasele corespunzătoare descoperite la Cernavoda [4], Brăiliţa [5], şi la Folteşti [6]. Ca formă se apropie mai mult de acela de la Cernavoda. Deosebirea constă în faptul că exemplarul din Dobrogea, care este mai mare, e lipsit de ornament şi are buza uşor răsfrîntă în afară pe toată circumferinţa, nu numai în regiunea mai înaltă a gurii. În rest, corpul, gura piezişă, gîtul tronconic, toarta în bandă ce porneşte tot de sub buză, sînt la fel la cele două vase. Askosul de la Cernavoda a fost descoperit în anul 1936 de prof. Ion Nestor pe dealul Sofia, într-un mormînt cu schelet chircit, ce mai conţinea şi un al doilea vas de formă bitronconică [7]. Pe baza vasului bitronconic, în anul 1940, prof. I. Nestor a atribuit mormîntul I/1936, în care s-a găsit askosul, unei etape finale a culturii Gumelniţa, numită de d-sa Gumelniţa D [8].

În ultimul timp, unii cercetători au atribuit mormîntul I/1936 etapei de sfîrşit a culturii Hamangia, fază încă insuficient cunoscută [9]. Forma vasului, cu peretele gros, care nu este specifică culturii Hamangia, ca şi asemănarea dintre askosul de la Cîrna şi cel de la Cernavoda, ne face să credem că mormîntul de la Cernavoda nu poate fi atribuit culturii Hamangia. Pe Dealul Sofia a fost identificată, în ultimii ani, de către D. Berciu şi Seb. Morintz o bogată aşezare ce corespunde ca timp aşa-numitei etape Gumelniţa D[10], de care considerăm că poate fi legat mormîntul I/1936. Tot acestei etape tîrzii credem că îi aparţine şi mormîntul II/1936, după cum se poate constata pe baza celor două vase ce au făcut parte din inventarul mormîntului[11].

[1] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Eugen Comşa şi Al. Păunescu, *Şantierul arheologic Băile Herculane*, în *Materiale*, III, 1957, p. 55, fig. 3/4.

[2] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 85/7 şi 92/2,4. Decorul format din benzi umplute în interior cu liniuţe oblice, dar altfel dispuse decît la askosul nostru, se întîlneşte şi pe unele vase obişnuite descoperite în « mormintele primitive » din Ciclade — v. René Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le Bassin de la Mer Egée*, Paris, 1910, p. 67, fig. 49.

[3] În Muzeul din Sèvres se găseşte un askos cu decor incizat (deosebit de cel de pe askosul nostru), incrustat cu culoare albă şi provenind de la Phylacopi (Milo), v. René Dussaud, *op. cit.*, p. 86—87, fig. 60. Askosul e mult deosebit de exemplarul de la Cîrna.

[4] I. Nestor, *Cercetări preistorice la Cernavoda*, extras din AnD, XVIII, 1937, fig. 6 şi 7 şi *Zur Stellung Cernavodas in der rumänischen Jungsteinzeit*, în *Schuchhards Festschrift*, Berlin, 1940, pl. 2.

[5] N. Harţuchi şi I.T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, în *Materiale*, III, 1957, p. 141, fig. 11/2.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colectivul, *Săpăturile arheologice de la Folteşti*, SCIV, II, 1, 1951, p. 256, fig. 3/3.

[7] I. Nestor, *Cercetări preistorice la Cernavoda*, fig. 6 şi 7.

[8] I. Nestor, *Zur Stellung Cernavodas*, *loc. cit.*, p. 19.

[9] D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: la civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 41 şi D. Berciu şi Seb. Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p. 91.

[10] După informaţiile primite de la cercetătorii citaţi, grosimea acestui strat atinge aproximativ 1 m.

[11] I. Nestor, *Cercetări preistorice la Cernavoda*, fig. 9 şi 10.

Întrucît săpăturile de la Verbicioara din anul 1955 au dus la concluzia că, cel puţin în parte, cultura Sălcuţa IV se dezvolta sincronic cu cultura Coţofeni [1], iar în Dobrogea aşa-numita etapă Gumelniţa D, după părerea lui D. Berciu şi Seb. Morintz, durează mai mult decît în Muntenia, apropierea ce o facem între cele două vase ni se pare justificată [2].

Legătura pe care o facem între askosul de la Cîrna şi acela de la Cernavodă nu ne obligă să ne gîndim neapărat şi la contemporaneitatea lor, deşi ea nu este exclusă; credem însă că askosul şi deci mormîntul de la Cernavoda nu sînt mai vechi decît aşa-numita etapă Gumelniţa D [3].

Amintim că askosul de la Cîrna, prin sistemul său de ornamentare, permite unele analogii şi cu askosul din mormîntul nr. 18 de la Brăiliţa. Exemplarul citat de la Brăiliţa se apropie prin forma lui mai mult de vasele de acest gen descoperite la Folteşti şi de acelea din cadrul culturii Schneckenberg [4]. Askosul de la Brăiliţa are un luciu metalic, spre deosebire de cel de la Cîrna, care este foarte uşor lustruit [5].

La Brăiliţa, în afară de askosul din mormîntul usatovian (nr. 18), s-au mai găsit în nivelul II al aşezării gumelniţene, datat în Gumelniţa A_2 tîrziu — B_1 timpuriu [6], încă două exemplare, unul întreg, lucrat dintr-o pastă gălbuie cu suprafaţa lustruită [7], şi altul fragmentar [8]. După părerea noastră, aceste vase aparţin probabil fazei « Gumelniţa D », şi nu Gumelniţei A_2 tîrziu — B_1 timpuriu. În sprijinul părerii noastre vin următoarele observaţii:

1) Asemănarea ca formă a askosului întreg din aşezare (nivel II) cu cel din mormîntul nr. 18 [9];

---

[1] D. Berciu, Seb. Morintz şi I. Maximilian, *Şantierul arheologic Verbicioara*, în *Materiale*, III, 1957, p. 182.

[2] Cel mai vechi askos descoperit în Romînia aparţine fazei Gumelniţa A_1 (M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cetăţuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1954, p. 70, 145 şi fig. 30/2 şi 40/1) şi probabil tot acestei faze aparţine şi cel de la Glina (M. Petrescu-Dîmboviţa, *Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov, 1943*, în *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului naţional de antichităţi în anii 1942 şi 1943*, p. 68). În perioada de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului şi în bronzul timpuriu, numărul lor devine relativ mare. Cităm exemplarele de la Brăiliţa, Folteşti, probabil Rădăşeni-Baia (V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1933, p. 48, pl. 2/7. În text nu se dau amănunte în legătură cu askosul, dar ţinînd seama de forma lui şi unele cioburi de tip Gorodsk-Usatovo, redate în planşă, nu ar fi exclus ca el să aparţină etapei Horodiştea-Folteşti) şi Schneckenberg (Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941, pl. XXIII/1 şi 4). Amintim de asemenea fragmentele descoperite de Vladimir Dumitrescu şi Dinu V. Rosetti în aşezarea eponimă de la Gumelniţa (Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 62, fig. 31/10 şi I. Nestor, *Zur Stellung Cernavodas*, p. 19). În prezent Vladimir Dumitrescu consideră că fragmentul găsit de d-sa (ce provine dintr-un askos oarecum asemănător ca formă şi sistem de ornamentare cu cel de la Cîrna) aparţine tot acestei epoci tîrzii (« Gumelniţa D »), şi nu Gumelniţei B.

[3] Faptul că askosul de la Cîrna este ornamentat, iar cel de la Cernavoda este lipsit de ornament, nu poate constitui, după părerea noastră, un argument pentru plasarea într-o epocă mai veche de « Gumelniţa D » a exemplarului din Dobrogea, deoarece este ştiut că askosul de la Stoicani ce aparţine fazei Gumelniţa A_1 are decor (v. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cetăţuia de la Stoicani*, *loc. cit*, fig. 30/2).

[4] Alfred Prox, *op. cit.*, pl. XXIII/1.

[5] Luciu asemănător cu acel cunoscut în cadrul culturii Gumelniţa şi respectiv Sălcuţa în Oltenia.

[6] N. Harţuchi şi I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 135, 143.

[7] *Ibidem*, p. 134, 135 şi fig. 4/1.

[8] *Ibidem*, p. 134 şi fig. 4/2.

[9] Compară fig. 4/1 cu fig. 11/2 din *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, *loc. cit.*

2) asemănarea dintre askosul fragmentar găsit în așezarea de la Brăilița, cu unul din askoii din cadrul culturii Schneckenberg[1];

3) folosirea aceluiași sistem de ornamentare la askosul întreg de la Brăilița ca și la cel descoperit la Foltești[2].

În afară de aceste asemănări, pasta și tehnica de lucru permit încadrarea lor în faza « Gumelnița D ». În nivelul II al așezării gumelnițene de la Brăilița (datat în Gumelnița A_2 tîrziu — B_1 timpuriu) s-au mai găsit de altfel încă două vase ce pot aparține fazei « Gumelnița D », după cum arată înșiși autorii raportului de săpături[3]. Prezența acestor vase în stratul amintit este explicată în felul următor de descoperitori: fie că vasele au făcut parte din inventarul unui mormînt cu ocru, distrus, fie că aparțin unui nivel mai recent (« Gumelnița D »), pe care cercetătorii citați « n-au reușit să-l prindă stratigrafic »[4].

Revenind la materialul de la Cîrna, trebuie să arătăm că observațiile făcute pe teren și informațiile primite ne îndreptățesc să credem că askosul și vasul-castron amintit au putut să facă parte din inventarul mormîntului descoperit de cioban. În sprijinul acestei păreri amintim următoarele fapte:

1) Recunoașterea de către informator a vaselor găsite în tumul și în special a askosului (« ulcior cu gîtul strîmb »), care a fost spart pentru a se vedea dacă nu conține aur[5]; 2) în șanțul și în caseta făcute de noi în porțiunea rămasă din movilă nu a apărut nici un ciob sau altă urmă arheologică, care să indice o locuire cît de slabă în acest loc, înaintea ridicării tumulului. Observația exclude ca atare ipoteza că vasele ar fi putut aparține unei așezări, și nu unui mormînt. 3) În afară de vasele descrise aici, pe Grindul Braniște nu s-a găsit nici un fragment ceramic mai vechi de epoca hallstattiană. 4) Urmele de vopsea roșie (ocru) ce se păstrează pe pereții vasului-castron și ai askosului, pe spațiile neornamentate. 5) Descoperirea unor askoi și în alte morminte (Cernavoda și Brăilița).

Toate aceste fapte ne fac să credem că askosul, vasul-castron și fragmentul de castron au putut să aparțină mormîntului cu ocru descoperit de cioban. Firește, de vreme ce în momentul scoaterii din pămînt a vaselor nu a fost de față un arheolog care să facă observații precise, pot să existe unele îndoieli și de aceea vom evita să tragem toate concluziile ce s-ar impune pe baza materialului prezentat. Îndoielile sînt determinate de faptul că descoperirea întîmplătoare de la Cîrna constituie primul caz cînd într-un mormînt cu ocru din Oltenia — cu excepția grupei de la Verbița, ce se plasează în perioada timpurie a epocii bronzului[6] — se găsesc vase.

---

[1] Compară fig. 4/2, *ibidem*, cu pl. XXIII/4 din Alfred Prox, *op. cit.*

[2] Compară fig. 4/1 din raportul de la Brăilița cu fig. 3/3 din *Săpăturile arheologice de la Foltești, loc. cit.*

[3] N. Harțuchi și I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 135 și fig. 4/4 și 5/2. În depozitul Muzeului « Hristo Botev » din Brăila, prin bunăvoința colegului Fl. Anastasiu, am putut să văd și alte fragmente ceramice ce aparțin « Gumelniței D », provenind tot din nivelul II.

[4] *Ibidem*, p. 135.

[5] Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că de la data descoperirii pînă la venirea noastră nu au trecut decît aproximativ 45 de zile.

[6] D. Berciu, *Probleme ridicate de săpăturile arheologice din Oltenia*, SCIV, V, 1954, p. 352.

Restul mormintelor tumulare cu ocru din Oltenia au fost aproape cu totul lipsite de inventar [1]. Dintre obiectele găsite în aceste morminte, amintim cîteva spirale de argint cu capetele petrecute, descoperite la Plenița în « Măgura Mare din Pădurea Poenii » [2], « Măgura lui Bîrțan » [3], în tumulul I/1951 [4] și la Giubega în « Măgura Cerbului » [5]. În afară de spirale, în tumuli nu s-au mai descoperit decît fragmente ceramice de tip Coțofeni (la Basarabi, Giubega, Rast și Plenița)[6] și cîteva oscioare de pasăre [7].

Inventarul sărac și lipsa unor observații stratigrafice mai ample (din cauza cercetărilor limitate) nu au permis pînă acum încadrarea cronologică mai precisă a acestui grup de tumuli.

Prezența fragmentelor ceramice de tip Coțofeni în unii tumuli săpați a făcut pe cercetători să emită două ipoteze: tumulii cu morminte cu ocru sînt contemporani cu cultura Coțofeni sau ar putea fi posteriori acestei culturi. În urma cercetărilor întreprinse în necropola dintre comunele Rast și Seaca de Cîmp, unde s-au găsit cioburi de tip Coțofeni într-o movilă și pe « linia orizontului solului antic » (Măgura Barbului), Vladimir Dumitrescu și C. S. Nicolăescu-Plopșor înclinau să admită posibilitatea contemporaneității mormintelor cu ocru cu cultura Coțofeni [8]. În schimb, D. Berciu, după efectuarea săpăturilor de la Plenița și influențat probabil de situația de la Verbița, considera mormintele cu ocru posterioare culturii Coțofeni, fără a exclude însă și posibilitatea contemporaneității lor [9].

În acest sens, descoperirea întîmplătoare de la Cîrna ar veni să sprijine prima ipoteză, arătînd că o parte din mormintele tumulare cu ocru din Oltenia pot fi contemporane cu cultura Coțofeni și anterioare grupului de la Verbița.

GH. I. BICHIR

---

[1] Pentru mormintele cu ocru din Oltenia, v. C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Oltenia*, cartea I, partea II, fasc. V—VIII, Craiova, 1923, p. 83—87; C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Un mormînt scitic la Suharu-Dolj*, în *Memoriile Institutului de arheologie olteană*, VII, Craiova, 1932, p. 7 (pentru tumulul de la Giubega); I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschungen in Rumänien*, în 22. BerRGK, 1933, p. 67; Vladimir Dumitrescu, *Dare de seamă asupra cercetărilor și săpăturilor din 1942*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 43; *ibidem*, pe anul 1943, p. 85 și 86; C.S. Nicolăescu-Plopșor și Vladimir Dumitrescu, *Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj*, SCIV, II, I, 1951, p. 275—277; D. Berciu și colectivul, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, SCIV, II, 1, 1951, p. 239 și SCIV, III, 1952, p. 163—166.

[2] C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura Mare din Pădurea Poenii Plenița-Dolj* în *Oltenia*, cartea I, partea II, fasc. VI, Craiova, 1923, p. 84.

[3] C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura din via lui Ion St. Bîrțan, Plenița-Dolj*, *ibidem*, p. 85.

[4] SCIV, II, 1952, p. 165, fig. 21.

[5] Informație de la C.S. Nicolăescu-Plopșor.

[6] Vladimir Dumitrescu, *Dare de seamă asupra cercetărilor și săpăturilor din anul 1943*, *loc. cit.*, p. 85; C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Un mormînt scitic la Suharu-Dolj*, p. 7 (pentru tumulul de la Giubega); C.S. Nicolăescu-Plopșor și Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 277; D. Berciu și colectivul, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, *loc. cit.*, p. 164.

[7] C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura din via lui Ion St. Bîrțan, Plenița-Dolj*, *loc. cit.*, p. 85.

[8] SCIV, II, 1, 1951, p. 277. De altfel, prof. I. Nestor arăta, încă din 1932, că nu ar fi exclus ca mormintele cu ocru în tumuli să poată fi puse în legătură cu cultura Coțofeni (*Der Stand der Vorgeschichtsforschungen in Rumänien*, *loc. cit.*, p. 65).

SCI V, III, 1—2, 1952, p. 164.

ПОГРЕБЕНИЕ С ОХРОЙ В КЫРНЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор описывает случайную находку на Гриндуле-Браниште (к юго-востоку от села Кырна). Весной 1956 г., роя яму на одном из курганов холма, пастух наткнулся на могилу.

Согласно полученным сведениям, в погребении, вместе со скелетом со следами красной краски (охры) на черепе, было обнаружено несколько разбитых сосудов, которые затем выбросили на край холма.

В июне 1956 г. коллектив раскопок в Кырне отправился под руководством Владимира Думитреску на Гриндул-Браниште, чтобы проверить полученные сведения. В иле, на берегу пруда Наста, близ частично разрушенного кургана Мэгура Фирканий, удалось собрать, наряду с материалом более позднего времени, верхнюю часть аскоса (рис. 1); разбитый надвое, но восстановленный сосуд-миску (рис. 2 и 3/1) и фрагмент другой миски (рис. 3/2); все предметы были разбиты недавно. По рассказам пастуха, они входили в инвентарь вышеупомянутого погребения.

Были произведены разведочные раскопки в неразрушенной части кургана (Мэгура Фирканий). Шурфовка выявила лишь следы современной землянки и одно современное погребение. Форма сосуда-миски (рис. 2 и 3/1) встречается и вне площади распространения культуры Коцофени конца неолитического или начала бронзового века; однако, судя по некоторым деталям профиля, системе ручек, тесту и технике производства, она могла принадлежать к культуре Коцофени. Фрагменты аналогичного профиля были обнаружены в Островуле-Корбулуй (рис. 3/4), Четате-Долже (рис. 3/3) и Коцофени-дин-Дос (рис. 3/5). В одном лишь месте на тулове сосуда видны следы красной охры.

Аскос (рис. 1), несмотря на форму южного происхождения, также мог бы относиться к этой культуре, судя по тесту, технике изготовления и орнамента, часто встречающегося в культуре Коцофени. На врезанном орнаменте аскоса находится инкрустация красного цвета; следы охры видны и на некоторых неукрашенных участках стенки сосуда. Если сравнить форму найденного аскоса с до сих пор уже известными экземплярами, то она более всего напоминает форму аскоса из погребения I/1936, вскрытого на холме София в Чернаводе и датируемого И. Нестором конечным этапом культуры Гумелница, который он называет Гумелница D. По мнению автора, это погребение (I/1936 с аскосом) и погребение II/1936 в Чернаводе следует связывать с богатым поселением, вскрытым за последние годы Д. Берчу и С. Моринцем на холме София и относящимся к так называемой фазе Гумелница D. На это указывает форма сосудов из обоих погребений.

На основании наблюдений на местах и полученных сведений автор считает, что аскос и сосуд-миска из Кырны, возможно, происходят из погребения с красной охрой. Некоторое сомнение вызывает то обстоятельство, что эта случайная находка — первая в Олтении, при которой в погребении с охрой обнаружены сосуды. Исключение составляет группа в Вербице, относящаяся к раннебронзовому веку.

До настоящего времени в засыпанных охрой погребениях в Олтении (за исключением вербицкой группы) находили лишь серебряные спирали с продетыми концами и несколько фрагментов типа Коцофени. На основании фрагментов керамики было высказано два предположения; согласно первому, эти захоронения синхронны культуре Коцофени; согласно второму, засыпанные охрой погребения можно датировать более поздним периодом, чем культура Коцофени. Находка в Кырне, по-видимому, подтверждает первое предположение, показывая, что часть засыпанных охрой курганных погребений в Олтении может быть синхронной культуре Коцофени и предшествовать вербицкой группе.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Найденный в Кырне фрагментарный аскос (Гриндул-Бранищте).
Рис. 2. — Сосуд-миска из Кырны (Гриндул-Бранищте).
Рис. 3. — Профиль изображенного на рис. 2 сосуда-миски. 2—5, фрагменты керамики типа Коцофени; 2, Кырна; 3, Четате-Долж; 4, Островул-Корбулуй; 5, Коцофени-дин-Дос.

UNE TOMBE À OCRE À CÎRNA

RÉSUMÉ

L'auteur présente une découverte fortuite faite, au printemps 1956 sur le Grindul Braniște (situé au Sud-Est de la commune de Cîrna), par un berger qui, en creusant une fosse sur l'un des tumuli existant sur cette faible hauteur, trouva une tombe.

Il ressort des informations reçues que, outre le squelette qui portait des traces de couleur rouge (ocre) sur le crâne, cette tombe renfermait également quelques vases brisés et jetés çà et là lors de leur découverte.

En juin 1956, le groupe de chercheurs attaché au chantier de Cîrna, dirigé par Vladimir Dumitrescu, se rendit sur place afin de contrôler les informations reçues. Dans le limon du bord de l'étang de Nasta, — à proximité de la butte dite Măgura Fircanii, en partie détruite—on a pu recueillir, outre un matériel archéologique de date plus récente, la partie supérieure d'un askos (fig. 1), un vase-écuelle, brisé en deux mais qui a pu être reconstitué (fig. 2 et 3/1), ainsi qu'un fragment d'une autre écuelle (fig. 3/2), tous brisés récemment. Il ressort des dires du berger que ces objets faisaient partie du mobilier de la tombe en question.

Une fouille de contrôle a été faite dans la partie encore intacte de la butte (Măgura Fircanii). Ce sondage n'a permis de découvrir que les vestiges d'une hutte des temps modernes et une tombe tout à fait récente. Le vase-écuelle (fig. 2 et 3/1) représente une forme que l'on rencontre également à l'extérieur de l'aire d'expansion de la civilisation de Coţofeni de la fin du néolithique ou du début de l'âge du bronze. Mais certains détails de son profil, son système de petites poignées, sa pâte et la technique de sa fabrication permettent de le rattacher à la civilisation de Coţofeni. Des fragments au profil semblable ont été trouvés à Ostrovul Corbului (fig. 3/4),

Cetate-Dolj (fig. 3/3) et Coţofenii din Dos (fig. 3/5). Un seul endroit du corps du vase porte des traces d'ocre rouge.

L'askos (fig. 1), dont la forme est d'origine méridionale, pourrait appartenir lui aussi à cette même civilisation de Coţofeni en raison de la pâte, de la technique du travail et du décor, fréquent dans la civilisation de Coţofeni. Exécuté par incision, le décor de l'askos a été incrusté de matière rouge. On observe également des traces d'ocre sur certaines parties de la paroi du vase non décorées. Si l'on tient compte des exemplaires connus jusqu'à présent, on constate que, par sa forme, cet askos ressemble davantage à celui de la tombe I/1936 dégagée sur la colline de Sofia de Cernavoda que I. Nestor estime dater de l'étape finale de la civilisation de Gumelniţa, appelée par lui Gumelniţa D. Selon l'auteur, cette tombe (I/1936, avec askos) et la tombe II/1936 de Cernavoda, doivent être mises en rapport avec la station, riche en matériel archéologique, fouillée ces dernières années par D. Berciu et Seb. Morintz sur la colline de Sofia, station qui appartient à ce qu'on appelle la phase Gumelniţa D. La forme des vases des deux tombes le démontre.

Se fondant sur les observations qu'il a faites sur place et sur celles qu'il a recueillies, l'auteur pense que l'askos et le vase-écuelle de Cîrna ont pu appartenir à une tombe à ocre. Certaines incertitudes découlent du fait que cette découverte fortuite est la première, en Olténie, d'une tombe à ocre contenant des vases — à l'exception du groupe de Verbiţa qui se rattache à la première période de l'âge du bronze.

Jusqu'à présent, on n'a trouvé dans les tombes à ocre d'Olténie (en excluant le groupe de Verbiţa) que des spirales d'argent dont les extrémités se dépassent et quelques tessons du type Coţofeni. Les tessons céramiques ont donné lieu à deux hypothèses: selon l'une d'elles, ces tombes seraient contemporaines de la civilisation de Coţofeni; d'après l'autre, les tombes à ocre lui seraient postérieures. La découverte faite à Cîrna semble plaider en faveur de la première hypothèse, car elle démontre qu'une partie des tombes tumulaires à ocre d'Olténie peuvent être contemporaines de la civilisation de Coţofeni et antérieures au groupe de Verbiţa.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Askos fragmentaire découvert à Cîrna (Grindul Branişte).
Fig. 2. — Vase-écuelle trouvé à Cîrna (Grindul Branişte).
Fig. 3. — 1, Profil du vase-écuelle de Cîrna représenté par la figure 2 ; 2—5, différents tessons céramiques du type Coţofeni, trouvés à: 2, Cîrna ; 3, Cetate-Dolj ; 4. Ostrovul Corbului ; 5, Coţofenii din Dos.

CÎTEVA PRECIZĂRI ASUPRA CERAMICII DE STIL FIKELLURA DIN ORAŞELE PONTICE

ÎN LUMINA DATELOR NOI DIN *CORPUS VASORUM ANTIQUORUM*
Marea Britanie, fasc. 13, British Museum, fasc. 8, 1954

O categorie importantă în grupa ceramicii greceşti orientalizante este aceea a ceramicii de stil Fikellura, după numele cimitirului din Rhodos, unde a fost găsită în cantitate considerabilă [1]. În funcţie de această descoperire, contribuind şi faptul că a apărut şi în alte centre ale insulei, ca de ex. Vroulia şi Camiros [2], arheologii au fost ispitiţi la început să atribuie în întregime această ceramică Rhodosului [3].

În decursul cercetărilor din primele decenii ale secolului, constatîndu-se totuşi prezenţa ceramicii Fikellura şi în alte puncte ale lumii greceşti, dintre care unele fără contingenţă directă cu insula pomenită, s-a pornit la căutarea unui alt centru sau eventual mai multor centre de producţie a acestei categorii ceramice, minimalizîndu-se astfel aportul Rhodosului, sau chiar negîndu-se total [4]. Pendularea diferitelor păreri între concluzii diametral opuse a impus de la sine o revizuire a întregii probleme, care, pentru prima oară, a fost luată în considerare de către R. M. Cook, în studiul *Fikellura pottery*, BSA, XXXIV, 1934, atît din punctul de vedere al unei analize stilistice pentru fiecare exemplar în parte, cît şi din acela al subordonării rezultatelor acestei analize consideraţiilor de ordin sintetic, valabile pentru judecarea problemei sub multe din aspectele ei.

Un studiu asupra ceramicii Fikellura, pe lîngă interesul pe care-l prezintă ca problemă în sine, este însă pentru cercetătorii de la Histria cu atît mai necesar, cu cît această ceramică a apărut în săpăturile arheologice de acolo în cantitate apreciabilă. În lucrarea *Les vases archaïques d'Histria*,

---

[1] Elinor R. Price, *East greek pottery, orientalizing style (seventh and sixth centuries B.C.)*, în « Classifications des céramiques antiques », nr. 13, Paris, 1928, p. 19, cu menţionarea bibliografiei mai vechi.

[2] K.F. Kinch, *Vroulia*, Berlin, 1914.

[3] Ed. Pottier, *Vases antiques du Louvre*, Paris, 1897, nr. 321, 334 şi pl. 13.

[4] Em. Kunze, *Ionische Kleinmeister*, AthenMitt, 59, 1934, p. 80.

Bucureşti, 1938, un capitol este consacrat în întregime stilului Fikellura. În lucrare se atribuie Miletului ceramica Fikellura, ca de altfel o bună parte a ceramicii greceşti orientalizante. Din această cauză o serie de probleme, care s-ar naşte din urmărirea diferenţelor de pastă, tehnică şi decor, şi care ar ajuta la determinarea altui sau altor centre de producţie, sînt lăsate pe plan secundar. Clasificarea ceramicii Fikellura în lucrarea citată se face pe forme de vase, stabilindu-se pentru Histria următoarele grupe: I amfore, II fragmente ce ar putea fi de amfore sau oinochoai, III oinochoai, IV olpai, V boluri sau cupe. Lipseau deci la Histria pînă în momentul apariţiei lucrării citate — şi lipsa aceasta nu a fost încă acoperită — cupele cu picior, hydriile şi amphoriskoi [1].

Mult mai concludent pentru ceramica Fikellura de la Histria apare deci studiul lui R. M. Cook, pomenit mai sus, căruia i se adaugă de către acelaşi autor, în *Corpus Vasorum Antiquorum*, Marea Britanie, fasc. 13, British Museum, fasc. 8, 1954 [2], completări şi precizări cu privire la datarea exemplarelor publicate în *Les vases archaïques d'Histria*. Din cercetarea acestor două studii se lămureşte poziţia ceramicii Fikellura de la Histria în cadrul general al stilului.

Dacă în *Fikellura pottery* se arătase că cel mai vechi exemplar s-ar putea data în al doilea sfert al sec. VI, spre începutul acestui pătrar [3], în *Corpus Vasorum*, fasc. 8, se citează o oinochoe din Camiros, care după stil este «primul specimen existent dintr-un grup mai larg, ce se poate întinde mult în prima jumătate a sec. VI» [4]. Ca limită cronologică inferioară se acordă ceramicii Fikellura sfîrşitul sec. VI [5]. Întreaga categorie ceramică, cu cele 26 grupe, se plasează deci aproximativ, între anii 570 şi 500 î. e. n. Ceramica Fikellura de la Histria se încadrează în unele din aceste grupe. Încă în *Fikellura pottery* se semnalase apartenenţa unei oinochoe şi a unui fragment, probabil de amforă, la grupele U 8 şi Y 38 [6], iar în *Corpus Vasorum*, fasc. 8, se continuă cu aceste încadrări. Exemplarele de la Histria pot intra în 12 grupe şi anume: B, D, G, Y, K, M, P, Q, R, S, U, Z [7].

O problemă importantă pentru Histria ar fi aceea a determinării centrului sau eventualelor centre care au alimentat această staţiune cu ceramică Fikellura, pe baza celor 26 grupe din *Fikellura pottery*. Lucrul acesta apare însă imposibil, deoarece, în lucrarea citată, grupările s-au făcut în funcţie de consideraţii stilistice. Numai cîtorva din aceste grupe li se fixează, pe aceleaşi criterii, un anumit centru, în speţă Rhodosul. De aceea, credem, spre deosebire de autor, că tocmai cercetarea diferenţelor între argile ar putea aduce oarecare lumină în această problemă, pînă acum neelucidată.

---

[1] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, BSA, XXXIV, 1934, p.54.

[2] Primit prin bunăvoinţa autorului, căruia îi aducem pe această cale mulţumirile noastre.

[3] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 51, fragment de amforă din Samos, grup Z I; la p. 90 se precizează că « stilul nu începe înainte de 580 ».

[4] R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 7 text şi pl. 6 nr. 4, publicată şi în *Fikellura pottery*, p. 37, grupul Rl şi pl. 16 a.

[5] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 30.

[6] *Ibidem*, p. 44 şi 50.

[7] R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p.1—4 text.

Este adevărat că uneori aceste diferenţe se datorează accidentelor de ardere [1], dar cantităţile variabile de mica precum şi calitatea acesteia de a fi albă sau galbenă, mare sau măruntă, ca şi procentul variat de granulaţiuni calcaroase, pot da indicii în ceea ce priveşte centrul sau centrele de apartenenţă a ceramicii. Descrierea argilelor din *Vases archaïques*, deşi în această lucrare n-a fost valorificată, punînd-o în legătură cu descrierea stilistică din *Fikellura pottery* şi *Corpus Vasorum*, fasc. 8, ne ajută, în unele cazuri, să apreciem dacă exemplarul respectiv ar putea aparţine grupului în care a fost încadrat, sau nu.

Ca centre cert rhodiene pentru unele fragmente Fikellura contează grupele M, O şi P şi, eventual, Q şi S [2]. Fragmentul Histria B 1233, descris în *Vases archaïques* ca avînd o pastă roşie portocalie, fină şi friabilă cu foarte multă mica (mica albă) [3] şi atribuit în *Corpus Vasorum*, fasc. 8, grupei M, nr. 11 [4], contrazice cunoştinţele noastre despre argila din Rhodos, caracterizată ca foarte pură, lipsită atît de mica cît şi de granulaţiuni calcaroase şi cu un aspect neted, onctuos [5]. Fragmentul Histria B 2343 [6], grupul P 23e [7], prin argila roz-violetă, cu puţină mica, ar putea fi apropiat de Rhodos, dar îndoielnic. Ca probabil rhodian este caracterizat grupul Q, deşi numeroase exemplare s-au găsit în Egipt. Din acest grup fac parte fragmentele Histria B 1922 şi B 1035. B 1922 prezintă o pastă roşie cărămizie, cu puţină mica galbenă, pe cînd B 1035 are o argilă brun-violetă, cu foarte multă mica [8]. Diferenţele de culoare ar putea reprezenta consecinţa unui proces neunitar de ardere, dar procentul variabil de mica, ca şi diferenţele de calitate ale acesteia, fac exclusă apartenenţa celor două paste aceleiaşi lutării.

O strînsă conexiune cu stilul « rhodian » prezintă grupul S, care, printr-o oinochoe de la Louvre, continuă tradiţia rhodiană. Acestui grup îi aparţin cele trei fragmente Histria, anume B 1504, B 2242 şi B 2342 [9], mai unitare în ceea ce priveşte cantitatea de mica, dar tocmai existenţa acestui corp în compoziţia pastei ne face să ne întrebăm dacă îl putem atribui Rhodosului.

Cît priveşte celelalte grupe în care se încadrează ceramica Fikellura de la Histria, nu putem să tragem concluzii mai strînse asupra originii lor, deoarece ne lipsesc elementele de comparaţie a pastei. Apropierile stilistice sînt totuşi extrem de preţioase pentru posibilităţile de datare pe care aceste grupe ni le oferă. Astfel, aproape toate fragmentele provenite din săpăturile 1949—1952 [10] se pot încadra în grupele de mai sus, cu excepţia fig. 261, care este un *unicum*.

---

[1] R. K. Cook, CVA, British Museum, fasc, 8, p. 5.
[2] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 26, 30, 33, 37 şi 42.
[3] *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 328.
[4] R.M. Cook, CVA British Museum, fasc. 8, p. 2 text.
[5] *Les vases archaïques d'Histria*, p. 29.
[6] *Ibidem*, p. 322.
[7] R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 2.
[8] *Les vases archaïques d'Histria*, p. 324 şi 335.
[9] *Ibidem*, p. 333, 331 şi 332.
[10] *Histria* I, 1954, p. 399—404.

Partea privitoare la ceramica Fikellura de la Histria, din *Corpus Vasorum*, fasc. 8, se încheie cu cîteva rectificări aduse unor atribuiri greşite acestui stil, în *Vases archaïques*. Exemplarul B 2445 din acea lucrare este în realitate de stil «rhodian» tîrziu, iar altele două, B 1209 şi B 2613, sînt dubioase [1].

Săpăturile din anul 1956 de la Histria au dat la iveală un exemplar deosebit de important, şi anume o situlă cu decor anthropomorf, care din punct de vedere stilistic se poate apropia de grupele K 6 şi Y 12 [2]; în funcţie de primul grup, situla se poate data spre mijlocul celui de-al treilea sfert al secolului al VI-lea, iar după complexul în care a fost găsită, către 525 î. e. n. [3]. Pe lîngă valoarea sa artistică, acest exemplar măreşte numărul pieselor cu incizii, ajungîndu-se astfel la patru piese care utilizează, parţial, această tehnică [4].

În afară de Histria, ceramica Fikellura se mai întîlneşte şi în Pont, în staţiunile Berezan, Olbia, Panticapaeum şi sudul Uniunii Sovietice (fără indicaţii asupra locului de provenienţă pentru acest din urmă fragment) [5]. Ultimele săpături au mai dat la iveală fragmente la Olbia, Myrmekion şi Tyritake [6]. Comune pentru Berezan, Histria şi Olbia sînt grupele B, Y, K, P, Q, S, Z, dintre care, P, Q şi S ar putea fi de origine rhodiană, dacă pastele ar confirma acest lucru. În plus apare la Berezan grupul F şi fragmentul de amforă, completare la grupul P, iar la Olbia şi Panticapaeum, grupul Y [7].

Trecerea în revistă a grupelor cu ceramică Fikellura din regiunile N şi V pontice poate arăta, credem, că aceste grupe aparţin nu unui centru, ci unui cerc mai larg de producţie, foarte apropiat de cel rhodian ca motive ornamentale. Ţinînd seama de strînsa legătura dintre Rhodos şi Samos [8], considerăm drept cea mai justă ipoteza lui R. M. Cook, care conferă Samosului un rol de frunte în cadrul unei κοινή [9]. Pe de altă parte, avînd în vedere raritatea ceramicii Fikellura la Milet, Clazomenai şi Ephes, credem că nu se mai poate susţine [10] ipoteza care caută originea ceramicei respective în această regiune.

---

[1] R.M. Cook, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 4.

[2] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 19, 47 şi pl. 12 a-b.

[3] Aducem mulţumirile noastre prof. R.M. Cook pentru informaţiile preţioase şi fotografiile pe care ni le-a pus la dispoziţie, ajutîndu-ne astfel la datarea acestui vas.

[4] Pînă acum sînt cunoscute piesele din următoarele grupe: X I, *Fikellura pottery*, p. 46, K. 11 şi Q 23, CVA, British Museum, fasc. 8, p. 2. Amfora din Altenburg, *Fikellura pottery*, p. 15, este suspectă de incizii moderne.

[5] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 98.

[6] S.I. Kaposina, *Из истории греческой колонизации нижнего побужья*, în *Ольвия и нижнее побуже в античную эпоху*, MIA, 50, Moscova, 1956, fig. 11/1; R.V. Schmidt, *Греческая архаическая керамика Мирмекия и Тиритаки*, în *Боспорские города*, MIA, 25, Moscova, 1952, fig. 3. Descrierile sînt prea sumare pentru a putea face apropieri mai strînse de grupele din *Fikellura pottery*.

[7] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 98.

[8] Legături comerciale între cele două insule, încă de la sfîrşitul sec. VII î.e.n., G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. I, p. 281.

[9] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 92.

[10] *Les vases archaïques d'Histria*, p. 311.

Dacă determinarea centrelor care făceau parte din această κοινή nu este deocamdată cu putinţă, devine totuşi posibilă, în funcţie de datările diferitelor grupe din studiul lui R.M. Cook, stabilirea momentului cînd ceramica Fikellura începe să pătrundă în Pont. Exemplarele de la Histria, Berezan, Olbia, Panticapaeum, Myrmekion şi Tyritake nu sînt anterioare mijlocului sec. VI [1]. Cercetările de la Histria din campania anului 1956 au permis stabilirea a trei nivele arhaice, iar pătrunderea ceramicii Fikellura are loc în perioada corespunzătoare celui de al treilea nivel datat prin ceramica attică între mijlocul secolului al VI-lea şi sfîrşitul celui de al treilea sfert al acestui veac. Ceramica attică verifică, aşadar, şi confirmă datarea propusă de R.M.Cook pentru diferitele grupe din care fac parte exemplarele din regiunile N şi V pontice. De aceea, credem că părerea autorului, privitoare la « săpăturile dinafara ariei greceşti orientale », care ar fi « de mică importanţă pentru cronologia ceramicii Fikellura » [2], umbreşte pe nedrept propria sa contribuţie, atît de preţioasă în stabilirea cronologiei acestei categorii ceramice de la periferia lumii greceşti.

Ţinînd seama de condiţiile istorice care permit dezvoltarea elementelor de cultură materială, ne putem explica de ce o pătrundere a ceramicii Fikellura în Pont nu a fost posibilă decît la mijlocul secolului al VI-lea. Înainte de această dată, alianţa Rhodos-Samos era ostilă Miletului, care ţinea Pontul sub supravegherea sa [3]. Frămîntările politice din sînul Miletului, începute curînd după primul deceniu al sec. VI şi durînd circa 70 ani [4], duc la slăbirea acestui control. Pe de altă parte, ascensiunea Samosului în cel de al treilea sfert al secolului al VI-lea explică abundenţa ceramicii Fikellura în regiunile N şi V pontice, iar raritatea în aceste regiuni a ceramicii respective, după 525, ar putea fi consecinţa cuceririi Samosului de către perşi [5].

SUZANA DIMITRIU

К ВОПРОСУ О КЕРАМИКЕ СТИЛЯ ФИКЕЛЛЮРА ИЗ ПОНТИЙСКИХ ГОРОДОВ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Опубликованный Р. М. Куком новый керамический материал стиля Фикеллюра (в CVA, British Museum, вып. 8) является ценным вкладом в изучение греческой керамики восточного образца; румынским археологам необходимо с ним познакомиться, тем более что в этот выпуск входит и материал из Истрии, включенный в группы, уже в 1934 г. установленные Р. М. Куком в его труде Fikellura pottery.

---

[1] Excepţie face singurul fragment Histria B 2708, grupul B 11 a, care ar putea fi încadrat între anii 560—550 î.e.n.

[2] R.M. Cook, *Fikellura pottery*, p. 86.

[3] G. Glotz, *op. cit.*, p. 281.

[4] Herodot, V, 28.

[5] G. Glotz, *op. cit.*, p. 281, 285.

Керамика стиля Фикеллюра из Истрии может войти в 12 из 26 существующих групп. Если рассматривать ее вместе с керамикой того же стиля, обнаруженной в понтийских городах Березани, Ольвия, Пантикапея, Мирмекий и Тиритаке, то на основании комментариев Р. М. Кука можно уловить момент начала проникновения этой керамики в Причерноморье, а также продолжительность ее ввоза из родосско-самосской области в период, соответствующий третьей четверти VI в. до н. э. Начало можно датировать периодом, незначительно предшествующим половине данного века.

QUELQUES PRÉCISIONS AU SUJET DE LA CÉRAMIQUE DE FIKELLURA DES VILLES PONTIQUES

RÉSUMÉ

La publication par R. M. Cook (CVA, British Museum, fascicule 8) d'un nouveau lot de céramique du style Fikellura représente une précieuse contribution à l'étude de la céramique grecque orientalisante; il est d'autant plus nécessaire qu'elle soit connue des archéologues roumains, que ce fascicule renferme également des matériaux provenant d'Histria, qui ont été insérés dans les groupes établis dès 1934, par le même auteur, dans son étude sur la *Fikellura Pottery.*

La poterie Fikellura d'Histria peut rentrer dans 12 des groupes connus. Si on la prend en considération en même temps que la poterie de même style, découverte dans les stations pontiques de Bérézan, Olbia, Pantycapée, Myrmékion et Tyritake, on peut entrevoir — en se fondant sur les notes de R.M. Cook — le moment où cette céramique a commencé à pénétrer dans le Pont, ainsi que la durée de son importation de la région de Rhodes et de Samos pendant une période qui correspond au troisième quart du VIe siècle avant notre ère, le début pouvant être fixé un peu avant le milieu du dit siècle.

TIB. PLAUTIUS AELIANUS
ŞI STRĂMUTAREA TRANSDANUBIENILOR ÎN MOESIA

Într-un studiu recent, D. M. Pippidi reia problema politicii romane la Dunărea de jos, în vremea în care conducerea provinciei Moesia, înfiinţată cu două decenii mai înainte, fusese încredinţată de Nero lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus [1]. Remarcabil prin logica strînsă a argumentelor, acest studiu are calitatea de a fi pus ordine în succesiunea unor evenimente politice şi militare ce interesează îndeaproape istoria veche a patriei noastre. Pornind de la stabilirea precisă a însuşi momentului, în care Tib. Plautius Aelianus a primit sarcina de *legatus Augusti pro praetore* al provinciei Moesia — aproximativ anii 61—62 e.n. — autorul reuşeşte să lămurească atît succesiunea evenimentelor petrecute la Dunărea de jos în această vreme, cît şi adevăratul sens, pe care l-au putut avea în inscripţia tiburtină a guvernatorului roman termenii « pacem provinciae et confirmavit et protulit », termeni prin care fără temei V. Pârvan credea că se poate susţine o extensiune teritorială a frontierei imperiale la nordul Dunării [2].

Oricît ar fi însă de ispititoare soluţia preconizată de autor în privinţa transferării celor 100 000 de transdanubieni la sudul Dunării — « plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit » — nu e încă suficient de convingătoare, dacă ţinem mai ales seama atît de experienţa politică romană de pînă la această dată, cît şi de complexul general istoric de la Dunărea de jos la mijlocul secolului I e.n.

Depărtîndu-se de părerea lui V. Pârvan [3] — adoptată mai apoi şi de C. Patsch [4] — potrivit căruia această strămutare de populaţie s-ar fi făcut « prin bună înţelegere », deoarece, presaţi de sarmaţi, dacii de la nordul Dunării ar fi fost bucuroşi de azilul oferit, D. M. Pippidi crede — revenind la o inter-

---

[1] *Tiberius Plautius Aelianus şi frontiera Dunării de jos în secolul I al erei noastre*, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 355 şi urm. ; CIL, XIV, 3608 (Dessau, ILS, 986).
[2] *Getica*, p. 103 şi 129.
[3] *Ibidem*, p. 104.
[4] *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, I, Wien, 1932, p. 165.

pretare mai veche sugerată de A. v. Premerstein[1] — că avem mai curînd de-a face cu o lărgire a « spaţiului de siguranţă », pe care guvernatorul roman îl considera necesar atît întăririi frontierii, cît şi mai ales slăbirii potenţiale a viitoarelor atacuri ale dacilor[2]. Ale dacilor, în primul rînd, fiindcă, deosebindu-se mai departe de V. Pârvan, după care transdanubienii transferaţi în sud ar fi reprezentat « o populaţie amestecată, bastarno-sarmato-getică », autorul consideră că inscripţia lui Tib. Plautius Aelianus nu ne îndreptăţeşte a ne îndoi de caracterul getic al triburilor strămutate[3]. O atare politică ducînd în ultimă analiză la crearea unei zone golită de populaţie agresivă — un fel de *no man's land* — ar fi practicat cu o jumătate de veac mai înainte Aelius Catus — probabil Sextus Aelius Catus, consul în anul 4 e.n. —, care, potrivit spuselor lui Strabo, ar fi strămutat la sudul Dunării, în Moesia, 50 000 de geţi[4].

Asemănarea între cele două evenimente e fără îndoială greu de tăgăduit şi, în funcţie de această asemănare, concluzia la care se opreşte autorul studiului amintit mai sus pare a fi cea mai judicioasă. Situaţia generală a triburilor de la Dunărea de jos a suferit însă în decursul acestei jumătăţi de veac prea însemnate transformări, pentru ca această asemănare să fie întru totul justificată, dacă nu chiar de-a dreptul contrazisă. Problema merită să fie discutată şi ne îngăduim, pentru a justifica încheierea la care credem că ne putem opri, să amintim, în chip fie şi sumar, felul în care, în cursul primei jumătăţi a secolului I, au apărut la Dunărea de jos elemente noi, capabile să determine alte concluzii situaţiei politice de la nordul şi sudul frontierii dunărene, decît cele, pe care între anii 1—4 e.n. le trăsese Sextus Aelius Catus. În raport cu situaţia căreia trebuiau să-i facă faţă la Dunărea de mijloc şi de jos în primii ani ai secolului I Lentulus şi Aelius Catus[5], problemele ce stăteau, în anii 61—62, în faţa lui Tib. Plautius Aelianus erau agravate de rolul tot mai accentuat pe care îl joacă triburile sarmatice.

Într-adevăr, la începutul sec. I e.n., atacurile repetate ale dacilor au obligat conducerea romană la o seamă de măsuri militare şi politice, ce par a fi culminat cu expediţiile, pare-se contemporane, ale lui Lentulus şi Aelius Catus.

Ar fi o eroare însă să se considere că singurul obiectiv al acestor atacuri ar fi fost Moesia, iar singurul drum pe care veneau aceste razii ar fi trecut prin Oltenia sau vestul Munteniei, spre sud. În egală măsură, şi poate chiar mai mult decît atît, la această dată periculoase pentru stăpînirea romană erau atît atacurile — comune cu ale bastarnilor — ce-şi croiau drum prin Dobrogea, cît şi cele — paralel cu ale celţilor pannonici — ce se revarsă în regiunea bogată de la sudul Savei şi Moravei. La această dată, centrul politic dacic îl constituiau mai departe, ca şi pe vremea lui Burebista, triburile dacice din Transilvania şi Banat[6]. Urme evidente de populaţie

---

[1] JOAI, I, 1898, Beibl., col. 157—158.
[2] *Art. cit.*, p. 368.
[3] *Ibidem*, p. 365.
[4] *Geogr.*, VII, 3, 10.
[5] Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 93; R. Syme, *Lentulus and the origin of Moesia*, JRS, XXIV, 2, 1934, p. 126 şi 131.
[6] C. Patsch, *op. cit.*, p. 96 şi urm.; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 101.

dacică s-au păstrat de altminteri şi dincolo de hotarele istorice ale Daciei, în regiunea dintre Tisa şi Dunăre [1]. Începînd cu epoca lui Burebista, care pare să fi împins pînă la Dunăre graniţa de vest a dacilor, trebuie să avem deci permanent în vedere prezenţa activă a acestor daci şi în zona Dunării de mijloc, aşa cum activă fusese prezenţa dacilor lui Roles, Dapyx şi Zyraxes în vremea luptelor lui M. Licinius Crassus împotriva bastarnilor în regiunea Dunării de jos [2].

În regiunea de la nordul Savei şi Moravei, alături de pannoni, dacii reprezintă cel de-al doilea element politic activ, care a reţinut în chip necesar atenţia cuceritorului roman, atît înainte cît şi după campania din 13—12 î.e.n., cînd are loc cucerirea Pannoniei de către Tiberius [3]. Un amănunt deosebit de interesant al acestui *magnum bellum*, cum îl denumeşte pe drept cuvînt Velleius Paterculus [4], trebuie să reţină atenţia noastră: după victoria greu cîştigată, cea mai mare parte din tineretul poporului învins a fost vîndută ca sclavi: καὶ τῆς ἡλικίας τὸ πλεῖον ἐπ' ἐξαγωγῇ ἀπέδοτο [5].

Severitatea măsurii, ce constituia de fapt tot o măsură de siguranţă, de astădată în timp, izvora fără îndoială din exasperarea luptei. Deşi Velleius vorbeşte cu acest prilej de « excelsissimas et multiciplis eo bello victorias »[6], fapt este că, în anul 11, Tiberius trebui să se întoarcă din nou pe cîmpul de luptă. Dio Cassius aminteşte prezenţa sa cînd pe un cîmp de bătaie, cînd pe altul [7]. Sfîrşitul acestor lupte îl aminteşte Augustus însuşi, în termeni ce subliniază o dată mai mult dificultăţile enorme, pe care a avut să le înfrunte armata romană pînă ce a reuşit să « pacifice » întreg teritoriul pannonic din dreapta Dunării [8]. Răscoala anilor 6—9 avea, pe de altă parte, să dovedească din nou capacitatea de luptă a acestor populaţii.

Nu pentru a repeta însă încă o dată lucruri cunoscute, am amintit evenimentele de mai sus. Ceea ce trebuie subliniat cu acest prilej este că, în urma atacurilor şi apoi a rezistenţei pannonice, imperiul roman recurgea, ca altădată, la măsuri de o severitate excepţională. Informaţia lui Dio Cassius ne îndreptăţeşte să afirmăm că vinderea ca sclavi a prizonierilor pannonici sublinia în chip sugestiv gravitatea primejdiei căreia trebuiseră să-i facă faţă legiunile romane. De ce oare nu s-a petrecut acelaşi lucru şi cu dacii înfrînţi de Aelius Catus şi mai ales cu cei strămutaţi de Tib. Plautius Aelianus? Vom reveni puţin mai jos asupra acestei întrebări, după ce vom termina capitolul acţiunilor militare împotriva dacilor, efectuate înainte de mijlocul sec. I e.n.

---

[1] Cf. mai recent, M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, Budapest, 1941, p. 60 şi urm.; J. Harmatta, în ActaArch., 2, 1952, p. 342.
[2] C. Patsch, *op. cit.*, p. 70 şi urm.
[3] *Ibidem*, p. 96 şi urm.
[4] II, 96,2.
[5] Dio Cassius LIV, 31,3.
[6] II, 96,3.
[7] LIV, 34,3; C. Patsch, *op. cit.*, p. 99.
[8] « Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Tiberium Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subiecti protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi » (*Res gestae*, V, 44 şi urm.).

Cea mai însemnată dintre toate pare să fi fost campania din anul 10 î.e.n., condusă la început de Tiberius şi continuată, pare-se, de M. Vinicius [1]. Deşi lipsesc amănunte precise, atacul roman pare totuşi să se fi îndreptat în direcţia centrului puterii dacice, ceea ce ar reieşi de altfel şi din cele cîteva nume amintite de inscripţia lui M. Vinicius [2]. Cotinii şi anartii sînt triburi ce locuiesc în N—V Daciei [3]. Pe de altă parte, se pare că şi bastarnii 'au fost învinşi cam în aceeaşi vreme, probabil de un alt corp expediţionar roman. Cum însă *Mon. Ancyr.* V, 51 şi urm. aminteşte şi pe sciţi şi sarmaţi — « nostram amicitiam petierunt per legatos Bastarnae Scythaeque et Sarmatarum qui sunt citra flumen Tanaim" — C. Patsch face presupunerea că ar putea fi vorba de un simplu detaşament de bastarni, angajat de daci pentru a suplini grelele pierderi suferite în Pannonia. Învinşi, bastarnii au trimis soli cu propuneri de pace înainte ca romanii să ajungă să mai efectueze şi în regiunea ocupată de ei o operaţie de represiune asemănătoare [4].

E interesant, pe de altă parte, de subliniat faptul că în *Mon. Ancyr.* atacurile dacilor ca şi represaliile lor, sînt amintite separat de cele ale bastarnilor şi sarmaţilor [5]. Aceeaşi observaţie trebuie făcută şi în privinţa lui Strabo, care, în trei rînduri, vorbeşte despre o acţiune militară romană împotriva dacilor, de fiecare dată singuri şi fără o participare a bastarnilor [6]. Pentru ultima oară o acţiune comună daco-bastarnă fusese menţionată în anul 29 î.e.n. Atacul respins de M. Licinius Crassus pare să fi fost întreprins numai de bastarni, la care se va fi adăugat vreun detaşament dac din Dobrogea sau din Bărăgan. O observaţie asemănătoare poate fi făcută şi în privinţa a două din cele trei pasaje care amintesc expediţia lui Lentulus, cu deosebire că, de astă dată, e vorba numai de daci [7].

Impresia care se desprinde din toate aceste informaţii este, pe de o parte, că atacurile cele mai însemnate, pe care le-au dat dacii împotriva romanilor în această vreme, porneau din regiunea de sud-est a Transilvaniei şi — lucrul nu trebuie uitat — din Banat şi Bačika intens populate la această dată de o populaţie dacică; pe de altă parte că, în regiunile din stînga Dunării, iniţiativa nu mai pornea de la populaţia dacică din Muntenia, ci de la populaţiile germanice şi sarmatice care dominau din punct de vedere militar şi politic zona Dunării de jos.

Impresia aceasta este confirmată şi de acele informaţii literare sau arheologice cu ajutorul cărora putem urmări apariţia şi înaintarea triburilor sar-

---

[1] C. Patsch, *op. cit.*, p. 101 şi urm. Velleius Paterculus II, 96,2 sugerează gravitatea războiului, care, pornit în colţul de S—V al Pannoniei, părea să fi îngrijorat pe Augustus: « Bellum Pannonicum, quod inchoatum ab Agrippa Marcoque Vinicio... magnum atroxque et perquam vicinum Italiae, per Neronem gestum est ».

[2] Dessau, *op. cit.*, 8965:... cius... consul quindecim vir sacris faciundis,... [legatus pro] praetore Augusti Caesaris in [Illyrico]... trans flumen Danivium... m et Basternarum exercit... fugavitque, Cotinos... s et Anartios... Augusti...

[3] C. Patsch, *op. cit.*, p. 104—105.

[4] *Ibidem*, p. 105.

[5] V, 47 şi urm.: « Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspicis victus profligatusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit ».

[6] VII, 3, 11; 3,12; 3,13.

[7] Florus, *Epitome*, II, 28—29; Tac. *Ann.*, IV, 48.

matice în regiunea Dunării de jos şi de mijloc. Cîteva studii recente au adus o seamă de precizări asupra rolului jucat de ele atît în nordul Pontului Euxin, cît şi înaintarea lor spre vest. Reiese astfel limpede că, după ce împinseseră pe sciţi spre apus, triburile sarmatice ocupaseră definitiv la sfîrşitul sec. II î.e.n. hinterland-ul acestei regiuni [1]. Însemnătatea lor politică apare chiar din faptul că în tratatul din 179 î.e.n, figurează şi Gatalos, regele sarmaţilor [2]. Acum sau puţin mai tîrziu — în orice caz înainte ca Mithridate să-şi articuleze sistemul alianţelor sale pontice — sarmaţii ajung la Dunărea de jos. Strabon adaugă chiar că ei locuiesc pe ambele maluri ale fluviului [3].

Întreruptă un moment de expansiunea spre răsărit a lui Burebista, înaintarea sarmaţilor spre vest ia un nou avînt în ultimele decenii ale secolului I î.e.n. Informaţiile noastre vorbesc în primul rînd de iazygi, ale căror razii în Dobrogea sînt amintite de Ovidiu [4]. Sărăcia şi sălbăticia moravurilor lor sînt peste tot cunoscute în regiunea dunăreană în această vreme [5]. Cîteva decenii mai tîrziu îi vom regăsi pe iazygi în Ungaria de sud, aşezaţi în regiunea dintre Dunăre şi Tisa, într-o vreme şi într-un loc care fac plauzibilă părerea că au trecut acolo cu învoirea romanilor înşişi, spre a servi de obstacol în calea atacurilor pannonice şi mai ales dacice [6]. Locul lor în cîmpia munteană par a-l fi luat roxolanii. Activitatea acestora se va desfăşura într-o tot mai mare măsură în cîmpia munteană, încît pentru o bună bucată de vreme, pînă la sosirea goţilor, toată regiunea Dunării de jos este mai mult sau mai puţin sub stăpînirea acestor călăreţi ai stepei [7]. Marcus Aurelius va îngădui iazygilor din vest contactul prin Dacia — probabil prin Dacia Malvensis — cu roxolanii din Bărăgan [8]. La această dată, după unii istorici, alanii trecuseră şi ei în zona dunăreană, absorbindu-i în parte pe roxolani [9]. Această părere a fost însă recent combătută, în special de J. Harmatta şi M. Párducz care consideră că, la fel ca şi iazygii în sec. I e.n., o bună parte din roxolani au trecut în cursul sec. III în vest, îngroşînd numărul, şi aşa considerabil,

---

[1] Strabo VII, 3, 17 ; cf. M. Rostovtzef, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922 ; id., *Skythien und der Bosporus*, I, Berlin, 1931 ; J. Harmatta, *Studies of the history of the Sarmatians*, *Magyar-Görög tanulmányok*, 30, 1950, p. 3 şi urm.

[2] Polybiu XXV, 2.

[3] VII, 3, 17...

[4] *Tristia* III, 10, 33, 79: « perque novos pontes subter labentibus undis/ducunt sarmatici barbara plaustra boves şi *Ex. Ponto* IV, 7, 9 şi urm.: ipse vides, onerata ferox ut ducat Iazyx per medias Histri plaustra bubulcus aquas ».

[5] Florus, *Epitome*, II, 20: « tanta barbaria est ut nec intelligant pacem ».

[6] Ptolemeu III, 7, 1 îi aminteşte deja instalaţi către Dunăre şi Tisa. Cf. N. Vulić, RE, IX, col. 1189 şi urm. Literatura mai nouă în *Budapest története*, I, Budapesta, 1942, p. 181 şi nota 101. Cercetările recente par a fi adus o anumită lămurire nu numai asupra momentului în care iazygii au trecut în vest, dar şi asupra drumului pe care l-au străbătut spre a ajunge ei acolo. Aşa cum reiese în special din studiul lui M. Párducz, marea majoritate a descoperirilor sarmate din Ungaria se constată în partea de sud a regiunii dintre Dunăre şi Tisa. După cercetătorii maghiari drumul parcurs de sarmaţii iazygi a străbătut Muntenia, Oltenia şi Banatul. Cf. părerea contrarie a lui C. Daicoviciu, *Bănatul şi Iazygii*, în *Apulum* I, 1939—1941, p. 15 şi urm.

[7] Cf. A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*, « Bericht über den VI. intern. Kongress für Archäologie », Berlin, 1940, p. 528 şi urm. După N. Fettich, ActaArch I, 1930, p. 249, Alföldi consideră coiful de aur de la Poiana-Prahova ca aparţinînd roxolanilor.

[8] Dio Cassius LXXI 19, 1—2.

[9] M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, p. 376 ; M. Rostovtzef, CAH, XI, 95,97 ; F. Altheim, *Die Krise der alten Welt*, I, Berlin-Dahlem, 1943, p. 97.

al populației sarmate din regiunea mijlocie a Dunării [1]. Informația dată de Iordanes cu privire la situația triburilor dintre Dunăre, Carpați și Tisa — informație luată de scriitorul got dintr-un izvor mai vechi—este deosebit de sugestivă în acest sens: « Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepida dicitur, tunc ab oriente Aroxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae ac Bastarnae, a meridie amnis Danubii terminabant. Nam Iazyges ab Aroxolanis Aluta tantum fluvio segreguntur»[2]. Această informație trebuie considerată ca reflectînd o situație anterioară constituirii regatului dac al lui Decebal, care a întrerupt pentru o bună bucată de vreme contactul direct dintre iazygii trecuți în Ungaria și roxolanii sosiți în urma lor în Muntenia [3]. În acest caz, frontiera dintre cele două grupuri de sarmați fiind Oltul, reiese limpede că, începînd cel mai tîrziu cu mijlocul veacului I e.n. — deci înainte de sosirea lui Aelianus — inițiativa militară și politică la Dunărea de jos nu o mai aveau ca altădată dacii, ci roxolanii. Dacii continuă a-și manifesta prezența lor efectivă în special în partea de sud-vest a Transilvaniei. În Dobrogea activitatea lor e ceva mai vie, tocmai fiindcă e mai depărtată de baza de pornire a contra-atacurilor romane — Macedonia și Illyricul. Încetul cu încetul însă, împingînd frontiera lor pînă la Dunăre și întărind mereu *ripa Thraciae* prin fortărețe și castele, romanii constituiseră o linie de apărare tot mai sigură pe malul drept al Dunării. Constituirea provinciei Moesia și prezența permanentă a trupelor romane — legiuni și cohorte auxiliare — pe malul Dunării va închide porțile de trecere a raziilor de la nord. Cîtă vreme trupele romane erau activ prezente, cîtă vreme orice razie la sudul Dunării era fie împiedicată, fie aspru reprimată, activitatea triburilor sedentare sau nomade de la nordul fluviului — daci, bastarni, sarmați — trebuia să se limiteze de nevoie la zona relativ îngustă dintre Carpați și Dunăre. Chiar dacă sarmații au beneficiat de un regim de favoare din partea romanilor — trecerea lor în Ungaria reflectînd în bună măsură și interesul pe care-l avea statul roman de a-i instala în drumul dacilor spre sud — tot insuportabilă rămînea linia zăvorîtă a Dunării. Tocmai de aceea, situația dacilor din Muntenia trebuie să fi fost la mijlocul secolului I e.n. de-a dreptul disperată: dușmăniți de romani și adeseori împinși de la frontierea dunăreană — termenii *summovere*, *repellere*, *diferre*, *prohibere Danuvio* indică toată gama acestei politici — ei erau mai des atacați și jefuiți de iazygii în drum spre Ungaria sau de acei invincibili călăreți în armuri grele care erau roxolanii. Din textul inscripției lui Tib. Plautius Aelianus reiese că dacii fuseseră obligați să dea noilor stăpîni ca ostateci chiar pe frații unora din șefii lor: « regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit » [4].

---

1 J. Harmatta, *op. cit.*, p. 53—54 ; M. Párducz, *Laureae Aquincenses*, II, p. 321 și urm.

2 XII, I.

3 Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 145 ; A. Alföldi, *op. cit.*, p. 529.

4 Nu e locul să discutăm aici unul din punctele cele mai obscure ale acestui document epigrafic: cine capturase sau răpise pe fiii roxolanilor și bastarnilor sau pe frații « regilor» daci. Din context nu reiese limpede că e vorba de iazygi, deși știm că la această dată o bună parte dintre ei se instalaseră deja în Ungaria. Nu este imposibil ca Tib. Plautius Aelianus să fi procedat cu bună știință la slăbirea legăturilor — excesive din punctul de vedere roman—dintre iazygi, roxolani și bastarni, obligîndu-i pe fiecare dintre ei să încheie legături directe cu romanii și luînd spre mai mare siguranță « ab aliquis eorum opsides accepit ».

În aceste condiţii, dacii din Muntenia aveau de ce să prefere o strămutare şi un impozit regulat — inscripţia lui Aelianus aminteşte categoric că au fost strămutaţi *ad prestanda tributa* — decît să fie supuşi permanentei presiuni a sarmaţilor, fie ei iazygi, fie roxolani, fie împreună cu bastarnii. Ipoteza lui V. Pârvan, care consideră strămutarea celor 100 000 transdanubieni de bună voie la sudul Dunării, se apropie astfel mult mai mult de adevăr [1] decît ipoteza strămutării lor silnice. Unde nu putem fi de acord cu V. Pârvan — şi, evident, nici cu C. Patsch — e atunci cînd acesta consideră pe cei 100 000 transdanubieni drept o populaţie amestecată « bastarno-sarmato-getică ». În lumina celor amintite mai sus, singura populaţie care, fără voia ei, era totuşi în situaţia de a cere un azil în imperiu erau geţii din stînga Dunării. În nici un caz nu putea fi vorba de bastarni al căror atac, petrecut cu aproape un veac mai înainte, lăsase amintiri grele în Moesia şi a căror situaţie în raport cu sarmaţii pare a fi fost totuşi ceva mai bună. Cît priveşte pe roxolani, drumul spre vestul liber îi putea atrage mai mult pe aceşti întreprinzători călăreţi ai stepei, decît cantonarea lor în Moesia, cu obligaţia de a ţine într-o mînă plugul — pe care nu-l ţineau nici la ei acasă — şi în alta arma. Singurii care erau în situaţia de a cere acest adăpost, singurii care disperaseră din cauza noilor şi turbulenţilor vecini, erau geto-dacii din cîmpia munteană. Nici ei, nici sarmaţii nu puteau bănui la această dată că nu mai tîrziu decît peste două decenii, soarta dacilor avea să fie cu totul alta. Singuri romanii avuseseră o intuiţie justă atunci cînd, în primele decenii ale secolului I e.n., promovaseră aşezarea iazygilor în Ungaria de sud, în calea eventualelor atacuri dace. Prin trecerea acestora spre apus e probabil că roxolanii au trecut din nordul Mării Negre în părţile noastre, cu sau fără consensul romanilor [2].

Că strămutarea celor 100 000 geţi în Moesia nu s-a făcut împotriva voinţei lor ar putea să ne-o indice însuşi faptul că noii veniţi în Moesia au fost strămutaţi nu numai *cum conjugibus ac liberis*, dar — şi lucrul trebuie subliniat — *(cum) principibus aut regibus suis*. Mulţimea ce-şi lăsa astfel patria, îşi va fi continuat astfel în Moesia felul său tradiţional de viaţă. De altminteri, la această dată, atît triburile moesilor, cît şi cele ale triballilor se găseau în acelaşi stadiu de dezvoltare [3]. Cucerirea romană era încă de prea recentă dată, ca să fi putut încă grăbi în chip simţitor evoluţia relativ lentă a acestor populaţii trace.

În sprijinul interpretării de mai sus se mai pot face însă şi alte două observaţii, ce nu au reţinut pînă acum atenţia cercetătorilor.

Dacă cei 100 000 transdanubieni ar fi fost adunaţi cu sila din Muntenia [4], ar trebui să ne mire înainte de toate faptul că, deşi această operaţie era rezultatul unui conflict deja vechi, nici unul dintre cei mînaţi spre sud nu a fost vîndut ca sclav. Am amintit mai sus exemplul grăitor din Pannonia: după înfrîngerea rezistenţei îndîrjite a triburilor pannonice în anii 13—12 î.e.n., cea mai mare parte a tineretului poporului învins a fost vîndută ca sclavi.

---

[1] *Getica*, p. 104 şi n. 1.

[2] A. Alföldi, *op. cit.*, p. 530.

[3] Cf. T.D. Zlatkovskaia, ***Мезия в I—II веках нашей эры***, Moscova, 1951.

[4] În legătură cu această operaţie D.M. Pippidi face ipoteza că, cu acest prilej, ar fi avut loc abandonarea aşezării geto-dace de la Tinosul (*art. cit.*, p. 367, nota 2).

S-ar putea răspunde la această întrebare că, din motive proprii situației de la Dunărea de jos, Tib. Plautius Aelianus nu a voit să repete măsura atît de aspră — frecventă totuși — a lui Tiberius. Poate că rezistența transdanubienilor față de măsura totuși silnică a guvernatorului roman n-a fost de natură să-l exaspereze. Dar și în acest caz, așezarea unei populații geto-dace, cu vechi tradiții războinice, în imediata vecinătate a frontierei dunărene ar putea să ne surprindă. O prudență elementară ar fi trebuit să-l îndemne să ducă mai departe spre sud, cel puțin dincolo de munții Haemus, pe acești neastîmpărați și vechi inamici ai poporului roman. Cu cîteva decenii mai înainte, exasperați de permanentele răscoale ale bessilor, romanii îi exilaseră tocmai departe în Dobrogea, unde-i vom regăsi două veacuri mai tîrziu, păstrîndu-și puternica lor individualitate în mijlocul unei populații la fel de ostilă stăpînirii romane. În termeni căutați desigur pentru a impresiona pe cititor, Florus ne lasă să înțelegem că strămutarea silnică a bessilor din munții și văile lor din Balcani înspre nord s-a făcut în chipul unui adevărat convoi de osîndiți [1]. Termenii în care inscripția tiburtină vorbește despre această operație așa-zis de poliție executată din ordinul lui Tib. Plautius Aelianus par aproape idilici în comparație cu ceea ce povestește Florus despre strămutarea bessilor la nord. Nu s-ar putea spune, pe de altă parte, că transdanubienii erau mai puțin războinici — guvernatorul roman în orice caz nu putea să afirme așa ceva. Singura concluzie care credem că se impune astfel este că, exasperați de presiunea sarmaților și în imposibilitatea de a se despăgubi prin atacuri la sudul Dunării atît de bine păzit de legiunile și cohortele romane, geto-dacii din cîmpia munteană au cerut adăpost în Moesia. Cum acest lucru convenea din cel puțin două motive stăpînirii romane — pe de o parte se slăbea astfel presiunea reală sau potențială a frontierei dunărene, pe de altă parte, vechi agricultori, geto-dacii puteau fructifica atîtea regiuni încă nedefrișate sau slab exploatate din Moesia — Tib. Plautius Aelianus a acceptat să le acorde acest adăpost, amintind chiar în textul inscripției roadele imediate ale acestui însemnat act politic: pe de o parte, « per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit », pe de altă parte « primus ex ea provincia magno tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevavit ». Ar mai fi putut desigur să adauge și o a treia consecință a acestei operații: romanii vor recruta în curînd din rîndurile geto-dacilor strămutați la sudul Dunării excelente trupe auxiliare, despre care ni s-au păstrat cîteva prețioase informații documentare [2].

Evenimentele care au urmat activității lui Tib. Plautius Aelianus au dovedit că, în bună măsură, intuiția lui fusese justă din punctul de vedere al intereselor romane. Ceea ce nu putea prevedea el, deși cunoștea ca nimeni

[1] II, 27: « a Pisone perdomiti (i.e. *Thraces*) in ipsa captivitate rabiem ostendere. Quippe cum catenas morsibus temptarent, feritatem suam ipsi puniebant ». Cf. Emil Condurachi, *Din istoria cotropirii romane: deportarea triburilor bessilor în Dobrogea*, « Buletinul științific, secț. științe istorice, filozofice, ec.-jur. »., t. III, 1951, p. 31 și urm.

[2] CIL, XVI, 13; diploma militară găsită la Dalgodeltzi pe rîul Tibrița (anticul Ciabrus), în R.P. Bulgaria, eliberată de Vespasian în anul 71 e.n., pe numele *Tutio Buti f. Dacus*, care slujise în flota de la Missenum. O altă diplomă militară, descoperită la Nicopolis ad Istrum, tot în R.P. Bulgaria și publicată de A. Alföldi, *Dacians on the southern bank of the Danube*, JRS, XXIX, 1939, p. 28—31, este eliberată de același împărat în anul 88 e.n. pentru *pediti Gario Stibi f. Dacus*, care slujise în *cohors Musulamiarum*.

altul realităţile politice de la Dunărea de jos, era brusca slăbire a frontierei dunărene pe care o organizase atît de bine, în perioada anarhiei militare din anii 68—69 e.n. Slăbirea apărării frontierei, prin dislocarea legiunilor pe teatrul de luptă din Italia, a dus la o subită tulburare a raporturilor, probabil clientelare, stabilite între romani şi sarmaţi: « Conversis ad civile bellum animis externa sine cura habebantur. Eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe Moesiam inruperant, novem milia equitum », scrie Tacit [1]. Acei *opsides* pe care îi luase de la sarmaţi Tib. Plautius Aelianus nu au împiedicat pe roxolani să rupă înţelegerea făcută, invadînd şi jefuind Moesia « ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intento », adaugă Tacit. Este adevărat că, la întoarcere, călăreţii încărcaţi de pradă fură surprinşi şi nimiciţi de trupele legiunii III Gallica *adiunctis auxiliis*. Guvernatorul Moesiei, Marcus Aponius Saturninus, primi ca răsplată o *statua triumphalis*, iar cei trei legaţi ai legiunilor (III Gallica, VII Claudia şi VIII Augusta) Titus Aurelius Fulvus, Tettius Iulianus şi Numisius Lupus, ornamentele consulare [2].

Dacă invazia roxolanilor a avut loc încă în iarna anului 69, cînd nu plecase decît o parte din efectivul armatei romane de la frontiera dunăreană, în schimb o nouă invazie a dacilor a avut loc în momentul în care slăbirea pazei romane la Dunăre a atins punctul său cel mai de jos: « moto et dacorum gens nunquam fida, tunc sine metu, abducto e Moesia exercitu. Sed prima rerum quieti speculabantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncto in vicem hostilia accepere expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque Danuvii ripa potiebantur » [3]. Atacul trebuie să fi coincis sau să fi precedat bătălia de la Cremona (octombrie 69), unde legiunile dunărene favorabile lui Vespasian cîştigară victoria. Invazia dacilor a fost reprimată de Licinius Mucianus, care, conducînd spre Italia legiunea VI ferrata, zăbovi din drum spre a respinge dincolo de Dunăre pe atacatori [4]. La sfîrşitul lui decembrie 69, Mucianus va ajunge la Roma [5]. Cine erau aceşti daci? La Roma se făcea oare o confuzie, cînd se acorda lui Mucianus onorurile triumfului pentru « expediţia împotriva sarmaţilor »? Problema nu poate căpăta un răspuns precis, deoarece acelaşi Tacit vorbeşte despre « motu Dacorum gens nunquam fida », şi, puţin mai jos, despre victoria sarmată a lui Mucianus. Credem însă că, într-un caz sau altul, nu de dacii de la Dunăre mai putea fi de astădată vorba. În dreapta Dunării dacii din cîmpia munteană nu mai constituiau de mult o primejdie, iar măsura lui Tib. Plautius Aelianus îndepărtase definitiv această posibilitate. Dacă atacul a fost dat de daci, nu poate fi vorba decît de dacii de dincolo de munţi, al căror potenţial războinic nu fusese atins de măsurile luate de Tiberiu sau de Lentulus, în momentul în care puneau bazele frontierei dunărene. Cum însă pentru a ajunge în regiunea Dunării de mijloc, dacii din Transilvania se izbeau de iazygii instalaţi în sudul Ungariei, tocmai pentru aceasta singura direcţie posibilă şi relativ uşoară a atacului dac era la frontiera dunăreană, slăbită

---

[1] *Hist.* I, 79.
[2] *Ibidem*; cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 173.
[3] *Hist.* III, 46.
[4] *Hist.* IV, 4: « multo cum honore verborum Muciano triumphalia de bello civium data, sed in Sarmatas expeditio fingebatur ».
[5] *Ibidem.*

cu totul în urma dislocării celor trei legiuni din Moesia în Italia. Am putea chiar presupune că trecerea Dunării a putut avea loc mai curînd în Oltenia, pe la gura Oltului, spre a evita contactul direct cu roxolanii din cîmpia munteană. În felul acesta ar putea să se interpreteze şi ştirea transmisă de Tacit care aminteşte că, în înaintarea lor, dacii «iamque castra legionum excindere parabant»[1], păzite probabil de o garnizoană restrînsă. Ştim că cele mai vechi lagăre ale legiunilor romane din Moesia se găseau lîngă Dunăre la Oescus şi Novae (leg. VII Claudia şi leg. VIII Augusta)[2] şi erau uşor de atacat pentru dacii care ar fi coborît din Transilvania pe valea Oltului sau a Jiului. Nu reiese din nici o ştire că dacii strămutaţi de Tib. Plautius Aelianus în Moesia ar fi participat la această acţiune. În definitiv, prada de război şi a sarmaţilor din iarna 69 şi a dacilor din toamna aceluiaşi an nu putea fi recoltată, printre altele, decît pe seama populaţiei din sudul Dunării. La această dată erau rare încă aglomerările ce aveau să devină în secolul următor înfloritoare oraşe. Şi din acest punct de vedere, politica lui Tib. Plautius Aelianus îşi atinsese scopul: geto-dacii strămutaţi împărtăşeau — tocmai fiindcă veniseră de bună voie şi nu fuseseră aduşi cu sila — interesele romanilor, cel puţin în măsura în care, aşezaţi la sudul Dunării, îşi apărau şi ei satele şi aşezările ce le considerau definitive.

EM. CONDURACHI

ТИБЕРИЙ ПЛАВТИЙ ЭЛИАН И ПЕРЕСЕЛЕНИЕ ЗАДУНАЙСКИХ ЖИТЕЛЕЙ В МЕЗИЮ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Исходя из весьма ценных заключений, изложенных в труде проф. Д. М. Пиппиди о римской политике на нижнем Дунае в эпоху правления наместника Тиберия Плавтия Элиана в Мезии (около 57—63 г.н.э.), автор стремился доказать, что переселение 100 000 задунайских жителей в область к югу от Дуная, о котором упоминается в надгробной надписи римского наместника — «plura quam centum mill (ia) ex numero Transdanuvianor (um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit» — не было полицейским мероприятием, как считает автор вышеуказанной статьи. Эту операцию можно рассматривать, как расширение « зоны безопасности », которое римский наместник считал необходимым как для укрепления границы, так и, главным образом, для ослабления возможных нападений со стороны даков.

Автор полагает, что в отличие от положения, наблюдаемого в начале I века, когда даки из нижне-дунайской области представляли действительную угрозу для римской границы, в середине II века наибольшее давление оказывали сарматские племена, в первую очередь язиги, затем роксоланы. Если язигам удалось вторгнуться в южную Венгрию, вероятно с согласия рим-

[1] *Hist.* IV, 4.
[2] Cf. Ritterling, RE, XII, 1521, col. 1649.

лян, то роксоланы, о нападениях которых упоминают многочисленные источники, оказывали на племена дунайской равнины давление, которое становилось все более невыносимым. Самый факт, упоминаемый в вышеуказанной надписи, что новоприбывшие были поселены в Мезии «cum coniugibus ac liberis» и — это следует подчеркнуть — «(cum) principibus aut regibus suis», доказывает, что переселение 100 000 гетов в Мезию произошло вопреки их воле, как полицейская мера охраны границ, враждебный характер которой нельзя отрицать. С другой стороны, если бы перемещение задунайского населения Тиберием Плавтием Элианом было лишь принудительной мерой с целью расширения пограничной зоны безопасности, то элементарная осторожность требовала бы, чтобы новые пришельцы со старыми боевыми традициями были переселены гораздо южнее Мезии. Примером в этом смысле является переселение в 11 г.н.э. части бесских племен с Балканского полуострова далеко в Малую Скифию.

TIB. PLAUTIUS AELIANUS ET L'ÉVACUATION DES TRANSDANUBIENS EN MÉSIE

RÉSUMÉ

Partant des précisions extrêmement précieuses apportées par l'étude de D. M. Pippidi relative à la politique romaine sur le Bas-Danube sous le gouvernement de Tib. Plautius Aelianus en Mésie (vers 57—63 de notre ère), l'auteur tente de prouver que la dislocation, au Sud du Danube, des 100 000 Transdanubiens que mentionne l'inscription funéraire de ce gouverneur romain — « *plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit* » — n'était pas une opération de police, comme l'estime l'auteur de l'article susmentionné. Cette opération ne saurait non plus être considérée comme une extension de « l'espace de sécurité » que le gouverneur romain estimait nécessaire tant pour consolider la frontière que, surtout, pour affaiblir par avance la violence des attaques futures des Daces.

L'auteur considère que, à la différence de la situation qui régnait au début du Ier siècle — lorsque les Daces de la région du Bas-Danube constituaient un danger réel pour la frontière romaine —, au milieu du Ier siècle, la pression la plus forte était exercée par les tribus sarmates, les Jazyges en premier lieu et les Roxolans en second lieu. Si les Jazyges réussirent à pénétrer en Hongrie méridionale, probablement avec le consentement des Romains, les Roxolans, dont les attaques sont mentionnées par de nombreuses sources, exercèrent sur les tribus daces de la plaine danubienne une pression qui devint de plus en plus insupportable. Que le transfert des 100 000 Gètes en Mésie n'eut pas lieu nonobstant leur volonté, comme une opération de police frontalière dont le caractère hostile ne pourrait être nié, cela est prouvé par le fait, mentionné par l'inscription tiburtine, que les nouveaux venus en

Mésie ont été transférés « *cum coniugibus ac liberis* », mais aussi — et cela doit être souligné — « *(cum) principibus aut regibus suis* ». D'autre part, si le transfert des Transdanubiens par Tib. Plautius Aelianus eût été une simple mesure de pression et d'élargissement de la zone de sûreté de la frontière, la prudence la plus élémentaire aurait exigé que ces nouveau-venus, imbus de traditions guerrières, fussent conduits bien plus loin au Sud qu'en Mésie. Un exemple dans ce sens est fourni par le transfert, en l'an 11 de notre ère, d'une partie des tribus besses, envoyées loin des Balkans, en Scythie mineure.

UNELE OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA CERAMICA DECORATĂ CU CULOARE ROŞIE DIN AŞEZAREA TÎRZIE DE LA CAPIDAVA

În săpăturile de la Capidava, în nivelurile de viaţă tîrzii a apărut un tip de ceramică cunoscut şi din alte aşezări, dar despre care nu sînt publicate nicăieri date mai ample [1]. Este vorba de vasele decorate cu culoare roşie, asupra cărora descoperirile de la Capidava permit unele precizări precum şi unele ipoteze.

După cum s-a mai menţionat în altă parte [2], stratigrafia de la Capidava este destul de dificilă: aşezarea are două niveluri de bordeie feudale timpurii ce se întretaie, fapt care a contribuit la amestecarea materialelor arheologice. Aşezarea a fost evacuată înainte de sfîrşitul violent al vieţii din ambele niveluri, aşa încît găsirea *in situ* a inventarului unui bordei este un fapt foarte rar. În general bordeiele sînt umplute cu materiale ajunse în interior o dată cu năruirea pereţilor, care au antrenat materiale din diferite epoci, adesea chiar din epoca romană. Anumite fapte permit să se presupună că, după distrugere, ruinele au fost răscolite şi în felul acesta materialele au fost amestecate. În adevăr, chiar unul dintre vasele ce vor fi prezentate mai jos, a fost reconstituit din fragmente găsite pe o arie destul de mare — pînă la 15 m distanţă de bordeiul din care proveneau.

Totuşi studiul atent al resturilor şi al situaţiei stratigrafice a permis să se stabilească faptul că marea majoritate a fragmentelor de acest fel provine din nivelul mai vechi, ceea ce înseamnă că sînt anterioare mijlocului veacului al X-lea (Ioan Tsimisches), dată de la care începe nivelul mai nou. Faptul că s-au găsit asemenea fragmente şi în bordeie aparţinînd secolelor X—XI, se explică prin antrenarea lor în umplutura bordeiului. Acesta este cazul cu un bordei din nivelul mai nou (nr. 6), în care s-au găsit multe fragmente cu angobă roşie, dar şi foarte multe fragmente de ceramică romană. S-ar părea deci că durata existenţei acestui tip de ceramică la Capidava nu depăşeşte mijlocul secolului al X-lea.

---

[1] Jivka Văjarova, *Славяно-българското селище край села Попина Силистренско* p. 44—45 şi 48.

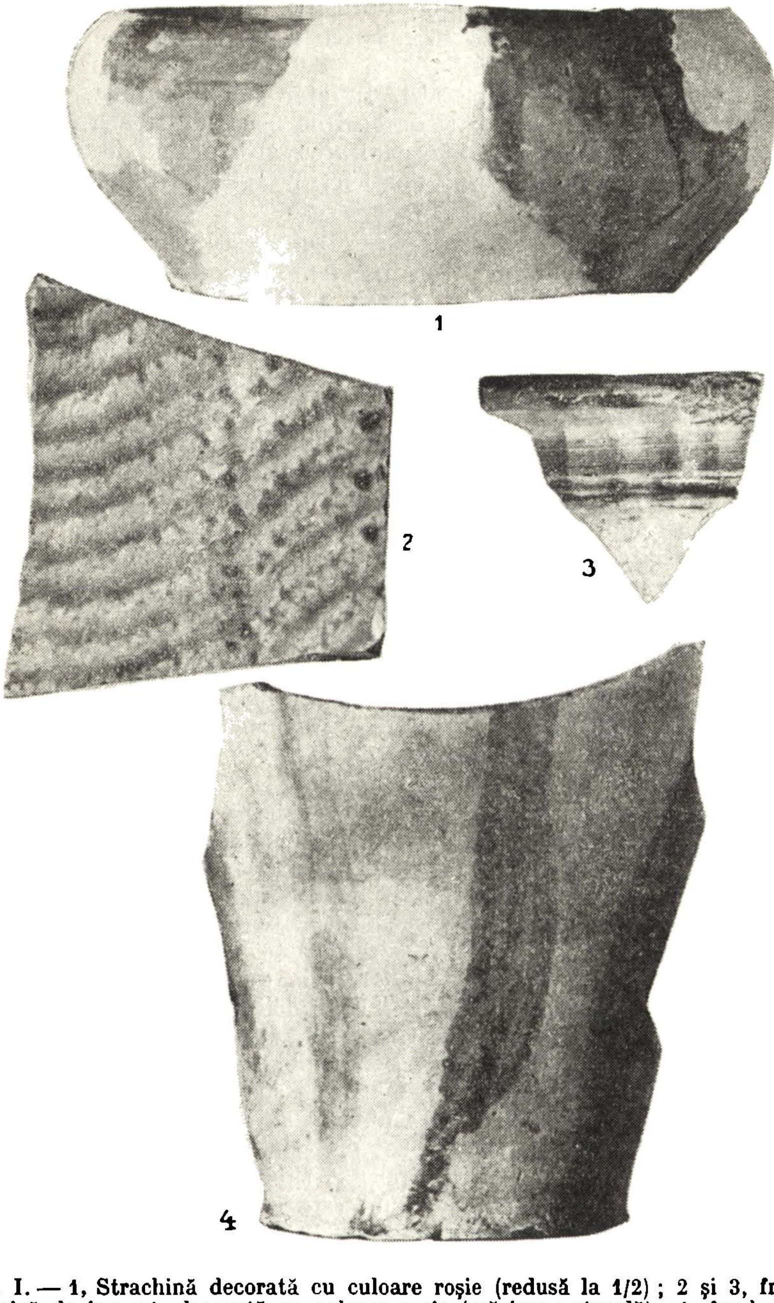
[2] *Capidava, Monografie arheologică*, capitolul referitor la ceramică, 1958, p. 173—178.

Din cele mai bine de 150 fragmente, nu s-a putut reîntregi decît un singur vas, o strachină (pl. I/1), dar s-au putut reconstitui mai multe forme. Toate fragmentele sînt făcute din pastă albă, albă-gălbuie, albă-roz. După buletinul analizei executate de prof. St. Cantuniari, ele sînt lucrate din argilă albă și alburie, uneori foarte curată, alteori cu mai mult sau mai puțin nisip fin, bine frămîntată. Sînt arse omogen între 600° și 900° [1]. Pereții sînt groși, siluetele adesea puțin greoaie. Factura este, în general, mai îngrijită decît la celelalte specii întîlnite la Capidava. Formele sînt puțin variate; a fost amintită mai sus strachina (pl. I/1): are fundul larg, plat, pereții curbați în afară, cu săgeata mai sus de jumătatea înălțimii pereților. Buza este puțin adusă spre interior și e tăiată vertical, formînd două muchii: în sus — cu peretele exterior — în unghi ascuțit, în jos —cu peretele interior — în unghi obtuz. Diametrul gurii este aproximativ egal cu diametrul fundului. Fundul a fost mai lat decît suprafața discului roții și se cunoaște depășirea prin brîul pe care îl face în jos, pe margine, pasta răsfrîntă. De asemenea se cunosc urmele bețișoarelor cu care a fost desprinsă de pe roată. Se pare că la sfîrșitul fasonării suprafața a fost netezită cu mîna umedă. Apoi pe marginea buzei au fost trase cu o unealtă cu dinți, de jur împrejur, patru dungi orizontale, fine, puțin adînci, apropiate. Abia la sfîrșit, vasul a fost dat cu pensula, cu un șlem roșu: interiorul a fost complet acoperit cu șlem, în exterior s-a tras o dungă numai pe buză, variabilă ca lățime, din care s-a prelins pe pereți pînă aproape de fund.

Altă formă o constituie borcanul zvelt cu umăr arcuit, cu diametrul maxim deasupra jumătății înălțimii și cu două tortițe pe umăr (pl. II/1—4). Tortițele constau din două proeminențe, se pare sudate, perforate orizontal, transversal. Buza acestor borcane este de obicei simplă, uneori întoarsă și lipită, cilindrică în secțiune. Fundul acestor borcane poartă urmele desprinderii cu un bețișor. Din cauza stării prea fragmentare a resturilor nu se poate ști precis dacă au existat și borcane fără tortițe, sau numai borcane cu tortițe, așa încît vom descrie toate aceste vase împreună. Decorul este de două feluri, însă totdeauna exclusiv pictat: fie pe întreg borcanul se dă cu pensula cu un șlem ocru (pl. II/3), fie după ce pe buză a fost trasată o bandă lată, orizontală, de șlem roșu, atît în interior cît și în exterior, se trasează mai multe benzi verticale ce pornesc din prima și care sînt întretăiate, la rîndul lor, de alte benzi orizontale. Tratarea este de obicei largă, uneori neglijentă. Benzile sînt relativ groase, pînă la 4 cm. Culoarea este roșie-brună. Intervalele sînt destul de mari. Uneori pe întreaga suprafață a vasului se poate observa un șlem mai fin, sau netezirea suprafeței cu mîna umedă, peste care s-a pictat cu șlem mai intens.

A treia formă cunoscută, în cadrul acestui tip de ceramică, este urciorul (pl. II/5—8), amforoidal, cu fund plat (pl. I/4) și cu urme de desprindere cu bețișorul de fund, cu umăr teșit. Printre fragmentele găsite nu se află decît unul singur de gură simplă, în formă de pîlnie, cu buza de asemenea simplă (pl. II/5). E probabil că avea două torți plate sau ovale. Toarta pornea de la punctul de maxim diametru și se lipea sub buză, coborînd puțin față de înălțimea curbei pe care o descria între cele două puncte; ea

[1] Buletin de analiză nr. 1579 al Întrep. Prospecțiuni.

Pl. I. — 1, Strachină decorată cu culoare roşie (redusă la 1/2) ; 2 şi 3, fragmente de ceramică de import, decorată cu culoare roşie (mărime naturală) ; 4, fund de urcior decorat cu culoare roşie (redus la 1/3).

este evident sudată pe peretele vasului. Decorul era format din dungi verticale ce, urmînd forma vasului, ajungeau să se întîlnească pe umăr şi pe gît. Buza se pare că era acoperită complet cu şlem. Şi pe unele fragmente de urcior se observă un şlem mai fin şi mai decolorat, sau netezirea suprafeţei cu mîna umedă, anterioară pictării. În afară de acest decor colorat, mai apare pe fragmentele de urcior şi decorul cu benzi de striuri orizontale. Nu se poate spune precis care era organizarea acestui fel de decor. Se pare că era pus în zone orizontale, paralele, pe gît, pe umeri, sub toartă şi aproape de fund.

Cea din urmă formă cunoscută, în cadrul acestui tip ceramic, este reprezentată la Capidava numai prin trei fragmente de gură (pl. II/9—11), dintre care la două se păstrează şi părţi din buză. E vorba de fragmente cu buza în formă de guler îngust, foarte puţin evazat, aproape vertical, şi simplă ca profil. Umărul nu se înalţă. Pare mai degrabă o formă sferică sau piriformă, cu diametrul maxim situat sub jumătatea înălţimii; de asemenea, pare să fie de dimensiuni mai mici decît formele anterioare (borcanul şi urciorul). Imediat sub buză urmează o zonă orizontală de trei sau mai multe striuri largi şi adînci. Peste ele şlemul este dat uniform şi pe toată suprafaţa exterioară — cît se vede, — iar în interior, se pare, numai pînă la nivelul unde gulerul se sudează, formînd unghi cu umărul.

În general, trebuie remarcat că nici un fund ce poate fi atribuit cu siguranţă sau probabilitate unui vas decorat cu angobă roşie, nu poartă marcă de olar.

★

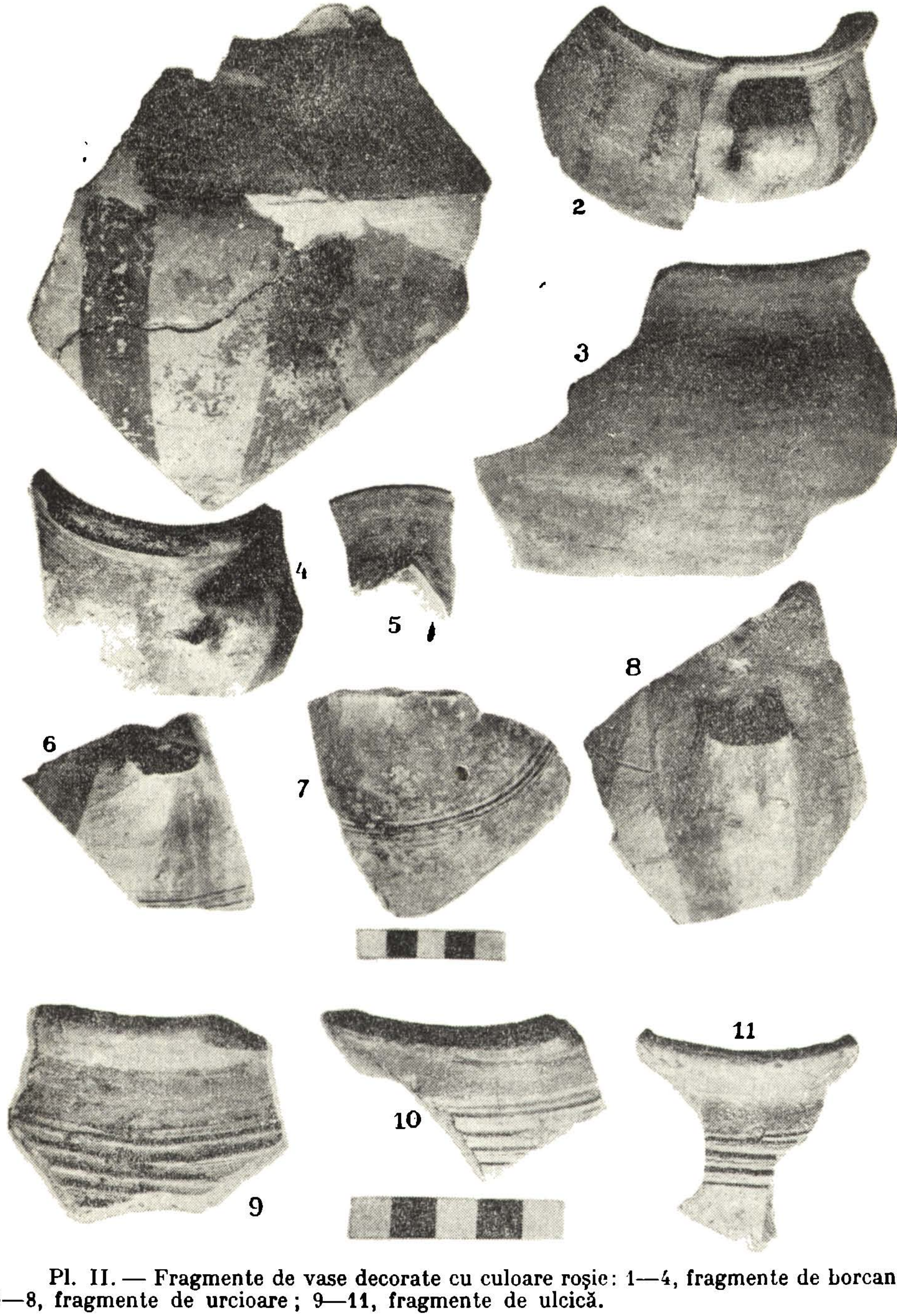
Rezultatele săpăturilor de pînă acum nu pun la dispoziţia cercetătorilor mai multe date, dar Capidava nu este singurul loc unde apare acest tip de ceramică. Din informaţii primite de la Maria Comşa şi Petre Diaconu se ştie că ea a apărut în mică măsură şi la Dinogetia. De asemenea Vlad Zirra a avut amabilitatea să ne informeze despre apariţia ei şi la Ileana, în apropiere de Bucureşti, aşezare situată pe una din gîrlele ce se varsă în Mostiştea, în Cîmpia romînă. În Bulgaria a apărut la Preslav şi Tîrnovo, unde a fost calificată drept ceramică medio-bulgară şi datată în sec. XII, şi la Popina (Silistra), unde a fost datată — pe baza analogiilor cu aceea cenuşie lustruită — în sec. VIII-IX [1]. Această din urmă datare confirmă şi constatările de la Capidava. Aşadar, aria de răspîndire a acestei specii ceramice pare să se suprapună ariei ceramicii feudale timpurii dunărene, aşa cum este ea cunoscută de la Capidava, Dinogetia, din Cîmpia romînă şi din Bulgaria şi cuprinde nordul Peninsulei Balcanice, Dobrogea, Cîmpia romînă — respectiv toată valea Dunării de jos, pînă în munţi.

De problema acestei arii de răspîndire se leagă şi apariţia unei specii de ceramică similară în Ungaria [2]. Tot din pastă albă, aceasta prezintă însă alte forme: urcioare şi căni de un format tipic, neîntîlnite la noi. Decorul, bazat tot pe dungi de şlem roşu-brun, este organizat altfel, şi anume: fie

---

[1] Jivka Văjarova, *op. cit.*, p. 48.

[2] Höllrig József, *Árpádkori Kerámikánk*, AÉ, XLVI, 1932—33, p. 142—170, mai ales p. 147 şi fig. 101—102.

Pl. II. — Fragmente de vase decorate cu culoare roșie: 1—4, fragmente de borcane; 5—8, fragmente de urcioare; 9—11, fragmente de ulcică.

în dungi orizontale paralele, fie în rețele rombice — ale căror linii se prezintă oblic față de axele vasului. Așadar, în Ungaria avem de-a face cu o specie ceramică similară, nu identică, eventual plecată genetic de la aceleași fapte de cultură materială, dar evoluată pe loc, în alte direcții.

★

După toate aparențele, ceramica aceasta decorată cu șlem roșu era produsă în aceleași ateliere ca și celelalte specii, obișnuite în această vreme, în primul rînd ca și cea decorată cu striuri și val incizate. În adevăr, forma predominantă — borcanul cu tortițe perforate — își găsește analogii perfecte, atît în ceramica incizată, cît și în cea lustruită. Dacă tortița însă este mai frecventă în cadrul ultimei specii, tipurile de borcan și de buză sînt identice cu cele ce se găsesc în prima, și anume cu cele mai frecvente în nivelul mai vechi. E de remarcat că borcanul în formă de butoiaș, cu diametrul maxim la jumătatea înălțimii lipsește între tipurile de borcan decorat cu șlem roșu. Urciorul amforoidal este frecvent în cadrul ceramicii cu smalț verde-măsliniu, dar se găsește confecționat și din pastă comună și ornat cu caneluri. Strachina cu pereți curbați în afară va fi frecventă în cadrul ceramicii striate, din nivelul mai nou. Doar forma cu umărul prelung și guler strîmt și ușor evazat nu-și găsește corespondențe printre celelalte specii ceramice. Dar analogiile sînt mai sugestive din punct de vedere tehnic. Meșterii, care au produs ceramica de care se ocupă comunicarea de față, foloseau aceeași roată cu discul destul de mic, în așa fel, încît adeseori fundul vasului îl depășea, iar pasta se revărsa peste margini; același procedeu de întoarcere și lipire a buzei la borcane ca și pentru desprinderea vasului de pe roată, cu degetul și cu ajutorul unei așchii, folosită ca o lopățică și care lasă urme în pasta moale; în sfîrșit, același procedeu de a suda toarta la suprafața exterioară a vasului ca și meșterii care lucrau ceramica striată. Elementele de decor care nu se leagă de șlemul colorat sînt comune cu cele ale ceramicii striate — e vorba de benzile de striuri — și sînt realizate prin aceleași procedee tehnice — prin incizarea lor cu ajutorul unei unelte cu dinți, ținută fix în timp ce vasul se învîrtește pe roată. De remarcat că pasta albă se întîlnește și la vase cu decor incizat. Din săpăturile mai vechi de la Capidava provine și un vas păstrat astăzi în Muzeul din Constanța: este un borcan cu tortițe perforate, din pastă roz-alburie, decorat cu striuri și cu o linie în val pe umăr, dat pe deasupra acestui ornament cu șlem roșu peste toată suprafața; șlemul s-a închis la culoare — spre brun — din cauza celei de-a doua arderi, suferită în timpul incendiului care a distrus așezarea. În cursul săpăturilor din 1956, a mai apărut un fragment, tot din pastă albă, decorat cu rețea de dungi subțiri, desenate prin apăsarea pastei cu un vîrf lat și dat pe deasupra cu șlem. În urma acestor descoperiri, legătura dintre cele trei specii ceramice — legătura de producție — pare evidentă.

★

Cea mai dificilă problemă legată de ceramica cu șlem roșu este accea a originii. În adevăr, considerată în ansamblu, această ceramică se prezintă ca un produs de sinteză, la formarea căreia au contribuit elemente eterogene. Astfel formele sînt diferite ca geneză: strachina cu pereții bombați în afară

pare să fie de proveniență sudică; urciorul amforoidal este o formă prea comună în teritoriul balcanic, pannonic, chiar și pontic, pentru a fi caracteristic; borcanul se leagă după tipurile sale — și aproape toate tipurile cunoscute în Balcani se găsesc și în cadrul acestei specii —, fie de slavi, fie de bulgari, fie de forme mai vechi de urnă autohtonă; tortița perforată își găsește analogii evidente în ceramica de tip Saltovo Maiațk, Novi Pasar, înrudită cu cea lustruită contemporană [1]. A patra formă, aceea cu umăr căzut și guler ușor evazat, s-ar lega, poate de forma ulcelei, comună în vremea romană, dar fragmentele sînt prea mici și prea puține pentru a o putea aduce în discuție. Elementele de tehnică sînt suficient de simple și comune și pentru celelalte specii contemporane — deci nesugestive.

Un singur element se pretează la o urmărire mai adîncită, și anume cel specific pentru acest grup ceramic: șlemul roșu. El este de veche tradiție sudică. Apărut încă din timpurile preistorice în bazinul Mării Egee, șlemul roșu este curent în epoca arhaică și destule fragmente ceramice descoperite în așezarea arhaică de la Histria pot fi confundate, în ceea ce privește calitatea și culoarea șlemului, cu fragmente de la Capidava, aparținînd speciei studiate aici. În toată epoca romană va continua să existe, mai ales sub forma lustrului roșu, specific vaselor de « terra sigillata ». În provincii și în epoca tîrzie acest lustru roșu degenerează suficient, sfîrșind prin a fi înlocuit de un fel de angobă destul de apropiată de șlemul de mai tîrziu. Chiar la Capidava se găsesc asemenea exemple. Dar, o dată cu epoca tîrzie, apar fenomene ce premerg direct pe cel urmărit în aceste pagini. În Muzeul din Sofia se află vase provenind dintr-un cimitir din secolul al V-lea al erei noastre, din regiunile munților Rhodope. Este vorba mai ales de o oenochee de tipul celei găsite la Spanțov, din pastă alburie, nelustruită și decorată cu dungi verticale de angobă roșie-brună, groase de 3—4 cm, ce merg de pe gît pînă aproape de fund și sînt tăiate de o dungă orizontală pe gît. Mai mult, în săpăturile de la Capidava s-au descoperit și două mici fragmente (pl. I/2—3) dintr-o specie ceramică foarte interesantă, care nu a mai fost găsită nici la Capidava și nici în alte așezări romano-bizantine pînă acum, așa încît pare posterioară sec. VI — fiind deci, probabil, contemporană cu specia care formează preocuparea noastră aici, iar nu cumva antrenată în umplutura bordeielor din nivele mai vechi. Fragmentele provin: unul dintr-un gît de urcior elegant modelat, altul dintr-un platou cu inel reliefat pe fund, ambele prezentînd profile derivate din cele obișnuite în cadrul ceramicii « terra sigillata », deci caracteristic romano-bizantine. După pastă — alburie, foarte fină și curată, densă și compactă, — ca și după factură, par să fie marfă din import. Prof. B. Slătineanu ca și Maria Comșa sînt de părere că originea lor ar trebui căutată undeva spre Asia Mică. Ceea ce e important însă e decorul lor, executat cu ajutorul unui șlem roșu-brun, dat peste toată suprafața, în așa fel încît să dea impresia unor unde sau valuri. S-ar părea deci că procedeul de a decora vasele cu ajutorul șlemului roșu ajunge în vremea romano-bizantină la forme care se leagă direct cu decorul ceramicii împodobite cu șlem roșu de la Capidava.

---

[1] M. Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI-XII*, în SCIV, VIII 1957, p. 267—295.

El este moştenit de atelierele locale şi folosit la decorarea noilor tipuri ceramice, specifice vremii feudale timpurii, în măsura posibilităţilor şi priceperii olarilor de pe aici. Pe de altă parte, s-ar părea că el continuă să evolueze în centrele sudice şi revine la noi sub forma de marfă de import, ca să influenţeze şi să fie imitat de meşterii locali. Din acest punct de vedere se poate pune problema unei origini întrucîtva diferite a procedeelor de decorare prin dungi de şlem, sau prin şlemuirea întregii suprafeţe. Ar fi posibil deci ca primul să fie moştenirea locală a unor fapte de cultură materială mai veche, în timp ce al doilea să se datorească unor influenţe « culte », mai noi, asupra unor meşteri care cunoşteau deja procedeul, în esenţa lui.

Pentru ipoteza că, în general, procedeului decorării cu şlem trebuie să i se acorde o origine locală, de tradiţie meşteşugărească moştenită din vremea romano-bizantină, se pare că pledează şi apariţia lui în legătură cu forme de origine sudică — aşa cum e strachina cu pereţii bombaţi la exterior — şi faptul că el apare numai pe o arie înglobată altădată în sfera politică şi de civilizaţie mediteraneană — în Balcani şi în Pannonia. De asemenea, tot ca o moştenire ne apare şi caracterul de ceramică mai aleasă, aşa cum era olăria lustruită roşu în vremea mai veche, pe care îl are această ceramică. În adevăr, vasele din această specie, lucrate din pastă mai fină şi mai curată, arse mai bine, şi de factură mai îngrijită, nu au urme de foc. După forme — străchini, urcioare, ulcele şi borcane cu toartă perforată orizontal — par să fie destinate pentru a fi utilizate la masă sau pentru păstrarea alimentelor. Urmele de sfoară — în vederea suspendării — sînt clare la cele mai multe tortiţe perforate. În sfîrşit, faptul că au fost găsite relativ puţine fragmente şi numai un vas întreg şi altul întregibil îndreptăţeşte presupunerea că erau vase mai scumpe, produse în cantitate mai mică şi salvate cu mai multă grijă, în momentul dezastrului.

Problema acestei categorii ceramice nu poate fi rezolvată integral în stadiul actual al descoperirilor. Evident că descoperiri noi pot să schimbe concluziile de faţă, dar încadrarea acestor date general cunoscute şi încă nestudiate este utilă cercetărilor în domeniul ceramicii feudale timpurii.

R. FLORESCU

О КЕРАМИКЕ С КРАСНЫМ ОРНАМЕНТОМ ИЗ ПОЗДНЕГО ПОСЕЛЕНИЯ В КАПИДАВЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящей работе речь идет о керамике, украшенной орнаментом красного цвета, обнаруженной в раннефеодальных поселениях Добруджи.

На основании стратиграфических наблюдений в Капидаве автор датирует эту керамику первой половиной X в. н.э. и приводит типологию ее форм (миска, кувшин, банка, горшочек) и орнаментации (орнамент в виде сетки из цветных полос или цветной орнамент, равномерно покрывающий всю поверхность).

В заключение автор пытается установить происхождение этой керамики и считает, что орнаментация красного цвета возникает в позднюю римскую эпоху, находит свое отражение у населения раннефеодального периода и является вырождением и преобразованием « красного лощения ».

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Таблица I. 1, миска с красным орнаментом (уменьшена на 1/2); 2 и 3, фрагмент ввозной керамики с красным орнаментом (натуральной величины); 4, дно кувшина с красным орнаментом (уменьшено на 1/3).

Таблица II. Фрагменты сосудов с красным орнаментом; 1 — 4, фрагменты баночных сосудов; 5 — 8, фрагменты кувшинов; 9 — 11, фрагменты горшочка.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LA POTERIE À DÉCOR ROUGE, DE HAUTE ÉPOQUE FÉODALE, DE L'ÉTABLISSEMENT DE CAPIDAVA

RÉSUMÉ

L'auteur discute, dans cet article, le problème de la poterie à décor rouge, découverte dans les stations du début de la haute époque féodale en Dobrogea.

Après en avoir fixé la date — avant le milieu du Xe siècle de notre ère — l'auteur, en partant des observations stratigraphiques faites à Capidava, s'occupe de la typologie des formes (écuelle, cruche, bocal et pichet) et du décor (réseau de raies colorées ou décor consistant en une couche de couleur sur toute la surface du vase).

Pour finir, l'auteur tente de résoudre le problème de l'origine de cette poterie et estime que le procédé du décor rouge apparaît pendant la dernière période de l'époque romaine, qui l'a légué à la population contemporaine du commencement de la première époque féodale, et témoigne de la dégénérescence et de la transformation du « lustre rouge ».

EXPLICATION DES FIGURES

Planche I. — 1, Ecuelle à décor rouge (1/2 grandeur) ; 2 et 3, tessons de céramique d'importation, à décor rouge (grandeur naturelle) ; 4, fond de cruche à décor rouge (1/3 de la grandeur).

Planche II. — Fragments de vases à décor rouge: 1—4, fragments de bocaux ; 5—8, fragments de cruches ; 9—11, débris de pichet.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ ÎN ANUL 1957

Potrivit celor arătate în cronica precedentă (SCIV, VIII, 1957, p. 353), pentru informarea cititorilor asupra activității arheologice de teren din țara noastră publicăm lista localităților în care s-au făcut săpături arheologice, indicînd sumar în dreptul fiecăreia epoca din care datează descoperirile și principalele rezultate obținute. Atunci cînd în același loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut săpăturile, acestea au fost întreprinse de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituție.

Fiecare localitate este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din listă. Pe aceeași hartă sînt trecute și localitățile la care se referă studiile din acest număr al revistei noastre. Cît privește rapoartele sumare asupra tuturor săpăturilor din 1957, ele vor apare în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. VI.

I. STUDIEREA VIEȚII OMULUI PE TERITORIUL R.P.R. ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Mitoc* (r. Săveni, reg. Suceava). Continuîndu-se săpăturile începute în 1956 la punctul « Malul galben », s-a atins adîncimea de 16,50 m. S-au putut identifica 12 straturi de cultură începînd din paleoliticul inferior pînă la sfîrșitul paleoliticului. Menționăm de asemenea descoperirea unui mormînt sarmatic cu un bogat inventar (sec. IV e.n.). (În colaborare cu Muzeul de antichități, Iași).

2. *Cheia* (r. Medgidia, reg. Constanța). S-au încheiat săpăturile din peștera de la « Izvor » de lîngă satul Cheia, descoperindu-se două faze de locuire paleolitică din perioadele musterian și aurignacian. De asemenea, s-au găsit și resturi ale diferitelor culturi materiale mai tîrzii, începînd cu cultura neolitică de tip Hamangia și pînă aproape de zilele noastre. (În colaborare cu Muzeul regional Constanța).

3. *Boinești* (r. Negrești, reg. Baia Mare). În sondajele executate aci, s-au descoperit resturi din două perioade paleolitice: musterian și aurignacian. (În colaborare cu Muzeul regional Baia Mare).

4. *Peștera* (com. Măgura, r. Codlea, reg. Stalin). Săpăturile din peștera de aici au dat la iveală urme de locuire paleolitică, aparținînd musterianului și aurignacianului.

S-au descoperit resturi bogate de faună. (În colaborare cu Muzeul reg. Or. Stalin).

5. *Cremenea* (com. Sita Buzăului, r. Codlea, reg. Stalin). Continuîndu-se săpăturile în așezarea paleolitică de terasă, s-au descoperit urme din perioadele aurignaciană și gravettiană. În stratul superior au apărut și dovezi de locuire aparținînd unei faze neolitice timpurii. (În colaborare cu Muzeul reg. Or. Stalin).

6. *Gîlma* (com. Sita Buzăului, r. Codlea, reg. Stalin). S-au întreprins sondaje în atelierele de cioplire gravettiene tîrzii. (În colaborare cu Muzeul reg. Or. Stalin).

7. *Cipău* (r. Luduș, reg. Cluj). Sondaj în punctul I.C.I.A., într-o mică [așezare neolitică aparținînd culturii Criș. S-au găsit și fragmente ceramice Coțofeni și hallstattiene. (Institutul de istorie Cluj).

8. *Vărăști* (r. Călărași, reg. București). În anul 1957 s-a delimitat o parte din așezarea Boian A de pe Grădiștea Ulmilor, descoperindu-se în marginea ei încă două morminte de adulți (aparținînd culturii Boian) și cîteva complexe geto-dacice.

Pe malul Grădiștii Ulmilor în dreptul așezării Boian B s-au dezvelit și cercetat un mormînt din prima epocă a fierului și mai multe morminte de inhumație de la sfîrșitul epocii eneolitice.

Izolat s-a găsit un vas de piatră ce poate fi atribuit culturii Gumelnița. (În colaborare cu Secția de Antropologie a Institutului de Endocrinologie « C.I. Parhon »).

9. *Tangîru* (r. Giurgiu, reg. București). S-au continuat cercetările, precizîndu-se evoluția stratigrafică a complexului neolitic de tip Boian-Gumelnița. Între alte rezultate obținute s-a confirmat prezența plasticii în cultura Boian și s-a dezvelit în întregime o locuință aparținînd fazei timpurii a culturii Gumelnița. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

10. *Cernavoda* (r. Medgidia, reg. Constanța). Continuîndu-se săpăturile în cimitirul neolitic de inhumație aparținînd culturii Baia-Hamangia, s-au obținut bogate materiale arheologice și antropologice. Prin sondajele de pe malul Dealul Sofia s-au obținut informații privitoare la faza tîrzie a culturii Gumelnița și la perioada de tranziție spre epoca bronzului. De asemenea au fost descoperite materiale din prima epocă a fierului, din epoca elenistică, romană și feudală timpurie.

11. *Vădastra* (r. Corabia, reg. Craiova). S-a lucrat în continuare la Măgura Fetelor de pe Dealul Cișmelei în partea de nord, spre panta dinspre pîrăul Obîrșiei. În stratul paleolitic s-au găsit puține unelte și mai multe deșeuri de silex. În stratul neolitic al culturii Vădastra I, caracterizate prin ceramică fină plisată, s-a găsit un bogat material ceramic, obiecte de silex, piatră și os. În stratul culturii neolitice Vădastra II s-au descoperit resturile unei locuințe și multe materiale arheologice. În schimb stratul superior, conținînd resturile culturii neolitice tîrzii Sălcuța, a dat la iveală resturi mult mai sărace.

12. *Sîngeorgiu de Mureș* (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Magh.). Pe malul stîng al Mureșului, s-a identificat o așezare neolitică aparținînd culturii Ariușd. Pe movila unde se află construită o capelă, s-a identificat o așezare din epoca bronzului De asemenea s-au făcut sondaje într-o bogată așezare de tip Coțofeni. În stratul superior s-au găsit fragmente ceramice din sec. VIII—IX e.n. (Muzeul regional Tg. Mureș).

13. *Traian* (r. Buhuși, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în marea așezare neolitică aparținînd fazei A-B a culturii Cucuteni de pe Dealul Fîntînilor. S-a urmărit în continuare problema șanțului de apărare și s-au dezgropat în total sau în parte alte opt locuințe cucuteniene. Unele din acestea au fost construite după sistemul locuințelor platforme, în timp ce altele aveau « podeaua » constituită din solul bătătorit al epocii. S-a descoperit un mare număr de vase de lut și de rîșnițe de piatră, figurine, obiecte de aramă și foarte multe oase de animale. Printre resturile cucuteniene s-au

găsit răzleţe şi două fragmente aparţinînd ceramicii cu ornamente liniare, iar pe alocuri s-au descoperit şi resturi precucuteniene, sub nivelul stratului cucutenian. În zona şanţului de apărare au fost găsite şi cîteva morminte din cimitirul feudal din sec. XVII.

14. *Truşeşti* (r. Truşeşti, reg. Suceava). În continuarea lucrărilor pe înălţimea « Ţuguieta », s-au dezvelit în întregime trei locuinţe aparţinînd fazei Cucuteni A. S-au descoperit de asemenea două gropi, dintre care una din faza Cucuteni B, fără a fi însă săpate în întregime. Prin două secţiuni s-au făcut noi observaţii asupra sistemului de fortificaţii. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

15. *Retevoeşti* (r. Curtea de Argeş, reg. Piteşti). Localitatea era cunoscută după unele descoperiri întîmplătoare: un topor de bronz cu marginile ridicate şi cîteva topoare de piatră perforate. Săpăturile au început în 1957, pe locul numit « Cotul Mătuşii ». S-au descoperit două straturi neolitice, cel mai vechi conţinînd materiale Sălcuţa (IV), iar cel de deasupra resturi ale culturii Coţofeni.

La circa 1 km nord de sat, pe locul numit « Siliştea », s-au dezvelit resturile unei biserici din secolul XVI. Totodată s-au descoperit mai multe morminte cu inventar; într-unul dintre morminte s-a găsit şi un inel de aur cu o inscripţie slavonă, arătînd că a aparţinut jupînului Vlaicu, mare logofăt. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

16. *Valea Lupului* (r. Iaşi, reg. Iaşi). S-au continuat săpăturile în marea movilă-necropolă, descoperindu-se mai multe morminte aparţinînd unele grupului de înmormîntare cu ocru şi altele începutului epocii migraţiilor (Muzeul de antichităţi Iaşi).

17. *Dolheştii Mari* (r. Fălticeni, reg. Suceava). În sondajul întreprins aici s-a descoperit un mormînt în cutie de piatră, conţinînd două schelete, şase vase, două topoare de silex şi cinci piese de os decorate. Tot pe acest loc s-a mai găsit şi un mormînt de bovideu cu un vas tot din acelaşi grup al amforelor globulare. Ambele morminte se află în cuprinsul unei aşezări, aparţinînd aceleiaşi culturi. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

18. *Girceni* (r. Negreşti, reg. Iaşi). Sondaj pe locul numit « Capul Plopilor » unde în 1956 se descoperiseră întîmplător şase morminte în cutii de piatră. S-au descoperit trei morminte cu schelete chircite ce par a fi posterioare culturii Cucuteni B, aparţinînd grupului mormintelor cu ocru, şi un mormînt în cutie de piatră, care era însă devastat. S-au mai descoperit de asemenea urme de locuire din perioada Cucuteni B şi resturi din cultura Monteoru, apoi altele hallstattiene şi unele din sec. II—IV e.n. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

19. *Andrieşeni* (r. Iaşi, reg. Iaşi). S-au continuat sondajele din 1956, descoperindu-se trei locuinţe precucuteniene, un strat de cultură Noa (Noua) şi un strat mai nou hallstattian. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

20. *Petrilaca* (r. Reghin, Reg. Aut. Magh.). Sondaje la est de comună, pe locul « Ciortoş » într-o aşezare aparţinînd culturii Wietenberg din epoca bronzului ; s-a descoperit şi material din sec. IV—V e.n. (Muzeul regional Tg. Mureş).

21. *Cavadineşti* (r. Bereşti, reg. Galaţi). Săpăturile au dat la iveală două straturi arheologice: un strat cu două niveluri de locuire de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului şi un strat care conţine urme din sec. III—IV e.n. (Muzeul regional de istorie Galaţi).

22. *Reci* (r. Sf. Gheorghe, Reg. Aut. Magh.). Pe locul numit « Telek », pe malul drept al Pîrăului Negru, s-au făcut săpături într-o aşezare din prima epocă a fierului ; s-au găsit vetre, locuinţe, urme de morminte de incineraţie. S-au descoperit de asemenea materiale dacice şi materiale din sec. IV e.n., precum şi o aşezare şi morminte din sec. IX—X. (Muzeele regionale Sf. Gheorghe şi Tg. Mureş).

23. *Porumbenii Mari* (r. Cristurul Secuesc, Reg. Aut. Magh.). Sondaj pe locul numit « vár » (cetate), unde se află resturile unei aşezări din prima epocă a fierului, distrusă aproape în întregime. (Muzeul regional Sf. Gheorghe şi Muzeul raional Cristurul Secuesc).

24. *Cristeşti* (r. Tg. Mureş, Reg. Aut. Magh.). S-au făcut cercetări la cariera de nisip de pe dealul situat la intrarea în comună, pe partea stîngă a şoselei, unde lucrările au distrus circa 12 morminte de inhumaţie. S-au putut aduna săgeţi de bronz, os şi fier. Mormintele datează din aşa-zisa perioadă scitică. (Muzeul regional Tg. Mureş).

25. *Bîrseşti* (r. Vrancea, reg. Galaţi). Au fost continuate săpăturile în necropola tumulară din prima epocă a fierului, săpîndu-se încă 12 tumuli. Descoperirile din 1957 completează observaţiile făcute în 1955 şi 1956. În fiecare movilă s-au găsit între 1 şi 4 morminte. Inventarul mormintelor defineşte un nou grup hallstattian. Este evidentă influenţa culturală greco-scitică, care însă nu transformă radical specificul autohton care rămîne cel tracic (În colaborare cu Muzeul de istorie Focşani).

26. *Ferigile* (r. Hurez, reg. Craiova). În 1957 s-a săpat în continuare necropola de incineraţie din prima epocă a fierului. S-au descoperit 10 morminte, dintre care două cu un inventar deosebit de bogat. În cursul săpăturilor au fost făcute observaţii asupra ritului şi caracterului diferitelor morminte, culegîndu-se şi date precise asupra întinderii necropolei, care numără cel puţin 40 de tumuli.

27. *Alexandria* (reg. Bucureşti). În sondajul executat în punctul « La vii » a fost descoperit un bordei cu material ceramic aparţinînd culturii încă neidentificate pînă acum, care pare a data din sec. V î.e.n. În partea de nord a oraşului, lîngă noul pod peste rîul Vedea, continuîndu-se săpăturile de salvare din aşezarea feudală timpurie (sec. X), s-a mai descoperit un cuptor şi cîteva fragmente ceramice.

II. CULTURA GETO - DACĂ

28. *Murighiol* (r. Tulcea, reg. Constanţa). S-a continuat dezvelirea cimitirului de incineraţie geto-dacic nr. II. Pe lîngă mormintele de incineraţie dezgropate, cu sau fără urnă, s-a descoperit un mormînt de inhumaţie, conţinînd o strachină cenuşie. Sondaje făcute la sud de comună au scos la iveală materiale romane, mai noi decît cimitirul. (În colaborare cu Muzeul raional din Tulcea).

29. *Popeşti* (r. Domneşti, reg. Bucureşti). S-a lucrat în colţul de SE al cetăţii, în două sectoare: *X-Psi* şi *W*. În sectorul *X-Psi* s-a urmărit clarificarea stratigrafiei valului de apărare, iar în sectorul *W* s-a început explorarea unui complex de resturi de locuinţe de o importanţă excepţională, pe o suprafaţă de peste 450 mp. Acest complex reprezintă un corp unitar cu camere mari, care, deşi clădite cu mijloacele tradiţionale getice, din lemn şi chirpici, reproduce un plan ordonat şi complicat de instalaţie elenistică. Se remarcă o mare sală absidală, lungă de peste 12 m şi lată de 7,50 m, un cuptor interior izolat cu îngrijire şi numeroase vetre modelate, dintre care una prezintă o crustă ornată cu motive greceşti. Este vorba, desigur, de palatul căpeteniei de trib getic de la Popeşti din sec. II—I î.e.n.

30. *Piatra Neamţ* (r. Piatra Neamţ, reg. Bacău). Săpături lîngă muntele Pietricica, în incinta spitalului veterinar în construcţie. S-au găsit resturi cucuteniene, altele de tip Monteoru, precum şi resturile unei aşezări datată printr-o monedă de tip Faustina.

Un sondaj pe vîrful Cozla a scos la iveală resturi cucuteniene şi resturile unei aşezări dacice de tip La Tène II şi III, care pare a fi durat pînă la începutul ocupaţiei romane în Dacia. (Colectiv Muzeul de antichităţi Iaşi şi Muzeul regional Piatra Neamţ).

31. *Grădiştea Muncelului* (r. Orăştie, reg. Hunedoara). S-a continuat dezvelirea sanctuarului vechi de calcar. Sanctuarul a avut 60 de baze de calcar aşezate pe patru şiruri. S-a putut stabili rostul şirului suplimentar de baze de calcar, precizîndu-se că aceste discuri au fost aşezate ca baze pentru stîlpi de lemn aparţinînd sanctuarului cu coloane de andezit. Tot cu acest prilej a fost lămurită şi problema temeliei făcută din piatră şi lut, ea fiind destinată pentru fixarea stîlpilor sanctuarului cu coloane de andezit. S-a descoperit apoi o frumoasă conductă de olane pentru apă. Între obiectele mărunte descoperite, semnalăm o monedă (as) de bronz din anul 41 e.n. de la împăratul Claudius.

În punctul Rudele s-a continuat dezvelirea locuinţelor reperate anterior. Au fost săpate patru locuinţe sezoniere (stîni) de formă rotundă, bogate în material ceramic. Pe Meleia s-a descoperit o locuinţă asemănătoare cu cele de la Rudele. (Institutul de istorie Cluj).

32. *Costeşti* (r. Orăştie, reg. Hunedoara). S-a continuat dezvelirea platoului superior al Cetăţii, în apropierea turnului nr. 1. Aici s-a dezvelit un cuptor, iar lîngă turn s-au descoperit vetre de foc din timpul asediilor romanilor. (Institutul de istorie Cluj).

33. *Tîrgu Ocna* (r. Tîrgu Ocna, reg. Bacău). Sondaj în cetăţuia dacică din perioada La Tène tîrzie, numită « Titelea din Poiana Chichilăului », din apropierea satului Tiseşti de lîngă Tg. Ocna. S-a putut stabili în mare planul aşezării şi s-au descóperit resturi de locuinţe, ceramică, obiecte de fier etc. Ceramica cuprinde amfore roşii romane, precum şi vase indigene lucrate cu roata şi cu mîna. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

34. *Caşolţ* (r. Sibiu, reg. Stalin). S-au continuat lucrările în necropola mare de pe « Dealul Bradului », în aşezarea contemporană de pe versantul sud-estic al aceluiaşi deal, în necropola hallstattiană de la « Trei Morminţi » şi în aşezarea neolitică de la « Poiana în Pisc ».

În necropola tumulară din epoca romană s-a confirmat că ritul funerar este în esenţă acelaşi: arderea pe loc pe rug de lemn a cadavrului şi ridicarea deasupra a tumulului funerar.

În aşezarea din epoca romană s-a constatat că ea este foarte întinsă. Locuinţele erau construite la suprafaţă din lemn şi lut.

În necropola hallstattiană s-a dovedit că şi cei trei tumuli mari (« Trei morminţi ») au avut tot un rol funerar. Într-unul s-a găsit un mormînt de inhumaţie cu cutie de piatră şi altul de incineraţie cu urnă. Aşezarea neolitică aparţine culturii ceramice pictate transilvane. S-a descoperit un bogat material ceramic — vase, figurine zoomorfe şi antropomorfe şi obiecte de piatră. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul Brukenthal Sibiu).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

35. *Histria* (r. Istria, reg. Constanţa). S-au continuat săpăturile atît în interiorul incintei celei mari cît şi în afara ei. În interior s-a lucrat în sectorul templului grec, unde s-au dezvelit suprafeţe mai mari în jurul celor două temple, descoperindu-se multe fragmente arhitectonice aparţinînd mai ales templului din sec.III î.e.n. În sectorul de la E de casa romană tîrzie au fost scoase la iveală două străzi şi locuinţe, mai modeste decît cele de pînă acum, din sec. VI e.n. Pe platoul dinafara zidului de incintă s-a lucrat la sectorul Z 2, unde s-a urmărit prelungirea spre N a zidului mare, anterior sec. IV î.e.n., iar în sectorul X s-a cercetat în continuare stratul arhaic. În sectorul necropolei tumulare s-au săpat două movile din sec. VI î.e.n., iar într-una dintre acestea au apărut două gropi conţinînd mai multe schelete umane şi de cai. S-au continuat de ase-

menea săpăturile în cimitirul prefeudal din sec. IX—X, îmbogățindu-se prin noi morminte atît de inhumație cît și de incinerație.

36. *Sînpaul* (r. Odorhei, Reg. Aut. Magh.) Săpătură de salvare pe terenul situat la nord de biserica unitariană, unde se construiește un internat. S-au găsit ceramică, țigle, olane romane și patru monede, dintre care una de la Hadrian și trei probabil de la Caracalla. În curtea sediului viitor al G.A.C.-ului « 8 martie » s-au putut determina zidul și șanțul de apărare al castrului roman. (Muzeul raional Odorhei).

37. *Boița* (r. Sibiu, reg. Stalin). Lucrările au început pe locul numit « Rude », situat la est de sat, la o depărtare de 100 m de Olt, secționîndu-se sistemul de apărare de pe latura de vest a castrului roman. Zidul castrului este de piatră cu mortar, avînd în spate, în interior, un val înalt de pămînt bine tasat. Materialul arheologic descoperit este relativ redus. El constă din țigle, cărămizi, olane, ceramică și cîteva obiecte de fier. (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Brukenthal Sibiu).

38. *Soporul de Cîmpie* (r. Turda, reg. Cluj). S-au continuat săpăturile începute anul trecut în cimitirul dacic din epoca romană de pe locul numit « Cuntenit », descoperindu-se 22 morminte de incinerație și unul de inhumație. În spațiile dintre morminte s-au descoperit resturile a patru bordeie din sec. IV—VI e.n.

La 500 m sud de cimitirul daco-roman s-a constatat un strat de cultură hallstattiană, urmele unui sat din sec. XV—XVI și două morminte, dintre care unul conține o monedă din sec. XV.

La vest de comună, pe panta pe care e școala, s-a putut constata existența unei întinse așezări hallstattiene.

Pe locul numit « Sînișaua » s-au descoperit două urne din perioada prefeudală. (Institutul de istorie Cluj).

39. *Alba Iulia* (reg. Hunedoara). Lucrări în continuare pentru dezvelirea mormintelor din cimitirul orașului antic Apulum. S-a lucrat pe panta dintre « Podei » și strada Viilor, unde s-au descoperit trei morminte de incinerație și trei de inhumație, acestea din urmă avînd cutii-sarcofag construite din cărămizi romane.

În apropiere de cantonul C.F.R. al liniei ce duce spre Zlatna s-au dezvelit cinci morminte de incinerație și un mormînt de inhumație. Se presupune că acest cimitir ar aparține celui de-al doilea oraș roman *municipium Septimium Apulense*. (Institutul de istorie Cluj).

40. *Lechința* (r. Iernut, reg. Cluj). La marginea de nord-vest a satului, pe locul fostului « Gostat », unde în 1951 se descoperiseră două morminte de incinerație, s-au mai descoperit încă trei morminte de incinerație. Cimitirul este contemporan cu cel de la Soporul de Cîmpie. (Colectivul Institutului de istorie Cluj).

41. *Celei* (r. Corabia, reg. Craiova). S-au continuat lucrările în sectorul de sud-vest al cetății Sucidava, descoperindu-se resturile unui tell, cu mai multe nivele de locuire, de la sfîrșitul neoliticului și începutul epocii bronzului. La baza așezării romano-bizantine s-a constatat un nivel gros de locuire geto-dacică din a doua epocă a fierului. O importantă descoperire o formează cele 34 oglinzi de plumb și sticlă, aflate într-un strat de pămînt cu ceramică fragmentară, și monede din sec. III. Stratul din epoca romană-constantiniană (sec. IV—V) nu a oferit elemente noi. În schimb, din faza bizantină din sec. VI s-a recoltat un bogat material ceramic — amfore cu inscripții vopsite. Tot în această campanie a fost posibilă urmărirea stratului modest de locuire romînească din sec. XIV—XVI, cu ceramică identică aceleia de la Zimnicea și Suceava.

În așezarea civilă s-au executat pentru prima oară sondaje, descoperindu-se un mormînt din prima epocă a fierului, în afară de resturile geto-dacice, romane și romînești.

La vest de localitate s-au descoperit resturile unui bordei din sec. X—XI.

IV. EPOCILE PREFEUDALĂ ŞI FEUDALĂ

42. *Porceşti* (r. Roman, reg. Bacău). Pe locul « Gabăra » s-a descoperit un număr de circa 30 morminte de incineraţie din sec. III—IV e.n. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău şi cu Muzeul raional Roman).

43. *Pădureni* (r. Panciu, reg. Galaţi). S-au descoperit 80 morminte de incineraţie din sec. III e.n., conţinînd urne, pandantive şi inele de argint, fibule de bronz sau fier, oglinzi, mărgele etc. De asemenea, s-au descoperit cîteva morminte din epoca bronzului, cultura Monteoru şi din prima epocă a fierului (În colaborare cu Muzeul de istorie Focşani).

44. *Largu* (r. Filimon Sîrbu, reg. Galaţi). Continuîndu-se săpăturile în duna de nisip, s-au găsit opt morminte sarmatice. În terasa secundară a Călmăţuiului s-au descoperit două locuinţe din sec. III—IV e.n. La Bîlteni, 3 km nord de Largu, s-a descoperit un bordei din sec. III—IV e.n. (Colectiv Muzeul regional de istorie Galaţi).

45. *Verbiţa* (r. Pleniţa, reg. Craiova). Continuarea sondajelor pe locul grădinei de zarzavat a gospodăriei colective. Stratul roman tîrziu (sec. III—IV) are două nivele. S-au descoperit de asemenea urme ale culturii prefeudale de tip Dridu, precum şi o ceramică mai evoluată din sec. X—XI.

46. *Porumbenii Mici* (r. Cristurul Secuesc, Reg. Aut. Magh.). Sondaj pe « Galathtető », unde s-a putut constata existenţa resturilor din perioade diferite: ceramică pictată neolitică, probabil vest-transilvăneană; cultura Wietenberg; epoca romană; sec. VI e.n. Platoul este înconjurat de val şi şanţ. Aşezarea pare a fi de tipul celei de la Moreşti. (Institutul de istorie Cluj, Muzeul regional Sf. Gheorghe şi Muzeul raional Cristurul Secuesc).

47. *Sărata Monteoru* (r. Buzău, reg. Ploeşti). S-au continuat lucrările în cimitirul de incineraţie din « Poiana Scoruşului », datat în sec. VII e.n. S-au dezvelit 250 morminte de incineraţie, făcîndu-se mai multe observaţii noi legate de ritualul de înmormîntare. Astfel sînt gropile de morminte căpăcuite cu lut, de forma unui lighean, de la fundul cărora erau săpate două gropiţe în formă de pungi mari, pline cu oase şi cărbuni; groapă cu două urne; mormînt în care s-au pus numai bucăţi sau chiar o falcă întreagă de animal; groapă înconjurată cu bucăţi de chirpici.

Ca obiecte mai importante semnalăm două fibule de bronz, un fragment dintr-un cercel de argint cu granulaţii, o plăcuţă aplică de aur, o limbă mică de curea, din bronz (Riemenzunge), numeroase mărgele de sticlă şi vase de lut.

48. *Spinoasa* (r. Tg. Frumos, reg. Iaşi). S-au continuat săpăturile în aşezarea prefeudală dintre dealurile « Catargul » şi « Sîrca ». S-au descoperit urmele nivelului inferior, datînd în sec. VIII—IX e.n., şi puţine resturi ceramice din sec.X.

În nivelul sec. VIII—IX s-a constatat că locuinţele erau atît de tip colibă (la suprafaţa solului), cît şi bordeie adîncite. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

49. *Someşeni - Cluj* (r. şi reg. Cluj). S-au mai săpat încă cinci tumuli cu morminte de incineraţie care pot fi datate în sec. VIII—IX e.n. (Institutul de istorie Cluj).

50. *Ciumbrud* (r. Aiud, reg. Cluj). Săpăturile executate pe dealul « Podei » au scos la iveală peste 30 morminte de tip Stare Mesto, datînd din sec. IX—X e.n. Mormintele au un bogat inventar constînd din vase de lut, cercei, mărgele de sticlă etc. S-au descoperit de asemenea două morminte de tip Sîntana de Mureş (sec.IV) şi un mormînt din aşa-zisa perioadă scitică, conţinînd o strachină şi un vîrf de lance. (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul raional Aiud).

51. *Satu Nou* (r. Adamclisi, reg. Constanţa). S-au continuat săpăturile în cimitirul nr. 2, descoperindu-se 30 morminte de incineraţie, între care unele duble sau triple,

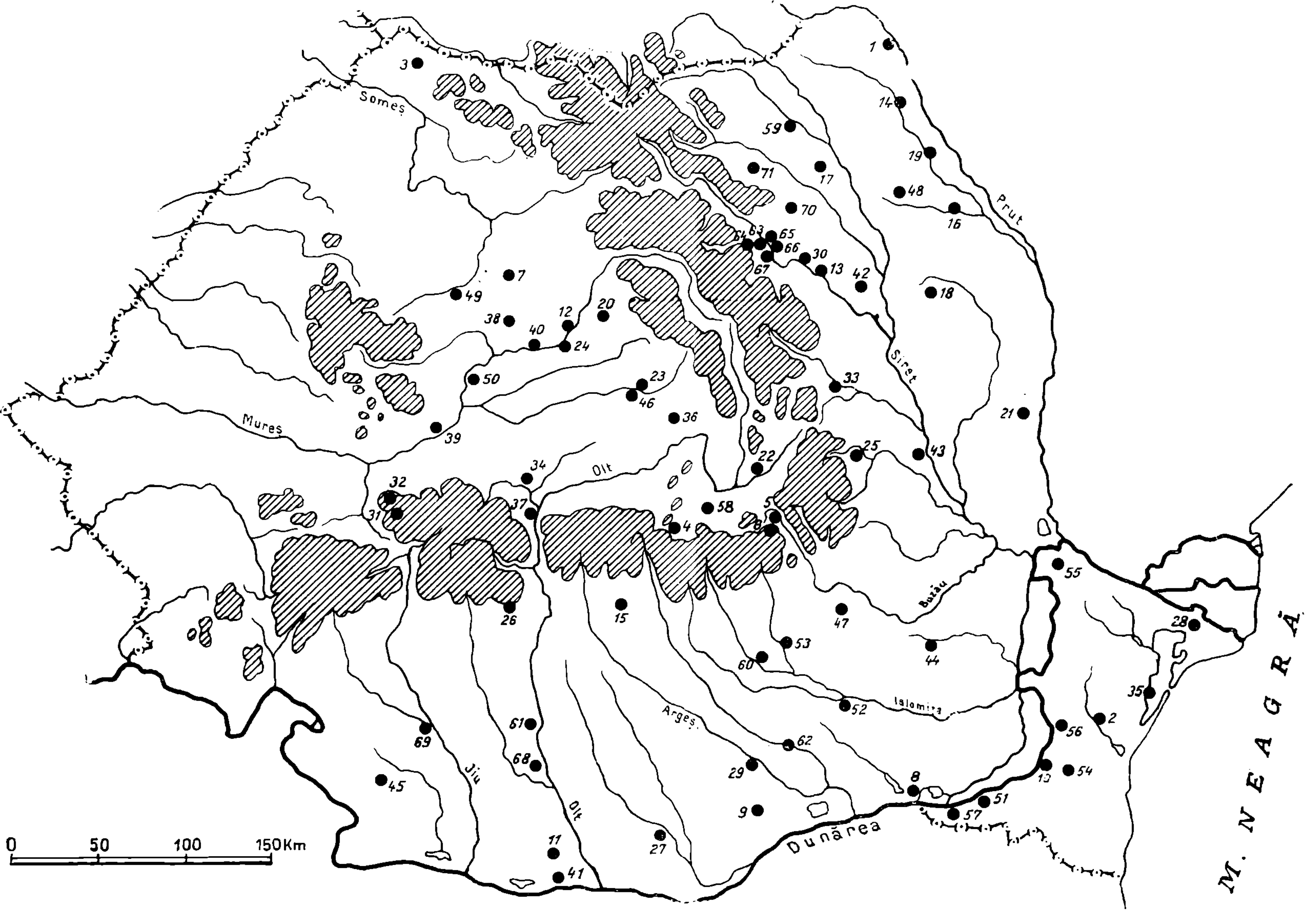

Fig.1. — Harta Republicii Populare Romîne cu localitățile menționate în această dare de seamă.

de formă paralelipipedică, sprijinite pe o fundaţie din pari, adînc înfipţi în pămînt. Cetatea a fost construită în sec. X. Săpăturile întreprinse în interiorul incintei au scos la iveală resturi bogate din sec. X—XII, XIII—XIV şi XV.

Alături de vestigii de cultură materială locale, au fost surprinse elemente de import caracteristice regiunilor de la nordul Dunării, din sudul U.R.S.S., din Bizanţ şi din Bulgaria.

58. *Or. Stalin* (Dealul Şprenghi, reg. Stalin). În continuarea săpăturilor începute în toamna 1956 s-a degajat total zidul de incintă păstrat în partea de est, precum şi temelia construcţiei rectangulare din aceeaşi parte a cetăţii. Materialul ceramic şi feros recoltat datează de la sfîrşitul sec. XIII şi începutul sec. XIV, dată valabilă şi pentru cetatea feudală construită din piatră.

Săpăturile au mai dat la iveală un bogat material mai ales ceramic din cultura Schneckenberg şi provincial romană (probabil secolul III e.n.).

59. *Suceava* (r. şi reg. Suceava). S-a lucrat pe platoul din faţa Cetăţii de scaun, iar în cuprinsul vechiului tîrg în trei puncte: Şipot, piaţa actuală şi lîngă drumul spre Iţcani. Pe platou s-a cercetat complet o casă de piatră de la sfîrşitul sec. al XV-lea construită în întregime pe o pivniţă supraînălţată cu un soclu de cărămidă şi piatră legată cu mortar. Această casă, cu lungimea de 13,50 m şi lăţimea de 6 m, este orientată cu două pridvoare, care acoperă intrările în pivniţă spre cetate. În interiorul ei s-au găsit două sobe de teracotă. În sectorul Şipot s-au cercetat în continuare ruinele unei biserici din sec. XV—XVII. S-a precizat planul bisericii care este treflat cu despărţiturile obişnuite: naosul cu altarul, pronaosul şi pridvorul. Săpăturile din piaţă au scos la iveală două cuptoare de ars oale cu grătar orizontal, ambele din sec. al XV-lea. Lîngă drumul spre Iţcani s-au descoperit trei nivele de bordeie şi un nivel de semibordeie suprapuse succesiv în epoca timpurie a feudalismului moldovenesc. Totodată, aici s-a determinat planul bisericii catolice din sec. XV—XVI.

60. *Tîrgşor* (r. Ploeşti, reg. Ploeşti). În cercetările de pe teritoriul fostului oraş medieval Tîrgşor s-au găsit importante resturi de locuinţe şi material ceramic, datînd din perioada secolelor X—XII. S-au găsit de asemenea resturi de locuinţe de suprafaţă şi semibordeie datînd din secolele XV, XVI şi XVII, apoi resturi aparţinînd culturii neolitice Gumelniţa, precum şi altele din epoca a doua a fierului, epoca romană şi din sec. III—IV e.n. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploeşti).

61. *Runcu* (r. Drăgăşani, reg. Piteşti). Cu prilejul săpăturilor executate la biserica din secolul al XVI-lea în vederea lucrărilor de restaurare, s-au descoperit şi resturi materiale datînd din orînduirea comunei primitive; din epoca romană şi din sec. III—IV e.n. De asemenea, în special în punctul « Fîntîna Mare » au fost găsite fragmente ceramice din perioada feudalismului timpuriu (sec. VIII—X).

62. *Bucureşti*. În sectorul Curtea Veche s-a lucrat în grădina bisericii Sf. Gheorghe Nou continuîndu-se dezvelirea temeliei construcţiei din sec. XVII, descoperită în 1956.

În sectorul Mihai-vodă s-a cercetat pe un teren din str. Bateriilor nr. 20, zidul vechiului palat domnesc; în str. Apolodor nr. 13, s-au identificat ruinele casei Dudeştilor care a existat din sec. XVII—XIX.

La Ciurel a fost recoltat un bogat material din epoca bronzului (cultura Glina III), resturi sporadice din prima epocă a fierului, dezvelindu-se şi un bordei în groapa căruia se afla material feudal timpuriu.

În sectorul Fundenii Doamnei (comuna Dobroeşti) s-au făcut săpături la circa 200 m nord-est de lacul Fundeni, descoperindu-se urme de locuire din prima epocă a fierului, din sec. IV e.n., precum şi din sec. XVII—XVIII.

V. CERCETAREA COMPLEXĂ A ZONEI BICAZ

În colaborare cu Departamentul energiei electrice, Academia R.P.R. a continuat cercetările complexe în zona viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz. Indicăm mai jos numai punctele în care s-au făcut lucrări arheologice.

63. *Ceahlău* (r. Ceahlău, reg. Bacău).Şantierul paleolitic a executat săpături întinse pe terasele Bofu, Cetăţica, Cremeniş, Bistricioara şi într-o aşezare de înălţime la circa 1 300 m, la punctul numit « La Scaune », descoperind bogate urme de locuire de la începutul paleoliticului inferior pînă la neoliticul timpuriu, aparţinînd szeletianului, aurignacianului, gravettianului, swiderianului şi neoliticului. (Colectiv Institutul de arheologie, Muzeul de antichităţi din Iaşi şi alte muzee regionale).

64. *Ceahlău-Schit* (r. Ceahlău, reg. Bacău). La Palatul Cnejilor, s-au continuat săpăturile în incinta şi interiorul palatului stabilindu-se etapele construcţiilor şi reparaţiilor începînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea (1639) pînă în vremurile noastre. S-au descoperit şi două cuptoare de ars oale datînd din secolul al XVII-lea, foarte bogate în material ceramic.

La biserica veche Schitişor, s-au continuat săpăturile în jurul bisericii, descoperindu-se dovezi de locuire din sec. XVII, deshumîndu-se şi schelete necesare studiilor antropologice. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

65. *Hangu* (r. Ceahlău). — La punctul « Chiriţeni » s-au continuat săpăturile în aşezarea neolitică de tip Cucuteni, de pe terasa Chiriţeni, dezvelindu-se încă două locuinţe şi stabilindu-se întinderea aşezării. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

66. *Grozăveşti* (r. Ceahlău). S-au executat săpături în vechea silişte a fostului sat Grozăveşti, descoperindu-se dovezi de locuire aparţinînd sec. XVI—XVII.

67. *Secu* (r. Ceahlău). La punctul Casiana, sondajele au dat la iveală ceramică prefeudală aparţinînd sec. IV—XII şi resturi din sec. al XIX-lea.

VI. SĂPĂTURI PRELIMINARE ÎN VEDEREA RESTAURĂRII UNOR MĂNĂSTIRI

În colaborare cu Departamentul Cultelor s-au executat sondaje la următoarele mănăstiri:

68. Brîncoveni (r. Slatina, reg. Piteşti).
69. Gura Motrului (r. Filiaşi, reg. Craiova).
70. Mănăstirea Neamţului (com. Vînători, r. Tîrgu-Neamţ, reg. Bacău).
71. Slatina (com. Drăceni, r. Fălticeni, reg. Suceava).

D. Popescu

DESCOPERIRI RECENTE DE MONEDE ANTICE PE TERITORIUL REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Descoperirile de monede antice şi feudale timpurii, fie sub formă de tezaure, fie izolate, ce s-au făcut şi continuă să se facă pe teritoriul ţării noastre, au fost folosite din plin în ultimii ani pentru lămurirea unor probleme de istorie referitoare la regiunea noastră. În vederea atingerii acestui obiectiv, discuţiile de ordin teoretic purtate în revistele romîneşti în anii din urmă au arătat că este necesar ca fiecare descoperire monetară să fie cercetată în mod amănunţit, la faţa locului, începînd cu mediul arheologic în care s-a făcut descoperirea. A mai reieşit apoi că trebuie să examinăm

V. CERCETAREA COMPLEXĂ A ZONEI BICAZ

În colaborare cu Departamentul energiei electrice, Academia R.P.R. a continuat cercetările complexe în zona viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz. Indicăm mai jos numai punctele în care s-au făcut lucrări arheologice.

63. *Ceahlău* (r. Ceahlău, reg. Bacău). Şantierul paleolitic a executat săpături întinse pe terasele Bofu, Cetăţica, Cremeniş, Bistricioara şi într-o aşezare de înălţime la circa 1 300 m, la punctul numit « La Scaune », descoperind bogate urme de locuire de la începutul paleoliticului inferior pînă la neoliticul timpuriu, aparţinînd szeletianului, aurignacianului, gravettianului, swiderianului şi neoliticului. (Colectiv Institutul de arheologie, Muzeul de antichităţi din Iaşi şi alte muzee regionale).

64. *Ceahlău-Schit* (r. Ceahlău, reg. Bacău). La Palatul Cnejilor, s-au continuat săpăturile în incinta şi interiorul palatului stabilindu-se etapele construcţiilor şi reparaţiilor începînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea (1639) pînă în vremurile noastre. S-au descoperit şi două cuptoare de ars oale datînd din secolul al XVII-lea, foarte bogate în material ceramic.

La biserica veche Schitişor, s-au continuat săpăturile în jurul bisericii, descoperindu-se dovezi de locuire din sec. XVII, deshumîndu-se şi schelete necesare studiilor antropologice. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

65. *Hangu* (r. Ceahlău). — La punctul « Chiriţeni » s-au continuat săpăturile în aşezarea neolitică de tip Cucuteni, de pe terasa Chiriţeni, dezvelindu-se încă două locuinţe şi stabilindu-se întinderea aşezării. (Muzeul de antichităţi Iaşi).

66. *Grozăveşti* (r. Ceahlău). S-au executat săpături în vechea silişte a fostului sat Grozăveşti, descoperindu-se dovezi de locuire aparţinînd sec. XVI—XVII.

67. *Secu* (r. Ceahlău). La punctul Casiana, sondajele au dat la iveală ceramică prefeudală aparţinînd sec. IV—XII şi resturi din sec. al XIX-lea.

VI. SĂPĂTURI PRELIMINARE ÎN VEDEREA RESTAURĂRII UNOR MĂNĂSTIRI

În colaborare cu Departamentul Cultelor s-au executat sondaje la următoarele mănăstiri:

68. Brîncoveni (r. Slatina, reg. Piteşti).
69. Gura Motrului (r. Filiaşi, reg. Craiova).
70. Mănăstirea Neamţului (com. Vînători, r. Tîrgu-Neamţ, reg. Bacău).
71. Slatina (com. Drăceni, r. Fălticeni, reg. Suceava).

D. Popescu

DESCOPERIRI RECENTE DE MONEDE ANTICE PE TERITORIUL REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Descoperirile de monede antice şi feudale timpurii, fie sub formă de tezaure, fie izolate, ce s-au făcut şi continuă să se facă pe teritoriul ţării noastre, au fost folosite din plin în ultimii ani pentru lămurirea unor probleme de istorie referitoare la regiunea noastră. În vederea atingerii acestui obiectiv, discuţiile de ordin teoretic purtate în revistele romîneşti în anii din urmă au arătat că este necesar ca fiecare descoperire monetară să fie cercetată în mod amănunţit, la faţa locului, începînd cu mediul arheologic în care s-a făcut descoperirea. A mai reieşit apoi că trebuie să examinăm

descoperirea în complexitatea ei, cu eventuale alte obiecte de podoabă sau de altă natură, inclusiv vasul în care s-au aflat, iar împrăştierile de obiecte şi monede trebuie şi ele urmărite şi semnalate. Cunoscînd şi consemnînd toate aceste date, se poate trece apoi la studierea descoperirii monetare propriu-zise. În felul acesta, tezaurul monetar nu numai că nu este rupt de mediul arheologic din care face parte şi care reprezintă un nivel de viaţă, ci este *integrat* în acest mediu. Studiul unui tezaur conceput în felul acesta ne dă posibilitatea unei interpretări multilaterale şi cu folos pentru concluziile de natură istorică pe care acest material le îngăduie.

Punerea în practică a concepţiei dezvoltate mai sus este condiţionată, după cum am văzut, de cercetări pe teren, la locul descoperirii, la o dată cît mai apropiată de aceea a descoperirii sau, în orice caz, îndată ce ştirea ce ne informează despre o astfel de aflare a ajuns pînă la noi. Cercetările pe teren sînt condiţionate la rîndul lor de existenţa posibilităţilor materiale care să îngăduie o deplasare rapidă pe teren ori de cîte ori se fac astfel de descoperiri. Dacă în trecut astfel de cercetări se făceau rareori şi cu greu, din lipsă de fonduri, azi asemenea probleme nu mai există, cercetătorilor punîndu-li-se la dispoziţie de către Institutul de arheologie mijloacele materiale care îngăduie să se întreprindă ample şi urgente cercetări şi anchete la faţa locului, ori de cîte ori se fac astfel de descoperiri pe teritoriul patriei noastre.

Aceasta este concepţia ce stă la baza cercetării şi publicării tezaurelor monetare descoperite pe teritoriul ţării noastre. Este evident însă că un asemenea plan de cercetare şi editare a descoperirilor monetare pretinde un efort mai susţinut şi care se eşalonează, mai ales în ceea ce priveşte publicarea lui, într-un timp mai îndelungat.

Plecînd pe de o parte de la aceste constatări, care reprezintă o stare de fapt în disciplina numismatică de la noi, iar pe de altă parte ţinînd seama de importanţa ce se acordă descoperirilor monetare de către arheologi şi istorici în urmărirea unor probleme, spre a le veni în ajutor, ne-am hotărît să publicăm datele esenţiale în legătură cu unele descoperiri monetare recente. În general, noi ne-am limitat în expunerea de faţă la înregistrarea descoperirilor efectuate în anii 1956 şi 1957, în măsura în care ele ne-au fost cunoscute sau ne-au fost comunicate de diferite instituţii şi persoane. Au rămas neînregistrate unele tezaure despre care ştim că s-au descoperit în acest interval, dar referitor la care n-am reuşit să primim încă informaţiile respective. Aceste descoperiri, ca de exemplu tezaurul de monede romane de la Gherla sau descoperirea monetară de la Bicaz, vor fi integrate într-o prezentare viitoare.

Deşi ne-am propus ca cronica noastră să cuprindă un răstimp destul de restrîns, totuşi în expunerea noastră au fost înregistrate şi unele descoperiri mai vechi, dar care au fost semnalate abia în cursul acestor ultimi ani. Acesta este motivul pentru care, alături de aflările de monede din anii 1956 şi 1957, figurează şi unele descoperiri ieşite la iveală cu ani în urmă.

Din materialul descoperit şi cunoscut de noi am ales în primul rînd tezaurele monetare şi numai rareori am menţionat şi descoperirile izolate de monede. În general această categorie de material n-a fost menţionată decît în rare cazuri, ea urmînd să-şi găsească locul într-o altă publicaţie.

În ducerea la îndeplinire a acestei sarcini ce ne-am luat-o, de a nota un material ce încă nici n-a putut fi studiat complet, iar publicarea lui rămîne să se facă în viitor, am întîlnit bunăvoinţa şi înţelegerea unor instituţii [1] şi sprijinul binevoitor al unor

---

[1] Ţinem să exprimăm în mod special viile noastre mulţumiri academicianului Constantin Moisil, care ne-a îngăduit să folosim toate datele aflătoare la Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. în legătură cu descoperirile monetare.

colegi. Ori de cîte ori am primit acest ajutor am menţionat în note instituţia sau persoana care ne-a pus la dispoziţie informaţia.

Pentru o mai uşoară şi rapidă informare a cititorului, descoperirile monetare au fost grupate pe următoarele categorii: macedonene, dace, greceşti diferite, romane din timpul republicii, romane din timpul imperiului şi bizantine.

I. MONEDE MACEDONENE

1. *Dăeni (r. Hîrşova, reg. Constanţa).* În cursul anului 1957 a intrat în colecţiile Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. o bună parte dintr-un important tezaur de stateri de aur recent descoperit în comuna Dăeni, situată puţin mai la nord de marele vad de trecere al Dunării de la Hîrşova, vechiul Carsium. Din monedele recuperate, 38 stateri şi o jumătate poartă pe rv. numele lui Alexandru cel Mare, iar alţi 36 pe cel al lui Lysimach, regele Thraciei. Mare parte din aceste monede de aur au fost bătute în monetăriile oraşelor de pe ţărmul de vest al Pontului Euxin. Studiul detaliat al acestei importante descoperiri este în pregătire.

2. *Costeşti (r. Buzău, reg. Ploeşti).* În Muzeul raional din oraşul Buzău a ajuns o tetradrahmă de la Alexandru cel Mare, bătută în oraşul Heracleia Sintica [1].

II. MONEDE DACE

3. *Crevedia (r. Răcari, reg. Bucureşti).* Pe teritoriul acestei comune, la marginea lacului Buftea, pe moşia gospodăriei agricole de stat din localitate, s-a descoperit pe la începutul anului 1956 un tezaur de monede dace. Monedele descoperite în număr de peste 200 sînt de tipul V Moisil (BSNR, XV, 1920, p. 70—71) sau K. Pink (*Die Münzprägung der Ostkelten* . . ., Budapest-Leipzig, 1939, p. 77—78 şi pl. XVI/305). Greutatea unei piese este de circa 7 g, cu mici variaţii în plus sau în minus. Cea mai mare parte a monedelor din această descoperire (200 piese) a ajuns la Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. (Inv. nr. 1176) şi o mică parte la Institutul de arheologie [2].

4. *Călimăneşti (r. Rîmnicu-Vîlcea, reg. Piteşti).* Pe teritoriul staţiunii climaterice Călimăneşti s-a descoperit în cursul anului 1955 un tezaur de monede dace. Din această descoperire, 11 piese au ajuns la Muzeul raional din Rîmnicu-Vîlcea, iar restul de 190 bucăţi la Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. Parte din ele sînt de tipul K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten*, pl. XVI, 296. Greutatea unei piese este de circa 13 g [3]

5. *Cîmpulung (r. Muscel, reg. Piteşti).* În colecţiile Cabinetului numismatic al Academiei R.P.R. au intrat prin cumpărare un număr de monede dace de tip muntean, avînd ca indicaţie a locului de descoperire împrejurimile oraşului Cîmpulung (tip V Moisil, cfr. BSNR, XV, 1920, 70—71). Inv. nr. 1263. Nu s-au făcut cercetări la faţa locului.

6. *Lipia (r. Buzău, reg. Ploeşti).* Pe teritoriul comunei s-a desoperit o monedă dacică mult stilizată, ce imită originalul macedonean. Este de tipul V Moisil (BSNR, XV, 1920, p. 70—71) şi Pink *(Die Münzprägung der Ostkelten*, pl. XVI/306) [4].

---

[1] C. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău*, SCN, II, 1958, p. 484.
[2] Idem, *Alte descoperiri monetare*, SCN, II, 1958, p. 486.
[3] *Ibidem*, p. 485—486.
[4] Idem, *Descoperiri monetare în raionul Buzău*, *loc. cit.*, p. 484.

7. *Simileasca* (*r. Buzău*). O imitaţie locală după tetradrahmele lui Filip al II-lea, dar foarte apropiată de original, a fost descoperită acum vreo 20 de ani pe terenul din apropierea şcolii din localitate. Greutatea 13,19 g. Păstrată în muzeul din oraşul Buzău [1].

III. TEZAURE DE MONEDE GRECEŞTI DIFERITE

a) Dyrrachium şi Apollonia

8. *Viişoara (r. Trotuş, reg. Bacău).* Pe teritoriul acestui sat s-a descoperit în primăvara anului 1957 un tezaur format din peste 800 monede antice. S-a putut preciza că este vorba de 800 drahme emise de oraşul Dyrrachium şi una de Apollonia, ambele de pe coasta illyrică a Mării Adriatice, precum şi de cinci tetradrahme thasiene, parte originale, parte imitaţii. Din această descoperire, 100 drahme emise de oraşul Dyrrachium au ajuns în colecţiile Institutului de arheologie, iar restul de peste 700 în colecţiile Muzeului de arheologie din Piatra Neamţ [2].

9. *Grozeşti (r. Tg. Ocna, reg. Bacău).* Pe teritoriul comunei Grozeşti din apropierea pasului Oituz, s-a descoperit după cel de-al doilea război mondial un tezaur de monede antice. Din această descoperire au putut fi examinate 180 drahme, toate emise de oraşul Dyrrachium. Parte din monede au ajuns în colecţiile Institutului de arheologie din Bucureşti, parte în colecţiile Muzeului raional din Tg. Ocna, pe cale de înfiinţare. Inedit.

10. *Bivoliţa (r. Olteni, reg. Bucureşti).* Tezaur de monede din Dyrrachium, descoperit în anul 1926. Una ajunge la Institutul de arheologie. Datorită informaţiilor primite de la I. Spiru din Alexandria şi în urma deplasării pe teren a lui C. Preda, s-a putut stabili că în acest punct s-a descoperit un tezaur de monede antice, format în parte din drahme ale oraşului Dyrrachium ; se pare că alături de ele au fost şi denari romani din timpul republicii [3].

b) Thasos şi Macedonia Prima

11. *Berceni (com. Bolintin-Deal, r. Domneşti, reg. Bucureşti).* Pe izlazul satului Berceni s-a descoperit în cursul anului 1956 un tezaur de monede antice. Din această descoperire au putut fi recuperate deocamdată două tetradrahme thasiene barbarizate, în urma cercetărilor întreprinse la faţa locului de către Teodorescu Floricel, absolvent al Facultăţii de istorie din Bucureşti. Tezaurul monetar pare să fi fost descoperit într-o aşezare dacică. Cele două monede au fost donate Institutului de arheologie din Bucureşti. Informaţie Teodorescu Floricel, noiembrie 1957.

12. *Căprioru (com. Tătărani, r. Tîrgovişte, reg. Ploeşti).* Pe teritoriul satului Căprioru şi anume pe dealul Moşneagului, la punctul « Siminoc », s-a descoperit un tezaur de monede antice. Cea mai mare parte din ele (98 bucăţi) au fost emise de Macedonia Prima, iar trei bucăţi de oraşul Thasos. Din monedele descoperite, patru piese au ajuns la Institutul de arheologie din Bucureşti, iar 97 la Muzeul raional din Tîrgovişte [4].

13. *Ciuperceni (com. Cosmeşti, r. Videle, reg. Bucureşti).* Pe teritoriul acestei localităţii s-a descoperit în ultimii ani o tetradrahmă thasiană [5].

---

[1] C. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău, loc. cit.*, p. 483—484.
[2] B. Mitrea, *Monedele oraşelor Dyrrachium şi Apollonia, în Moldova. Tezaurul de la Viişoara, r. Tg. Ocna*, SCN, II, 1958, p. 27—94.
[3] Informaţii C. Preda.
[4] C. Preda, *Pe marginea unor decoperiri monetare recente*, SCN, II, 1958, p. 409—413.
[5] Idem, *Noi descoperiri monetare, loc. cit.*, p. 486.

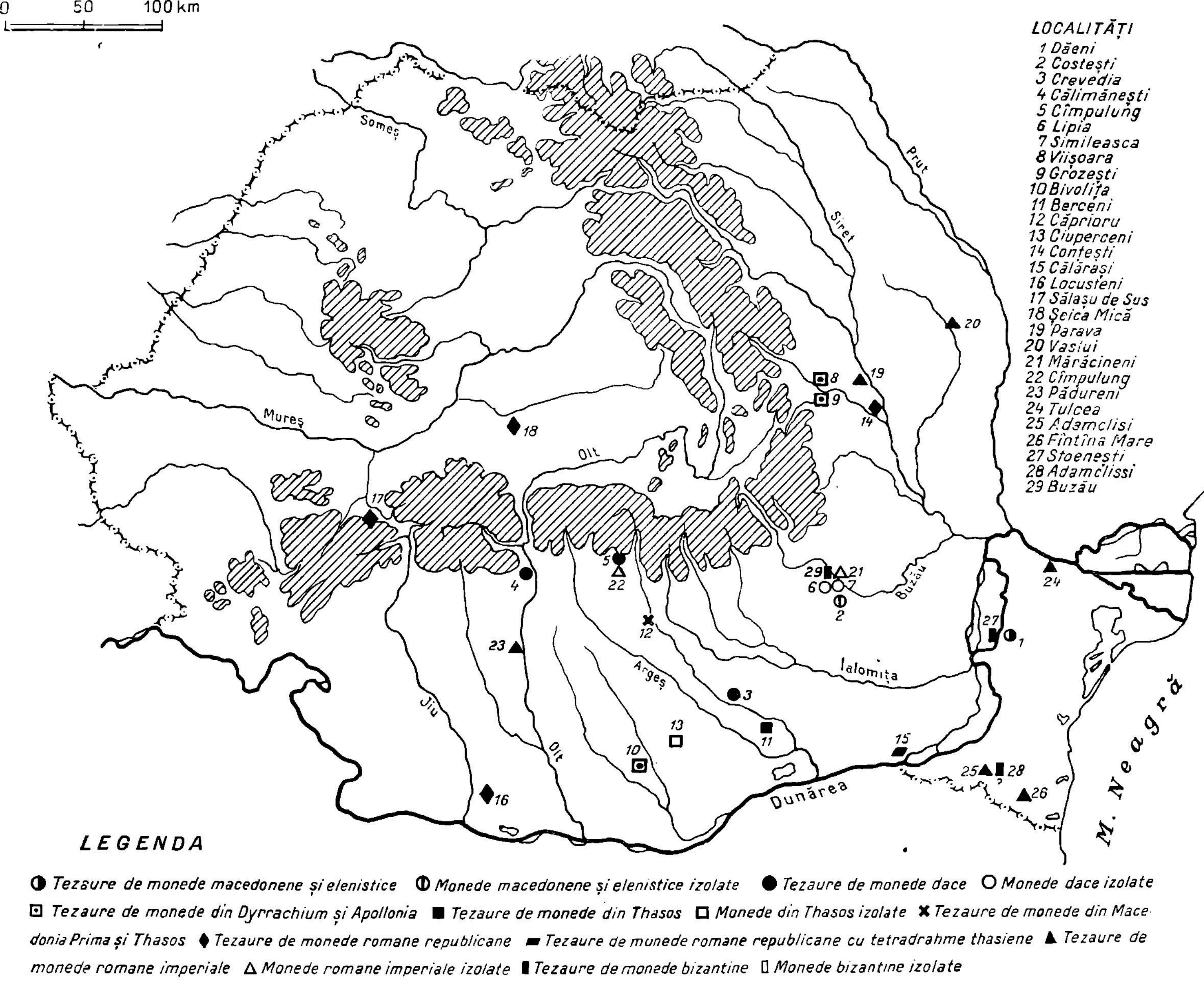

Fig. 1. — Harta Republicii Populare Romîne cu localitățile unde s-au făcut descoperirile monetare menționate în această dare de seamă.

20. *Vaslui*. Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. a cumpărat în anul 1956 42 monede dintr-un tezaur de denari romani din timpul imperiului, descoperit undeva pe teritoriul fostului judeţ Vaslui. Monedele achiziţionate se înşiruie de la Otho şi pînă la Caracalla. Inv. 1198. Alte amănunte lipsesc.

21. *Mărăcineni (r. Buzău, reg. Ploeşti)*. La Muzeul raional din Buzău au ajuns 10 monede de bronz din epoca imperială romană, despre care se susţine că ar fi fost strînse de copiii de şcoală din satul Mărăcineni. Printre aceste monede se semnalează cîteva exemplare din epoca constantiniană [1].

22. *Cîmpulung (r. Muscel, reg. Piteşti)*. Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. a cumpărat de la Lucia Şapcaliu din Cîmpulung-Muscel un număr de 20 monede romane imperiale de bronz ce ar fi fost găsite în împrejurimile oraşului. Monedele se datează în secolele III şi IV şi au fost emise parte de oraşul Pautalia, sub Caracalla, parte de Niceea, sub Sever Alexandru. Inv. 1263. Lipsesc amănunte şi confirmarea este de aşteptat de la descoperiri sigure.

23. *Păduretu (r. Băbeni-Bistriţa, reg. Piteşti)*. Un mare tezaur de monede romane, în număr de circa 3 000, a fost găsit în anul 1955 în apropierea satului Păduretu, com. Frînceşti. O mare parte din aceste monede au fost achiziţionate de muzeele din Sibiu, Rîmnicu-Vîlcea şi Piteşti. Din punct de vedere cronologic, monedele se eşalonează din timpul domniei lui Galba pînă la Elagabal [2].

24. *Tulcea (reg. Constanţa)*. Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. a achiziţionat în anul 1957 un tezaur format din 72 denari romani, parte din timpul republicii parte de la primii împăraţi pînă la Domiţian inclusiv. Ca loc de descoperire se indică Tulcea. Inv. 1404. Lipsesc alte precizări şi cercetări pe teren.

25. *Adamclissi (reg. Constanţa)*. În colecţiile Cabinetului numismatic al Academiei R.P.R. a intrat prin cumpărare un tezaur format din 118 monede romane de bronz din secolul al IV-lea e.n., despre care se pretinde că ar fi fost găsit în împrejurimile comunei Adamclissi. Inv. nr. 1315. Lipsesc alte amănunte şi cercetări pe teren.

26. *Fîntîna Mare (r. Negru-Vodă, reg. Constanţa)*. Cabinetul numismatic al aceleiaşi instituţii a achiziţionat un tezaur de monede romane de bronz din secolul al IV-lea, în număr de 158. Ca loc de descoperire se indică Fîntîna Mare (Başpunar). Informaţia n-a fost verificată pe teren. Inv. 1314.

VI. TEZAURE DE MONEDE BIZANTINE

27. *Stoeneşti (comuna Dăeni, r. Hîrşova, reg. Constanţa)*. Pe teritoriul acestui sat, aflător în Balta Brăilei, în zona inundabilă a Dunării, s-a descoperit în primăvara anului 1957 un număr de 22 monede bizantine de aur. Toate piesele amintite mai sus au fost emise în timpul domniei împăratului bizantin Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143). Importantul tezaur monetar a ajuns la Institutul de arheologie graţie sprijinului acordat de organele Ministerului afacerilor interne. Pregătim un studiu asupra acestei descoperiri.

28. *Adamclissi (reg. Constanţa)*. În colecţiile Cabinetului numismatic al Academiei R.P.R. au intrat prin cumpărare un număr de 53 monede bizantine de bronz, despre care vînzătorul pretinde că au fost găsite în împrejurimile localităţii Adamclissi. Inv. 1316. Alte amănunte şi cercetări pe teren lipsesc.

---

[1] C. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău*, *loc. cit.*, p. 485.
[2] Idem, *Alte descoperiri monetare*, *loc. cit.*, p. 487.

29. *Buzău*. În colecţiile Muzeului raional din Buzău se află un lot de nouă monede bizantine de bronz: şase de la Isac II Angelul (1185—1195) şi trei de la Alexius III (1195—1203). Despre aceste monede se afirmă că au făcut parte dintr-un depozit mai mare ce s-ar fi descoperit pe teritoriul oraşului Buzău la o dată şi în împrejurări ce ne rămîn necunoscute. Dăm informaţia cu toată rezerva [1].

B. Mitrea

COMUNICĂRILE INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE ÎN ULTIMUL TRIMESTRU AL ANULUI 1956 ŞI ÎN CURSUL ANULUI 1957

Comunicări în şedinţe plenare

1 martie 1957. Ion Vlăduţiu, *Dare de seamă asupra consfătuirii unionale a etnografilor de la Leningrad* (14—22 mai 1956).

29 martie 1957. Ion Nestor, *Suceava, în lumina cercetărilor arheologice.*

Comunicările Secţiei orînduirii comunei primitive

30 ianuarie 1957. Seb. Morintz, *Un nou grup hallstattian în Moldova (cimitirul de la Bîrseşti-Vrancea).*

4 martie 1957. Eugen Comşa, *Cîteva date despre etapele timpurii ale culturii Tripolie-Cucuteni-Ariuşd, din sud-vestul U.R.S.S.*

8 martie 1957. Irina Casan-Franga, *Stadiul cunoştinţelor noastre despre cupele „deliene" în general, cu specială privire asupra cupelor deliene „getice".*

25 mai 1957. Gh. Bichir, *Date noi asupra mormintelor cu ocru din Oltenia.*

D. Berciu, *Scurtă comunicare asupra neoliticului preceramic din Tesalia.*

27 noiembrie 1957. Eugen Comşa, *Cîteva date despre ritul funerar al purtătorilor culturii Boian.*

Comunicările Secţiei orînduirii sclavagiste

9 noiembrie 1956. Th. Sauciuc Săveanu, *Inscripţia lui Ariston, fiul lui Ariston, din Callatis.*

14 decembrie 1956. Iorgu Stoian, *Note de epigrafie tomitană: despre eponimatul cetăţii Tomis.*

8 februarie 1957. Exspectatus Bujor, *Cîteva observaţii cu privire la ceramica elenistică din cimitirul geto-dac de la Murighiol.*

8 martie 1957. Victoria Eftimie, *Cîteva tipuri de amfore elenistice rhodiene.*

27 martie 1957. Gr. Florescu, *Principiile arheologiei greco-romane.*

26 aprilie 1957. Suzana Dimitriu şi Maria Coja, *Ceramica arhaică de la Histria, în legătură cu problema începuturilor oraşului.*

10 mai 1957. St. Constantinescu, *Paza romană la Dunărea de Jos, în sec. I e.n.*

---

[1] C. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău, loc. cit.*, p. 485.

29. *Buzău*. În colecţiile Muzeului raional din Buzău se află un lot de nouă monede bizantine de bronz: şase de la Isac II Angelul (1185—1195) şi trei de la Alexius III (1195—1203). Despre aceste monede se afirmă că au făcut parte dintr-un depozit mai mare ce s-ar fi descoperit pe teritoriul oraşului Buzău la o dată şi în împrejurări ce ne rămîn necunoscute. Dăm informaţia cu toată rezerva [1].

B. Mitrea

COMUNICĂRILE INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE ÎN ULTIMUL TRIMESTRU AL ANULUI 1956 ŞI ÎN CURSUL ANULUI 1957

Comunicări în şedinţe plenare

1 martie 1957. Ion Vlăduţiu, *Dare de seamă asupra consfătuirii unionale a etnografilor de la Leningrad* (14—22 mai 1956).

29 martie 1957. Ion Nestor, *Suceava, în lumina cercetărilor arheologice.*

Comunicările Secţiei orînduirii comunei primitive

30 ianuarie 1957. Seb. Morintz, *Un nou grup hallstattian în Moldova (cimitirul de la Bîrseşti-Vrancea).*

4 martie 1957. Eugen Comşa, *Cîteva date despre etapele timpurii ale culturii Tripolie-Cucuteni-Ariuşd, din sud-vestul U.R.S.S.*

8 martie 1957. Irina Casan-Franga, *Stadiul cunoştinţelor noastre despre cupele „deliene" în general, cu specială privire asupra cupelor deliene „getice".*

25 mai 1957. Gh. Bichir, *Date noi asupra mormintelor cu ocru din Oltenia.*

D. Berciu, *Scurtă comunicare asupra neoliticului preceramic din Tesalia.*

27 noiembrie 1957. Eugen Comşa, *Cîteva date despre ritul funerar al purtătorilor culturii Boian.*

Comunicările Secţiei orînduirii sclavagiste

9 noiembrie 1956. Th. Sauciuc Săveanu, *Inscripţia lui Ariston, fiul lui Ariston, din Callatis.*

14 decembrie 1956. Iorgu Stoian, *Note de epigrafie tomitană: despre eponimatul cetăţii Tomis.*

8 februarie 1957. Exspectatus Bujor, *Cîteva observaţii cu privire la ceramica elenistică din cimitirul geto-dac de la Murighiol.*

8 martie 1957. Victoria Eftimie, *Cîteva tipuri de amfore elenistice rhodiene.*

27 martie 1957. Gr. Florescu, *Principiile arheologiei greco-romane.*

26 aprilie 1957. Suzana Dimitriu şi Maria Coja, *Ceramica arhaică de la Histria, în legătură cu problema începuturilor oraşului.*

10 mai 1957. St. Constantinescu, *Paza romană la Dunărea de Jos, în sec. I e.n.*

---

[1] C. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău, loc. cit.*, p. 485.

10 iunie 1957. Filip Horovitz, *Cariera lui Q. Marcius Turbo și data bifurcării Daciei.*
Radu Florescu, *Cîteva observații asupra ceramicii ornate din vremea romană tîrzie din Dobrogea.*

17 iunie 1957. Th. Sauciuc-Săveanu, *Prezentarea lui Traian în opera lui Procopius.*

11 octombrie 1957. D. M. Pippidi, *În jurul relațiilor agrare din cetățile dobrogene în epoca preromană.*

14 noiembrie 1957. Gr. Florescu, *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea cvasi-municipală a comunelor rurale (territoria).*

13 decembrie 1957. Iorgu Stoian, *Contribuții la problema triburilor de la Tomis.*

Comunicările Secției orînduirii feudale

26 ianuarie 1957. T. Martinovici, *Cuptoare de ars var descoperite la Suceava, din sec. XV—XVII.*

16 martie 1957. P. Diaconu, *Despre mărcile de olar din Dobrogea în ceramica epocii feudale timpurii.*

17 mai 1957. Radu Florescu, *Observații asupra ceramicii cu angobă roșie din epoca feudală timpurie.*
Dinu V. Rosetti, *Descoperirile arheologice din sec. IV e.n. la Tirgșor.*

31 mai 1957. Gh. Cantacuzino, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor feudale din București și alte locuri în lumina săpăturilor arheologice și cercetărilor istorice din sectorul Mihai-vodă.*

22 noiembrie 1957. Maria Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice.*

28 decembrie 1957. I. Barnea, *Descoperirile arheologice din epoca feudală la Mangalia.*
Eugen Comșa, *Despre tipurile de locuințe de la Garvăn.*

Sesiunea generală ordinară științifică a Academiei R.P.R. din 17—18 ianuarie 1957

C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Fenomenele periglaciare și geocronologia paleoliticului de la Ceahlău.*

Eugen Comșa, *Săpăturile de la Bogata și unele probleme ale periodizării culturii Boian.*

Ion Nestor, *Cele mai vechi urme arheologice slave de pe teritoriul R.P.R.*

Sesiunea generală ordinară științifică a Academiei R.P.R. din 26—28 septembrie 1957

D. Berciu, *Asupra unor probleme ale neoliticului de la Dunărea de Jos.*

A. Florescu, *Contribuție la problema topoarelor de silex șlefuite din Moldova.*

K. Horedt, *O contribuție la problema colonatului în Dacia romană.*

M. Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni și însemnătatea ei istorică.*

I. Nestor, *Cultura Dridu. Notă preliminară.*

COMEMORAREA PROF. V. PÂRVAN LA ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la nașterea lui Vasile Pârvan, intemeietorul școlii arheologice romînești, Academia R.P.R. a comemorat într-o ședință festivă pe profesorul, istoricul și arheologul, de la a cărui moarte cu mult prea timpurie s-au împlinit treizeci de ani în iunie 1957.

10 iunie 1957. Filip Horovitz, *Cariera lui Q. Marcius Turbo și data bifurcării Daciei.* Radu Florescu, *Cîteva observații asupra ceramicii ornate din vremea romană tîrzie din Dobrogea.*
17 iunie 1957. Th. Sauciuc-Săveanu, *Prezentarea lui Traian în opera lui Procopius.*
11 octombrie 1957. D. M. Pippidi, *În jurul relațiilor agrare din cetățile dobrogene în epoca preromană.*
14 noiembrie 1957. Gr. Florescu, *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea cvasi-municipală a comunelor rurale (territoria).*
13 decembrie 1957. Iorgu Stoian, *Contribuții la problema triburilor de la Tomis.*

Comunicările Secției orînduirii feudale

26 ianuarie 1957. T. Martinovici, *Cuptoare de ars var descoperite la Suceava, din sec. XV—XVII.*
16 martie 1957. P. Diaconu, *Despre mărcile de olar din Dobrogea în ceramica epocii feudale timpurii.*
17 mai 1957. Radu Florescu, *Observații asupra ceramicii cu angobă roșie din epoca feudală timpurie.*
Dinu V. Rosetti, *Descoperirile arheologice din sec. IV e.n. la Tirgșor.*
31 mai 1957. Gh. Cantacuzino, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor feudale din București și alte locuri în lumina săpăturilor arheologice și cercetărilor istorice din sectorul Mihai-vodă.*
22 noiembrie 1957. Maria Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice.*
28 decembrie 1957. I. Barnea, *Descoperirile arheologice din epoca feudală la Mangalia.* Eugen Comșa, *Despre tipurile de locuințe de la Garvăn.*

Sesiunea generală ordinară științifică a Academiei R.P.R. din 17—18 ianuarie 1957

C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Fenomenele periglaciare și geocronologia paleoliticului de la Ceahlău.*
Eugen Comșa, *Săpăturile de la Bogata și unele probleme ale periodizării culturii Boian.*
Ion Nestor, *Cele mai vechi urme arheologice slave de pe teritoriul R.P.R.*

Sesiunea generală ordinară științifică a Academiei R.P.R. din 26—28 septembrie 1957

D. Berciu, *Asupra unor probleme ale neoliticului de la Dunărea de Jos.*
A. Florescu, *Contribuție la problema topoarelor de silex șlefuite din Moldova.*
K. Horedt, *O contribuție la problema colonatului în Dacia romană.*
M. Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni și însemnătatea ei istorică.*
I. Nestor, *Cultura Dridu. Notă preliminară.*

COMEMORAREA PROF. V. PÂRVAN LA ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la nașterea lui Vasile Pârvan, intemeietorul școlii arheologice romînești, Academia R.P.R. a comemorat într-o ședință festivă pe profesorul, istoricul și arheologul, de la a cărui moarte cu mult prea timpurie s-au împlinit treizeci de ani în iunie 1957.

Şedinţa comemorativă a avut loc în aula Academiei, în ziua de 29 noiembrie 1957, sub preşedinţia acad. Şt. Milcu, prim secretar al Academiei R.P.R. În faţa a numeroşi membri ai Academiei, cercetători ştiinţifici etc. au prezentat comunicări:

1. acad. prof. Em. Condurachi, *Opera şi gîndirea lui Vasile Pârvan.*
2. prof. Ion Nestor, membru corespondent al Acad. R.P.R., *Vasile Pârvan şi problemele arheologiei comunei primitive.*
3. Radu Vulpe, *Vasile Pârvan istoric şi arheolog al antichităţii greco-romane.*

ASPECTE DIN COLABORAREA ŞTIINŢIFICĂ ÎNTRE ARHEOLOGII ROMÎNI ŞI SOVIETICI

I

Soluţionarea unor probleme privind istoria veche a societăţilor omeneşti care au trăit pe teritoriul R.P.R. şi pe teritoriul U.R.S.S. a făcut tot mai simţită necesitatea colaborării şi a schimbului de experienţă între arheologii romîni şi arheologii sovietici. Intensificarea cercetărilor arheologice din aceste două ţări a ridicat numeroase probleme comune ambelor ţări. Astfel, cultura Cucuteni-Tripolie, cultura epocii scitice, cultura epocii migraţiilor, spre a nu aminti decît cele mai importante din preocupările actuale, nu pot fi explicate satisfăcător în ţara noastră fără o cunoaştere temeinică a descoperirilor din sud-vestul U.R.S.S., după cum nici acolo nu se poate ajunge la o înţelegere mai largă, făcîndu-se abstracţie de descoperirile din ţara noastră.

Aceste necesităţi au determinat în ultimii ani o colaborare tot mai strînsă între arheologii romîni şi sovietici în cadrul unor călătorii de studii, prin participarea la cercetările de teren din sud-vestul U.R.S.S. a unor arheologi romîni, precum şi prin participarea la conferinţe arheologice.

Un bun prilej pentru cunoaşterea celor mai noi rezultate ale arheologiei sovietice a fost participarea unui grup de arheologi romîni la Conferinţa unională de arheologie şi etnografie care a avut loc la Moscova între 26 martie şi 1 aprilie 1957. La conferinţă au participat acad. Em. Condurachi, directorul Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., ca delegat special al R.P. Romîne, precum şi alţi trei arheologi romîni care se aflau la Moscova în cadrul unei călătorii de studii: prof. Gh. Ştefan, membru corespondent al Academiei R.P.R., Radu Vulpe şi Sebastian Morintz.

La şedinţele conferinţei de la Moscova au luat parte reprezentanţi ai tuturor filialelor unionale şi arheologi din ţările de democraţie populară: Polonia, Ungaria, R.D. Germană, Bulgaria, Mongolia şi Romînia.

În şedinţele plenarei şi în şedinţele secţiilor s-au ţinut peste 180 comunicări, consacrate rezultatelor cercetărilor arheologice şi etnografice din 1956. Au fost tratate probleme privind toate regiunile U.R.S.S., toate epocile istoriei vechi pînă în plin feudalism.

Participanţii la conferinţă au avut posibilitatea să cunoască în prealabil temele comunicărilor, acestea fiind publicate într-un mic volum (pentru cele din plenară) sau cel puţin dactilografiate (pentru cele din secţii). Comunicările erau însoţite de un bogat material ilustrativ şi uneori chiar de filme documentare (de pildă comunicările privind

Şedinţa comemorativă a avut loc în aula Academiei, în ziua de 29 noiembrie 1957, sub preşedinţia acad. Şt. Milcu, prim secretar al Academiei R.P.R. În faţa a numeroşi membri ai Academiei, cercetători ştiinţifici etc. au prezentat comunicări:

1. acad. prof. Em. Condurachi, *Opera şi gîndirea lui Vasile Pârvan.*
2. prof. Ion Nestor, membru corespondent al Acad. R.P.R., *Vasile Pârvan şi problemele arheologiei comunei primitive.*
3. Radu Vulpe, *Vasile Pârvan istoric şi arheolog al antichităţii greco-romane.*

ASPECTE DIN COLABORAREA ŞTIINŢIFICĂ ÎNTRE ARHEOLOGII ROMÎNI ŞI SOVIETICI

I

Soluţionarea unor probleme privind istoria veche a societăţilor omeneşti care au trăit pe teritoriul R.P.R. şi pe teritoriul U.R.S.S. a făcut tot mai simţită necesitatea colaborării şi a schimbului de experienţă între arheologii romîni şi arheologii sovietici. Intensificarea cercetărilor arheologice din aceste două ţări a ridicat numeroase probleme comune ambelor ţări. Astfel, cultura Cucuteni-Tripolie, cultura epocii scitice, cultura epocii migraţiilor, spre a nu aminti decît cele mai importante din preocupările actuale, nu pot fi explicate satisfăcător în ţara noastră fără o cunoaştere temeinică a descoperirilor din sud-vestul U.R.S.S., după cum nici acolo nu se poate ajunge la o înţelegere mai largă, făcîndu-se abstracţie de descoperirile din ţara noastră.

Aceste necesităţi au determinat în ultimii ani o colaborare tot mai strînsă între arheologii romîni şi sovietici în cadrul unor călătorii de studii, prin participarea la cercetările de teren din sud-vestul U.R.S.S. a unor arheologi romîni, precum şi prin participarea la conferinţe arheologice.

Un bun prilej pentru cunoaşterea celor mai noi rezultate ale arheologiei sovietice a fost participarea unui grup de arheologi romîni la Conferinţa unională de arheologie şi etnografie care a avut loc la Moscova între 26 martie şi 1 aprilie 1957. La conferinţă au participat acad. Em. Condurachi, directorul Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., ca delegat special al R.P. Romîne, precum şi alţi trei arheologi romîni care se aflau la Moscova în cadrul unei călătorii de studii: prof. Gh. Ştefan, membru corespondent al Academiei R.P.R., Radu Vulpe şi Sebastian Morintz.

La şedinţele conferinţei de la Moscova au luat parte reprezentanţi ai tuturor filialelor unionale şi arheologi din ţările de democraţie populară: Polonia, Ungaria, R.D. Germană, Bulgaria, Mongolia şi Romînia.

În şedinţele plenarei şi în şedinţele secţiilor s-au ţinut peste 180 comunicări, consacrate rezultatelor cercetărilor arheologice şi etnografice din 1956. Au fost tratate probleme privind toate regiunile U.R.S.S., toate epocile istoriei vechi pînă în plin feudalism.

Participanţii la conferinţă au avut posibilitatea să cunoască în prealabil temele comunicărilor, acestea fiind publicate într-un mic volum (pentru cele din plenară) sau cel puţin dactilografiate (pentru cele din secţii). Comunicările erau însoţite de un bogat material ilustrativ şi uneori chiar de filme documentare (de pildă comunicările privind

descoperirile din Horezm prezentate de S.P. Tolstov şi de la Panticapeum prezentate de V. D. Blavatski). Aula conferinţei avea aspectul unei adevărate expoziţii, care înfăţişa sumar prin fotografii şi materiale arheologice rezultatele ultimelor cercetări. Comunicările s-au remarcat printr-un înalt nivel ştiinţific, printr-o prezentare corectă a materialelor, concluziile decurgînd în mod logic, iar nu forţat din documentare. Tot în cadrul plenarei a fost discutată problema extrem de importantă a fondului de izvoare arheologice. B.A. Rîbakov, directorul Institutului de istoria culturii materiale din Moscova, a expus un referat privind redactarea unui repertoriu general al monumentelor arheologice de pe teritoriul U.R.S.S. Această lucrare ar avea scopul să valorifice uriaşa cantitate de materiale arheologice, aflate în muzeele şi institutele arheologice, în mare parte inedite. Această lucrare ar dura aproximativ 15 ani.

Arheologii romîni au participat cu cîteva comunicări avînd ca teme preocupări comune. Astfel, acad. Em. Condurachi a prezentat în plenara conferinţei un *Raport general asupra rezultatelor obţinute de arheologii romîni în anul 1956* şi o altă comunicare în secţia de arheologie antică — *Histria romano-bizantină în lumina ultimelor săpături*, precum şi o a treia în secţia bizantină a Institutului de istorie: *Cu privire la schimbul în natură şi schimbul în bani în sec. IV—V e.n.*

Radu Vulpe a prezentat în secţia de istorie antică comunicarea: *Valul dintre Leova-Bender şi problema greutungilor de la vest de Nistru*, iar Sebastian Morintz, în secţia epoca fierului, comunicarea *Un nou grup hallstattian în Moldova (cimitirul tumular de la Bîrseşti-Vrancea)*.

După terminarea conferinţei, prof. Gh. Ştefan, Radu Vulpe şi Seb. Morintz au vizitat între 2 şi 6 aprilie muzeele din Moscova: Muzeul de istorie, Muzeul de artă, Muzeul de arheologie de la Universitate şi depozitul Institutului de istoria culturii materiale. Cu multă bunăvoinţă prof. A. Briusov, T.S. Passek şi A.I. Meliukova ne-au arătat diverse materiale interesante din cercetările lor.

Între 7 şi 12 aprilie am vizitat o serie de muzee şi instituţii din Leningrad: Ermitajul, Institutul de istoria culturii materiale, Muzeul de antropologie şi etnografie. Cea mai mare parte din timp ne-am petrecut-o în Ermitaj, conduşi cu multă bunăvoinţă de M.I. Artamonov, B.B. Piotrovski, A.P. Manţevici, B.A. Latînin şi O. Smirnova. Desigur timpul a fost prea scurt spre a putea studia îndeaproape imensele colecţii ale Ermitajului. Au rămas totuşi vii în mintea noastră impresiile avute vizitînd acest minunat tezaur al culturii universale.

La Institutul de istoria culturii materiale, filiala Leningrad, am fost primiţi de B.B. Piotrovski, directorul Institutului, şi de M.A. Tihanova. După ce B.B. Piotrovski ne-a vorbit despre descoperirile din Urartu (Armenia), ne-a arătat în laboratorul în care S.A. Semenov studiază de mai bine de două decenii uneltele populaţiilor din orînduirea comunei primitive, laboratorul pentru analiza chimică a metalelor, laboratorul în care se experimentează o nouă metodă pentru analiza carbonului 14 şi fototeca. Într-o şedinţă a Institutului, prof. Gh. Ştefan a expus comunicarea *Contribuţii arheologice la istoria Dobrogei de nord în sec. X—XII*, şi Radu Vulpe *Valul din Moldova de Jos şi fortificaţia lui Athanaric*.

Revenind la Moscova (13—14 aprilie) am continuat cercetarea unor materiale din Muzeul de istorie.

Între 15 şi 20 aprilie am fost la Kiev unde am vizitat Institutul de arheologie, Muzeul de istorie şi Muzeul de artă. La Institutul de arheologie am fost primiţi de S.N. Bibikov, directorul Institutului, care ne-a vorbit despre ultimele sale cercetări. V.M. Danilenko ne-a arătat materiale extrem de interesante din neoliticul vechi al Ucrainei şi O.F. Laga-

dovska materiale de la sfîrşitul neoliticului descoperite la Sandraki, care îşi găsesc analogii în aşezarea de la Horodiştea din Moldova. Cu A.I. Terenojkin am discutat asupra perioadei de trecere de la epoca bronzului la prima epocă a fierului şi asupra epocii scitice în Ucraina. El ne-a arătat o serie de materiale foarte utile pentru înţelegerea influenţei culturii scitice în ţara noastră, el însuşi fiind un bun cunoscător al descoperirilor de la noi şi a urmărit elementele de cultură tracă în complexul culturii scitice.

Călătoria noastră în U.R.S.S. ne-a dat prilejul să învăţăm multe lucruri noi sau să înţelegem mai bine o serie de probleme care ne erau anterior cunoscute din publicaţii. Pe baza materialelor arheologice văzute la Moscova, Leningrad şi Kiev şi în urma discuţiilor purtate cu arheologii sovietici, am putut aprofunda unele probleme care interesează îndeaproape arheologia românească.

Sebastian Morintz

II

Multe probleme din istoria veche a teritoriului dintre Carpaţi şi Nipru interesează deopotrivă pe arheologii romîni şi pe arheologii sovietici ce activează în sud-vestul U.R.S.S. În vederea rezolvării cît mai temeinice a acestor probleme, între Institutul de istoria culturii materiale de la Moscova şi Institutul de arheologie de la Bucureşti s-a ajuns la un acord cu privire la schimbul de experienţă între arheologii din cele două ţări şi la participarea activă la munca de teren de pe diverse şantiere arheologice. La 9 august 1957, un grup de cinci arheologi romîni, alcătuit din: Radu Vulpe, Hortensia Dumitrescu, Maria Comşa, Eugen Comşa şi Adrian Florescu, a plecat în U.R.S.S. spre a participa la săpăturile Expediţiei arheologico-etnografice Pruto-Nistriene şi a Expediţiei moldoveneşti. La sosirea pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, grupul a fost încadrat în Expediţia Pruto-Nistriană şi s-a împărţit în două: Radu Vulpe, Hortensia Dumitrescu şi Adrian Florescu au rămas la Lukaşovka (r. Orhei), iar Maria Comşa şi Eugen Comşa au plecat la Alcedar (r. Rezina).

Colectivul de la Lukaşovka compus din arheologi sovietici şi romîni urma să studieze două obiective importante şi anume să continue lucrările pe grădiştea slavă şi să înceapă săpăturile într-o aşezare cu două straturi de cultură, cel inferior din prima epocă a fierului şi cel superior de la sfîrşitul celei de a doua epoci a fierului (sec. II—I î.e.n.).

La Alcedar se cerceta grădiştea slavă şi alături erau studiate resturile unei selişti, din aceeaşi epocă. Tot aici se mai aflau două straturi de cultură, unul din prima epocă a fierului şi altul cu materiale de tip Luka Raikoveţkaia-Hlincea I.

După o săptămînă de lucru, pentru arheologii romîni a fost organizată o excursie cu următorul itinerar: Alcedar-Lukaşovka-Chişinău-Bender-Căuşani-Belgorod Dnestrovski-Odessa-Tiraspol-Chişinău-Orhei-Alcedar. În cursul excursiei au fost studiate materialele din Muzeul de istorie de la Belgorod Dnestrovski, precum şi cetatea, iar apoi a fost vizitat oraşul Odessa şi mai ales au fost studiate bogatele colecţii din Muzeul arheologic din acest oraş.

La întoarcere tot colectivul Expediţiei s-a adunat la Alcedar în vederea lucrărilor seminarului de Arheologie slavo-romînă, organizat de G. B. Fedorov, conducătorul Expediţiei.

La lucrările seminarului au luat parte toţi membrii Expediţiei Pruto-Nistriene, ai Expediţiei moldoveneşti, ai Colectivului etnografic şi oaspeţii din alte părţi, participînd reprezentanţi din diferite centre de activitate arheologică: Moscova, Bucureşti, Kiev, Minsk, Odessa, Iaşi, Lvov şi Chişinău. Seminarul s-a ţinut în tabăra de lîngă grădiştea

Alcedar şi a durat aproape patru zile. Majoritatea participanţilor au ţinut comunicări sau referate, urmate de vii dezbateri, la care au luat parte activă şi delegaţii romîni. În numeroasele comunicări prezentate au fost tratate probleme privind toate epocile istoriei (de la paleolitic pînă în plin feudalism) şi probleme relative la etnografia R. S. S. Moldoveneşti. Arheologii romîni au prezentat şase comunicări: Eugen Comşa, *Raporturile dintre cultura Boian şi culturile vecine:* Hortensia Dumitrescu, *Noi descoperiri cu privire la ritul funerar al culturii Cucuteni-Tripolie*; Adrian Florescu, *Contribuţie la problema topoarelor şlefuite de silex din Moldova*; Radu Vulpe, *Problema bastarnă*; acelaşi, *Vadul lui Athanarich;* Maria Comşa, *Pătrunderea slavilor răsăriteni pe teritoriul R.P.R. şi răspîndirea elementului romanic pe teritoriul Moldovei.*

După încheierea seminarului, Maria Comşa a rămas în continuare la Alcedar, iar ceilalţi membri ai colectivului romînesc au plecat la Floreşti pe şantierul Expediţiei moldoveneşti (de sub conducerea T. S. Passek). După ce a vizitat şantierul de la Floreşti, Radu Vulpe s-a întors în ţară; Adrian Florescu a plecat pe şantierul de la Cîndeşti, unde se făceau săpături într-o interesantă aşezare din prima epocă a fierului, iar Eugen Comşa a participat la săpăturile de la Floreşti, făcînd între timp şi o scurtă călătorie de studii la Moscova.

Zona arheologică unde se fac săpăturile de la Floreşti se află între satul Mărculeşti şi oraşul Floreşti şi ocupă un teren destul de vast pe terasa lină a rîului Răut. În diferite puncte ale zonei sînt documentate resturi din epoca paleolitică, rămăşiţele unei aşezări cu ceramică liniară, ale unei alte aşezări cu materiale de tip Larga-Jijia, a unei aşezări din faza Izvoare, ale unei locuiri din epoca bronzului şi ale unei întinse aşezări din sec. III—IV e.n. Complexul cercetat de colectivul condus de T. S. Passek este important şi pentru arheologia romînească, prin faptul că pe acelaşi loc sînt documentate, în condiţii stratigrafice clare, o aşezare cu ceramică liniară suprapusă de o aşezare din faza Larga-Jijia.

De la Floreşti, Eugen Comşa a plecat la Aneni, unde a participat la începerea săpăturilor, la o scurtă cercetare de suprafaţă de-a lungul rîului Bîc. După alte două zile s-a deplasat cu un întreg colectiv la Krinicinoe, pe malul lacului Ialpug, unde a luat parte la o cercetare de suprafaţă pe terenul aşezării feudale timpurii în care urmau a fi făcute săpăturile.

Prof. Radu Vulpe, după încheierea lucrărilor de la şantierul Popeşti, s-a reîntors la Chişinău.

Trei dintre delegaţii romîni (Radu Vulpe, Eugen Comşa şi Adrian Florescu) au asistat la şedinţa Filialei Academiei de Ştiinţe din Chişinău, în cursul căreia conducătorii diferitelor colective ale Expediţiei moldoveneşti au făcut expuneri despre rezultatele săpăturilor din anul 1957.

După aceea Radu Vulpe a participat la săpăturile de la Aneni şi de la Krinicinoe, iar Adrian Florescu a mai rămas cîteva zile la Chişinău spre a studia materialele din prima epocă a fierului din colecţia Filialei Academiei de Ştiinţe; ceilalţi s-au reîntors în ţară, urmaţi în a doua jumătate a lunii septembrie şi de Radu Vulpe şi Adrian Florescu.

În timpul şederii în Uniunea Sovietică am fost impresionaţi de căldura şi prietenia cu care am fost primiţi peste tot.

Pe şantierele pe care am lucrat noi, am adunat numeroase date cu privire la modul de organizare şi la metodele de lucru ale colectivelor de săpături arheologice, spre a le putea apoi împărtăşi specialiştilor noştri şi spre a face propuneri ca unele metode să fie puse în aplicare şi în munca de teren a arheologilor romîni. Dintre acestea vom aminti cîteva mai importante:

Datorită faptului că pe șantierele amintite lucrează colective mixte alcătuite din arheologi, practicanți, arhitecți și desenatori, munca de laborator este mult ușurată. Studenții de la Facultatea de arhitectură copiază toate planurile în forma definitivă pe șantier. Paralel, toate materialele (ce urmează a fi duse la muzee) sînt spălate, marcate și inventariate. Pentru ultima operație sînt două registre, unul în care se trec obiectele obișnuite și altul în care se înregistrează obiectele rare, cărora li se face desenul și o descriere amănunțită. După aceea diferitele obiecte sînt desenate. Astfel la întoarcerea de pe teren planurile și desenele sînt gata spre a fi predate la tipar.

Fiecare membru al colectivului face notițe amănunțite în carnetul de șantier, la fel ca și la noi, dar pe șantierele arheologice din U.R.S.S., la sfîrșitul fiecărei săptămîni notițele (inclusiv ale șefilor de sectoare și de subcolectiv) sînt citite, discutate și completate de întreg colectivul. Drept urmare, dacă pe șantier sînt mai multe sectoare depărtate unele de altele, fiecare membru al colectivului are posibilitatea să afle tot ce s-a descoperit pe întregul șantier.

Ne-a impresionat faptul că fiecare membru al colectivului urmărește o anumită problemă, pe care și-a ales-o și pentru care i se dă posibilitatea să facă săpături personale în alte puncte. În anumite cazuri în U.R.S.S. se întîmplă ca întreg colectivul, inclusiv conducătorul expediției, lucrează pentru rezolvarea problemei aflate în studiu de unul dintre cercetătorii mai tineri.

Merită a fi remarcată și regula după care, la sfîrșitul fiecărei campanii de săpături, în capitalele republicilor unionale sau în centrele de activitate arheologică se țin scurte sesiuni, în cursul cărora conducătorii colectivelor prezintă dări de seamă cu privire la rezultatele săpăturilor din anul respectiv. Astfel orice specialist ia cunoștință în același an de rezultatele mai importante ale activității arheologice de pe teren.

Eugen Comșa

POZIȚIA ARHEOLOGILOR FAȚĂ DE REZULTATELE METODEI RADIOCARBONULUI (C 14) ÎN DOMENIUL CRONOLOGIEI ABSOLUTE

Problema cronologiei absolute a diferitelor culturi străvechi din Asia, Africa și Europa a preocupat în chip permanent pe toți arheologii, nu numai din nevoia firească de a preciza cît mai strîns în timp diferitele etape mai lungi sau mai scurte ale evoluției omului și a societății, ca și a evenimentelor mai însemnate din cursul istoriei omenirii, ci mai ales pentru fundamentarea concluziilor cu privire la originea culturilor, la existența și direcția mișcărilor culturale și a influențelor — probleme esențiale în încercările de reconstituire a istoriei mileniilor trecute. Căci dacă în sine însuși faptul de a ști dacă, de exemplu, un eveniment oarecare s-a petrecut la anul 2150 sau la anul 1950 î.e.n. nu are o importanță deosebită, în schimb pentru stabilirea cauzelor și efectelor acestui eveniment și pentru situarea lui în contextul istoric, cunoașterea precisă a datei este de o importanță esențială. Firește, arheologia are o serie de metode proprii, care au dus în ultimele decenii la rezultate apreciabile în domeniul cronologiei absolute, unele dintre aceste rezultate putînd fi considerate cu totul sigure. Pe de altă parte, o dată cu înmulțirea considerabilă a săpăturilor și cu dobîndirea unui material documentar tot mai abundent și mai variat, nenumărate lacune din informațiile noastre au putut fi înlăturate, iar acolo

Datorită faptului că pe șantierele amintite lucrează colective mixte alcătuite din arheologi, practicanți, arhitecți și desenatori, munca de laborator este mult ușurată. Studenții de la Facultatea de arhitectură copiază toate planurile în forma definitivă pe șantier. Paralel, toate materialele (ce urmează a fi duse la muzee) sînt spălate, marcate și inventariate. Pentru ultima operație sînt două registre, unul în care se trec obiectele obișnuite și altul în care se înregistrează obiectele rare, cărora li se face desenul și o descriere amănunțită. După aceea diferitele obiecte sînt desenate. Astfel la întoarcerea de pe teren planurile și desenele sînt gata spre a fi predate la tipar.

Fiecare membru al colectivului face notițe amănunțite în carnetul de șantier, la fel ca și la noi, dar pe șantierele arheologice din U.R.S.S., la sfîrșitul fiecărei săptămîni notițele (inclusiv ale șefilor de sectoare și de subcolectiv) sînt citite, discutate și completate de întreg colectivul. Drept urmare, dacă pe șantier sînt mai multe sectoare depărtate unele de altele, fiecare membru al colectivului are posibilitatea să afle tot ce s-a descoperit pe întregul șantier.

Ne-a impresionat faptul că fiecare membru al colectivului urmărește o anumită problemă, pe care și-a ales-o și pentru care i se dă posibilitatea să facă săpături personale în alte puncte. În anumite cazuri în U.R.S.S. se întîmplă ca întreg colectivul, inclusiv conducătorul expediției, lucrează pentru rezolvarea problemei aflate în studiu de unul dintre cercetătorii mai tineri.

Merită a fi remarcată și regula după care, la sfîrșitul fiecărei campanii de săpături, în capitalele republicilor unionale sau în centrele de activitate arheologică se țin scurte sesiuni, în cursul cărora conducătorii colectivelor prezintă dări de seamă cu privire la rezultatele săpăturilor din anul respectiv. Astfel orice specialist ia cunoștință în același an de rezultatele mai importante ale activității arheologice de pe teren.

Eugen Comșa

POZIȚIA ARHEOLOGILOR FAȚĂ DE REZULTATELE METODEI RADIOCARBONULUI (C 14) ÎN DOMENIUL CRONOLOGIEI ABSOLUTE

Problema cronologiei absolute a diferitelor culturi străvechi din Asia, Africa și Europa a preocupat în chip permanent pe toți arheologii, nu numai din nevoia firească de a preciza cît mai strîns în timp diferitele etape mai lungi sau mai scurte ale evoluției omului și a societății, ca și a evenimentelor mai însemnate din cursul istoriei omenirii, ci mai ales pentru fundamentarea concluziilor cu privire la originea culturilor, la existența și direcția mișcărilor culturale și a influențelor — probleme esențiale în încercările de reconstituire a istoriei mileniilor trecute. Căci dacă în sine însuși faptul de a ști dacă, de exemplu, un eveniment oarecare s-a petrecut la anul 2150 sau la anul 1950 î.e.n. nu are o importanță deosebită, în schimb pentru stabilirea cauzelor și efectelor acestui eveniment și pentru situarea lui în contextul istoric, cunoașterea precisă a datei este de o importanță esențială. Firește, arheologia are o serie de metode proprii, care au dus în ultimele decenii la rezultate apreciabile în domeniul cronologiei absolute, unele dintre aceste rezultate putînd fi considerate cu totul sigure. Pe de altă parte, o dată cu înmulțirea considerabilă a săpăturilor și cu dobîndirea unui material documentar tot mai abundent și mai variat, nenumărate lacune din informațiile noastre au putut fi înlăturate, iar acolo

pînă unde de curînd pe hărţile arheologice ale Asiei şi ale Europei erau încă pete albe, astăzi au fost localizate numeroase aşezări şi precizate culturi materiale variate ale timpurilor şi populaţiilor îndepărtate.

Cu toate acestea, de vreme ce chiar pentru epocile istorice pentru Egipt şi Mesopotamia, cu toată existenţa izvoarelor scrise vechi de cinci mii de ani, sînt încă serioase controverse atît în legătură cu ansamblul sistemului cronologic — aşa numitele cronologii « lungi » şi cronologii « scurte », — cît şi în legătură cu diferitele fapte şi date istorice în parte, pare firesc ca rezultatele la care se opresc diferiţii cercetători să fie de multe ori primite cu neîncredere şi în orice caz să nu aibă o valoare unanim recunoscută.

Iată de ce, stabilirea unei metode general-valabile pentru precizarea datei absolute a diferitelor resturi materiale ale trecutului a fost unanim preconizată, iar descoperirea metodei radiocarbonului de către americanul W. F. Libby din Chicago şi colaboratorii săi a stîrnit de la început un mare interes şi nelimitate speranţe. După şapte ani de la această descoperire, prin lucrările efectuate de laboratoarele din America şi din Europa, specialiştii dispun de mii de analize (termenul nu e tocmai cel potrivit, dar mi se pare mai grăitor decît acela de probe), fireşte încă puţine faţă de mulţimea şi varietatea obiectelor şi a culturilor străvechi, ca şi de întinderea regiunilor; iar faptul că marea lor majoritate au fost făcute pe materiale din America le reduce valabilitatea în legătură cu datarea străvechilor culturi din « Lumea Veche ».

În ceea ce ne priveşte, pînă de curînd nu dispuneam de o informaţie directă în acest domeniu, pentru a fi în măsură să ne formăm noi înşine o părere asupra valabilităţii şi importanţei noii metode, bineînţeles nu privită prin prisma aspectului ei tehnic, ci prin prisma rezultatelor controlabile în legătură cu culturi materiale şi fapte arheologice cu care sîntem familiarizaţi. Pe de altă parte, faptul că aproape simultan spre sfîrşitul anului 1957 doi cunoscuţi arheologi europeni — Vladimir Milojčić [1] şi R. Pittioni [2] — şi-au spus cuvîntul pe baza cunoaşterii mai detaliate a bibliografiei problemei, ni se pare cît se poate de indicat pentru a încerca să precizăm stadiul actual al rezultatelor obţinute pînă acum cu această metodă. Din păcate însă, nu numai că punctul de vedere al acestor doi colegi străini nu este acelaşi în privinţa evaluării rezultatelor şi a valorii metodei pentru ştiinţa noastră, dar poziţiile pe care se situează ei sînt diametral opuse.

Într-adevăr, în timp ce Milojčić se socoteşte îndreptăţit să adopte o atitudine total critică şi să conteste acestei metode însăşi posibilitatea de a da vreodată rezultate valabile pentru datarea absolută a culturilor materiale anterioare izvoarelor scrise, R. Pittioni este atît de convins de valoarea datelor obţinute prin metoda C 14, încît se grăbeşte să schiţeze cronologia unora dintre culturile mezolitice şi neolitice-vechi din Europa, Asia Anterioară şi Africa de nord şi să le lege organic de succesiunea perioadelor climatice, trăgînd şi o serie de concluzii cultural-istorice în probleme deosebit de importante şi de controversate.

Înainte de a încerca să precizăm părerea noastră asupra acestei controverse — pe care în fapt o conturăm aici noi înşine, deoarece lucrările celor doi colegi străini au fost scrise independent şi fără referire una la alta, deci nu au un caracter de polemică între ei, — va trebui însă în chip firesc să rezumăm aceste două puncte de vedere. Acest rezumat, chiar dacă nu va fi prea scurt, nu va putea fi în chip fatal decît incomplet, cele două articole fiind ele însele expuneri foarte succinte şi dense de fapte şi de argumente; nădăjduim însă

[1] Vladimir Milojčić, *Zur Anwendbarkeit der C 14-Datierung in der Vorgeschichtsforschung*, în *Germania*, 35, 1957, p. 102—110.

[2] Richard Pittioni, *Die Bedeutung der Radiokarbondaten für die Urgeschichte* în *Anz. phil. - hist. Kl. Öster. Akad. d. Wiss.*, 1957, p. 233—248.

că din cele arătate mai jos va reieşi clar nu numai punctul de vedere al fiecăruia dintre cei doi colegi străini, cît şi elementele de bază pe care se sprijină concluziile lor. Pe de altă parte, vom încerca să vedem în ce măsură critica lui Milojčić poate fi socotită excesivă, folosindu-ne în acest scop de argumentele pe care se întemeiază unul dintre cercetătorii care au apărat cu mai multă hotărîre rezultatele metodei lui Libby — şi anume amintind principalele consideraţii ale lui Fr. Johnson [1] asupra semnificaţiei datelor radiocarbonului.

Dorinţa firească de a se ajunge la o cronologie « necontestată » şi « obiectivă » — spune Milojčić — a impus nevoia de a căuta obţinerea datelor absolute prin metode din afara domeniului propriu al cercetărilor arheologice, situate în domeniul ştiinţelor naturale « obiective »: calcule astronomice pentru cuaternar (Milankovitsch), metoda varvelor pentru mezoliticul nordic (H. de Geer) — ultima ducînd la greutăţi de neînvins, spune el — apoi analiza polenică ce s-a dovedit capabilă să obţină cel mult rezultate « grob » de cronologie relativă şi nu baze directe pentru o cronologie absolută. De aceea nu e de mirare că metoda carbonului C 14 a trezit speranţe exagerate, afirmîndu-se chiar că simpla examinare a unui cărbune din vatra unei locuinţe arse ar permite datarea vetrei în chip surprinzător de precis, cu o diferenţă posibilă de numai $\pm$ 37 ani ! Pentru a şti însă dacă aceste speranţe sînt cu adevărat îndreptăţite, trebuie văzut dacă metoda se sprijină ea însăşi pe elemente sigure sau numai pe ipoteze. Fireşte, nu e de datoria arheologiei să zugrăvească posibilităţile controversate ale acestei metode, dar arheologii au datoria să prevină greşelile posibile, care pot duce la « blocarea » progresului cercetărilor. Întreaga metodă bizuindu-se pe şase ipoteze [2] — care deşi pot fi verosimile nu sînt dovedite sau sînt încă insuficient puse la punct — este suficient ca una dintre aceste ipoteze să fie eronată pentru ca întreaga metodă să devină problematică. Şi, în fapt, adaugă Milojčić, dacă unele pot fi considerate sigure, altele nu sînt în nici un caz.

O problemă dificilă o constituie aşa-numitul « timp de înjumătăţire » [3] stabilit de Libby (5 560 $\pm$ 30 ani) şi care după însuşi autorul metodei are sigur o aproximaţie de $\pm$ 100 ani. De această cifră, care la rîndul ei depinde de raportul cantitativ al lui C 14 în materia vie, depind măsurătorile şi valoarea lor. Încercîndu-se să se dovedească apoi că acest punct de plecare este confirmat de faptul că el corespunde bine unor date istorice, se creează un adevărat « cerc vicios », căci arheologul comunei primitive (= preistoriei, în terminologia lui Milojčić) nu poate folosi aceste date drept certe, întrucît se ştie că datele istorice care ar confirma rezultatele lui Libby nu sînt aceleaşi după diferitele sisteme cronologice. Pe de altă parte, cele cîteva examinări (« măsurători ») făcute pentru mileniile II şi III—IV î.e.n. nu sînt suficiente.

Ar trebui dovedit în primul rînd că participarea lui C 14 a fost egală la diferitele materiale. Dar, dimpotrivă, s-a dovedit că radioactivitatea specifică absolută, la puţinele

---

[1] Fr. Johnson, *Reflections upon the significance of radiocarbon dates* (cap. VII din vol. W. F. Libby, *Radiocarbon dating*, ed. II, 1955, Chicago Univ. Press, 175 p. ; v. p. 141—161).

[2] Aceste şase ipoteze ar fi: prima, că intensitatea razelor solare şi influenţa lor asupra neutronilor ar fi rămas aceeaşi în decursul ultimelor treizeci de milenii ; a doua, că influenţa neutronilor asupra azotului, transformarea acestuia în C 14 şi legarea lui cu oxigenul din aer în gaz carbonic a fost constantă ; a treia, că de milenii pe întregul pămînt a existat o concentrare stabilă şi egală de C 14 în atmosferă, în plante şi în lumea animală ; a patra, că conţinutul de carbon nu se schimbă în compoziţia sa, cu excepţia descompunerii lui C 14 ; a cincea, că nici o împrejurare cosmică, fizică sau biologică nu poate exercita vreo influenţă asupra conţinutului şi dizolvării lui C 14 ; în sfîrşit, a şasea, că aşa numitul « timp de înjumătăţire » este exact sau aproape exact.

[3] Timpul (sau perioada) de înjumătăţire = 5 560 $\pm$ 30 ani, în care cantitatea iniţială de C 14 existentă în materia organică vie se reduce la jumătate, prin dezagregare, după moarte.

plante vii la care a fost cercetată, are o mare variabilitate. Dintre rezultatele pe care Milojčić le califică drept « imposibile », el citează pe acela după care o scoică actuală din Aleutine ar trebui să dateze de acum 1 200 ani — ceea ce e fireşte un nonsens — şi pe acela potrivit căruia un trandafir sălbatec din nordul Africii — « în viaţă » la data examinării, ar fi . . . murit de acum 360 ani ! Iar pentru unele plante examinate ar trebui să se admită că nu trăiesc încă, ci vor exista în viitor ! Această variabilitate a radioactivităţii specifice la plantele actuale trebuie presupusă şi pentru cele fosile, recoltate în săpăturile arheologice. Şi într-adevăr, iată că două examene, făcute unul pe stejar şi altul pe frasin *din acelaşi strat de cultură*, au dat o diferenţă de 600 ani. Altele, pe frasin şi molift, au dat o diferenţă de 580 ani. Şi însăşi diferenţa dintre cele două examene pe acelaşi frasin este de 430 ani şi ca atare nepotrivirile nu se datoresc numai unei diferenţe a radioactivităţii specifice fiecărei plante. Din punct de vedere arheologic însă, o diferenţă de 500 ani nu e deloc neglijabilă ! În continuare, Milojčić citează cazul a trei examene pe materiale din două colibe *din acelaşi strat* al unei aşezări a culturii Maglemose, care au dat o diferenţă de 1 000 ani, şi alte exemple tot atît de impresionante. Chiar mai neconcludente ni se par rezultatele unor examene făcute pe materiale mezolitice, din peştera Belt din Iran, descoperite între 3 şi 4,50 m adîncime. După aceste rezultate ar trebui să admitem că obiectele de la 4,50 m sînt mai noi decît acelea de la 3 m adîncime, iar obiectele situate în stratul superior ultimei adîncimi ar fi mai vechi cu 2 556 ani decît cele de dedesubt. În sfîrşit, examenele făcute cu cărbuni ridicaţi de pe aceeaşi vatră magdaleniană dintr-o peşteră franceză dau o diferenţă de 4 700 ani — şi desigur nu poate fi nici o îndoială că vatra n-a putut fi folosită timp de aproape . . . cinci milenii !

Alt izvor de confuzii între naturalişti şi istorici îl constituie aşa-zisele « date medii ». Este foarte impresionant — spune Milojčić — să se spună că stratul Egolzwil 3 datează de la 2740 ± 90 î.e.n., dar dacă pentru un naturalist această aproximaţie de 180 ani este fără importanţă, pentru istorie ea este esenţială. Naturalistul stabileşte data pe baza mediei între diferite cifre, dar pentru istoric data trebuie să fie precisă. Dintr-o bucată de lemn din acelaşi strat s-au luat trei probe diferite, iar rezultatele examenelor diferă între ele cu circa 600 ani. Naturalistul va face media; dar pentru istoric ce valoare cronologică ar fi putut avea măsurătoarea, dacă se făcea un singur examen?

Pe baza tuturor acestor exemple şi a altora, Milojčić conchide că trebuie să se facă încă multe experienţe şi trebuie îmbunătăţită metoda, mai înainte ca ea să poată fi folosită pentru perioadele în care există izvoare scrise, cu care rezultatele să poată fi controlate. Iar pentru epocile anterioare, oricît se va perfecţiona metoda, ea nu va putea fi utilă, deoarece va da întotdeauna *date medii*, valabile pentru ştiinţele naturale, şi nu date istorice absolute.

★

Cu totul altfel vede lucrurile Pittioni. Pornind de la convingerea că cele trei metode folosite pînă acum de arheologie pentru cronologie (variaţia radiaţiilor solare — Milankovitsch; varvele — H. de Geer; contactele culturale) dau numai rezultate în linii mari, fără posibilitatea precizării unei cronologii absolute a unui anumit fenomen în cuprinsul unui mileniu sau al unui secol, colegul nostru austriac crede că prin metoda lui Libby se poate obţine o precizare mai strînsă. El recunoaşte de altfel că şi această metodă prezintă unele greutăţi — în primul rînd aceea izvorîtă din faptul că nu poate fi folosită pentru lucruri mai vechi de 30 000—35 000 ani [1], şi în al doilea rînd pentru că ea depinde de diferite

[1] Cu prilejul unei conferinţe ţinute la Institutul de istorie în toamna anului 1957, prof. Ciuseppe Lugli a arătat că ultimele experienţe au dovedit că metoda radiocarbonului dă rezultate şi pentru resturi avînd pînă la 70 000 ani vechime.

ipoteze. Cu toate acestea, Pittioni afirmă că activitatea intensă din ultimii ani a contribuit mult la risipirea rezervelor de la început, iar rezultatele datărilor obţinute cu această metodă au cîştigat tot mai mult credit. S-a dovedit apoi că nu oasele sînt cele mai indicate pentru examene, ci turba, lemnul, cărbunele de lemn şi resturile de cereale sînt acelea care dau cele mai bune rezultate. Pittioni spune că s-a ocupat cu toate datele obţinute prin această metodă într-o lucrare mai amplă, în curs de tipărire [1], mulţumindu-se să se ocupe aici cu importanţa lor pentru cronologia absolută.

Datele obţinute prin metoda radiocarbonului privesc trei complexe de probleme: *a)* determinarea cronologică absolută a succesiunii perioadelor climatice tîrzii-cuaternare şi post-cuaternare în Lumea Veche şi Lumea Nouă ; *b)* precizarea cronologică a izvoarelor paleolitice tîrzii şi mezolitice [2] din aceleaşi regiuni ; *c)* precizarea cronologiei absolute a izvoarelor neolitice din cuprinsul Lumii Vechi. Toate aceste trei probleme sînt precizate cronologic de Pittioni prin sintetizarea datelor obţinute din examenele făcute, începînd cu levalloisiano-musterianul (anterior datei de 36000 î.e.n.), în timp ce maximul Würm II se situează pe la 27000. Din datele culese pentru Würm III se dovedeşte că el este anterior anului 10000. Ultima fază a Hamburgianului nord-german, derivat din magdalenian şi contemporan cu magdalenianul tîrziu, ar data între aproximativ 10700 şi 7500 (cifre rotunjite de noi). Pentru mezoliticul din peşterile din Iran datele variază între circa 10 750 şi 6000. Capsianul din Africa de nord, tot mezolitic, ar fi databil între 7000 şi 4850. Toate acestea sînt în strînsă legătură cu diferitele perioade climatice. Datele pentru mezoliticul olandez merg din mileniul VII pînă la începutul mileniului IV. Data cea mai recentă a acestuia (4100 ± 200) este foarte importantă, ea indicînd o legătură directă cu cea mai veche cultură agricolă din acea regiune — omalianul.

Autorul trece apoi în revistă datele principale obţinute pentru America, pe care le lăsăm de o parte, spre a ne opri la neoliticul Lumii Vechi. Trei probleme de bază stau în legătură cu aceasta: 1) determinarea cronologică a fiecărei apariţii vechi-neolitice; 2) precizarea poziţiei cronologice a neoliticului din Orientul Apropiat, şi 3) fixarea cronologică a celui mai vechi neolitic european şi problema derivată a legăturilor genetice dintre neoliticul european şi cel al Asiei Anterioare.

Pentru neoliticul vechi al Asiei Anterioare, datele sînt între 6250 ± 200 (Jerichon, stratul superior al perioadei preceramice) şi 4656 ± 330 (Qualat Yarmo) ; pentru neoliticul plin, datele obţinute indică mileniul IV (E l Obeid = 3450 ± 325) şi III (Alişar = 2569 ± 250). În Iran sînt însă şi date care merg în mileniul V (peştera) Hota = 4 565 ± ± 425). În Cirenaica, pentru neoliticul timpuriu se precizează data 4850 ± 350, iar în Egipt, pentru începutul culturii Fayum-Merimde, ± 5000; cultura Nagada I datează din prima jumătate a mileniului IV, iar Nagada II de la sfîrşitul mileniului IV şi din prima jumătate a mileniului III. În Europa, în centrul atenţiei stă cultura dunăreană (« Band-Keramik » — ceramica lineară), pentru care s-au examinat materialele din centrul şi sudul Germaniei, precum şi din Belgia, obţinîndu-se date în a doua jumătate a mileniului V (4250 ± 150 ; 4150 ± 140 ; 4250 ± 200 ; 4080 ± 110), ceea ce înseamnă că în regiunea ei de origine (Boemia) această cultură trebuie să fi apărut cel puţin la începutul mileniului V şi ca atare este mai veche cu circa 2000 ani decît se presupunea în chip obişnuit. Ea aparţine perioadei climatice Atlantice. Polenul de cereale din porţiunea boreală a profilului polenului de la lacul Komern (Boemia) precizează începuturile agricultorilor

---

[1] R. Pittioni, *Der Beitrag der Radiokarbonmethode zur absoluten Datierung urzeitlicher Quellen*, în *Forschungen u. Fortschritte*, 1958 (sub tipar).

[2] Autorul foloseşte permanent terminologia proprie, care însă nu a prea găsit ecou în rîndurile arheologilor, aşa încît noi redăm echivalentul în terminologia obişnuit admisă.

bandceramici central-europeni. Datele radiocarbonului — spune Pittioni — fac acum foarte puţin verosimilă desprinderea genetică a acestei culturi din Orientul Apropiat, aşa cum se admitea pe baza teoriei difuzioniste în sens unic ; spre aceeaşi concluzie duce de altfel şi întregul specific cultural al neoliticului dunărean. De aceea este mult mai firesc să ne gîndim la o naştere a lui în regiunea de loess central-europeană, din neoliticul local (precizăm că această concluzie a mai fost formulată de mult şi de alţi cercetători).

Discuţiile asupra cronologiei absolute în spaţiul scandinavic au căpătat o bază sigură de plecare prin metoda radiocarbonului. Cronologia lungă cîştigă teren, căci examenele făcute pe material vechi din cultura Trichterbecher din Schleswig-Holstein au indicat datele 3770 ± 200 şi 3740 ± 70. O probă din faza Trichterbecher A din Danemarca a dat 2620 ± 20, ceea ce ar indica după Pittioni o lungă dăinuire a acestei faze timpurii a culturilor agricole. Mărturisim însă că nouă ni se pare excesivă o durată de peste 1 000 de ani pentru această fază !

Un rezultat surprinzător, dar care confirmă — spune Pittioni — baza cronologiei relative central-europene, a fost obţinut pentru cultura Rössen: 3350 ± 200 ; ea confirmă originea aspectului Rössen dintr-un vechi fond Trichterbecher sub influenţe dunărene. Pentru neoliticul englez, un examen indică data de 4 094 ± 380, ceea ce ar dovedi că şi aici Perioada Atlantică ar fi decisivă pentru trecerea la noua formă de viaţă şi de cultură materială (părerea noastră este însă că mijlocul mileniului V pentru începutul neoliticului în Anglia este excesiv). Alte date din mileniul III confirmă acest lucru (Egolzwil — Cortaillod A, 2740 ± 90), dar contrazic faptul dovedit pe bază stratigrafică, după care cultura Michelsberg era socotită mai recentă decît Cortaillod A, căci radiocarbonul a dat pentru Michelsberg o dată mai veche: 2785 ± 150. Ultimul exemplu ales de Pittioni nu mi se pare însă de loc concludent, deoarece nu văd în ce fel datele stratigrafice (dacă sînt corecte) pot fi contrazise pe baza altor examene ; dimpotrivă, aceste rezultate par a infirma rezultatele examenelor respective şi fac îndoelnică valabilitatea absolută a metodei.

Precum s-a văzut din această fugară expunere — rareori întreruptă de consideraţiile noastre — Pittioni se crede îndreptăţit să afirme că datele obţinute cu metoda radiocarbonului confirmă pe de o parte legătura strînsă dintre perioadele climatice şi diferitele stadii de dezvoltare ale societăţii omeneşti — agricultura începînd peste tot o dată cu Perioada Atlantică, iar înainte de aceasta mezoliticul încadrîndu-se în Perioada Boreală — şi pe de altă parte autohtonismul culturilor neolitice central- şi nord-europene. Iar în concluzie el susţine că arheologia are de cîştigat din folosirea mai strînsă a datelor obţinute de radiocarbon.

★

Am fi putut încheia aici prezentarea celor două puncte de vedere atît de diametral opuse, dacă nu am fi fost puşi în situaţia, chiar în timp cînd redactam aceste însemnări, să citim cartea lui Libby [1] şi în special capitolul redactat de Fr. Johnson.

Nu mă voi încumeta, desigur, să rezum şi cu atît mai puţin să discut expunerea lui Libby asupra metodei C 14, problema fiind cu totul de domeniul fizicii nucleare. Capitolul final al cărţii, datorit, aşa cum am mai amintit, lui Johnson, este însă, după părerea mea, potrivit să ne facă să vedem mai clar în controversa expusă mai sus.

Johnson susţine că valabilitatea metodei a fost dovedită în mai multe feluri: prin concordanţa dintre unele date obţinute de radiocarbon şi datele sigure existente pentru piesele examinate (vezi însă mai sus obiecţia de « cerc vicios » a lui Milojčić) ; prin corespondenţa cu datele cunoscute pe baza cercurilor copacilor ; apoi prin faptul

[1] Vezi mai sus, p. 164, nota 1.

că aceleaşi probe examinate în laboratoare diferite au dat aceleaşi rezultate, ca şi prin aceea că marea majoritate a rezultatelor sînt în general admise. Dacă datele radiocarbonului nu se potrivesc întotdeauna cu acelea geologice şi arheologice, aceasta nu înseamnă că ele sînt infirmate, deoarece şi în arheologie şi în geologie există sisteme cronologice lungi şi scurte. Johnson recunoaşte totuşi că există unele erori constante în această metodă, pe care el însă nu le consideră de natură să afecteze exactitatea sau să limiteze în chip serios folosirea ei. Majoritatea erorilor se datoresc felului cum au fost colectate sau mai ales păstrate materialele supuse examenului. Totuşi, pentru motive încă imposibil de explicat — spune el — unele date obţinute pe materiale arheologice din Alaska sînt îndoelnice. Data aşa-numitului « Denbigh Flint Complex » de aici ar fi prin radiocarbon 3509 ± 230 şi 4658 ± 220, deşi pe baza contextului geologic se pot fixa pentru acest complex două date probabile: una înainte de 10 000 şi alta pe la 6 000. Autorul crede că aceste erori se datoresc condiţiilor în care respectivul material arheologic a stat în pămînt, dar după părerea noastră tocmai aici zace marea necunoscută a metodei, deoarece condiţiile de zacere în pămînt ale diferitelor resturi materiale pot fi foarte diferite. Johnson afirmă însă — drept consolare ! — că acolo unde geologii sau arheologii sînt de acord cu ei înşişi, datele radiocarbonului se potrivesc cu ale lor.

Pentru a dovedi valabilitatea rezultatelor metodei, Johnson descrie pe larg datele obţinute de Gordon E. Willey în legătură cu problemele arheologice din sudul şi centrul Americii, faptele cunoscute arheologic-istoric fiind în concordanţă cu datele radiocarbonului. Cu titlu de curiozitate cităm numai faptul că cele mai vechi resturi lăsate de om în sudul extrem al Americii (Strîmtoarea Magelan) datează de la 6 688 ± 450, fiind numai cu aproximativ 1 000 ani mai tîrzii decît data primelor resturi lăsate de om în America de Nord (Folsom = 7932 ± 350).

De un deosebit interes, spune Johnson, sînt datele privind cultura « Vechiului Cupru » din Wisconsin: trei examene au indicat 3650 ± 600 şi 5560 ± 600 ani, care sînt întrucîtva surprinzătoare. Dar nouă ultimile date ni se par *foarte* surprinzătoare, deoarece mileniul IV, şi chiar mileniul VI î.e.n., pentru o cultură a cuprului în America este neverosimilă, ţinînd seama că la acea dată şi Asia Anterioară şi Europa erau în plin neolitic ! Important pentru autor este şi faptul că vîrsta perioadei climatice Alleröd din Europa dovedeşte contemporaneitatea ei cu perioada Two Creeks Forest Bed din America (Wisconsin), ceea ce arată că e probabil că evenimentele Pleistocenului din Lumea Nouă au fost contemporane cu acelea din Lumea Veche. În concluzie, ca şi Pittioni, Johnson se declară cu totul încrezător în rezultatele metodei şi mai ales în posibilităţile ei viitoare [1].

*

Pentru acei ce nu pot avea la îndemînă toate datele în privinţa acestei importante probleme şi a controverselor iscate, prudenţa ni se pare cu totul indicată. De aceea este evident că nu vom încerca să dăm o soluţie, ci să formulăm mai degrabă o impresie, care nu conţine în sine elemente subiective, fiind rezultată exclusiv din cîntărirea argumentelor invocate şi a datelor prezentate de autorii citaţi.

Ceea ce surprinde cu adevărat de la început este acel ± uneori atît de substanţial (diferenţa de sute de ani în cuprinsul unor date ce nu depăşesc ele înseşi nici trei-patru milenii) şi care, după părerea noastră, transformă aceste presupuse date absolute în date de valoare relativă. Căci, aşa cum am spus de la început, nu data în sine a unui eveniment

---

[1] Fireşte, în acest domeniu s-a scris mult în ultimii ani, dar intenţia noastră nu este de a da o bibliografie completă a discuţiilor asupra acestei probleme, ci — aşa cum am precizat — să punem faţă în faţă cele două poziţii extreme în legătură cu valoarea datelor absolute ale metodei radiocarbonului.

istoric ni se pare cea mai importantă, ci posibilitatea de a o folosi pentru rezolvarea unei serii de probleme minore şi chiar majore de istorie culturală şi de istorie propriu-zisă. Iar această posibilitate nu se poate spune că există decît atunci cînd datele cu care lucrăm sînt într-adevăr absolute şi nu aproximative. Desigur că dacă acel $\pm$ ar avea absolut întotdeauna o valoare egală, atunci datele obţinute ar putea fi folosite fără nici o dificultate scopului amintit, dar cînd $\pm$ variază între cîteva decenii şi mai bine de o jumătate de mileniu, situaţia se schimbă.

Este desigur important să ştim dacă omenirea a păşit în neolitic — şi deci omul a trecut de la faza de culegător la aceea de producător de hrană — în mileniul VII sau în mileniul VI, dar valoarea acestei informaţii este în fapt limitată dacă nu este absolută. Dimpotrivă, dacă acel $\pm$ se va reduce în chip constant la un minimum care să ne permită să vorbim într-adevăr de date absolute, atunci *ipso facto* nu vor mai exista dificultăţi de netrecut în rezolvarea definitivă a unor probleme majore ale cercetării arheologice şi ale istoriei străvechi a omenirii. Într-adevăr, cînd datele obţinute prin radiocarbon vor fi nu numai lipsite de aproximaţie, dar şi concordante între ele, atunci se va putea răspunde fără şovăire la întrebarea dacă diferitele grupe umane au putut trece de la stadiul de culegător la acela de producător de hrană prin evoluţie firească şi relativ generală, petrecută independent în diferitele regiuni ale Lumii Vechi, sau dimpotrivă, dacă poate rămîne în picioare — din acest punct de vedere — teza difuzionistă, potrivit căreia numai unele grupe umane mai dotate şi trăind în condiţii mai favorabile au făcut în chip spontan, am spune, acest mare pas înainte, iar celelalte l-au putut face numai prin contactul cu acestea şi influenţate direct de ele.

Pe de altă parte, aşa cum a relevat cu dreptate Milojčić, datele medii nu pot fi de mare utilitate pentru arheologi, tocmai fiindcă ele sînt eminamente aproximative, iar istoria societăţii omeneşti nu poate fi reconstituită cu precizie pe baza unor asemenea date. Chiar pentru perioadele îndepărtate ale paleoliticului, unde fireşte o sută—două de ani nu mai au aceeaşi importanţă ca pentru neolitic şi pentru epocile următoare, o diferenţă de 4 000 ani între datele obţinute pe cărbunii aceleiaşi vetre şi pe de altă parte o diferenţă de jumătate de secol pentru un lemn din mileniul III, sînt mult prea exagerate pentru ca datele respective să mai aibă vreo valoare cronologică absolută. Amintesc de altfel numai în treacăt faptul cunoscut de toţi arheologii că, pentru epocile metalelor, chiar aproximaţii de decenii pot duce la concluzii total greşite, aşa încît, din acest punct de vedere, justeţea observaţiilor lui Milojčić nu poate fi negată.

Cît priveşte exemplele datelor radiocarbonului în totală contrazicere cu cele stratigrafice — pe baza cărora, între altele, Milojčić ajunge la concluzia absolutei ineficacităţi pentru arheologia preistorică a metodei radiocarbonului — este evident că ele sînt impresionante şi nu pot fi subestimate. Unele dintre ele s-ar putea totuşi datora cauzelor semnalate de Johnson, nefiind de loc exclus, de exemplu, ca—într-o peşteră intens locuită de-a lungul multor milenii—diferite resturi din straturile mai noi să fi ajuns mai spre baza stratului de cultură şi viceversa, deşi pare destul de ciudat ca tocmai piesele supuse examenului să aparţină acestor materiale răvăşite. Dar, devreme ce în destule aşezări cu straturi suprapuse se pot găsi resturi rămase *in situ*, toate incertitudinile de pînă acum ar putea fi risipite în viitor, din acest punct de vedere.

În schimb, atîta vreme cît aproximaţia nu va fi practic eliminată prin reducerea ei la o cîtime insignifiantă, ni se pare că nu se va putea vorbi despre *date absolute*. Din acest punct de vedere, concluziile lui Milojčić sînt întemeiate şi concluziile atît de ample cultural-istorice pe care Pittioni crede că le poate formula fără teamă de greşeală par cel puţin premature. Dacă, în locul presupunerilor ipotetice pe care se bazează metoda

istoric ni se pare cea mai importantă, ci posibilitatea de a o folosi pentru rezolvarea unei serii de probleme minore şi chiar majore de istorie culturală şi de istorie propriu-zisă. Iar această posibilitate nu se poate spune că există decît atunci cînd datele cu care lucrăm sînt într-adevăr absolute şi nu aproximative. Desigur că dacă acel $\pm$ ar avea absolut întotdeauna o valoare egală, atunci datele obţinute ar putea fi folosite fără nici o dificultate scopului amintit, dar cînd $\pm$ variază între cîteva decenii şi mai bine de o jumătate de mileniu, situaţia se schimbă.

Este desigur important să ştim dacă omenirea a păşit în neolitic — şi deci omul a trecut de la faza de culegător la aceea de producător de hrană — în mileniul VII sau în mileniul VI, dar valoarea acestei informaţii este în fapt limitată dacă nu este absolută. Dimpotrivă, dacă acel $\pm$ se va reduce în chip constant la un minimum care să ne permită să vorbim într-adevăr de date absolute, atunci *ipso facto* nu vor mai exista dificultăţi de netrecut în rezolvarea definitivă a unor probleme majore ale cercetării arheologice şi ale istoriei străvechi a omenirii. Într-adevăr, cînd datele obţinute prin radiocarbon vor fi nu numai lipsite de aproximaţie, dar şi concordante între ele, atunci se va putea răspunde fără şovăire la întrebarea dacă diferitele grupe umane au putut trece de la stadiul de culegător la acela de producător de hrană prin evoluţie firească şi relativ generală, petrecută independent în diferitele regiuni ale Lumii Vechi, sau dimpotrivă, dacă poate rămîne în picioare — din acest punct de vedere — teza difuzionistă, potrivit căreia numai unele grupe umane mai dotate şi trăind în condiţii mai favorabile au făcut în chip spontan, am spune, acest mare pas înainte, iar celelalte l-au putut face numai prin contactul cu acestea şi influenţate direct de ele.

Pe de altă parte, aşa cum a relevat cu dreptate Milojčić, datele medii nu pot fi de mare utilitate pentru arheologi, tocmai fiindcă ele sînt eminamente aproximative, iar istoria societăţii omeneşti nu poate fi reconstituită cu precizie pe baza unor asemenea date. Chiar pentru perioadele îndepărtate ale paleoliticului, unde fireşte o sută—două de ani nu mai au aceeaşi importanţă ca pentru neolitic şi pentru epocile următoare, o diferenţă de 4 000 ani între datele obţinute pe cărbunii aceleiaşi vetre şi pe de altă parte o diferenţă de jumătate de secol pentru un lemn din mileniul III, sînt mult prea exagerate pentru ca datele respective să mai aibă vreo valoare cronologică absolută. Amintesc de altfel numai în treacăt faptul cunoscut de toţi arheologii că, pentru epocile metalelor, chiar aproximaţii de decenii pot duce la concluzii total greşite, aşa încît, din acest punct de vedere, justeţea observaţiilor lui Milojčić nu poate fi negată.

Cît priveşte exemplele datelor radiocarbonului în totală contrazicere cu cele stratigrafice — pe baza cărora, între altele, Milojčić ajunge la concluzia absolutei ineficacităţi pentru arheologia preistorică a metodei radiocarbonului — este evident că ele sînt impresionante şi nu pot fi subestimate. Unele dintre ele s-ar putea totuşi datora cauzelor semnalate de Johnson, nefiind de loc exclus, de exemplu, ca—într-o peşteră intens locuită de-a lungul multor milenii—diferite resturi din straturile mai noi să fi ajuns mai spre baza stratului de cultură şi viceversa, deşi pare destul de ciudat ca tocmai piesele supuse examenului să aparţină acestor materiale răvăşite. Dar, devreme ce în destule aşezări cu straturi suprapuse se pot găsi resturi rămase *in situ*, toate incertitudinile de pînă acum ar putea fi risipite în viitor, din acest punct de vedere.

În schimb, atîta vreme cît aproximaţia nu va fi practic eliminată prin reducerea ei la o cîtime insignifiantă, ni se pare că nu se va putea vorbi despre *date absolute*. Din acest punct de vedere, concluziile lui Milojčić sînt întemeiate şi concluziile atît de ample cultural-istorice pe care Pittioni crede că le poate formula fără teamă de greşeală par cel puţin premature. Dacă, în locul presupunerilor ipotetice pe care se bazează metoda

radiocarbonului, ea se va sprijini pe certitudini sigur dovedite şi dacă în locul datelor medii şi al datelor aproximative se vor putea preciza date cu adevărat « absolute », metoda va putea fi considerată realmente utilă arheologiei şi deci istoriei. Cu toată lipsa noastră de competenţă în domeniul fizicii nucleare, ne îngăduim să credem — ţinînd seama de uriaşul progres al ştiinţei şi mai ales al cercetărilor de fizică nucleară — că treptat-treptat metoda va putea fi îmbunătăţită spre a se ajunge la împlinirea acestui deziderat.

În felul acesta, împărtăşind pentru prezent scepticismul lui Milojčić asupra valorii datelor obţinute prin cercetările de pînă acum, credem că negarea oricărei posibilităţi viitoare de a se ajunge la rezultate precise este excesivă. Şi, fără ca arheologii să trebuie să înceteze pînă atunci discuţiile cronologice-istorice, ei trebuie să se resemneze deocamdată, recunoscînd incertitudinea unora dintre rezultatele pe care le formulează în această privinţă şi a caracterului lor fatal provizoriu.

Vladimir Dumitrescu

NOI PUNCTE DE VEDERE ÎN CERCETAREA ŞI INTERPRETAREA PALEOLITICULUI

Ţinînd seama de unele din ultimele interpretări care se dau cronologiei paleoliticului, reiese tot mai clar că faptele geologice şi paleontologice primează faţă de obişnuitele încadrări făcute numai cu ajutorul tipologiei. Ne vom opri deci aici asupra cîtorva studii şi note privitoare la această atît de pasionantă problemă, apărute recent.

Astfel Hermann Schwabedissen, în articolul *Fällt das Aurignacien ins Interstadial oder ins Interglazial?*, *Germania*, 34, 1956, p. 13—41, îşi pune această întrebare în urma discuţiilor iscate cu prilejul excursiilor celei de—a şaptea sesiuni Deuqua a Uniunii germane a cuaternarului în legătură cu încadrarea geocronologică a zonei de lutuire Gottweig (= zona Fellabrunn = complexul Stillfried A), întrebîndu-se dacă aceste depuneri în care apare obişnuit aurignacianul în Europa centrală trebuie să fie socotite interstadiale după cum se face în general, sau interglaciare. Problema s-ar părea că nu are prea mare importanţă, dacă nu ar fi în strînsă legătură cu apariţia lui *Homo sapiens* în această vreme, evident alta urmînd a fi înţelegerea asupra originii răspîndirii şi culturii lui *Homo sapiens* într-un interglaciar — epocă geologică mai lungă şi mai caldă —, decît într-un interstadial.

După ce aruncă o privire critică asupra problemelor stratigrafice în legătură cu cele mai importante descoperiri paleolitice din Europa centrală, autorul — plecînd de la unele constatări aproape unanim acceptate în ceea ce priveşte geocronologia paleoliticului superior — tinde totuşi făţiş spre o nouă împărţire a glaciaţiunii Würm. Titlul însuşi al articolului pare chiar de neînţeles, avînd în vedere acordul la care au căzut cei mai de seamă comentatori ai paleoliticului Europei centrale în ceea ce priveşte încadrarea geocronologică a aurignacianului. El apare în interstadiul Würm I — Würm II, fie independent, fie în asociere cu szeletianul. Dar tocmai acestui interstadial unanim acceptat pentru apariţia lui *Homo sapiens* şi a tehnicii lui lamelare îi caută autorul pricină. Aceste depuneri geologice cuprinzătoare ale primelor dovezi de locuire aurignaciană sînt ele interstadiale sau pot fi considerate interglaciare? Admiţînd un interglaciar în locul unui interstadial, va trebui creată nu numai o nouă glaciaţiune cu un nume propriu, dar şi o serie de radicale schimbări mai jos de această nouă glaciaţiune. De aici întrebarea dacă loessul recent I mai poate rămîne atribuit lui Würm I sau e mai bine să fie integrat glaciaţiunii Riss. Dacă loessul recent I ar putea fi atribuit glaciaţiunii Riss, atunci complexul Stillfried A nu ar mai reprezenta un interstadial ci un interglaciar.

Mai mulţi cercetători ca Weidenbrech, Graül şi Büdel caută să creeze o glaciaţiune independentă, cuprinsă între interglaciaţiunea Ehringsdorf şi depunerile calde ale complexului Stillfried A, propunînd înlăturarea împărţirii în trei a Würm-ului şi chiar desfiinţarea schemei şi nomenclaturii date de Soergel.

Ultimele cercetări au dus totuşi la o limpezire a succesiunii stratigrafice atît în ceea ce priveşte orizonturile de loess, cît şi culturile paleolitice cuprinse în ele.

Şi atunci, aşa cum se întreabă autorul, întrebăm şi noi ce importanţă are faptul dacă depunerile de loess Würm I rămîn în continuare atribuite începutului acestei glaciaţiuni sau sînt atribuite unei glaciaţiuni independente? Deoarece autorul însuşi arată că noţiunile interglaciar şi interstadial nu sînt încă precizate şi nici toate problemele legate de faza Stillfried nu sînt rezolvate, socotim prematură o astfel de încercare, întrucît argumentele pentru modificarea schemei lui Soergel nu sînt încă suficient de coapte.

Dacă orizontul Stillfried A nu poate fi socotit un interglaciar, din discuţii reiese totuşi că este vorba de un interstadial blînd de o mai lungă durată. Propunerea întrebuinţării unei nomenclaturi noi, oricît de neutrală ar fi, nu-şi are temei. Avalanşa de termeni noi furnizaţi de fiecare cercetător în parte în legătură cu locul din ţara respectivă unde s-au manifestat aceste fenomene generale nu face altceva decît să îngreuneze cercetarea şi înţelegerea cuaternarului. Sporirea acestor termeni îngreunează intrarea în problemă, trebuind uneori pentru a înţelege de ce e vorba să purcezi întîi la dezlegarea unui joc de cuvinte încrucişate în toate limbile.

În ceea ce priveşte situaţia de la noi în straturile de şiroire ale interstadiului Würm I — Würm II, am surprins la Ceahlău — Cetăţica prezenţa aurignacianului în asociere cu szeletianul. Nu vom merge însă pe linia cercetătorilor din centrul Europei, dînd un nume propriu acestor depozite interstadiale, deşi am putea să o facem. De ce numai noi să ne încărcăm memoria cu complexul Stillfried A — zona Fellabrunn sau faza de lutuire Gottweig, şi nu s-ar vorbi şi de complexul, zona sau faza Ceahlău-Cetăţica?

★

Cunoscutul cercetător al paleoliticului francez Fr. Bordes face — în colaborare cu cercetătorul elveţian H. Müller-Beck în lucrarea *Zur Chronologie der Lössedimente Nordfrankreich und Süddeutschland* (*Germania*, 34, 1956, p. 199—208) — o serie de preţioase observaţii asupra secţiunilor de loess din nordul Franţei şi sudul Germaniei, cu deosebire a acelora care conţin resturi paleolitice. Unele concluzii la care se ajunsese anterior în ceea ce priveşte supravieţuirea musterianului în apus pînă în ultimele două depuneri ale loessului tînăr, contemporan cu apariţia primelor dovezi ale paleoliticului superior, se dovedeau şi de astă dată juste.

Una dintre observaţiile cele mai importante pentru problemele ce ne interesează este aceea că în vestul şi centrul Europei paleoliticul superior nu sfîrşeşte o dată cu încetarea depunerilor de loess. Acest fapt confirmă prelungirea magdalenianului în postglaciar, susţinută de Schwabedissen, care durează — după cum spune Zeuner — pînă cînd magdalenianul vine în contact cu ceramica.

Ceea ce se întîmplă în centrul şi vestul Europei cu magdalenianul care persistă pînă în holocen, se întîmplă la noi în Moldova cu gravettianul final, care dăinuieşte la Ceahlău în forme neschimbate pînă ia contact cu un neolitic timpuriu, premergător culturii Criş. Evident că în faţa unor astfel de întîlniri, problema existenţei unei culturi intermediare între paleolitic şi neolitic începe a deveni o iluzie.

★

Profilul de loess din cariera Korbrech din Kitzingen a fost din nou supus unei serii de observaţii amănunţite de Karl Brünnacker, care ni le prezintă în articolul: *Das Lössprofil von Kitzingen (unterfranken). Ein Beitrag zur Chronologie des Paläolithikums* (*Germania* 34, 1956, p. 3—11). Ce se constată aici? Peste depunerile unui sol fosil brun interglaciar Riss-Würm, într-un pămînt brun curgător datorită acţiunii congelifluctive de la începutul glaciaţiunii următoare Würm I, în partea de bază a depunerilor acestui stadiu au apărut unele unelte paleolitice. Încadrarea geocronologică a fost făcută pe baza analizelor granulometrice. Dar pentru ca în adevăr aceste observaţii şi analize să fie o contribuţie serioasă la cronologia paleoliticului, ar fi fost de dorit să se precizeze şi treapta de dezvoltare paleolitică a uneltelor descoperite, făcîndu-se şi unele analogii cu alte descoperiri similare.

★

Adepţii tipologiei primesc un serios avertisment în scurta notă prezentată de Karel Valoch, *Beitrag zur Kenntnis der sogenannten Levallois-Technik* (*Germania*, 34, 1956, p. 1—3). Autorul atrage atenţia asupra persistenţei tehnicii de cioplire levaloisiene cu desprinderea din nucleu scut sau disc cu planul de lovire pregătit în culturile mai noi paleolitice, cu deosebire în szeletian, şi mai tîrziu în aurignacian şi chiar în epipaleolitic, fapt care îndreptăţeşte prudenţa în ceea ce priveşte datarea şi încadrarea unor astfel de piese provenite din descoperiri de suprafaţă.

Descoperiri izolate care nu fac serie şi nu sînt însoţite de precizări stratigrafice duc adesea la confuzii regretabile în ceea ce priveşte atribuirea, care de obicei se face în favoarea unor culturi mai vechi.

Numai o astfel de lipsă de prevedere a îngăduit lui E. Patte să atribuie clactonianului unele aşchii provenite din paleoliticul superior de tip szeletian de la Iosăşel. De altfel planul de lovire alcătuit din două faţete despărţite printr-o muchie, care dă obişnuitul talon diedru frecvent utilizat în tehnica de cioplire a musterianului nostru de peşteri şi terase, este prezent mai tîrziu nu numai în szeleto-aurignacianul de la Ceahlău-Cetăţica, dar şi în aurignacianul mijlociu de la Ceahlău-Dîrţu.

★

Din cele expuse pe scurt mai sus se vede contribuţia covîrşitoare pe care o are cercetarea ştiinţifică a depunerilor de loess în legătură cu încadrarea geocronologică a descoperirilor paleoliticului de terasă. O simplă metodă ca aceea a granulometriei este cîteodată deajuns pentru a obţine o încadrare a descoperirilor. Adăugîndu-se la aceasta cercetarea humusului, a carbonatului de calciu, a minereurilor grele şi determinările sporopolenice, succesiunea climatică a depunerilor de loess ne va fi mult mai uşor de înţeles. Un îndemn şi o datorie de a porni cît mai neîntîrziat în aplicarea acestor metode atît de curente în cercetarea paleoliticului.

C. S. Nicolăescu-Plopşor

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN ITALIA

1. *Gravuri paleolitice în Sicilia.* Se ştie că una din caracteristicile principale ale artei paleolitice naturaliste este tocmai interesul mediocru arătat redării figurii omeneşti, în raport cu numărul impunător de figuri de animale, incizate, desenate sau pictate în diferitele grote din Franţa, Spania sau Scandinavia. Forme umane naturalist reprezentate,

Profilul de loess din cariera Korbrech din Kitzingen a fost din nou supus unei serii de observaţii amănunţite de Karl Brünnacker, care ni le prezintă în articolul: *Das Lössprofil von Kitzingen (unterfranken). Ein Beitrag zur Chronologie des Paläolithikums* (*Germania* 34, 1956, p. 3—11). Ce se constată aici? Peste depunerile unui sol fosil brun interglaciar Riss-Würm, într-un pămînt brun curgător datorită acţiunii congelifluctive de la începutul glaciaţiunii următoare Würm I, în partea de bază a depunerilor acestui stadiu au apărut unele unelte paleolitice. Încadrarea geocronologică a fost făcută pe baza analizelor granulometrice. Dar pentru ca în adevăr aceste observaţii şi analize să fie o contribuţie serioasă la cronologia paleoliticului, ar fi fost de dorit să se precizeze şi treapta de dezvoltare paleolitică a uneltelor descoperite, făcîndu-se şi unele analogii cu alte descoperiri similare.

★

Adepţii tipologiei primesc un serios avertisment în scurta notă prezentată de Karel Valoch, *Beitrag zur Kenntnis der sogenannten Levallois-Technik* (*Germania*, 34, 1956, p. 1—3). Autorul atrage atenţia asupra persistenţei tehnicii de cioplire levaloisiene cu desprinderea din nucleu scut sau disc cu planul de lovire pregătit în culturile mai noi paleolitice, cu deosebire în szeletian, şi mai tîrziu în aurignacian şi chiar în epipaleolitic, fapt care îndreptăţeşte prudenţa în ceea ce priveşte datarea şi încadrarea unor astfel de piese provenite din descoperiri de suprafaţă.

Descoperiri izolate care nu fac serie şi nu sînt însoţite de precizări stratigrafice duc adesea la confuzii regretabile în ceea ce priveşte atribuirea, care de obicei se face în favoarea unor culturi mai vechi.

Numai o astfel de lipsă de prevedere a îngăduit lui E. Patte să atribuie clactonianului unele aşchii provenite din paleoliticul superior de tip szeletian de la Iosăşel. De altfel planul de lovire alcătuit din două faţete despărţite printr-o muchie, care dă obişnuitul talon diedru frecvent utilizat în tehnica de cioplire a musterianului nostru de peşteri şi terase, este prezent mai tîrziu nu numai în szeleto-aurignacianul de la Ceahlău-Cetăţica, dar şi în aurignacianul mijlociu de la Ceahlău-Dîrţu.

★

Din cele expuse pe scurt mai sus se vede contribuţia covîrşitoare pe care o are cercetarea ştiinţifică a depunerilor de loess în legătură cu încadrarea geocronologică a descoperirilor paleoliticului de terasă. O simplă metodă ca aceea a granulometriei este cîteodată deajuns pentru a obţine o încadrare a descoperirilor. Adăugîndu-se la aceasta cercetarea humusului, a carbonatului de calciu, a minereurilor grele şi determinările sporopolenice, succesiunea climatică a depunerilor de loess ne va fi mult mai uşor de înţeles. Un îndemn şi o datorie de a porni cît mai neîntîrziat în aplicarea acestor metode atît de curente în cercetarea paleoliticului.

C. S. Nicolăescu-Plopşor

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN ITALIA

1. *Gravuri paleolitice în Sicilia.* Se ştie că una din caracteristicile principale ale artei paleolitice naturaliste este tocmai interesul mediocru arătat redării figurii omeneşti, în raport cu numărul impunător de figuri de animale, incizate, desenate sau pictate în diferitele grote din Franţa, Spania sau Scandinavia. Forme umane naturalist reprezentate,

legate de anumite concepţii magice şi religioase, se găsesc totuşi în plastică, fiind mai ales feminine (« Venerele » paleolitice).

Cercetătoarea J. Marconi Bovio (*Interpretazione dell'arte parietale dell'Adaura*, în *Boll. d'Arte*, 1, 1953, p. 61—68) s-a ocupat acum cîţiva ani de gravurile paleolitice descoperite pe pereţii grotei de la Adaura (Palermo-Sicilia). Interesul acestor gravuri stă în rolul important pe care îl are figura omenească în scenele reprezentate pe pereţii grotei.

În Europa, după Franţa şi Spania, Italia şi insulele sale încep să ocupe un loc din ce în ce mai important în ceea ce priveşte manifestările de artă parietală paleolitică, iar acum, prin descoperirea de la Adaura, se aşază pe primul plan în domeniul reprezentării figurilor omeneşti. Pe doi pereţi ai micii grote Adaura 2, de pe versantul de nord al muntelui Pellegrino, sînt gravate aproximativ 30 de figuri omeneşti şi de animale, redate numai prin conturul extern, fără nici un detaliu intern (ca de pildă: ochi, gură etc). Reprezentările sînt incizate, unele profund, cu un « bulino siliceo » cu extremitatea diedră, altele foarte superficial, cu un vîrf subţire. Această deosebire de tehnică constituie un element de diferenţiere între diversele grupuri.

Grupul cel mai interesant este constituit de 11 figuri umane de bărbaţi şi una de animal, ce alcătuiesc două compoziţii. Prima poate fi interpretată drept o ceremonie rituală în care indivizi cu măşti în formă de cioc de pasăre şi complet dezbrăcaţi, dansează în jurul a doi acrobaţi, protagoniştii ritului (poate fi un rit de iniţiere al pubertăţii sau al fecundităţii). A doua compoziţie aparţinînd aceluiaşi grup reprezintă o scenă de vînătoare.

Al doilea grup e compus din trei figuri omeneşti (care deşi sînt în evidentă mişcare, nu par să alcătuiască o compoziţie) şi se distinge prin incizia mai puţin adîncă, dar nici prea fină, cum e aceea a altor desene de animale din aceeaşi grotă.

Stilul figurilor reprezentate e naturalist. Prin definiţia aceasta se indică stilul inspirat direct de realitate al curentului franco-cantabric, opus curentului de dată mai recentă din estul Spaniei « expresionist » în interpretarea figurii umane. În scenele de la Adaura, nudul masculin desenat corect este redat în două feluri: cu forme robuste şi în acelaşi timp agile, expresie a virilităţii (talia îngustă şi uneori subliniată, umerii laţi şi bicepşii puternici, coapse şi pulpe muşchiuloase), sau cu forme subţiri şi toracele prelung, expresie a adolescenţei. Extremităţile braţelor şi picioarelor nu sînt indicate la nici una din figuri. Trăsăturile feţei nu sînt desenate, iar forma feţei este uneori ovală, alteori ascuţită şi, aşa cum am amintit de multe ori, faţa e acoperită de o mască cu cioc de pasăre. Unele capete par lipsite de păr, altele dimpotrivă au un păr bogat pînă la umeri.

Autoarea e de părere că în afară de uniformitatea tehnicii, stilul unitar îndreptăţeşte atribuirea figurilor primului grup unui singur artist. Grupul celor trei figuri pare să fie făcut de altă mînă. Pentru prima oară în arta rupestră paleolitică se întîlneşte o interpretare a nudului omenesc care dezvăluie cunoaştere, sensibilitate a formelor şi posedarea unor mijloace de exprimare, dar nu poate fi vorba de un fenomen spontan local, căci putem întrevedea în aceeaşi grotă legături cu arta franco-cantabrică.

În ceea ce priveşte animalele incizate pe perete, în stînga grupurilor descrise, unele sînt mai precis desenate, altele abia schiţate. Desenul dovedeşte o anumită maturitate, dar valoarea artistică este mediocră. Un foarte frumos cap de cerb a fost desenat probabil anterior scenei centrale, deoarece picioarele unui dansator i se suprapun.

Fauna de la Adaura nu are însemnătatea reprezentărilor umane din punct de vedere al noutăţii, dar este importantă din punct de vedere al asemănării cu alte reprezentări şi deci pentru încadrarea cronologică a întregului complex de la Adaura. Neprecizarea trăsăturilor feţei şi a extremităţilor membrelor, lipsuri intenţionale în desenele noastre, la fel ca la sculpturile aurignaciano-perigordiene, demonstrează legături îndepărtate dar

totuşi existente cu arta perigordiană. Din punct de vedere cronologic, deoarece în Italia nu se poate vorbi de magdalenian, autoarea crede că descoperirile din peştera de la Adaura se pot situa în linii generale în paleoliticul superior, începînd cu figurile de animal uşor incizate şi continuînd (în paleoliticul final) cu grupurile de compoziţii, care ar putea să fie contemporane, dar executate de artişti diferiţi. Datarea se sprijină probabil pe constatarea generală că spre sfîrşitul paleoliticului arta tinde spre abandonarea picturalului, mergînd pe linia accentuării conturului în dauna interiorului desenului.

În grota de la Adaura nu se întîlnesc de altfel numai reprezentări naturaliste, ci şi două figuri schematizate de bovidee, cu conturul sigur, profund incizat şi continuu, care indică un obicei devenit manieră, o deformare tardivă degenerantă. Cele mai apropiate asemănări cu bovideele acestea se întîlnesc la figurile incizate pe plachetele din Sahara spaniolă, forme tîrzii schematizate. Suprapunerea uneia din figurile de bovidee de la Adaura peste un cal din grupul cel mai vechi, anterior grupului uman, dovedeşte că ea este posterioară; acelaşi lucru îl indică şi stilizarea formelor pe care J. Marconi Bovio crede, pe bună dreptate, că o poate situa la sfîrşitul naturalismului.

Carmen Radu

2. *Leontinoi.* Spinoasa problemă a identificării topografice a vechiului oraş Leontinoi a fost rezolvată cu succes, punîndu-se în sfîrşit capăt unui şir de discuţii contradictorii. Dintr-un scurt dar precis pasaj al lui Polybios (VII, 6) se ştie că oraşul se ridica pe două înălţimi rîpoase şi abrupte, despărţite printr-o vale adîncă în care se afla piaţa publică *(agorá)*. Către capetele acestei văi se deschideau cele două porţi ale oraşului, prin aceea de la sud ieşindu-se la drumul spre Siracuza, aceea de la nord deschizîndu-se spre cîmpia leontină.

Săpăturile începute în fundul văii, între colina S. Mauro şi aceea numită Metapiccola, aflată la sud de actualul oraş Leontinoi (G. Rizza, *Scavi e ricerche nella città di Leontini negli anni 1951—1953*, în *Boll. d'Arte*, 1954, p. 73 şi urm.; idem, *Leontini, Campagne di scavo 1950—1951 e 1951—1952: la necropoli della valle di S. Mauro, le fortificazioni meridionali della città e la porta di Siracusa*, în *Notizie degli scavi*, 1955, p. 281 şi urm.), au scos la lumină atît zidul de incintă cu dispozitivul său neobişnuit şi cu porţile descrise de Polybios, cît şi o incintă mai veche — sec. VII î.e.n. — care pare să fi înconjurat numai colina S. Mauro. În prima jumătate a sec. VI î.e.n., acestui zid i s-a substituit altul, grandios, în formă de cleşte, care închidea în interiorul său atît valea amintită, cît şi cele două coline, S. Mauro şi Metapiccola. Extinderea zidurilor a corespuns cu extinderea oraşului şi, în acelaşi timp, cu noile nevoi de apărare: într-adevăr, stăpînirea văii şi a celor două coline permitea controlul tuturor căilor de acces către depresiunea prin care trecea fluviul navigabil — S. Leonardo de astăzi — care punea cîmpia leontină în legătură cu marea. Perioada de funcţionare a zidului în formă de cleşte coincide cu epoca maximei puteri politice a cetăţii; distrugerea şi reconstituirea lui ulterioară, databile în prima şi a doua jumătate a sec. V î.e.n., corespund cu instaurarea supremaţiei siracuzane. Noua sistematizare nu a durat însă mult, pentru că deja la începutul sec. IV î.e.n. găsim acest complex sistem de apărare distrus şi părăsit.

Imediat în afara porţii se extindea o necropolă care, începînd din mijlocul sec. VI şi în tot sec. V, s-a menţinut pe o fîşie largă, paralelă cu drumul. Săpătura a dat la iveală un număr de 274 morminte, aproape toate de inhumaţie şi avînd un inventar mai degrabă sărac: e vorba de înmormîntări simple, direct pe pămînt (cum e cazul cu 188 dintre

ele), sau de morminte acoperite cu ţigle mari (0,80 × 0,52 m), aşezate cînd în dublă pantă, cînd aşa încît să formeze o cutie, cînd în chip de simplu capac orizontal al gropii.

Un număr redus de morminte era acoperit cu plăci mari de piatră tăiată neregulat. Mormintele de copii erau acoperite cu o singură ţiglă. Unele tipuri speciale de înmormîntări prezentau schelete de copii aşezate într-un recipient de lut care uneori era o amforă, dar de cele mai multe ori era un vas în formă de lighean, acrom ; vasele erau de obicei răsturnate şi sub ele se aflau resturile umane. Toate înmormîntările sînt individuale.

După distrugerea sistemului de fortificaţie, urmată de părăsirea porţii amintite mai sus, necropola s-a extins către est, invadînd drumul şi insinuîndu-se printre ruinele zidului. Această necropolă prezintă o deosebită importanţă întrucît este în mod sigur posterioară distrugerii zidului de incintă, constituind astfel un *terminus ante quem* pentru datarea acestui eveniment (inventarul mormintelor nu poate fi anterior primei jumătăţi a secolului IV î.e.n.). Necropola din această a doua fază conservă aceleaşi caractere ca şi cea anterioară, însă cu o mai accentuată tendinţă spre monumentalitate, dată de numeroasele *epitymbia* în formă de mici piramide cu trepte, construite din blocuri mari de piatră nisipoasă şi apoi tencuite: resturi de culoare roşie şi albastră arată că tencuiala era policromă. Aceste *epitymbia* caracteristice erau concepute ca socluri mari care trebuiau să susţină un element terminal ; numai unul mai păstrează încă deasupra un mic altar.

O a treia necropolă, mai tîrzie, care a fost folosită pînă către sfîrşitul sec. II î.e.n., s-a extins în chip neregulat în toată valea, avînd morminte cu inventare mai sărace şi constatîndu-se o mai mare frecvenţă a ritului de incineraţie.

Inventarul ceramic al acestor necropole este deosebit de important, tocmai pentru că aparţine unei « clase mai puţin nobile », cum spune autorul ; în general ceramica nu e pictată, ci are numai un simplu firnis negru, roşu-brun sau roşu deschis. Confruntări utile cu inventarul unui grup de morminte de la Atena, pentru forma vaselor, a unguentariilor şi pentru tehnica culorilor (R. S. Young, *Sepulturae intra urbem*, în *Hesperia*, XX, 1951, p. 113—114, pl. 50—54), precum şi indicaţiile preţioase oferite de monede şi de stampilele de amfore rodiene — databile între anii 220 şi 180 î.e.n. — au permis autorului să clasifice acest material aşa de comun, întîlnit chiar şi în oraşele noastre pontice, şi totuşi aşa de puţin studiat şi cunoscut pînă acum.

Din datele săpăturilor se poate conchide că încă din momentul sosirii lor în cîmpia Montină, coloniştii chalcidieni s-au stabilit pe extremitatea meridională a colinei S. Mauro de unde, pînă la începutul sec. IV î.e.n., şi-au apărat libertatea şi autonomia lor politică împotriva forţei siracuzane. Perioada de maximă strălucire a oraşului coincide cu momentul construirii zidului în formă de cleşte şi cu extinderea sistemului de fortificaţie şi asupra văii din faţă şi a colinei Metapiccola. După prima distrugere a zidurilor şi scurta perioadă ce a urmat reconstruirii lor, valea şi-a pierdut importanţa strategică şi a rămas numai ca zonă a unei vaste necropole în care înmormîntările au continuat pînă în sec. II î.e.n.

Gabriella Bordenache

Surprinzătoarea veracitate a ştirilor lui Polybios asupra topografiei anticului Leontinoi s-a verificat şi în privinţa identificării ariei sacre a oraşului (D. Adamesteanu, *Leontini*, *Scavo nell'area sacra della città di Leontini*, în *Notizie degli scavi*, 1956, p. 402—414). După informaţiile autorului antic (VII, 6), vechile temple ale oraşului se înălţau pe vîrful celor două coline — S. Mauro şi Metapiccola de astăzi —, care pînă în epoca

elenistică tîrzie și-au păstrat caracterul și înfățișarea lor. Prin poziția sa, vizibil nu numai din toate părțile orașului dar și de la mare distanță, din cîmpia leontină, vîrful colinei S. Mauro s-a desemnat singur ca fiind una din zonele sacre pe care cîndva se ridicau locașurile divinităților.

La aceste indicații veneau să se mai adauge și unele descoperiri anterioare, de teracote arhitectonice, și faptul că panta de nord a colinei prezenta urmele vizibile ale unei amenajări făcute încă din vechime. Săpătura întreprinsă pe o arie restrînsă și în condiții dificile a arătat că era vorba de trei tăieturi în stîncă — primele două de sus semicirculare, ultima de jos dreaptă —, care constituiau un fel de terase suprapuse. Pe cea din mijloc, la o adîncime de cca 1 m, sub un strat bogat în materiale — purtate însă — a apărut stînca în care erau săpate două încăperi alăturate, avînd direcția aproximativă NV-SE. Camerele aveau forma unor patrulatere neregulate, cu laturi a căror lungime varia între 3 m și ceva și aproape 5 m ; peretele din fund al uneia dintre ele nu era drept ci semicircular. Pe nivelul camerelor, constituit de un strat de pietriș sfărîmat, amestecat cu lut, zăcea un bogat material arhaic, amestecat cu o mare cantitate de cenușă: fragmente ceramice, teracote arhitectonice, fragmente de *stelai*, toate anterioare sec. V î.e.n. Un alt strat subțire de pietriș despărțea nivelul acesta, bine păstrat, de cel superior, în care se aflau de asemenea numeroase fragmente ceramice, între care unele cu figuri roșii și chiar mai noi, teracote arhitectonice, fragmente de *sima* cu astragali etc.

Extrem de interesantă trebuie considerată descoperirea de sub nivelul din fața încăperilor, unde au apărut o serie de cavități săpate în stînca vie, în fiecare dintre ele aflîndu-se cîte două sau trei cupe ioniene ce conțineau cîte o greutate de lut. Descoperiri oarecum asemănătoare, făcute și în alte localități, duseseră deja la concluzia că semnificația general acordată pînă acum așa-numitelor « greutăți de țesut » nu mai e valabilă, măcar în cazul unora din ele (P. Orlandini, *Scopo e significato dei cosidetti « pesi » da telaio* în *Rendiconti dei Lincei*, VIII, 1953, fasc. 7. 10, p. 442—443). E vorba, în cazul nostru și al altora similare, de așa-numitele Θυσίαι, elemente ale unui ritual de consacrare, practicat cu prilejul fundării unor edificii sacre sau a altor construcții asemănătoare. Reamintind faptul binecunoscut al comunității anumitor forme culturale, general răspîndite în lumea greacă, ținem să subliniem că, în lumina unor astfel de descoperiri, trebuie considerată și apariția celor nouă amfore sub podeaua templului din sec. V î.e.n. de la Histria: ele nu pot avea decît aceeași semnificație rituală, de consacrare a fundării locașului sfînt, așa cum de altfel a afirmat din primul moment și descoperitorul (vezi *Histria I*, 1954, p. 251 și 263—266).

Revenind la descoperirile de la Leontinoi amintim că, pînă la o cercetare mai completă a ariei respective, autorul preferă să amîne studiul mai amplu al materialelor prezentîndu-le numai pe categorii mari.

Punînd în discuție problema majoră ridicată de primele rezultate ale săpăturii, anume aceea a caracterului întregii zone, autorul arată că, aparent ciudatele încăperi săpate în stîncă nu pot fi în nici un caz locuințe, și că ele își găsesc corespondențe în edificiile sacre de la Buscemi, S. Biagio ad Agrigento și de la Enna. Toate aceste similitudini, la care se adaugă prezența acelor Θυσίαι amintite, marea cantitate de teracote arhitectonice, ceramica ce se dovedește de o calitate mai aleasă, ca și sistemul îngrijit de tăiere și amenajare în stîncă a celor două încăperi, vădesc caracterul lor deosebit. Ele constituiau depozitul sacru al unui templu, depozit destinat să primească nu numai obișnuitele ἀναθήματα, ci și teracotele arhitectonice și plăcile ornamentale care constituiau decorația ceramică a templului respectiv (studii recente au arătat că aceasta din urmă suferea neîncetate reparații și schimbări).

Prezența unui depozit sacru presupune însă neapărat existența în imediata apropiere a unui templu, ba chiar a mai multora, fapt atestat de teracotele arhitectonice, al căror modul și decorație le arată ca provenind de la mai multe edificii, de dimensiuni variate și din epoci diferite.

Toate aceste fapte, susținute și de argumentele la care s-a mai făcut deja aluzie, duc la concluzia că pe vîrful colinei S. Mauro se afla cîndva una dintre ariile sacre cele mai importante ale orașului. Descoperiri întîmplătoare, făcute pe înălțimile colinei din față, Metapiccola, acolo unde terenul oferă o poziție minunată pentru ridicarea unui templu, indică o altă zonă în care se înălțau cîndva locașurile de cult. Aceste descoperiri și constatări vin să adeverească spusele lui Polybios și fac să se întrezărească înfățișarea de odinioară a orașului, cu templele sale, înălțate pe vîrful celor două coline, de unde erau vizibile pînă departe, din bogatele cîmpii leontine.

Victoria Eftimie

3. *Un templu închinat zeiței Valetudo la Glanum (Gallia Narbonensis)*. Pe tot întinsul imperiului roman s-au păstrat puține urme ale cultului zeiței Valetudo și e pentru prima oară cînd acesta e semnalat și în Gallia.

Cultul acestei divinități, atestat mai întîi în Samnium și la Roma, înfloritor mai ales la Maevania, actuala Bevagna din Umbria, s-a răspîndit în urmă în provincii: Cisalpina, Noricum, Pannonia, Dalmatia și Africa: acum la această listă se mai poate adăuga și Gallia.

La Glanum, zeița Valetudo era onorată în complexul unui sanctuar, ale cărui origini se pot fixa în sec. VI î.e.n. (H. Rolland, *Un temple de Valetudo à Glanum*, RA, 45, 1955, p. 27—53).

Zeița Valetudo se suprapusese Hygeei, ambele identificîndu-se cu vechile zeițe locale, în înțelesul specific de divinități ale fecundității, în măsură de a împărtăși îngrijiri blînde și binefăcătoare. Această asimilare a avut loc, în mod verosimil, în sec I î.e.n., între începutul romanizării Galliei și momentul construirii micului templu recent descoperit, dedicat în timpul lui Agrippa. E un mic templu de ordin corintic, prostil, tetrastil (lat de 3,90 m și orientat către sud, spre izvor), ridicat pe un *podium* înalt de 2 m. Fragmentele arhitectonice descoperite — pilaștri de antă, capitele, coloane — permit stabilirea ritmului modular al acestui mic templu.

Coloanele aveau baze de tip attic și capitele masive cu foi de acant rigide și de execuție atît de diferită, încît putem pune ipoteza a doi meșteri pietrari. Din arhitravă rămîne un singur bloc cu inscripția dedicatorie în foarte fumoase litere capitale din epoca lui August, inscripție fragmentară, dar cu lectură sigură:

[VAL]ETVDINI M. AGRIPPA [L. F. COS III]

E a treia inscripție a lui Agrippa, găsită în Gallia Narbonensis și tot legată de problema apei și a nimfelor (celelalte două au fost găsite la Nîmes). Inscripția închinată zeiței Valetudo e un document de cea mai mare importanță, deoarece — datînd în mod sigur refacerea nimfeului și construirea micului templu — permite comparații utile cu alte monumente din Gallia Narbonensis, pînă acum neclasificate din punct de vedere cronologic.

Din restul fragmentelor arhitectonice descoperite, amintim cîteva blocuri ale frontonului fără decorație figurată și acroteriile, dintre care cea centrală e de un mare interes.

Prezentarea micului templu se încheie cu descrierea a două piese descoperite « între ruinele cellei »:

1) un cip octogonal (înalt de 1,03 m), cu bază bogat profilată și inscripția VALETUDINI; 2) partea inferioară a unei statui feminine drapate.

Autorul consideră cipul drept altar al templului, iar fragmentul de statue ca aparținînd imaginii de cult a zeiței, după un bine cunoscut tip al Hygeei, împrumutat zeiței Valetudo. Nouă ni se pare însă mai degrabă că acest cip — prea mic pentru a fi un altar — nu e altceva decît baza statuii de cult din micul templu al zeiței. Descoperirea celor două piese în interiorul cellei ar confirma această ipoteză.

Rămîne de văzut dacă dimensiunile fragmentului de statue — care stă pe o mică bază proprie — se potrivesc celor ale cipului octogonal.

Gabriella Bordenache

4. *Vila romană de lîngă Piazza Armerina (Sicilia orientală) și bogata sa decorație de mozaicuri (epoca imperială tîrzie).* Săpăturile sistematice începute în 1950, săpături care mai continuă încă și astăzi, au scos la lumină resturile unei grandioase vile romane ce se înălța pe țărmul stîng al fluviului Gela, în pitoreasca vale cuprinsă între cursul apei și înălțimile Muntelui Magone, la trei km depărtare de localitatea Piazza Armerina, din Sicilia orientală.

Extrem de bogatele resturi ale vilei au fost totdeauna vizibile la suprafața terenului aluvional și au atras adeseori atenția atît a eruditilor locali cît și a săpătorilor clandestini. Deja din 1812 se încercaseră diferite sondaje și se ajunsese la nivelul frumoaselor mozaicuri care împodobeau tricliniumul; prețioasele descoperiri au fost imediat reacoperite însă pentru a fi ferite de o definitivă distrugere. În 1929, Paolo Orsi începea pentru prima oară o adevărată campanie de săpături, dar și el a fost obligat să reacopere mozaicurile pentru a nu expune această comoară unei ruine inevitabile. După aceea, de-alungul unor campanii repetate, conduse de G. Cuttrera între anii 1935 și 1939, și mai apoi de B. Pace, pînă în 1943, s-a executat o săpătură lentă și sistematică, în cursul căreia s-a procedat simultan și la opera de restaurare și conservare a mozaicurilor, pentru a nu mai fi necesară reacoperirea lor. În 1941 s-a făcut un acoperiș protector peste marea sală absidată și s-au intensificat dificilele și complicatele lucrări de consolidare și restaurare a mozaicurilor de pe pardoseli, care zăceau avariate sub marea cantitate de pămînt ce le apăsa de atîtea secole (G. V. Gentili, *Piazza Armerina. Grandiosa villa romana in contrada Casale*, în *Notizie Scavi*, 1950, p. 291—335; idem, *I mosaici della villa romana del Casale di Piazza Armerina*, în *Boll. d'Arte*, 1952, p. 33—46; B. Pace, *Note su di una villa romana a Piazza Armerina*, în *Rend. dei Lincei*, S. VIII, V, 11—12, 1951; idem, *I mosaici di Piazza Armerina*, Casini, Roma, 1935; G. V. Gentili, *Roman imperial villa near Piazza Armerina*, în *Geogr. Nat. Magazine*, februarie 1957).

Săparea vilei, reluată în 1950, a permis să se cunoască planul ei imens; în același timp au continuat și restaurările, operație destul de dificilă din pricina neobișnuit de marei suprafețe a pardoselilor de mozaicuri (pînă acum 3 500 m^2).

Vila a fost construită pe terase succesive după un plan foarte studiat, așa cum începuseră să alcătuiască încă din primele secole ale imperiului arhitecții romani (e deajuns să amintim vila lui Voconius Pollio de la Tusculum sau aceea a lui Tiberius de la Capri). Planul ei se compunea din două mari grupuri de săli și dintr-un important complex termal; sălile erau unite prin portice și coridoare, care la rîndul lor comunicau prin scări. Pereții erau acoperiți cu *crustae* de marmură și cu picturi, iar pardoselele cu splendide și variate mozaicuri policrome care constituiau un fel de covor strălucitor ce se întindea cît vedeai cu ochii prin săli, prin curți și pe coridoare. În vilă se pătrundea printr-o poartă monumentală

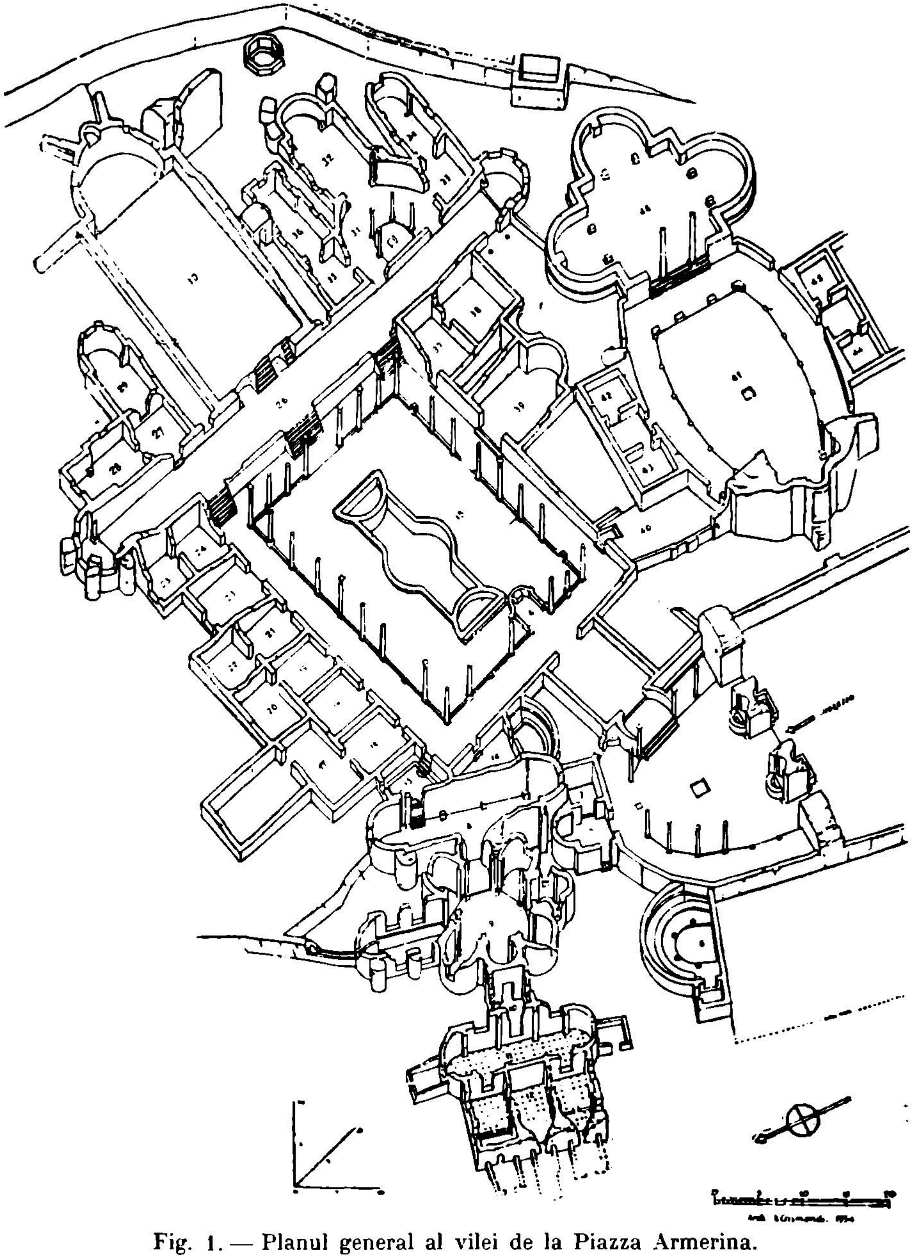

Fig. 1. — Planul general al vilei de la Piazza Armerina.

care trebuie să fi avut aspectul unui arc onorific cu trei arcade. Atriumul spaţios, amplu, avînd forma de exedră, corespundea la nord cu termele anexe şi la est cu unul din cele două mari complexe de săli care constituiau neobişnuitul plan al vilei; traversînd un *tablinium* se ajungea în marele peristil înconjurat de portice cu coloane şi cu o piscină centrală de formă complicată.

În jurul peristilului se înşiruiau o serie de încăperi avînd forme şi destinaţii diverse, de-a lungul laturii sale nord-orientale era un coridor foarte lung (circa 61 m) şi, în afară de acesta, o sală imensă de tip bazilical, destinată poate primirilor oficiale. La sud de acest complex, pe o terasă superioară, se înălţa imensul *triclinium* triabsidat, de 12 × 12 m (socotit fără abside, fiecare dintre acestea avînd o deschidere şi o adîncime de 7,50 m), care se deschidea spre o curte de formă elipsoidală, de 21,20 × 14,15 m, înconjurată la rîndul ei de un portic ornamentat cu pilaştri uniţi între ei printr-un parapet scund de zidărie.

Pe latura opusă marelui triclinium, curtea se curba în forma unei mari exedre, împodobită şi ea cu trei nişe de proporţii mai mici însă, destinată poate să formeze un *nimpheum* răcoros şi plăcut, care să înveselească privirile oaspeţilor. Pe laturile lungi ale porticului se aliniau trei *oeci* sau *cubicula*.

Planul general al vilei, pe care îl prezentăm în fig. 1, ne scuteşte de alte descrieri; observînd această complexă planimetrie, apare evidentă predominarea curbelor care marchează ultima evoluţie a «barocului» în arhitectura romană. Marea sală triabsidată ne prezintă deja, într-o schemă încă simplă, planul perimetral al bisericii S. Lorenzo din Milano — sec. V e.n. — şi anunţă de pe acum acele monumente ale Siciliei bizantine al căror plan prezintă la mijloc un pătrat cu abside semicirculare ce se arcuiesc pe trei din cele patru laturi ale sale, în timp ce pe a patra latură se află intrarea. Tot către epoca tîrzie (sec. IV—V e.n.) ne duce şi tehnica constructivă, în *opus incertum*, zidurile fiind lucrate din spărturi mari sau din bolovani de piatră avînd numai ici şi colo blocuri regulat tăiate, în special în părţile de colţ. Această tehnică e întîlnită şi în alte monumente vechi ale Siciliei bizantine, de pildă la termele din Siracusa şi la un alt edificiu termal din apropierea fîntînei Dianei de la Comiso, care, aşa cum arată pardoseala sa lucrată din plăci de marmură, nu poate fi anterior sec. V e.n.

Tot acestei epoci tîrzii îi este caracteristică şi folosirea materialului uşor pentru cupolele sau calotele absidelor (făcute din şiruri de teracote tubulare îmbucate), precum şi decorarea cu mozaicuri a conchelor absidale, toate elemente care vor fi apoi preluate de arta bizantină. Aceeaşi epocă ne-o indică şi îmbrăcarea pereţilor în *opus sectile*, care se aseamănă cu decoraţia parietală a bazilicii lui Iunius Bassus de la Roma.

La aceleaşi concluzii cronologice ne duc şi mozaicurile de pe pardoseli, cu desene geometrice sau figurate, o adevărată comoară care constituie bogăţia cea mai de seamă a vilei şi reprezintă unul dintre cele mai grandioase complexe ale artei mozaicale romane tîrzii. În compoziţia lor se disting clar două maniere: una, care aderă la tradiţiile clasice, cu reprezentări de subiecte mitologice bine cunoscute (gigantomachia, muncile lui Hercules, Lycurg şi Ambrosia); alta, manifestînd tendinţe noi, îşi alege subiecte realiste, caracterizîndu-se printr-o inventivitate mai capricioasă şi mai neînfrînată, prin abstracţii coloristice, uneori prin ingenuităţi şi erori, aşa cum se întîmplă totdeauna în orice reînnoire de curente artistice. Tradiţiei clasice i se datoreşte, desigur, perfecta şi rafinata tehnică a culorilor care gradează tonurile pentru a da impresia de lumină şi de umbră, care ştie să dea o puternică reliefare figurilor, în timp ce curentelor noi li se datoreşte redarea impresionistă a chipurilor, rigiditatea veşmintelor şi mai ales figurile prelungi, adesea disproporţionate (vezi «Arabia» sau unele personaje din scena vînătorii). Trebuie să atragem însă neapărat atenţia asupra unui detaliu important, anume acela că temele tradiţionale care

secole de-a rîndul inspiraseră arta greacă, etruscă şi romană, ca de pildă muncile lui Hercules, sînt reprezentate aici într-o manieră cu totul nouă, simbolistică şi eclectică: Hercules nu apare niciodată, artistul încercînd să reprezinte într-o unitate ideală, continuă şi fantezistă diversele isprăvi ale eroului, iar prin aranjarea figurilor de animale în fiecare colţ reuşind să creeze aparenţa unei mari lupte între monştri.

Fig. 2. — Detaliu al mozaicului ce reprezintă o mare vînătoare.

Şi gigantomachia e redată într-o formă rezumativă, fără zeii care pedepsesc pe giganţi: numai aceştia din urmă apar în poziţii şi « raccourcis »-uri îndrăzneţe care amintesc mai ales prin expresia dureroasă a feţii dramaticele compoziţii plastice ale artei pergameniene şi rodiene.

Marea scenă a vînătorii, care se desfăşoară pe o suprafaţă lungă de 61 m şi lată de 5 m, este dimpotrivă inspirată din realitate: « fotograme ale unui film de aventuri, cum spune G. V. Gentili, într-un peisaj inspirat din acelea ce înconjură vila ». Mai întîi o luptă ce se dă numai între fiare sălbatice şi animale pînă cînd intervine omul, vînătorul, care surprinde fiarele (fig. 2), le ucide, le atrage în curse pentru a le prinde vii, folosindu-se de mijloacele cele mai variate şi mai iscusite pentru a captura animale şi păsări, pentru a duce prada pînă la marile corăbii cu pînze şi vîsle ce aşteaptă, legate prin nişte punţi lungi de ţărm.

Acestea transportă încărcătura pînă la locul destinat, unde aşteaptă trei demnitari îmbrăcaţi în dalmatice bogat decorate (fig. 3). S-a propus identificarea personajului din centru, care se distinge de ceilalţi printr-un soi de calotă cilindrică de modă tetrarhică, cu împăratul Maximian Herculius, personaj la care ar face aluzie şi numeroasele scene cu isprăvile lui Hercules. Dar argumente cu totul convingătoare de natură istorică au

demonstrat imposibilitatea identificării acestei vile cu otium-ul lui Maximianus. Între diferitele ipoteze asupra presupusului proprietar al vilei, cea mai convingătoare, şi în acelaşi timp cea mai atrăgătoare, este aceea a lui B. Pace, care se gîndeşte la familia Nicomachilor, posesorii unui important *praedium* în localitatea apropiată Philosophiana.

Fig. 3. — Proprietarul vilei (mozaic).

Folosirea « tesserelor » de sticlă — noutate tehnică întîlnită în scena vînătorii — dă o mai mare strălucire scenei atît de agitate.

Luptele între animale şi scenele de vînătoare sînt una dintre temele preferate ale artei elenistice tîrzii şi mai ales ale artei romane; dar aici, în afară de obişnuitele motive cunoscute şi din alte părţi (mormîntul Nasonilor, mozaicurile de la Antiochia, mozaicul din Méga

Palátion din Constantinopol), nota dominantă o constituie un profund simţ realist în prezentarea complexei funcţionări a negoţului cu animale sălbatice, destinate spectacolelor de vînătoare din arenele romane în secolele IV şi V e.n.

Profundul sens realist al unei astfel de reprezentări a făcut pe cercetători să se gîndească la influenţa şcolii africane; dar în redarea îmbrăcămintei bogat împodobite cu

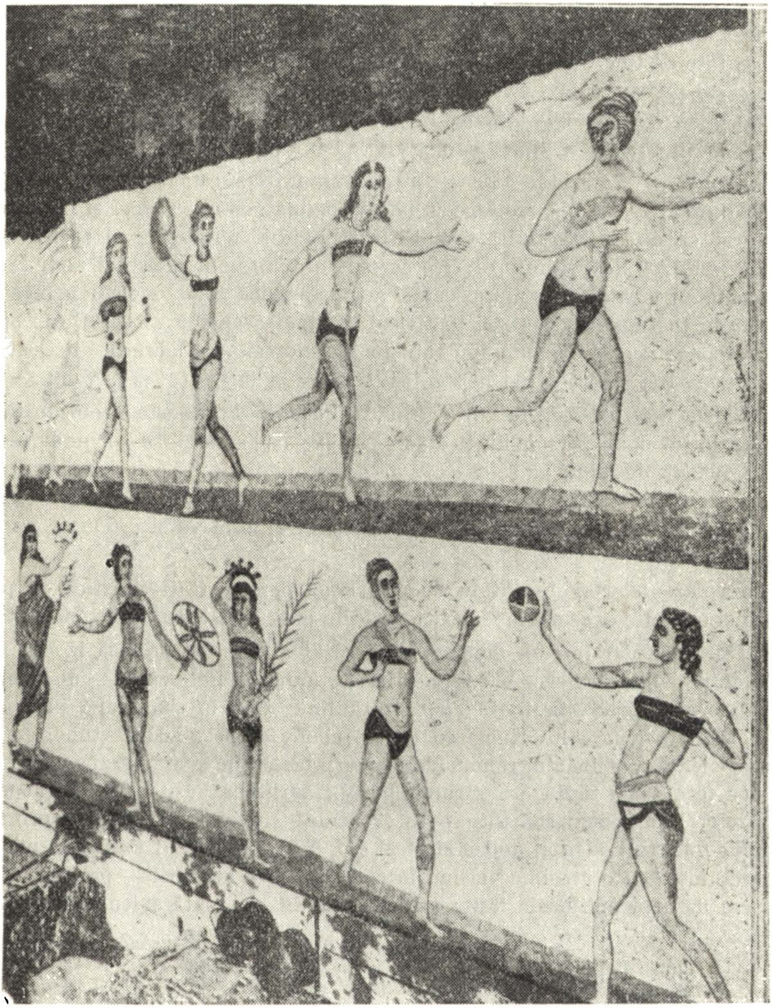

Fig. 4. — Tinere luînd parte la jocuri nautice (mozaic).

mari şi complicate motive decorative, înscrise în cercuri, în romburi sau pătrate, şi avînd culori strălucitoare, sînt dimpotrivă, evidente, influenţele orientale.

Printre mozaicurile cu subiect realist putem număra şi pe acela care ornamenta unul dintre *cubicula* de pe latura sud-orientală a marelui peristil rectangular şi care repre-

zenta două serii de femei tinere (fig. 4), așezate pe două planuri, îmbrăcate în costume sumare de baie; aparținînd unei restaurări (dedesubt se găsește un mozaic mai vechi), el este dintr-o epocă posterioară tuturor celorlalte mozaicuri. Devenit mai celebru decît oricare altul din întreaga vilă, datorită neobișnuitului costum pe care-l poartă femeile reprezentate aici, costum ce pare să fie acela al celor mai moderne înotătoare de astăzi, acest mozaic reprezintă într-adevăr un *unicum* în seria repertoriului figurat din epoca clasică, fiind prima ilustrare directă a unei forme de spectacol teatral din vremea romană tîrzie, rămasă aproape ignorată pînă acum, deși documentată de scriitori: exhibițiile coreografice executate de tinere fete aproape goale, asemeni sirenelor, în apele limpezi ale unui bazin, spectacol pe care astăzi l-am numi „de variété".

Întîlnirea celor două curente (clasic și realist) apare clară în scenele de caracter idilic ale Amorașilor care pescuiesc într-o mare plină de pești sau culeg struguri printre coarde de vie încărcate, scene în care Amorașii iau înfățișarea unor copii adevărați, îmbrăcați însă cu tunici rigide, împodobite, asemenea dalmaticilor, cu *clavi* și cu *segmenta*; în felul acesta se creează o legătură evidentă între figurile mitologice și acelea din marea scenă a vînătorii. Aceste tendințe diverse corespund oare unor artiști și unor școli deosebite, sau se explică printr-o mai mare ori mai mică aderență la albumele de schițe și modele care circulau în toate atelierele? G. V. Gentili înclină să creadă că totul este opera unui singur *artifex imaginarius*, recunoscînd totuși că grandiozitatea lucrării a necesitat munca a cel puțin două-trei generații de la sfîrșitul sec. IV și începutul sec. V e.n.

Noi credem însă, aderînd la părerea lui B. Pace, că la această neobișnuită execuție au lucrat cel puțin două personalități diverse și în parte opuse. În sprijinul acestei afirmații este suficient, de pildă, să se observe deosebirea stilistică și coloristică dintre tabloul muncilor lui Hercules și acela al marii vînători: reprezentării intense și concentrate a faptelor herculeene din prima scenă i se opune o înșiruire narativă și ordonată de episoade, în cea de-a doua.

Pe linia curentelor reprezentate de cele două personalități artistice de prim plan se grupează și celelalte execuții mozaicale, datorite unor artiști cu o personalitate minoră.

Construită așa dar într-un moment neprecizat al sec. IV, ajunsă la cea mai mare splendoare către jumătatea sec. V e.n., vila a continuat să fie locuită — după cum reiese din rezultatele săpăturii — în toată epoca bizantină, apoi în cea arabă pînă în prima perioadă normandă (epoca lui Ruggiero II, la jumătatea sec. XII). Atunci s-a petrecut distrugerea violentă a edificiului roman și a așezării bizantine și apoi arabe care i se suprapusese. Două secole mai tîrziu, peste ruine, peste zidurile prăbușite, s-a înălțat un sătuleț cu case mizere. Dar pentru scurt timp: o groaznică aluviune, databilă — printr-o mică monedă de la Angevini — în al doilea sfert al sec. XV, a întrerupt existența micii așezări și un strat de nisip cu o grosime variind între 2 și 5 m a acoperit — protejînd în același timp — opera de artă mozaicală ieșită astăzi la lumină în toată splendoarea sa.

Gabriella Bordenache

PROBLEME DE ICONOGRAFIE ELENISTICĂ

În continua sa preocupare de a stabili organizarea atelierelor monetare romane și în căutarea surselor de inspirație care au influențat pe iscusiții gravori, rămași pentru noi necunoscuți, Jean Babelon ia în discuție două serii de monede de epocă diferită: monedele de aur și argint cu imaginea lui Nero copil (*L'enfance de Néron*, RN, XVII,

zenta două serii de femei tinere (fig. 4), așezate pe două planuri, îmbrăcate în costume sumare de baie; aparținînd unei restaurări (dedesubt se găsește un mozaic mai vechi), el este dintr-o epocă posterioară tuturor celorlalte mozaicuri. Devenit mai celebru decît oricare altul din întreaga vilă, datorită neobișnuitului costum pe care-l poartă femeile reprezentate aici, costum ce pare să fie acela al celor mai moderne înotătoare de astăzi, acest mozaic reprezintă într-adevăr un *unicum* în seria repertoriului figurat din epoca clasică, fiind prima ilustrare directă a unei forme de spectacol teatral din vremea romană tîrzie, rămasă aproape ignorată pînă acum, deși documentată de scriitori: exhibițiile coreografice executate de tinere fete aproape goale, asemeni sirenelor, în apele limpezi ale unui bazin, spectacol pe care astăzi l-am numi „de variété".

Întîlnirea celor două curente (clasic și realist) apare clară în scenele de caracter idilic ale Amorașilor care pescuiesc într-o mare plină de pești sau culeg struguri printre coarde de vie încărcate, scene în care Amorașii iau înfățișarea unor copii adevărați, îmbrăcați însă cu tunici rigide, împodobite, asemenea dalmaticilor, cu *clavi* și cu *segmenta*; în felul acesta se creează o legătură evidentă între figurile mitologice și acelea din marea scenă a vînătorii. Aceste tendințe diverse corespund oare unor artiști și unor școli deosebite, sau se explică printr-o mai mare ori mai mică aderență la albumele de schițe și modele care circulau în toate atelierele? G. V. Gentili înclină să creadă că totul este opera unui singur *artifex imaginarius*, recunoscînd totuși că grandiozitatea lucrării a necesitat munca a cel puțin două-trei generații de la sfîrșitul sec. IV și începutul sec. V e.n.

Noi credem însă, aderînd la părerea lui B. Pace, că la această neobișnuită execuție au lucrat cel puțin două personalități diverse și în parte opuse. În sprijinul acestei afirmații este suficient, de pildă, să se observe deosebirea stilistică și coloristică dintre tabloul muncilor lui Hercules și acela al marii vînători: reprezentării intense și concentrate a faptelor herculeene din prima scenă i se opune o înșiruire narativă și ordonată de episoade, în cea de-a doua.

Pe linia curentelor reprezentate de cele două personalități artistice de prim plan se grupează și celelalte execuții mozaicale, datorite unor artiști cu o personalitate minoră.

Construită așa dar într-un moment neprecizat al sec. IV, ajunsă la cea mai mare splendoare către jumătatea sec. V e.n., vila a continuat să fie locuită — după cum reiese din rezultatele săpăturii — în toată epoca bizantină, apoi în cea arabă pînă în prima perioadă normandă (epoca lui Ruggiero II, la jumătatea sec. XII). Atunci s-a petrecut distrugerea violentă a edificiului roman și a așezării bizantine și apoi arabe care i se suprapusese. Două secole mai tîrziu, peste ruine, peste zidurile prăbușite, s-a înălțat un sătuleț cu case mizere. Dar pentru scurt timp: o groaznică aluviune, databilă — printr-o mică monedă de la Angevini — în al doilea sfert al sec. XV, a întrerupt existența micii așezări și un strat de nisip cu o grosime variind între 2 și 5 m a acoperit — protejînd în același timp — opera de artă mozaicală ieșită astăzi la lumină în toată splendoarea sa.

Gabriella Bordenache

PROBLEME DE ICONOGRAFIE ELENISTICĂ

În continua sa preocupare de a stabili organizarea atelierelor monetare romane și în căutarea surselor de inspirație care au influențat pe iscusiții gravori, rămași pentru noi necunoscuți, Jean Babelon ia în discuție două serii de monede de epocă diferită: monedele de aur și argint cu imaginea lui Nero copil (*L'enfance de Néron*, RN, XVII,

1951, p. 129—162) şi medalioanele lui Commodus, reprezentat cu atributele lui Hercules (*Commode en Hercule*, RN, XV, 1953, p. 23—36).

Pentru monedele de aur şi argint cu imaginea tinerească a lui Nero — dintre care unele de o deosebită fineţe — emise în anul 51, imediat după adoptarea lui de către Claudius, Babelon admite ipoteza că la baza imaginii monetare trebuie să presupunem unul sau mai multe busturi oficiale ale lui Nero copil, executate cu scopul de a-i mări popularitatea. Şi reluînd în examen micul grup de portrete ale tînărului Nero ce se disting prin caracteristicile care mai tîrziu vor marca chipul împăratului la maturitate (faţa mare, ochii înfundaţi în orbite şi depărtaţi unul de celălalt, sprîncenele îmbinate, bărbia rotundă şi obrazul plin), îi adaugă un portret de marmură inedit păstrat la « Cabinet des medailles », plin de graţie puerilă şi modelat cu o mare fineţe. Deşi portretele romane de epoca iulio-claudică constituie unul din capitolele cele mai bine cunoscute din complexa problemă a portretisticii romane, totuşi această nouă imagine a lui Nero tînăr aduce o preţioasă contribuţie prin stilul său — acea modelare moale şi delicată, care îşi va găsi deplină dezvoltare în epoca Flaviilor.

În ceea ce priveşte medalioanele lui Commodus, emise către sfîrşitul domniei sale (190—191), care prezintă capul împăratului de profil, acoperit cu blana de leu — motivul de divinizare bine cunoscut din vremea lui Alexandru cel Mare şi a diadochilor — autorul atrage atenţia asupra faptului că tipul monetar al lui Commodus evoca un model bine cunoscut şi cu totul diferit de imagini monetare similare din epoca elenistică şi romană: e într-adevăr de netăgăduit, în liniile generale ale compoziţiei monetare, asemănarea între medalioanele lui Commodus şi tetradrahmele din Camarina (Sicilia), bătute spre mijlocul sec. V î.e.n. şi care ne dau imaginea lui Hercule, sub aspectul unui gigant bărbos, adevărat luptător cu înfăţişarea brutală şi trăsături viguroase. După J. Babelon, totul duce la presupunerea că influenţa ar fi fost directă: frumoasele monede din Sicilia şi Grecia Mare — fie de aur, fie de argint — au continuat probabil să circule mult timp după emiterea lor. Cele mai frumoase erau strînse în preţioase colecţii. Faptul că gravorii de monede se inspirau din tipuri monetare semnate, mai vechi şi cu drept cuvînt celebre, este dovedit de o întreagă serie de monede. E de ajuns să le amintim pe cele din epoca lui August, bătute special în Gallia, în anul 12 î.e.n., care reproduc taurul de pe monedele de la Thurii (cetate preferată de August, fiind leagănul familiei sale) sau, mult mai tîrziu, monedele lui Gallienus, care imita pe Demetra de pe tetradrahmele siracusane.

Fidelitatea cu care gravorul medalioanelor lui Commodus a respectat tipul lui Hercule de pe monedele de la Camarina — de la care a luat liniile generale, fără a renunţa la precizia lui de portretist — constituie o verigă în plus la şirul multiplelor influenţe greceşti directe sau indirecte, care au acţionat constant asupra artei şi mai ales asupra portretisticei romane.

Gabriella Bordenache

DESCOPERIREA RUINELOR UNUI ORAŞ TRACIC

Arheologia bulgară a obţinut şi în ultimii ani multe rezultate demne de semnalat în diferite domenii, însă unul dintre cele mai de seamă ni se pare a fi descoperirea importantului centru trac din epoca elenistică datînd din vremea cunoscutului conducător Seutes al III-lea. Săpăturile — despre care face o scurtă dare de seamă D. P. Dimitrov, în *Севтополь—фракийский город близ с. Копринка, Казанлыского район а* (scurtă

1951, p. 129—162) şi medalioanele lui Commodus, reprezentat cu atributele lui Hercules (*Commode en Hercule*, RN, XV, 1953, p. 23—36).

Pentru monedele de aur şi argint cu imaginea tinerească a lui Nero — dintre care unele de o deosebită fineţe — emise în anul 51, imediat după adoptarea lui de către Claudius, Babelon admite ipoteza că la baza imaginii monetare trebuie să presupunem unul sau mai multe busturi oficiale ale lui Nero copil, executate cu scopul de a-i mări popularitatea. Şi reluînd în examen micul grup de portrete ale tînărului Nero ce se disting prin caracteristicile care mai tîrziu vor marca chipul împăratului la maturitate (faţa mare, ochii înfundaţi în orbite şi depărtaţi unul de celălalt, sprîncenele îmbinate, bărbia rotundă şi obrazul plin), îi adaugă un portret de marmură inedit păstrat la « Cabinet des medailles », plin de graţie puerilă şi modelat cu o mare fineţe. Deşi portretele romane de epoca iulio-claudică constituie unul din capitolele cele mai bine cunoscute din complexa problemă a portretisticii romane, totuşi această nouă imagine a lui Nero tînăr aduce o preţioasă contribuţie prin stilul său — acea modelare moale şi delicată, care îşi va găsi deplină dezvoltare în epoca Flaviilor.

În ceea ce priveşte medalioanele lui Commodus, emise către sfîrşitul domniei sale (190—191), care prezintă capul împăratului de profil, acoperit cu blana de leu — motivul de divinizare bine cunoscut din vremea lui Alexandru cel Mare şi a diadochilor — autorul atrage atenţia asupra faptului că tipul monetar al lui Commodus evoca un model bine cunoscut şi cu totul diferit de imagini monetare similare din epoca elenistică şi romană: e într-adevăr de netăgăduit, în liniile generale ale compoziţiei monetare, asemănarea între medalioanele lui Commodus şi tetradrahmele din Camarina (Sicilia), bătute spre mijlocul sec. V î.e.n. şi care ne dau imaginea lui Hercule, sub aspectul unui gigant bărbos, adevărat luptător cu înfăţişarea brutală şi trăsături viguroase. După J. Babelon, totul duce la presupunerea că influenţa ar fi fost directă: frumoasele monede din Sicilia şi Grecia Mare — fie de aur, fie de argint — au continuat probabil să circule mult timp după emiterea lor. Cele mai frumoase erau strînse în preţioase colecţii. Faptul că gravorii de monede se inspirau din tipuri monetare semnate, mai vechi şi cu drept cuvînt celebre, este dovedit de o întreagă serie de monede. E de ajuns să le amintim pe cele din epoca lui August, bătute special în Gallia, în anul 12 î.e.n., care reproduc taurul de pe monedele de la Thurii (cetate preferată de August, fiind leagănul familiei sale) sau, mult mai tîrziu, monedele lui Gallienus, care imita pe Demetra de pe tetradrahmele siracusane.

Fidelitatea cu care gravorul medalioanelor lui Commodus a respectat tipul lui Hercule de pe monedele de la Camarina — de la care a luat liniile generale, fără a renunţa la precizia lui de portretist — constituie o verigă în plus la şirul multiplelor influenţe greceşti directe sau indirecte, care au acţionat constant asupra artei şi mai ales asupra portretisticei romane.

Gabriella Bordenache

DESCOPERIREA RUINELOR UNUI ORAŞ TRACIC

Arheologia bulgară a obţinut şi în ultimii ani multe rezultate demne de semnalat în diferite domenii, însă unul dintre cele mai de seamă ni se pare a fi descoperirea importantului centru trac din epoca elenistică datînd din vremea cunoscutului conducător Seutes al III-lea. Săpăturile — despre care face o scurtă dare de seamă D. P. Dimitrov, în *Севтополь—фракийский город близ с. Копринка, Казанлыского район а* (scurtă

dare de seamă preliminară; SA, 1957, 1, p. 199—216) — au fost inițiate de Institutul de arheologie și Muzeul arheologic al Academiei de Științe bulgare și executate de un colectiv de arheologi condus de D. P. Dimitrov.

Pînă în anul 1948 cunoștințele despre traci — spune autorul — se rezumau la scurte și puține știri din izvoarele scrise ale autorilor antici și la cîteva descoperiri de obiecte din necropolele tracice, nefiind cercetată metodic nici o așezare. Săpăturile executate în jurul satului Koprinca, r. Kazanlîk, au scos la iveală urmele vechiului oraș Seutopolis care, după toate probabilitățile, a fost întemeiat de conducătorul trac Seutes al III-lea la sfîrșitul sec. IV î.e.n. Săpăturile au fost întreprinse în șapte campanii succesive de lucru (1948—1954), cercetîndu-se așezarea în tot complexul ei, precum și trei curgane, pe o suprafață de 4,5 ha.

Așezarea se află la 3,5 km sud-vest de satul Koprinca și la aproximativ 8 km de Kazanlîk, pe malul stîng al rîului Tundja — vechiul Tonz — , pe un platou înconjurat de un meandru al acestui rîu, cu maluri abrupte de circa 4 m înălțime, care apărau în chip natural orașul din trei părți. În cursul săpăturilor s-au constatat două straturi de cultură, unul antic, gros de 1,80 m, și altul feudal de 0,50—0,60 m. În stratul antic, cel mai important, au putut fi precizate trei faze de locuire. Faza cea mai veche este din timpul lui Filip al II-lea al Macedoniei, fiind reprezentată prin puține resturi și precizată prin monede și ceramică tracică; peste stratul acestei faze s-a constatat un strat subțire de arsură. Faza următoare, mult mai bogată în vestigii arheologice, corespunde așezării de *tip urban* din timpul lui Seutes al III-lea, distrusă și aceasta la un moment dat. O nouă reconstruire a orașului corespunde fazei a treia, care durează pînă la sfîrșitul sec. al III-lea î.e.n., dată după care viața încetează aici pentru a fi reluată cu 14 secole mai tîrziu, în epoca feudală bulgară, cînd se constată o așezare nu prea mare și nici prea bogată, căreia îi aparține un cimitir sărac. După monedele descoperite, aproape 800 la număr și în general bizantine, acest strat ar aparține secolelor XII—XIV e.n.

Revenind la stratul antic și mai ales la faza a doua, care a dat rezultatele cele mai importante pentru arheologia și istoria Traciei prin monumentalitatea construcțiilor, autorul socotește că această așezare era probabil capitala lui Seutes al III-lea, care a întemeiat orașul la sfîrșitul sec. IV î.e.n., după cum reiese din textul inscripției descoperită în campania din 1953. Acest monument epigrafic, scris în limba greacă, va face obiectul unui studiu aparte al autorului; deocamdată putem menționa că inscripția reprezintă un *tratat-jurămînt* emis de cancelaria lui Seutes al III-lea, gravat în patru exemplare, dintre care două trebuiau să fie așezate în orașul Kabyle și două în *Seutopolis*, ultimul oraș fiind, după toate probabilitățile, chiar așezarea de care ne ocupăm.

Orașul e construit după modelul acelora grecești elenistice cu un zid de incintă gros de 2 m și avînd un traseu pentagonal, care închide o suprafață de aproximativ 5 ha, cu turnuri la colțuri, poarta principală fiind situată în partea dinspre șes (unde panta este lină) ; tot pe această latură se află și două turnuri de apărare spre șesul din față. Planul orașului Seutopolis este regulat, cu străzi late de 3—4 m. Două artere principale, late de 4—5 m, merg de la poarta mare spre centru, fiind întretăiate în unghi drept de altele, la această întretăiere fiind o agorá. Celelalte străzi sînt paralele, iar întretăierea lor în unghi drept împarte orașul în mai multe cartiere cu construcții diverse. Străzile sînt pavate cu pietre mărunte, arterele principale fiind prevăzute cu o rețea de canale de scurgere. Locuințele se compun din mai multe încăperi așezate în jurul unei curți centrale, iar în unele cazuri apar curți separate de serviciu. Uneori curtea centrală are portic, încăperile de la parter fiind folosite ca depozite, iar cele de la etaj ca locuințe. Fundațiile caselor sînt construite din piatră legată cu lut, iar construcția propriu-zisă era ridicată

din cărămidă nearsă, cu împletituri de lemn (nuiele). Podelele, în general, erau lutuite, în majoritatea cazurilor lutul fiind aşternut pe un strat de ţigle sparte. Casele erau acoperite cu ţigle, iar alimentarea oraşului cu apă se făcea prin fîntîni; fiecare casă avea cîte o fîntînă de formă dreptunghiulară, construită din pietre mari; o singură fîntînă era construită din cărămidă arsă. Locuinţele aveau şi ele canalizare cu tuburi de lut sau ţigle cu jgheab, acoperite, care comunicau cu sistemul de canalizare general şi se scurgeau în rîu.

Planul şi tehnica constructivă ale oraşului sînt de tip grec, dar apar şi caracteristici locale, dintre care mai importante sînt unele platforme de lut, necunoscute în epoca elenistică în centrele greceşti. Aceste platforme de lut sînt cu 10—15 cm mai înalte decît nivelul podelei; considerate la începutul săpăturilor drept vetre, ele se dovedesc a avea un caracter de cult, deoarece sînt decorate cu pătrate incizate în linii paralele, cu cercuri concentrice sau, într-un caz aparte, o asemenea suprafaţă este decorată cu şerpi (probabil un cult domestic trac).

În partea de sud-vest a cetăţii, în colţul format de zidul de incintă, se află un cartier fortificat, foarte deosebit de restul construcţiilor ca plan şi dimensiuni. Întreg acest cartier fortificat are forma unui patrulater neregulat, două din laturi fiind constituite de zidul de incintă. La intrarea în acest cartier se păstrează urmele unor propilee care au fost probabil impunătoare la vremea lor, acum fiind aproape distruse. În interiorul cartierului fortificat s-a păstrat cea mai mare construcţie din întreg oraşul, lungă de 40 m şi lată de 21 m. Faţada avea probabil o colonadă. În partea de nord-vest a acestei construcţii se afla o sală mare de 18×12 m, ai cărei pereţi tencuiţi sînt acoperiţi cu pictură imitînd marmura. În partea de jos era pictat un soclu care imita marmura neagră, deasupra lui o dungă îngustă de pictură în chip de marmură colorată, iar restul pereţilor vopsiţi în roşu pompeian. Plafonul era vopsit în alb imitînd şi el marmura, sistem decorativ cunoscut în importantele centre elenistice greceşti, ca şi în mormîntul de la Kazanlîk (aşa-numitul stil decorativ cu incrustaţii). Şi în această clădire au fost descoperite platforme de lut ornamentate. Acoperişul acestei mari clădiri avea antefixe cu palmete în relief, în număr destul de mare, ceea ce denotă folosirea principiilor arhitectonice greceşti. Descoperirea unei părţi dintr-o coloană dorică din granit în apropiere de propilee, împreună cu material de acoperiş, tencuială, cuie, toate de-a lungul pereţilor de sud-vest ai incintei, permite să se presupună că a existat un portic şi probabil un întreg peristil, ceea ce ar aminti de ansamblul buleterionului şi al gimnaziului din Milet. Clădirea monumentală din Seutopolis, prin împărţirea interioară a încăperilor în jumătatea de nord-vest a construcţiei, corespunde cerinţelor unei locuinţe. Anticamera şi marea sală roşie — cum o denumeşte autorul — din complexul de construcţii din cartierul fortificat o deosebeşte de tot restul oraşului, aşa încît a fost socotită drept reşedinţă a conducătorilor traci. Inscripţia cu tratatul-jurămînt a fost descoperită într-una din încăperile acestei reşedinţe. Probabil aci se afla şi sanctuarul marilor zei traci, dacă ne gîndim la izvoarele scrise care vorbesc de conducătorii traci ca deţinînd funcţii politice şi religioase.

Arheologii bulgari s-au preocupat şi de cercetările din imediata apropiere a oraşului, ţinînd seama de resturile de locuire din afara zidurilor. Cîteva sondaje au scos la iveală urmele colibelor populaţiei sărace, din care nu s-au păstrat decît resturi din acoperişuri.

Necropola oraşului a constituit un alt obiectiv al săpăturilor, obţinîndu-se rezultate care dau o imagine a structurii de clasă a societăţii tracice. S-au descoperit diferite tipuri de înmormîntare, predominînd cele de incineraţie, după cît reiese din acest sumar raport, iar date mai complete ne lipsesc. După cît se pare, mormintele clasei avute erau în tumuli,

cu construcţii din cărămidă legată cu mortar, unele cu camere prevăzute cu cupole, asemănătoare cu mormîntul de la Kazanlîk — publicat de Vasil Mikov — în care cei înmormîntaţi nu au fost incineraţi, căci s-au găsit cîteva oase din schelete.

La Seutopolis mormintele de acest gen aveau un inventar destul de bogat, constînd din vase de bronz şi de argint, arme şi podoabe de aur. Alături de aceste morminte, desigur ale căpeteniilor şi ale fruntaşilor oraşului, era necropola populaţiei de rînd, în care predomină ritul incineraţiei, inventarul constînd în mod obişnuit din urna cu oasele arse, o monedă şi o fibulă.

Rezultatele acestor cercetări i-au permis autorului să întrevadă viaţa economică a populaţiei din Seutopolis. Ocupaţia de bază era agricultura. Un mare număr de pithoi decoraţi cu diferite semne şi litere din alfabetul grec indicînd capacitatea, urmele de paie din podelele de lut şi ceramica locală, rîşniţele pentru măcinarea cerealelor confirmă această presupunere. Cultivarea viţei de vie este documentată prin tipul de cuţite cu lama curbată. Cantitatea mare de oase de animale domestice arată viaţa sedentară, iar a celor de animale sălbatice (cerbul) indică apropierea pădurilor şi vînătoarea. Industria casnică — torsul, ţesutul — sînt documentate prin greutăţi de ţesut şi greutăţi de plasă pentru pescuit. Diferite alte obiecte de podoabă şi arme, vîrfuri de săgeţi de tip scitic şi tesle de fier pentru prelucrarea pietrei sînt tot produse locale.

Oraşul prezintă interes prin aspectul său complex, dînd o imagine vie asupra vieţii populaţiei tracice, cu un nivel de viaţă mai scăzut decît acela al populaţiei greceşti. Deşi nu era prea mare, oraşul avea cîteva monumente impunătoare. În agorá s-a descoperit podium-ul altarului lui Dionysos, amintit şi în inscripţie; lîngă el piedestalul statuii cu inscripţie închinat aceluiaşi zeu de către tracul Amaistos. Legăturile tracilor cu lumea greacă sînt evidente, resturile descoperite indicînd că influenţele acesteia au fost copleşitoare. O privire mai atentă scoate însă cu atît mai mult în evidenţă fondul tracic al populaţiei locale. Lăsînd la o parte influenţa tehnicii de construcţie, se constată elemente locale diverse: podelele de lut şi platformele decorate, de care s-a amintit mai sus, fragmente arhitectonice lucrate pe loc din piatră din împrejurimi, folosirea în mare cantitate a cărămizii, descoperită în Grecia în sec. IV î.e.n., dar neintrată în folosinţă generală; la Seutopolis este folosită de predilecţie încă de la sfîrşitul sec. IV î.e.n. Pe lîngă materialul ceramic grec-elenistic, apare material ceramic tracic, între care de semnalat este un gît de amforă ştampilat cu numele Σευ[δου], care — pe lîngă faptul că menţionează acest nume tracic — este important pentru că presupune o producţie locală de amfore. La aceasta se mai adaugă descoperirea de statuete originale de tip « Tanagra », precum şi produse locale imitate după acestea. Relaţiile comerciale cu centrele greceşti sînt relevate de un mare număr de fragmente de amfore ştampilate, între care predomină cele din insula Thasos, ca şi monedele din Atena, Ortagoria, Enos, Lysimachia, Apollonia ş.a. De cel mai mare interes sînt însă monedele lui Seutes al III-lea, primul conducător trac care a bătut monedă cu chipul său, fapt care dovedeşte existenţa unui stat de sine stătător.

Rezultatele săpăturilor menţionate aici sînt dintre cele mai importante pentru arheologia şi istoria Traciei.

Studiile amănunţite care desigur vor urma vor aduce contribuţii noi, deoarece aceasta este pentru prima oară cînd s-a descoperit un oraş tracic de tip urban, cu un grad de civilizaţie foarte înaintat şi care desigur era capitala populaţiei tracice. În virtutea acestor descoperiri, un studiu mai atent al izvoarelor antice, din care era cunoscut Seutes al III-lea, coroborat cu studiul inscripţiei descoperite, primul document care vorbeşte de existenţa unui oraş cu numele acestui conducător, va duce la elucidarea multor probleme,

dintre care mai importantă ar fi aceea a organizării statale a tracilor, a structurii lor de clasă, a rolului pe care l-au jucat în istorie în sec. IV—III î.e.n. Figura lui Seutes al III-lea devine dintre cele mai conturate din vremea sa, ca reprezentant al populaţiilor care nu erau integrate în societatea clasică greacă, reuşind să se impună pentru a-şi menţine independenţa, întemeind oraşul care-i poartă numele, bătînd monede cu chipul său, fapt ce justifică denumirea de « poleis » dată de izvoarele antice atunci cînd amintesc de aşezările tracilor.

Aceste rezultate cu adevărat excepţionale, ce aduc date cu totul noi şi multiple într-o problemă asupra căreia se ştia prea puţin pînă acum, sînt de mare interes nu numai pentru istoricii şi arheologii bulgari, ci şi pentru probleme de ordin general şi în special pentru cercetările arheologice romîneşti.

Maria Coja

ÎN LEGĂTURĂ CU CÎTEVA DESCOPERIRI PREFEUDALE DIN R. P. F. IUGOSLAVIA

Primele numere ale revistei iugoslave în limbi străine *Archaeologia Iugoslavica* vădesc preocuparea constantă a cercetătorilor din ţara vecină şi faţă de principalele probleme ale arheologiei paleoslave. Pe această linie se înscriu studiile lui Zdenks Vinski, *Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme*, în *Arch. Iug.*, I, Belgrad, 1954, p. 70—80 şi Ljubo Karaman, *Glossen zu einigen Fragen der slawischen Archäologie*, *ibidem*, II, Belgrad, 1956, p. 101—110. Socotim util să prezentăm arheologilor noştri părerile celor doi învăţaţi, exprimate în contribuţiile amintite.

În articolul lui Z. Vinski sînt amintite mai întîi descoperirile din epoca slavă timpurie de pe teritoriul Iugoslaviei: tiparul de bronz de la Biskupija, podoaba de argint de la Čadavica, sau descoperirile de la Bela Crkva-Dubovac. Aceste descoperiri se datează în secolul al VII-lea. Vinski caută originea acestor podoabe în bazinul pontic, respectiv în civilizaţia bizantină. Purtătorii acestor podoabe au fost slavii din familia *anţilor* — care şi imitau uneori podoabele bizantine —, avarii şi kutrigurii.

În afară de aceste podoabe, care ridică ele însele probleme importante în legătură cu epoca respectivă, Muzeul din Zagreb posedă în colecţiile sale o serie de vase de tip slav, descoperite anterior, uneori în condiţii nesigure. Locurile de descoperire sînt: Bakar, Petrovina, Sisak, Osijek, Sarvaš, Vincovici, Sotin şi Stenjevec. Autorul clasifică aceste vase după forme şi tehnică, datîndu-le pe baza analogiei cu alte vase din diferite aşezări feudal-timpurii. Astfel, pentru urna funerară de la Bakar găseşte analogii în vasele de la Velatice (Moravia) şi de la Vycap-Opatowice (Slovacia), care, după Poulik, aparţin perioadei numită *Vorburgwallzeit*, respectiv *tipului Praga* al lui Borkovsky ; totuşi cele două vase de la Petrovina şi Sotin sînt deja depărtate tipologic de tipul Praga şi aparţin formelor incipiente ale ceramicii din grupul cultural Kesztely din pusta maghiară. După cîteva consideraţii privind raportul tipocronologic dintre ceramica de tip Praga şi ceramica aşezărilor întărite *(Burgwallkeramik)*, se aminteşte de descoperirile din Bulgaria din secolul al VIII-lea, prelucrate de Miiatev ; totodată se publică o fibulă „digitată" (mit Maskenfuss) de la Stenjevec, datată în secolul al VII-lea [1].

[1] O fibulă de acelaşi tip de la Războieni-Feldioara, din acelaşi secol, e publicată în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 672, fig. 15/5.

În concluzie, Zdenko Vinski consideră că vasele publicate pot aparţine fie mormintelor de incineraţie, fie acelora de inhumaţie. Nu e sigur în ce măsură aceste vase ar putea proveni din aşezări. Pe considerații tipologice, vasele de la Sotin şi Sarvaš sînt datate în perioada dintre 500 şi 650 (după periodizarea lui Poulik) şi sînt atribuite slavilor. Alte descoperiri de la Velika Gorica, Zagreb, Belo Brdo, Vojka etc. aparţin grupei culturale Keszthely din pustă, socotită *slavă* şi nu avară.

Marea urnă funerară de la Bakar este de tip Praga şi aparţine secolului al VII-lea. Acesta este timpul în care slavii de sud s-au fixat în regiunea de azi a Croaţiei.

★

Ljubo Karaman intervine pe marginea lucrării lui Iosip Korošec, *Uvod v materjalne kulture Slovanov srednjega vesca.* [Introducere în cultura materială a slavilor în evul mediu], apărută sub auspiciile Seminarului de arheologie de pe lîngă Universitatea din Lubliana, şi îşi propune să dezvolte cîteva probleme privind perioada veche a culturii slave pe teritoriul iugoslav şi poziţia acesteia în contextul slav, european, al vremii.

Prima problemă atacată este aceea a podoabelor croato-dalmatine care, după Karaman, se grupează aparte, cu toate rezervele exprimate de unii arheologi. Podoabele croato-dalmatine — respectiv *cerceii* — sînt foarte variate, deşi au la bază cîteva tipuri de model roman şi bizantin, care circulau în secolul al VIII-lea în cuprinsul grupei culturale Keszthely din Ungaria. Podoabele croato-dalmatine presupun, prin bogăţia lor, un atelier propriu şi se datează în perioada secolelor IX—XI.

Combătînd teza arheologilor maghiari şi germani, după care grupă Keszthely se referă exclusiv la avari, L. Karaman subliniază că la Keszthely au fost descoperite şi morminte slave. După autor, părerea că avarii au adus cu sine, din patria lor asiatică obiectele turnate din bronz găsite în mormintele dintre anii 680 şi 800 este forţată şi nefondată pe fapte, deoarece asemenea obiecte nu se găsesc în Asia, ci apar numai în mormintele din Ungaria de vest şi de mijloc şi în regiunile vecine. Forma şi decorul acestor obiecte se repetă într-una, pînă la identitate, iar limitarea lor pe o arie restrînsă şi într-un răstimp scurt indică acelaşi atelier, european.

Autorul nu este de acord nici cu părerea exprimată de Strzygowski şi de Alföldi, după care unele cuţite din Siberia (Minusinsk), decorate pe mîner cu frunze în spirală, se pot compara cu descoperirile de la Keszthely şi cu altele din Iugoslavia, al căror decor se prezintă sub forma unor cerculeţe ; descoperirile iugoslave şi cele maghiare se deosebesc prin conţinutul lor şi datează din epoci diferite. Pe de altă parte, motivul cu cerculeţe, documentat şi la Keszthely, pe obiecte de bronz, îşi găseşte originea în civilizaţia elenică, lucru dovedit de Fettich. Aceeaşi tradiţie, trecută prin filtrul bizantin, o are şi reprezentarea grifonului şi a luptelor de animale de pe podoabele de la Keszthely.

Un rol deosebit în făurirea podoabelor slave l-au jucat acelea aparţinînd grupei culturale Belo-Brdo (sec. X—XI) din Iugoslavia, documentate la Ptuj (Slovenia), Bogojevo (Vojvodina) şi sporadic la Bled (regiunea muntoasă a Sloveniei), Knin (Dalmaţia), în Serbia dunăreană etc. Caracteristic pentru cultura Belo Brdo este cercelul în formă de „S", devenit comun în Cehoslovacia, Polonia şi Rusia apuseană, datat în prima jumătate a secolului al X-lea. Autorul subliniază şi faptul că diferitele seminţii slave au reacţionat diferit faţă de moştenirea culturală antico-bizantină.

Pe baza descoperirilor de la Velika Gorica, Belo Brdo şi Brodski Drenovac, datate în perioada de sfîrşit a culturii Keszthely, s-a ajuns la concluzia că grupa culturală Belo Brdo este posterioară culturii Keszthely. Autorul datează tezaurul de la Brestovac (lîngă Požega) în secolul al IX-lea, în perioada de sfîrşit a grupei culturale Keszthely.

În ultima parte a articolului, Karaman tratează probleme în legătură cu ceramica slavă timpurie. El își exprimă rezerve în legătură cu teza cunoscută, potrivit căreia originea ceramicii din așezările slave întărite („Burgwallkeramik") trebuie căutată în așa-numitul *tip Praga*. După părerea sa ceramica de tip Praga se deosebește structural de „Burgwallkeramik", prima fiind mai primitivă, lucrată cu mîna, fără decor, pe cînd cea de-a doua este de o factură mai îngrijită, cunoaște roata olarului și prezintă un decor caracteristic (val). De asemenea, cronologia tipului Praga este nesigură (Borkovský plasînd-o în sec. IV—V, iar Poulik și Korošec de la sfîrșitul secolului al V-lea și pînă către mijlocul secolului al VII-lea).

Vase asemănătoare tipului Praga au fost găsite și în nordul Croației (vezi articolul lui Z. Vinski) ; dar, spune Karaman, datele arheologice și istorice nu dau vreun reper care să permită presupunerea că slavii ar fi purtătorii bunurilor culturale înainte de anul 600, deoarece slavii s-au așezat abia în acest timp în regiunile Croației de astăzi. Ca origine, vasele de tip Praga se leagă de cultura La Tène, după cum au admis aproape unanim arheologii, în timp ce « Burgwallkeramik » se inspiră din tradiția provincială a antichității tîrzii. Rezultă, după autorul iugoslav, că nu se poate admite o trecere independentă, nemijlocită, de la vasele de tip Praga la ceramica așezărilor întărite. După părerea sa, partea slabă a tezei arheologilor cehi constă în faptul că tipul Praga este legat numai de un singur factor etnic — slavii. Totuși, grupe culturale și grupe de obiecte înrudite apar și se manifestă în evul mediu timpuriu nu numai în cadrul unui singur element etnic.

Deși, în mod cert, tipul Praga se leagă de cultura La Tène, e greu să se atribuie celților tipul Praga, tot așa cum este greu să fie atribuit și popoarelor germanice, moștenirii avarilor sau producției provinciale romane. De aceea este foarte posibil, spune Karaman, ca tipul Praga, apărut în regiuni romanizate, să reprezinte o ceramică *preluată* de slavi în timpul așezării lor și cu timpul chiar confecționată de aceștia. Numai în acest sens se poate vorbi de tipul Praga drept cea mai veche ceramică slavă, apărută înainte de a se fi făcut atingerea cu ceramica provincială romană și, firește, înainte ca slavii să fi trecut la producerea propriei lor ceramici — « Burgwallkeramik » —, altfel alcătuită n esența ei [1].

★

Tot în aceeași publicație iugoslavă au apărut și alte contribuții la cunoașterea epocii slave timpurii din Balcani: articolul lui Jože Kastelic, *Les boucles d'oreilles à corbeille en Slovénie* (*Arch. Jug.*, II, p. 119 — 129) și raportul asupra săpăturilor de la Brestovik, semnat de Mirjana Čorović — Ljubinković și intitulat *La nécropole slave de Brestovik, Rapport préliminaire des fouilles en 1953 — 1954* (*ibidem*, p. 131—137) [2].

J. Kastelic consacră studiul său unui număr de 26 cercei « cu coșuleț », descoperiți

---

[1] A se vedea în legătură cu aceste probleme, privind de data aceasta țara noastră, articolul Mariei Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 267—294.

[2] Alte studii cuprinse în cele două volume apărute interesează îndeaproape pe istoricii de artă și în general pe arheologi. Menționăm aici titlul lor: M. Č. Ljubinković, *L'encensoir des environs de Kursumlija*, I, p. 83—89 ; L. Karaman, *À propos de l'église de Pribina à Blatnograd — ville de Balaton*, I, p. 91—96 ; S. Gunjača, *Nécesité d'une révision des fouilles de l'époque croate ancienne*, I, p. 97—107 ; Dj. Bosković, *L'église de Sainte-Sophie à Salonique et son reflet dans deux monuments postérieures en Macédoine et en Serbie*, I, p. 109—115 ; L. Mirković, *La nécropole paléochrétienne de Niš*, II, p. 85—100 ; S. Gunjača, *Reconstitution d'une dalle à représentation du « dignitaire croate »*, II, p. 111—117 ; D. Koco, *Nouvelles considérations sur l'église de Sainte-Sophie à Ohrid*, II, p. 139—144 și Dj. Bosković, *Orient-Byzance-Macédoine-Serbie-Occident*, II, p. 145—159.

în 18 morminte (din 300), cercetate la Bled în anii 1948 — 1951. Aceste podoabe sînt clasate şi descrise în şapte grupe şi sînt datate de autor în perioada de sfîrşit a secolului al VI-lea (după 568) şi în secolul al VII-lea.

Săpăturile de la Brestovik (Serbia, pe malul Dunării) au fost prilejuite de descoperirile făcute anterior şi care se încadrează fie în grupa culturală Keszthely, fie în grupa Belo Brdo. În cursul anilor 1953 — 1954 s-au executat săpături în necropola *Visoka Ravan*, lîngă Brestovik [1]. S-au cercetat 180 de morminte, dintre care 77 sînt de copii. Orientarea majorităţii scheletelor este cea obişnuită, V-E, cu mici deviaţii în funcţie de anotimp. Pe baza acestor date s-a constatat că mortalitatea maximă era în lunile de primăvară şi de toamnă. Morţii au fost inhumaţi simplu, în pămînt; într-un singur caz s-a întrebuinţat un sicriu, în opt cazuri, o scîndură sub decedat, iar în alte opt, două scînduri aşezate deasupra mortului, ca un acoperiş.

Scheletele au fost găsite întinse, cu braţele aşezate de-a lungul corpului sau încrucişate pe piept. Rar se întîmplă ca braţele să fie aşezate pe bazin, sau îndoite şi aşezate pe umeri. Picioarele sînt întinse — exceptînd un caz unde acestea sînt încrucişate. Se presupune că mormintele erau marcate cu semne de lemn, găsite în cuprinsul necropolei.

Cîteva urne de incineraţie din epoca La Tène descoperite aici indică existenţa unei necropole din această vreme, sub aceea slavă.

Urmează descrierea podoabelor medievale timpurii din necropla de la Brestovik; aceasta a fost folosită pînă în secolul al XII-lea, după cum arată o monedă de la Comneni, descoperită într-un mormînt.

N. Constantinescu

STUDII ASUPRA ARHITECTURII MILITARE RUSE ÎN SECOLELE X – XIII

Sub acest titlu, arheologul sovietic P. A. Rappaport publică în MIA, nr. 52 din 1956 un interesant studiu asupra construcţiilor cu caracter defensiv din epoca feudalismului timpuriu şi a începutului procesului de fărîmiţare feudală. Este vorba de o sinteză a rezultatelor obţinute în acest domeniu de cercetare de specialiştii ruşi şi sovietici. Lucrarea analizează, în esenţă, monumentele arheologice de acest gen din regiunea bazinului mijlociu al Niprului, respectiv din cnezatele situate pe teritoriul numit în vechime « Russkaia zemlea ». Sînt analizate parţial şi monumentele din celelalte părţi ale Rusiei, în aşa fel încît se realizează o privire de ansamblu asupra dezvoltării arhitecturii militare din întreaga Rusie. Autorul îşi împarte lucrarea în patru capitole. Primul, intitulat *Istoricul studiului artei militare inginereşti la vechii ruşi*, tratează despre evoluţia studiilor de arhitectură militară începute în Rusia încă în secolul al XIX-lea şi prezintă ultimele opinii ale cercetătorilor sovietici de specialitate.

Al doilea capitol, *Planul aşezărilor întărite*, oferă un tablou al dezvoltării formei aşezărilor întărite horodişti, începînd din secolul al VIII-lea şi terminînd cu secolul al XIII-lea. Secolele VIII—IX sînt caracterizate prin aşezări care folosesc pentru apărare în mod aproape exclusiv forme de relief apte pentru aceasta. Aceste aşezări sînt situate

[1] A se vedea şi informaţiile autoarei din volumul *Monuments et stations archéologiques en Serbie, II, Serbie Centrale*, din seria *Materiaux*, X, 3, a Institutului sîrb de arheologie, Belgrad, 1956, p. 231—243.

în 18 morminte (din 300), cercetate la Bled în anii 1948 — 1951. Aceste podoabe sînt clasate şi descrise în şapte grupe şi sînt datate de autor în perioada de sfîrşit a secolului al VI-lea (după 568) şi în secolul al VII-lea.

Săpăturile de la Brestovik (Serbia, pe malul Dunării) au fost prilejuite de descoperirile făcute anterior şi care se încadrează fie în grupa culturală Kesztely, fie în grupa Belo Brdo. În cursul anilor 1953 — 1954 s-au executat săpături în necropola *Visoka Ravan*, lîngă Brestovik [1]. S-au cercetat 180 de morminte, dintre care 77 sînt de copii. Orientarea majorităţii scheletelor este cea obişnuită, V-E, cu mici deviaţii în funcţie de anotimp. Pe baza acestor date s-a constatat că mortalitatea maximă era în lunile de primăvară şi de toamnă. Morţii au fost inhumaţi simplu, în pămînt; într-un singur caz s-a întrebuinţat un sicriu, în opt cazuri, o scîndură sub decedat, iar în alte opt, două scînduri aşezate deasupra mortului, ca un acoperiş.

Scheletele au fost găsite întinse, cu braţele aşezate de-a lungul corpului sau încrucişate pe piept. Rar se întîmplă ca braţele să fie aşezate pe bazin, sau îndoite şi aşezate pe umeri. Picioarele sînt întinse — exceptînd un caz unde acestea sînt încrucişate. Se presupune că mormintele erau marcate cu semne de lemn, găsite în cuprinsul necropolei.

Cîteva urne de incineraţie din epoca La Tène descoperite aici indică existenţa unei necropole din această vreme, sub aceea slavă.

Urmează descrierea podoabelor medievale timpurii din necropla de la Brestovik; aceasta a fost folosită pînă în secolul al XII-lea, după cum arată o monedă de la Comneni, descoperită într-un mormînt.

N. Constantinescu

STUDII ASUPRA ARHITECTURII MILITARE RUSE ÎN SECOLELE X – XIII

Sub acest titlu, arheologul sovietic P. A. Rappaport publică în MIA, nr. 52 din 1956 un interesant studiu asupra construcţiilor cu caracter defensiv din epoca feudalismului timpuriu şi a începutului procesului de fărîmiţare feudală. Este vorba de o sinteză a rezultatelor obţinute în acest domeniu de cercetare de specialiştii ruşi şi sovietici. Lucrarea analizează, în esenţă, monumentele arheologice de acest gen din regiunea bazinului mijlociu al Niprului, respectiv din cnezatele situate pe teritoriul numit în vechime « Russkaia zemlea ». Sînt analizate parţial şi monumentele din celelalte părţi ale Rusiei, în aşa fel încît se realizează o privire de ansamblu asupra dezvoltării arhitecturii militare din întreaga Rusie. Autorul îşi împarte lucrarea în patru capitole. Primul, intitulat *Istoricul studiului artei militare inginereşti la vechii ruşi*, tratează despre evoluţia studiilor de arhitectură militară începute în Rusia încă în secolul al XIX-lea şi prezintă ultimele opinii ale cercetătorilor sovietici de specialitate.

Al doilea capitol, *Planul aşezărilor întărite*, oferă un tablou al dezvoltării formei aşezărilor întărite horodişti, începînd din secolul al VIII-lea şi terminînd cu secolul al XIII-lea. Secolele VIII—IX sînt caracterizate prin aşezări care folosesc pentru apărare în mod aproape exclusiv forme de relief apte pentru aceasta. Aceste aşezări sînt situate

[1] A se vedea şi informaţiile autoarei din volumul *Monuments et stations archéologiques en Serbie*, *II*, *Serbie Centrale*, din seria *Materiaux*, X, 3, a Institutului sîrb de arheologie, Belgrad, 1956, p. 231—243.

pe insule înconjurate de apă sau mlaştini, pe dealuri cu pante abrupte, pe promontorii, spre care obstacolele naturale împiedică trecerea. Forma lor era neregulată, fiind subordonată poziţiei pe care o ocupau. Atunci cînd o parte a aşezării nu era destul de bine apărată de obstacolele naturale, se practicau fortificaţii artificiale simple, constînd din şanţuri şi valuri de pămînt care barau trecerea. Uneori, pe coama valului se ridica o palisadă. Acestea sînt singurele elemente de fortificaţie artificială, în această perioadă, utilizîndu-se cu precădere şanţul. O dată cu secolul al X-lea începe o nouă perioadă în organizarea aşezărilor întărite. Se întîlnesc acum trei grupe principale de aşezări. Prima reprezintă o continuare a tipului de aşezări din etapa precedentă. A doua, o variantă evoluată, în cadrul căreia găsim aşezări ce folosesc aceleaşi poziţii greu accesibile ca şi în prima grupă, dar au şi fortificaţii artificiale, val şi şanţ, dispuse pe perimetrul insulelor sau înălţimilor pe care le ocupă. Această grupă cuprinde aşezări ce tind spre forma regulată, circulară sau semicirculară. În sfîrşit, a treia grupă, cuprinde aşezări de o factură tehnică superioară, care nu mai sînt dependente de formele de relief, ci folosesc terenul plat, avînd fortificaţii puternice, ce înlocuiesc cu succes obstacolele naturale utilizate de celelalte tipuri de aşezări. Această ultimă categorie de aşezări întărite a apărut ca urmare a necesităţii de a le situa în anumite locuri care, în unele cazuri, nu ofereau condiţii avantajoase de apărare. Este vorba de adevărate oraşe feudale şi mai ales de castele pentru apărarea graniţelor cnezatelor, cărora le este consacrat al treilea capitol, intitulat *Construcţii de apărare*. Principiul de bază al apărării rămîne tot acela al barajului format din val şi şanţ, valurile începînd să treacă acum pe primul plan, din punct de vedere al importanţei. Pe coama lor se ridică acum nu simple palisade, ci construcţii puternice de bîrne, care constituie la rîndul lor un obstacol redutabil pentru atacatori şi oferă o bună protecţie apărătorilor şi maşinilor lor de război.

Ceea ce caracterizează acum valurile sînt construcţiile lor interioare. Astfel, în secolul al X-lea se întîlneşte sistemul continuării în adîncime, în pămîntul valului, a rîndurilor orizontale de bîrne ce formau peretele de pe coama valului. Spre sfîrşitul secolului al X-lea aceste construcţii sînt mult mai complicate ; ele constau din două şiruri de bîrne, paralele-orizontale, în interiorul cărora se zideşte cărămidă uscată la soare. Peste acest schelet se construia valul, iar deasupra se ridica pe reţele de bîrne. În secolul al XI-lea construcţiile interioare sînt formate din şiruri paralele de bîrne, dar fără cărămidă.

În secolul al XII-lea, bîrnele încep să fie legate între ele, iar în unele cazuri între cele două şiruri paralele de bîrne se amenajau chiar locuinţe. Porţile castelelor întărite erau situate fie în peretele de bîrne de pe val, fie chiar la nivelul valului, realizîndu-se în felul acesta o trecere pe sub val. Porţile oraşelor sînt de obicei construite în formă de turnuri în multe cazuri din piatră. În general fortificaţiile epocii nu sînt însă prevăzute cu turnuri. Lipsa acestora se explică prin faptul că procedeele de atac nu impuneau apărătorilor necesitatea unor lovituri de flanc. De aceea turnurile întîlnite în această epocă sînt folosite în general pentru observare. Ca element defensiv, turnurile se vor generaliza spre sfîrşitul secolului al XIII-lea, o dată cu răspîndirea zidurilor de piatră.

Al patrulea capitol, *Organizarea apărării*, cuprinde în primul rînd explicaţia întregii evoluţii a sistemelor de fortificaţii din această perioadă istorică. Autorul subliniază că dezvoltarea artei militare este un reflex, o reflectare a dezvoltării social-economice. Apariţia unui număr atît de mare de aşezări întărite în secolele X—XIII se datoreşte fenomenului de fărîmiţare feudală. Dezvoltarea fortificaţiilor acestor aşezări este rezultatul dezvoltării procedeelor şi a armelor de asalt. Apărarea constituie o replică dată atacului şi mijloacele de apărare evoluează întotdeauna în funcţie de evoluţia mijloacelor de atac. Descrierea procedeelor de atac, asupra cărora autorul s-a informat în special din izvoare scrise, dă

o imagine clară a cauzelor transformării diverselor tipuri de fortificaţii. Credem că lucrarea ar fi cîştigat în claritate dacă expunerea acestor procedee de organizare a atacului şi a apărării s-ar fi făcut înaintea prezentării elementelor tehnice de fortificaţie, care nu reprezintă decît expresia materială a acestor procedee de apărare. Trebuie remarcată larga utilizare de către autor a ştirilor istorice aflate în vechile scrieri ruse şi bizantine. Îmbinarea acestor informaţii de ordin literar cu bogata informare de ordin arheologic, face din lucrare o sinteză valoroasă ce depăşeşte caracterul pur tehnic pe care titlul ar părea că i-l indică. Ea ne oferă o imagine nu numai a dezvoltării tehnice militare, ci a întregii dezvoltări social-economice şi culturale din Rusia acelei epoci. Analogiile cu nordul Europei şi în special cu Polonia şi Cehoslovacia sporesc interesul lucrării. Deşi nu prezintă contingenţe directe cu ţara noastră, lucrarea este totuşi deosebit de interesantă şi pentru noi, deoarece cercetarea feudalismului timpuriu în ţara noastră se găseşte încă într-o fază de început.

Prezentată în condiţii grafice bune, lucrarea e bogat ilustrată cu fotografii reprezentînd vechile horodişti înainte de săpare, fotografii ale resturilor de fortificaţii descoperite în săpături, profile, planuri de fortificaţii şi, în fine, reconstituiri, dintre care pentru unele se folosesc procedee ingenioase, cum ar fi desenarea construcţiilor de lemn direct pe poziţia pe care au ocupat-o în teren.

D. Vîlceanu

FRITZ SCHACHERMEYR, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Kohlhammer, Stuttgart, 1955, 300 p., 78 fig. şi 11 hărţi în text + XVI pl.

După o serie de lucrări cu caracter preliminar, am spune, în legătură cu diferitele aspecte ale culturilor neolitice şi ale epocii bronzului din Grecia şi cu legăturile acestor culturi cu lumea înconjurătoare, învăţatul profesor de la Universitatea din Viena a sintetizat toate datele cunoscute pînă în 1954 în această problemă în densul articol *Prähistorische Kulturen Griechenlands* din *Reallencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Această importantă contribuţie trebuia să fie ulterior dezvoltată într-o operă de sinteză privind întreaga perioadă pregrecească din Grecia, operă care, în chip firesc, avea să înceapă cu tratarea celor mai vechi epoci şi culturi. Volumul pe care-l recenzăm aici reprezintă tocmai această parte a operei plănuite, realizarea întregului plan fiind de altfel deocamdată amînată, după descifrarea scrierii lineare B de către Ventris.

Densitatea faptelor, mulţimea ipotezelor şi a argumentelor, ca şi însăşi amploarea subiectului, fac însă imposibilă chiar rezumarea, şi cu atît mai mult discutarea fiecărui capitol şi chiar a fiecărei probleme în parte, aşa încît ne vom limita aici, după indicarea tezei generale a autorului, la discutarea unora dintre problemele mai îndeaproape legate de faptele cultural-istorice de pe teritoriul patriei noastre.

Din păcate, trebuie să o spunem din capul locului, din motive în parte justificate însă, autorul cunoaşte incomplet materialele arheologice din Romînia şi — după părerea noastră, cel puţin — le interpretează de multe ori necorespunzător. Pe de altă parte, tocmai pentru că este vorba de o operă de incontestabilă valoare, dovedind o remarcabilă putere de sinteză, nu ne sfiim să începem prin a face autorului un reproş în legătură cu întrebuinţarea cu totul neadecvată şi nejustificată, a termenului « Ungarn » pentru definirea unei regiuni care cuprinde întreaga parte de centrul vest şi nord-vest a ţării noastre. Credem că o carte apărută în 1955 trebuie să ţină seamă de realităţile geografice ale secolului nostru.

Teza generală a cărţii o constituie afirmaţia că *Orientul este regiunea de plecare a culturilor Mediteranei*, aşa încît pentru cercetarea originii şi naşterii celor mai vechi culturi de pe solul Greciei însăşi nu este nevoie numai de o privire asupra

spaţiului egeic, ci de o cercetare care trebuie să îmbrăţişeze pînă departe şi răsăritul Mediteranei. Orice progres constatat de-a lungul mileniilor şi secolelor în regiunea Mediteranei îşi are punctul de plecare în Orient — în Asia Anterioară şi în regiunea vecină din nordul Africii. Aici, din nordul Africei pînă în Iran, se trece —la începutul mileniului V—pentru întîia oară, de la căutarea hranei la producerea ei, aici se trece prima dată de la viaţa nomadă la sedentarism, la agricultură şi la creşterea vitelor. Neoliticul preceramic ar fi şi el cunoscut numai aici. Dar în această privinţă este interesant de semnalat că abia apăruse volumul prof. Schachermeyr şi descoperirile de la Jerichon au dus cu mai bine de un mileniu înapoi începuturile neoliticului preceramic din Asia, iar descoperirile din Tesalia, la care el însuşi a participat în 1955, au precizat că şi aici a existat un neolitic fără ceramică. Bineînţeles însă că nici una dintre aceste două constatări nu se opun tezei autorului, dar vor cere noi nuanţări.

În perioada postpaleolitică, nici în vestul Asiei Mici, nici în regiunea sud-est europeană a Mediteranei, viaţa sedentară şi agricultura nu iau naştere de la sine, nicăieri nu se inventează ceramica în chip spontan. De altfel în această regiune atît resturile paleolitice, cît şi acelea epipaleolitice sînt rare. Iniţial aici nu s-au folosit vase de lut, ci probabil recipiente lucrate din alte materiale, inclusiv lemnul, decorat cu excizii. Motivul pentru care autorul înclină spre această explicaţie este faptul că atît la Alişar (în centrul Anatoliei), cît şi în cultura Boian din Romînia, tehnica exciziei ar apărea chiar în cea mai veche specie ceramică ; şi Schachermeyr nu ezită să lege această tehnică în chip direct de aceea a populaţiilor epipaleolitice, legătură făcută de altfel mai demult şi de unii cercetători romîni pentru ornamentarea excizată a ceramicii Boian.

Întreaga gamă de forme ceramice a neoliticului egeic poate fi legată — după Schachermeyr—de modele ciliciene şi nord-mesopotamiene. Săpăturile de la Mersin au adus un nou material concludent. Pentru a defini acest curent cultural în sens unic, care plecînd din Asia Anterioară se răspîndeşte peste Asia Mică în direcţia Greciei şi a Balcanilor şi ajunge pînă în Europa Centrală şi în Italia, Schachermeyr foloseşte termenul de *Kulturtrift*, prin care înţelege o mişcare de lungă durată şi fără curent contrar, ce merge în chip firesc în aceeaşi direcţie. Din acest impuls din Asia Anterioară spre Europa s-a ajuns din mileniul V pînă la începutul mileniului III la includerea Asiei Mici şi a sud-estului Europei într-o provincie culturală în care dezvoltarea a fost începută de Est, iar Vestul a preluat-o în chip mai palid şi mai atenuat.

În acelaşi timp, o a doua mişcare din Egipt şi nordul Africii duce spre vest, în parte peste insulele Mediteranei — în special peste sudul şi sud-vestul Spaniei, ajungînd în Europa. Această mişcare a dus tipul « Tülpengefässe » nord-african şi « Glockenbecher »-ele în Europa, întîlnindu-se în centrul Europei şi în Italia cu impulsul cultural asiatic. Precum se vede, teze difuzioniste bine cunoscute de multă vreme.

Impulsul cultural din Asia Anterioară ar fi ajuns în Grecia în primul rînd pe uscat, prin influenţele puternice ale migraţiilor elementelor etnice est-anatoliene, pornite din regiunea Mersin-Malatia, care au dus la constituirea culturilor Proto-Sesklo şi Sesklo. Schachermeyr precizează că din punct de vedere antropologic aceste elemente nu erau asiatice, ci de rasă mediteraneană. Ar fi totuşi de obiectat împotriva acestui presupus drum continental — şi obiecţia a fost de altfel făcută — că regiunea respectivă din Asia Mică, atît de muntoasă şi de dificil de străbătut, nu a dat încă la iveală descoperiri care să jaloneze acest drum, aşa încît este probabil ca drumul folosit să fi fost şi acela maritim.

În linii generale, impulsul din Asia Anterioară poate fi rezumat în felul următor.

Prima serie de mişcări hotărîtoare porneşte din straturile neolitice caracterizate prin Jerichon şi Jarmo. Mînate în special de nevoia de teren agricol, triburile acestea au ajuns de-a lungul secolelor pînă la Egeea şi pînă la teritoriile europene, unde în special a fost preferată Tesalia. Arta ceramicii vine din est, o dată cu agricultura şi sedentarismul, precum şi religia matriarhală, ca şi statuetele reprezentînd pe zeiţa mamă. Acest cel mai vechi curent ajuns în Grecia va fi numit de Schachermeyr Proto-Sesklo. Valurile următoare aduc în Orientul deja chalcolitic alte îmbunătăţiri, care duc la trecerea de la Proto-Sesklo la Sesklo. Pentru influenţele ulterioare, drumul maritim a putut juca un rol mai important. Corespondenţa motivelor decorative dovedeşte că în Orient — şi după el şi în Grecia — textilele au influenţat ceramica. O ramură a acestui impuls cultural din Asia Anterioară ajunge în sudul Italiei şi în Sicilia, unde s-a întîlnit cu influenţele celuilalt impuls cultural, venit din Egipt.

Altă ramură a impulsului cultural şi a migraţiilor din Asia Anterioară ar fi ajuns pe valea Mariţei la Dunărea de Jos, în Moldova (« cultura Glăvăneşti »), iar alta pe Vardar şi Morava la confluenţa Dravei, Savei şi Tisei cu Dunărea, iar pe Dunăre şi Tisa în sus s-a răspîndit şi mai departe. În felul acesta s-au născut în Balcani şi mai la nord culturile pe care Schachermeyr le înglobează sub denumirea de « zona exterioară seskloidă ».

Pînă la 2200 î.e.n., Anatolia şi Egeea — indiferent de deosebirile în amănunte — au reprezentat o comunitate de soartă şi o provincie culturală, întemeiată pe baza culturală a Asiei Anterioare chiar din neolitic. Prin cele arătate pe larg în analiza formelor şi decorului ceramic, a obiectelor etc. Schachermeyr spune că se confirmă o *bănuială* şi o *presupunere* mai veche a altor cercetători, şi în special a lui Menghin, dar care abia acum, pe baza ultimelor săpături din Cilicia şi Mesopotamia de nord au putut fi dovedite. Totuşi, dacă este adevărat că multe dintre aceste dovezi lipseau, cred că este greşit să se subestimeze meritul lui Menghin în această privinţă, căci el nu s-a mulţumit cu bănuieli şi cu presupuneri, ci a afirmat în chip repetat că cultura Sesklo, cu ceramica ei decorată în stil textil, aparţine *cercului Tauric* al Asiei Anterioare, adică a pus-o în legătură tocmai cu regiunea care cuprinde zona Mersin-Malatia de unde o derivă acum Schachermeyr.

Cu diferite variante, cultura agricolă Sesklo, împărţită de autor în trei faze (I—III), ocupă cea mai mare parte a Greciei continentale şi unele insule. Deşi majoritatea aşezărilor sînt de tip sătesc, Sesklo însuşi are caracterul unui orăşel.

Cu toate că cele mai multe dintre realizările culturii Sesklo sînt de esenţă oriental-asiatică, Schachermeyr admite că această cultură a fost capabilă şi de creaţii spontane şi de dezvoltări proprii, căci amestecul neoliticilor veniţi din Asia cu epipaleoliticii authohtoni, nu va fi rămas fără urmare.

Poziţia Cretei a fost în schimb specială, aşa cum s-a demonstrat de altfel de multă vreme şi de către mulţi cercetători: aici se pot constata impulsuri din Sesklo, din Anatolia, sau direct din Orient, precum şi din nordul Africii — Egipt sau Cirenaica. Cu toate că resturile epipaleolitice nu sînt cunoscute încă în marea insulă egeică, profesorul de la Viena înclină să creadă că au existat aici epipaleolitici, dar — ca şi în Grecia continentală — n-au putut trece la neolitic fără impulsul exterior. Şi aici plastica neolitică — zeiţa fertilităţii — ocupă un rol foarte important, şi întocmai ca la Sesklo reprezentările denotă la început un naturalism naiv, trecînd însă mai tîrziu la schematizare.

Capitolele următoare ale volumului sînt deosebit de importante pentru cercetătorii romîni, deoarece aici Schachermeyr tratează pe larg culturile din zona balcano-dunăreană. După cum am mai amintit,

impulsul cultural asiatic creează la Dunărea centrală o nouă provincie cultural unitară — zona exterioară seskloidă: cultura Starčevo, cultura Criş, apoi cultura Kremikovci în Bulgaria de V şi cultura Banyata în valea Mariţei, ultima fiind o combinaţie directă a curentului cultural anatolian şi a unui curent seskloid. La fel se vor fi petrecut lucrurile — după Schachermeyr — cu culturile bulgare din nord (« încă necercetate ») care s-au întins în răspîndirea lor extremă pînă la « cultura Glăvăneşti » din Moldova. El susţine că pentru toate aceste regiuni sînt caracteristice straturi groase de resturi de aşezări, afirmaţie care însă nu corespunde întrutotul realităţii, deoarece cultura Criş-Starčevo se caracterizează tocmai prin depuneri subţiri, fără suprapuneri de straturi şi tocmai din această pricină cronologia lor relativă este stabilită în primul rînd pe baze tipologice şi nu pe date stratigrafice.

Deşi autorul socoteşte că arta olăritului a fost adusă din sud, el aminteşte că s-au găsit lîngă Subotica şi resturi ceramice nearse, care trebuie considerate de invenţie locală. Comunitatea culturilor Criş-Starčevo cu cultura Sesklo şi originea sudică a primelor au fost de altfel mai demult afirmate, aşa încît în această privinţă profesorul de la Viena sintetizează şi completează unele formulări anterioare.

Răspîndirea ulterioară a impulsului oriental-mediteranean ar fi fost oprită, după părerea lui Schachermeyr, de cultura Boian, aflată la NE de zona seskloidă şi de culturile bandceramice situate la NV. În ceea ce priveşte aria de răspîndire a culturii Boian, ea s-ar întinde de la Tisa superioară pînă în nordul Bulgariei, iar direcţia de răspîndire ar fi N—S, părere mai demult susţinută şi de unii cercetători romîni, dar în totală contrazicere cu realitatea. Schachermeyr crede că aproape toate formele Boian ar fi deosebite de cele seskloide, decorul şi-ar avea originea în excizia preceramică, n-ar exista pictură, « altăraşe », pintadere şi plastică, « într-un cuvînt totul este altfel şi se deosebeşte categoric de lumea impulsului din Asia Anterioară » (p. 93—94), aşa încît « populaţia Boian nu e venită din sud, ci este autohtonă, nefiind înclinată să-şi însuşească bunurile seskloide »; iar în estul Europei, curentul cultural al Asiei Anterioare s-a întîlnit cu elementul autohton din zona Tripolie. Totuşi Schachermeyr recunoaşte că nu cunoaşte prea bine această ultimă cultură, aşa încît nu stăruie în privinţa acestei teze. Şi în zona bandceramică — unde elementul component mezolitic este foarte puternic — s-ar putea să fi existat şi un element migratoriu mai slab din zona exterioară seskloidă, din cauza căruia ceramica în benzi s-a arătat mai accesibilă creaţiilor impulsului cultural asiatic decît cultura Boian.

Din schimburile dintre bandceramică şi culturile Boian, Criş-Starčevo s-ar fi născut cultura Bükk, iar sub influenţa acesteia ar fi luat naştere faza Starčevo III, prin preluarea elementelor spiralice. Pe de altă parte, cultura Criş a primit influenţele culturii Bükk şi s-a tranformat în cultura Tisa. În Transilvania, cultura Boian pare să fi preluat de la ceramica în benzi, încă mai de mult, spirala şi meandrul. Cu timpul, decorul său tipic excizat nu s-a mai putut menţine şi astfel s-au născut noi culturi, care au transpus spirala şi meandrul în pictură. Astfel avem acum în vest « cultura ceramicii pictate vest-transilvănene », în est « cultura Erösd » (*sic*! de ce nu Ariuşd?), în Muntenia şi Bulgaria cultura Gumelniţa. În Moldova « cultura Glăvăneşti » a fost înlăturată de influenţa bandceramică şi de « o aşa-numită cultură Precucuteni », după care a urmat cultura Cucuteni, care a putut primi unele influenţe şi din Ucraina, dar se leagă în chipul cel mai strîns de Ariuşd (Schachermeyr scrie permanent « Erösd »). Toate aceste culturi sînt denumite « transilvano-romîneşti », termen care constituie un pleonasm cu totul inutil, căci « romîneşti » era suficient. De altfel Schachermeyr vorbeşte constant despre « Transilvania şi Romînia », deşi prima nu este decît o provincie a

Romîniei! În ceea ce priveşte ceramica pictată din Ucraina (pe care autorul o pune numai în legătură cu Cucuteni şi cu Ariuşd, fără să le considere pe toate ca părţi ale unei unităţi organice, aşa cum este cazul), el se întreabă dacă spirala n-ar putea fi aici autohtonă, independentă de aceea bandceramică, întrucît meandrul este cunoscut aici din paleolitic.

Concluzia acestor consideraţii este că în regiunea dunăreană dintre Moravia şi Marea Neagră s-a format un fel de comunitate (κοινή) est-bandceramică, întemeiată pe răspîndirea unor principii decorative şi stilistice şi în parte şi pe pictură, fără a se putea spune dacă însăşi apariţia ceramicii aici se bazează numai pe schimburi comerciale sau pe mişcări etnice. Totuşi există posibilitatea ca elemente ale vechii populaţii bandceramice central-europene să se fi răspîndit spre Ungaria şi Balcani şi astfel naşterea diferitelor culturi est-bandceramice să se fi făcut sub influenţe directe.

Prin expansiunea cercului bandceramic răsăritean spre sud se ajunge la stabilirea unor influenţe reciproce, legătura dintre Asia şi Europa devenind — după expresia lui Schachermeyr — « o legătură dialectică », şi astfel Grecia se deschide ambelor influenţe. Aşa s-a născut cultura Dimini — prin intermediul variantei Galepsos (din SV Traciei) a culturii Starčevo. Autorul adoptă întru totul teza «invaziei Dimini» dinspre N, în primul rînd din regiunea culturilor Bükk, Tisa şi vest-transilvăneană. Nu este clar în schimb dacă această invazie a pus capăt fazei Starčevo III în drumul ei spre sud, sau dacă ea s-a petrecut abia în faza Vinča A. În legătură cu aceasta, Schachermeyr se întreabă dacă megaronul tipic Dimini ar fi putut să fi venit de la Dunăre (cum a afirmat între alţii Schroller), sau a venit din Orient o dată cu primul impuls cultural.

Oricum, cultura Dimini conţine şi elemente seskloide.

Problematic rămîne pentru el numai dacă invazia a pornit dintr-o regiune încă neprecizată dintre aceste culturi, sau dacă coborîtorii înşişi ai acestor culturi s-au unit, au migrat şi au creat pentru prima dată în Tesalia stilul mixt. Ultima ipoteză i se pare mai verosimilă, deoarece migraţiile sînt adesea rezultatul unor coaliţii de triburi. Alte culturi din comunitatea est-bandceramică nu par a fi avut vreun rol la invazia Dimini, nici chiar Ariuşdul. Cel mult cultura Vădastra — spune Schachermeyr — ar fi putut avea o participare, în măsura în care nu era prea tîrzie pentru aceasta.

Ceva mai tîrziu decît migraţia Dimini, triburile est-bandceramice ale culturii Gumelniţa din Muntenia şi Bulgaria înaintează spre Macedonia. După autorul nostru, cultura Gumelniţa însăşi se naşte pe baza impulsurilor picturii ceramice spiralo-meandrice din Transilvania spre Dunărea de Jos şi spre Balcanii răsăriteni. Elemente ulterioare ale migraţiei est-bandceramice le întîlnim în « atacul Rachmani », ca şi în descoperirile de la Teba Phtiotică, ce se leagă de Vădastra.

În ultima fază a neoliticului grecesc, cea mai importantă apariţie este ceramica neagră lustruită, a cărei origine se datoreşte influenţei orientale (prin Asia Mică). La Dunăre specia neagră apare subit, cu cultura Vinča, ea fiind cu totul nedunăreană şi venită din Egeea, cum a arătat Milojčić, spune Schachermeyr (în realitate primul care a combătut teoria « dunăreană » a lui Frankfort a fost Childe, care şi el a preconizat tot originea sudică a culturii Vinča). După părerea lui Schachermeyr, cultura Vinča a rămas un corp străin în regiunea dunăreană şi s-a despărţit tot mai tare de ţările comunităţii est-bandceramice. În schimb, ceramica « crusted » din Grecia îşi are originea în nord.

Şi la Teba Phtiotică a venit un curent străin în cursul neoliticului. Aici există şi o specie ceramică cenuşie, incizată şi cu incrustaţie albă, care aminteşte mai ales de Boian, Gumelniţa şi Vădastra, deci se leagă de Romînia. Ca punct de plecare al

acestei expansiuni neolitice tîrzii est-bandceramice ar fi Starčevo III, apoi grupa Bükk — Tisa — ceramica vest-transilvăneană, cu eventuala participare accesorie a culturilor de la est (Ariuşd, Vădastra, nordul Moldovei?), apoi Gumelniţa etc. Din punct de vedere etnic trebuie să fi avut aici rol un strat slab epipaleolitic în Balcani, contopit în curentul cultural al Asiei Anterioare ; spre NE, strămoşii epipaleolitici ai populaţiei Boian şi în NV strămoşii bandceramicilor. La aceşti factori se adaugă migraţia care a dus la înfiinţarea Vinčei.

Profesorul austriac trece apoi la discutarea posibilităţii pătrunderii bandceramicilor pînă în Ciclade (veniţi prin Adriatica, deci pe mare), fără ca în această privinţă să se oprească la un răspuns categoric afirmativ.

După un capitol (14) de « privire înapoi asupra neoliticului », autorul se ocupă în partea a III-a de comunitatea culturală egeo-anatoliană a Bronzului timpuriu.

Cu introducerea securii de luptă şi a altor elemente specifice, pătrund în Grecia, în cursul Helladicului timpuriu, primele elemente etnice indoeuropene. Iar la trecerea de la Helladicul timpuriu III la Helladicul mijlociu I (aproximativ sec. XX) triburile indoeuropene vorbind greceşte sînt pentru prima dată dominante în Grecia. Înainte de aceasta, prezenţa lor în Grecia nu e sigură. În schimb e sigur că printre purtătorii securilor de luptă din Bronzul timpuriu există elemente indoeuropene, iar aceasta concordă cu faptul că aceştia au adus aici calul, care apare acum pentru prima dată în Macedonia. În consecinţă, nu e nevoie să presupunem o serioasă indoeuropenizare a Greciei în Bronzul timpuriu. Caracterul preindoeuropean al culturii Helladicului timpuriu se păstrează pînă pe la 2000 î.e.n. Numai în Macedonia s-ar putea ca acum să fi fost o accentuată indoeuropenizare, iar la Troia II d-g poate că noii veniţi şi-au stabilit dinastia. Cert este că pe la 1800 (Troia VI) pătrund alte valuri la Troia, ca stăpîni, şi poate s-au răspîndit în Anatolia centrală, pe cînd în estul Anatoliei ei vor fi pătruns mai devreme, venind peste Caucaz.

În partea a IV-a Schachermeyr tratează tema civilizaţiei vechi egeice ca bază a culturii greceşti de mai tîrziu, arătînd că cel puţin elementele religioase, dar şi unele dintre cele profane, ale lumii egeice stau la baza culturii greceşti.

*

Fără a fi atît de categorici ca profesorul vienez — care, de altfel, şi în această privinţă, împărtăşeşte teze mai vechi ale lui Menghin, Childe şi alţii — împărtăşim şi noi în linii mari punctul său de vedere cu privire la originea culturii neolitice din Grecia şi din Balcani şi la rolul precumpănitor pe care l-au jucat—cel puţin pînă la începutul epocii bronzului central-european — culturile şi popoarele Asiei Mici şi ale Asiei Anterioare la naşterea şi dezvoltarea culturilor sud-est europene. Chiar dacă nu toate elementele de cultură vor fi fost aduse din Orient, unele dintre ele putînd foarte bine să se fi dezvoltat embrionar pe baze locale şi apoi să fi fost fecundate şi amplificate prin influenţele şi migraţiile orientale, ni se pare sigur că Orientul, ajuns la cultură materială dezvoltată şi apoi la civilizaţie cu atîtea milenii înaintea Europei sud-estice, a avut un mare rol în răspîndirea culturii din mileniul V şi din mileniile următoare.

Socotind cultura Starčevo, legată organic de cultura Sesklo, drept cea mai veche cultură neolitică din Balcanii centrali, la « confluenţa de la Belgrad » şi din regiunile vecine, Schachermeyr împărtăşeşte un punct de vedere foarte răspîndit azi. Amintind însă unele descoperiri din Vojvodina (Subotica), unde se spune că s-a găsit şi ceramică primitivă neagră, în asociere cu ceramica Starčevo, Schachermeyr nu trage concluzia ce ni se pare firească, şi anume că în această zonă a existat şi o cultură neolitică *anterioară* pătrunderii purtătorilor culturii Starčevo.

Cunoscînd prea puţin materialele descoperite în ultimii ani în ţara noastră, Schachermeyr consideră aşa-numita « cultură Glăvăneşti » (nume cu totul impropriu, folosit de el pentru primele resturi Criş descoperite în Moldova) drept rezultanta unui curent independent de acela care a dus la crearea culturii Starčevo-Criş, dar paralel în timp, venit direct din sud. Explicaţia aceasta nu poate fi în nici un caz valabilă, căci descoperirile din ultimii ani au dovedit că atît în Moldova cît şi în Transilvania (şi acum în urmă se pare şi în Muntenia) există destule localităţi cu resturi Criş, care să arate că ele se leagă organic de regiunea de vest a ţării noastre, de SE Ungariei şi de NE Iugoslaviei.

De altfel descoperirile recente de la Ceahlău şi altele (pe care Schachermeyr nu le putea cunoaşte) ne dau dreptul să admitem că în Romînia cultura Criş *nu* a fost cea mai veche cultură neolitică.

Ţinînd seama de rolul pe care au trebuit să-l aibă la crearea acestor culturi primitive triburile epipaleolitice, este firesc să admitem că ele au *putut* născoci în chip independent ceramica şi au trecut de asemenea în chip independent de la stadiul de culegători la acela de producători de hrană, prin practicarea unei agriculturi primitive, chiar înainte de impulsul cultural şi de migraţia etnică asiatică.

A doua problemă asupra căreia socotim necesar să stăruim aici este aceea a felului în care autorul consideră şi explică cultura Boian. Admiţînd pentru începutul acestei culturi o dată tot atît de veche ca şi pentru începutul culturii Criş şi eventual anterioară chiar începutului culturii liniare (înainte de 4 200 î.e.n.), el situează cultura Boian printre cele mai vechi culturi carpato-dunărene, ca de altfel şi alţi cercetători străini. Totuşi, chiar dacă nu am ţine seama de celelalte culturi vechi neolitice amintite mai sus, sigur anterioare culturii Boian, tot nu cred că există vreun motiv valabil pentru situarea atît de timpurie a începutului culturii Boian. În al doilea rînd, este clar că — din pricina insuficienţei documentării sale în această privinţă — lui Schachermeyr i-a scăpat caracterul real al culturii Boian. Într-adevăr, pentru a ne referi la unele dintre elementele care ar lipsi — după el — culturii Boian, este clar că plastica a fost totuşi cunoscută din cele mai vechi faze ale acestei culturi, reprezentările respective fiind legate de aceeaşi concepţie a marii divinităţi feminine a fecundităţii, de esenţă orientală, şi tot atît de limpede este că au existat şi « altăraşe » cu patru picioare. Cît despre decorul excizat, chiar dacă el şi-ar avea originea directă în excizia de pe vase şi alte obiecte de lemn etc., aceasta nu trebuie neapărat să însemne că transpunerea acestei tehnici decorative s-ar fi făcut chiar la începuturile artei olăritului. De altfe excizia puternică în cuprinsul culturii Boian este cunoscută abia începînd din faza Giuleşti.

Pe de altă parte, întreaga ornamentare plisată şi canelată este de esenţă sudică, iar unele dintre forme intră cu totul în repertoriul formelor pe baza cărora Schachermeyr stabileşte legăturile între diferitele culturi sud-est europene şi acelea asiatice. E destul să ne referim aici la cunoscutul pahar tronconic înalt — cea mai caracteristică dintre formele ceramice ale culturii Boian — care apare uneori în forme aproape identice cu acelea din Asia Anterioară, sau la originalele vase-cutii dreptunghiulare cu găuri, avînd analogii atît de clare în Egeea, analogii semnalate demult de alţi cercetători. În ceea ce ne priveşte, nu avem nici o îndoială că şi cultura Boian face parte din grupa culturilor de origine sau cu puternice afinităţi sud-estice, fără să excludem şi un aport etnic autohton şi deci anterior. Bineînţeles însă că nu se poate minimaliza nici rolul motivelor spiralo-meandrice, precumpănitoare în ornamentarea incizată şi excizată a ceramicii Boian — acelea spiralice fiind prezente de altfel şi în categoria ceramicii cu decor plisat —, fie că ele trebuie legate de in-

fluenţe bandceramice-liniare central-europene, fie că sînt puse tot pe seama unor tradiţii epipaleolitice est-europene. În acelaşi timp, însă, cultura Boian nu poate fi nici considerată drept o cultură de esenţă bandceramică, din pricina abundenţei motivelor meandro-spiralice.

Cultura Vădastra nu e nici ea bine cunoscută de cercetătorii străini, dintre care mulţi o mai consideră posterioară culturii Boian. Apropierile făcute de Schachermeyr între unele elemente de la Vădastra şi acelea de la Teba Phtiotică au fost semnalate şi de mine acum trei decenii. Poate că materialul din această ultimă aşezare — cu stratigrafia incertă — să fie mai vechi decît se admite în general, şi astfel impulsul care a dat naştere culturii (sau aspectului) Bolintineanu şi apoi culturii Vădastra să fi pornit tocmai de acolo.

După părerea noastră Schachermeyr greşeşte punînd începutul culturii Gumelniţa (şi al culturii Cucuteni) înaintea începutului culturii Vinča; chiar dacă nu sîntem convinşi că începutul culturii Vinča este anterior începutului culturii Boian, este cert că el este destul de mult anterior culturii Gumelniţa. Nici data de început a acesteia nu poate fi ridicată pînă spre 3000 î.e.n., cum face Schachermeyr, mai ales că nu credem că datele prea înalte pentru începutul culturii Vinča sînt ele înşile justificate.

Felul cum interpretează Schachermeyr *schimburile culturale cu ţările dunărene* şi *comunitatea est-bandceramică* nu ni se pare întotdeauna cel mai potrivit. Nu credem că se poate admite punctul său de vedere asupra originii culturii Bükk — care s-ar fi născut din contactul dintre cultura Boian şi cultura liniară. Pe de altă parte este foarte puţin probabil că Boianul a preluat spirala şi meandrul din Transilvania, deoarece originea culturii Boian trebuie căutată la sud de Carpaţi, lîngă Dunăre. În ce fel aceste motive au fost adoptate de cultura Boian, prin intermediul cărui alt grup cultural, este încă greu de precizat în stadiul actual al cercetărilor. Dacă nu s-ar fi constatat că excizia puternică *nu* a existat în faza premergătoare adevăratei culturi Boian, desigur că vechea ipoteză a transmiterii acestor motive din tehnica mesolitică a sculpturii în lemn ar fi rămas atrăgătoare.

Pe de altă parte, din felul în care se exprimă Schachermeyr, pare a rezulta că el socoteşte că şi cultura ceramicii pictate vest-transilvănene s-ar fi născut din cultura Boian — ceea ce nu ni se pare în nici un caz verosimil. De asemenea, ar rezulta că cultura Ariuşd (« Erösd ») ar fi fost contemporană cu Precucuteni, ceea ce evident că nu se poate susţine. « Cultura Glăvăneşti » din Moldova (inexistentă ca unitate independentă, fiind vorba — după cum am amintit — de cultura Criş, în răspîndirea sa extremă spre est) ar fi fost înlăturată, după Schachermeyr, de « influenţe bandceramice şi de o aşa-numită cultură Precucuteni ». În fapt ea a fost suprapusă de cultura ceramicii liniare cu note muzicale, cum s-a precizat stratigrafic la Perieni-Moldova, iar cultura Precucuteni s-a născut din expansiunea spre NE a culturii Boian (faza Giuleşti). Felul în care autorul vorbeşte despre Cucuteni A — «care a putut primi unele influenţe din Ucraina, dar se leagă în chipul cel mai strîns de Erösd » (sic !) — nu ni se pare satisfăcător. Deşi este un fapt cunoscut, sîntem totuşi siliţi să repetăm că grupa Ariuşd face parte integrantă din cultura Cucuteni. Este adevărat că la Ariuşd se întîlnesc şi elemente ce lipsesc din aşezarea eponimă de la Cucuteni, dar aceastea sînt elementele protocucuteniene, fază precizată la Izvoare şi stratigrafic (pe care noi am prefera să o numim Cucuteni A 1) şi de legătură cu Gumelniţa veche. În această fază timpurie, cultura Cucuteni n-a putut primi influenţe din Ucraina, deoarece — acum cînd s-a lămurit perfect că ceramica adînc incizată din Ucraina (şi din Moldova, fireşte) aparţine tocmai răspîndirilor estice ale culturii Boian — este limpede că acele elemente care mai înainte erau considerate originare din est vin dimpotrivă din SSV.

Nu ni se pare fericită nici formularea lui Schachermeyr în legătură cu întreaga cultură a ceramicii pictate: « Din Transilvania şi Cucuteni sînt indicate în primul rînd legături cu estul Galiţiei, Bucovina şi Basarabia, dar spirala . . . apare pînă în Ucraina ». — aceeaşi neglijare a realităţilor geografice actuale ca şi în cazul Transilvaniei. De vreme ce este vorba de una şi aceeaşi cultură, faptul acesta nu ne poate surprinde şi nici nu e nevoie să căutăm direcţia « unui posibil împrumut ». Cît priveşte întrebarea lui Schachermeyr — dacă spirala a ajuns în Ucraina din vest sau s-a dezvoltat pe baze mai vechi locale—, ea este de o importanţă reală, căci se leagă de problema continuităţii dintre meandrele de la Mezin şi decorul spiralo-meandric al neoliticului, problemă discutată în repetate rînduri.

Dacă s-ar identifica în Ucraina o cultură veche neolitică strict locală, care să fi folosit meandrul şi spirala (dar fără legătură cu ceramica liniară central-europeană), evident că n-ar mai putea fi nici o îndoială asupră ascendenţei *locale* preneolitice a acestor motive. Cîtă vreme însă o asemenea cultură nu pare să fi existat, descendenţa paleolitică-mezolitică ar trebui explicată — ca şi în cazul culturii Boian — prin păstrarea motivelor din decorul obiectelor de lemn şi apoi prin transpunerea tîrzie a tehnicii şi a motivelor acestora în ceramică. Dar deoarece nu se cunosc în « comunitatea est-bandceramică » culturi cu ceramică spiralo-meandrică *anterioare* culturii liniare şi culturii Precucuteni (care nu sînt în nici un caz autohtone în Ucraina), problema transmisiunii şi persistenţei epipaleolitice locale a motivelor respective nu se sprijină deocamdată pe nici o dată reală.

Încheind o parte dintre consideraţiile sale despre « comunitatea est-bandceramică », Schachermeyr arată că nu se poate spune încă dacă aceste apariţii comune ceramice se bazează numai pe schimburi comerciale, sau pe mişcări expansioniste etnice, fără a respinge posibilitatea ca « elemente ale vechii populaţii bandceramice central-europene să se fi răspîndit odinioară spre Ungaria şi Balcani şi astfel naşterea diferitelor culturi est-bandceramice să se fi făcut sub influenţe directe, ceea ce ar explica caracterul de comunitate al ceramicii din Moravia pînă în Bulgaria ». În fapt—după părerea noastră—naşterea acestor culturi este rezultatul mai multor elemente, între care atît substratul străvechi cît şi noile valuri de populaţie au jucat un rol important, iar influenţele reciproce au putut fi destul de hotărîtoare în multe cazuri.

Încă din lucrarea sa *Dimini und die Bandkeramik*, Schachermeyr a admis că faza Dimini din Tesalia se datoreşte unei migraţii de la nord de Dunăre, reluînd astfel, cu unele retuşări, o teză foarte veche. După el « migraţia Dimini » a pornit dintr-o regiune situată undeva între zonele de răspîndire ale culturilor Bükk, Tisa şi ceramica pictată vest-transilvăneană. Dar împotriva acceptării acestei teze stau cîteva obstacole importante:

Primul este unul de ordin cronologic. Ţinînd seama de data foarte ridicată în timp pe care ultimii cercetători care s-au ocupat cu neoliticul Greciei, inclusiv Schachermeyr, o atribuie fazei Dimini (2900 — 2700 Schachermeyr; 2800—2600 Milojčić), este clar că *toate* culturile în care ar fi de căutat rădăcinile migraţiei Dimini trebuie să fi fost anterioare anului 2900—2800 î.e.n., deci în linii generale să poată fi plasate cel puţin pe la 3000 î.e.n.

Nu văd însă pe ce baze s-ar putea situa ceramica vest-transilvăneană *înainte* de anul 3000 î.e.n. Dimpotrivă, unele descoperiri mai vechi, ca şi sondajele făcute în cîteva aşezări din preajma oraşului Alba Iulia, arată clar că această cultură este posterioară fazei Vinča-Turdaş I şi deci este contemporană cu cultura Gumelniţa. Fiind posterioară culturii Vinča I, chiar dacă admitem pentru începuturile acesteia din urmă datele absolute ale lui Schacher-

meyr (2900), cultura ceramicii pictate vest-transilvănene n-a putut fi aşa de veche cum ar trebui să fie spre a fi participat în vreun fel la naşterea culturii Dimini. Pe de altă parte, chiar dacă am admite că această « migraţie Dimini » ar fi pornit spre sud din această regiune pe la 2900 î.e.n. (dată la care plasează chiar Schachermeyr începutul fazei Dimini), ea n-ar fi putut urma, pentru a ajunge în Tesalia, decît valea Moravei şi a Vardarului. Dar, după părerea lui Schachermeyr la această dată, pe această cale (singura posibilă de altfel) a venit dinspre *sud* — deci din direcţie contrară — mişcarea de populaţie care a dus cultura Vinča la Dunăre. Şi este imposibil să admitem că în preajma aceleiaşi date şi exact pe aceeaşi cale s-ar fi putut petrece două importante deplasări de triburi în sens cu totul contrar! După părerea noastră, în stadiul actual al cercetărilor, zona de pornire a presupusei migraţii Dimini nu poate fi încă precizată şi e mai probabil că ea se află chiar în Peninsula Balcanică, aşa cum preconizează Milojčić şi Garašanin.

În schimb este cert — indiferent de unde a pornit migraţia Dimini şi chiar dacă ea a existat sau nu — că Schachermeyr are dreptate cînd spune că începînd din această epocă se ajunge la influenţe reciproce între Asia şi Europa şi la legături pe care el le numeşte « dialectice », chiar dacă în acest duet vocea Asiei şi a sudului va fi încă multă vreme hotărît mai puternică.

*

Problemele tratate în celelalte capitole ale cărţii asupra căreia ne-am oprit în cursul acestor pagini — probleme expuse fireşte pe linia aceleiaşi concepţii generale — deşi sînt deosebit de interesante, nu mai sînt tot atît de direct legate de ţara noastră şi de regiunile imediat vecine, aşa încît ne oprim aici[1]. Socotesc însă că partea ultimă a sintezei, care tinde să stabilească existenţa unei comunităţi etnice străvechi în Mediterana orientală şi în regiunile vecine, ar merita să fie discutată de un lingvist competent. Pînă atunci, şi indiferent de aceasta, ca şi de toate observaţiile şi completările ce se pot aduce, valoarea ultimei sinteze a profesorului Schachermeyr şi în general a contribuţiilor sale în această problemă nu poate fi în nici un fel contestată. Trebuie subliniat de altfel şi faptul că lectura cărţii este pe cît de antrenantă pe atît de utilă, chiar dacă nu reprezintă decît « un popas de reculegere într-un noian uriaş de fapte adunate prin săpăturile din ultimele decenii ».

Asemenea popasuri sînt nu numai utile, dar şi necesare, şi de aceea e de dorit să fie cît mai numeroase.

Vladimir Dumitrescu

J. F. S. STONE şi L. C. THOMAS, *The Use and Distribution of Fayance in the Ancient East and Prehistoric Europe*, PPS, XXII, 1956, p. 37—84.

Studiul acesta se compune din două părţi: prima avînd titlul de mai sus şi aparţinînd lui J. F. S. Stone, a doua fiind o notă privitoare la rezultatele analizei spectrochimice a faianţelor, de L. C. Thomas.

Pornind de la interesul manifestat pentru cunoaşterea originii perlelor de faianţă găsite în mare număr pe teritoriul Marii Britanii[2], J. F. S. Stone subliniază necesitatea unui studiu care să îmbrăţişeze problema producţiei de faianţă, de la originile ei în Orientul antic, şi apoi a răspîndirii obiectelor de faianţă, mai ales a perlelor, în decursul epocii bronzului, în întreaga Europă. Atrăgînd atenţia asupra

[1] Neputînd discuta pe larg în cadrul unei recenzii toate aceste probleme, am socotit util să le reluăm într-un articol mai amplu, intitulat *Observations sur certains problèmes du néolithique de l'Europe sud-orientale*, care va apărea în *Dacia*, n.s., II, 1958.

[2] Articolul pe care-l recenzăm este într-o anumită măsură reluarea pe scară generală şi completarea articolului publicat de acelaşi autor în *Archaeologia*, LXXXV, 1936, p. 203—252.

meyr (2900), cultura ceramicii pictate vest-transilvănene n-a putut fi așa de veche cum ar trebui să fie spre a fi participat în vreun fel la nașterea culturii Dimini. Pe de altă parte, chiar dacă am admite că această « migrație Dimini » ar fi pornit spre sud din această regiune pe la 2900 î.e.n. (dată la care plasează chiar Schachermeyr începutul fazei Dimini), ea n-ar fi putut urma, pentru a ajunge în Tesalia, decît valea Moravei și a Vardarului. Dar, după părerea lui Schachermeyr la această dată, pe această cale (singura posibilă de altfel) a venit dinspre *sud* — deci din direcție contrară — mișcarea de populație care a dus cultura Vinča la Dunăre. Și este imposibil să admitem că în preajma aceleiași date și exact pe aceeași cale s-ar fi putut petrece două importante deplasări de triburi în sens cu totul contrar! După părerea noastră, în stadiul actual al cercetărilor, zona de pornire a presupusei migrații Dimini nu poate fi încă precizată și e mai probabil că ea se află chiar în Peninsula Balcanică, așa cum preconizează Milojčić și Garašanin.

În schimb este cert — indiferent de unde a pornit migrația Dimini și chiar dacă ea a existat sau nu — că Schachermeyr are dreptate cînd spune că începînd din această epocă se ajunge la influențe reciproce între Asia și Europa și la legături pe care el le numește « dialectice », chiar dacă în acest duet vocea Asiei și a sudului va fi încă multă vreme hotărît mai puternică.

*

Problemele tratate în celelalte capitole ale cărții asupra căreia ne-am oprit în cursul acestor pagini — probleme expuse firește pe linia aceleiași concepții generale — deși sînt deosebit de interesante, nu mai sînt tot atît de direct legate de țara noastră și de regiunile imediat vecine, așa încît ne oprim aici[1]. Socotesc însă că partea ultimă a sintezei, care tinde să stabilească existența unei comunități etnice străvechi în Mediterana orientală și în regiunile vecine, ar merita să fie discutată de un lingvist competent. Pînă atunci, și indiferent de aceasta, ca și de toate observațiile și completările ce se pot aduce, valoarea ultimei sinteze a profesorului Schachermeyr și în general a contribuțiilor sale în această problemă nu poate fi în nici un fel contestată. Trebuie subliniat de altfel și faptul că lectura cărții este pe cît de antrenantă pe atît de utilă, chiar dacă nu reprezintă decît « un popas de reculegere într-un noian uriaș de fapte adunate prin săpăturile din ultimele decenii ».

Asemenea popasuri sînt nu numai utile, dar și necesare, și de aceea e de dorit să fie cît mai numeroase.

Vladimir Dumitrescu

J. F. S. STONE și L. C. THOMAS, *The Use and Distribution of Fayance in the Ancient East and Prehistoric Europe*, PPS, XXII, 1956, p. 37—84.

Studiul acesta se compune din două părți: prima avînd titlul de mai sus și aparținînd lui J. F. S. Stone, a doua fiind o notă privitoare la rezultatele analizei spectrochimice a faianțelor, de L. C. Thomas.

Pornind de la interesul manifestat pentru cunoașterea originii perlelor de faianță găsite în mare număr pe teritoriul Marii Britanii[2], J. F. S. Stone subliniază necesitatea unui studiu care să îmbrățișeze problema producției de faianță, de la originile ei în Orientul antic, și apoi a răspîndirii obiectelor de faianță, mai ales a perlelor, în decursul epocii bronzului, în întreaga Europă. Atrăgînd atenția asupra

[1] Neputînd discuta pe larg în cadrul unei recenzii toate aceste probleme, am socotit util să le reluăm într-un articol mai amplu, intitulat *Observations sur certains problèmes du néolithique de l'Europe sud-orientale*, care va apărea în *Dacia*, n.s., II,1958.

[2] Articolul pe care-l recenzăm este într-o anumită măsură reluarea pe scară generală și completarea articolului publicat de același autor în *Archaeologia*, LXXXV, 1936, p. 203—252.

confuziilor ce s-au făcut în privința recunoașterii obiectelor de faianță (ele fiind confundate în publicațiile mai vechi deseori cu sticla, cu materia brută, din care se face sticla și anume frita, uneori pur și simplu numite pastă, alteori considerate ca lucrate din cochilii de scoică etc.), socotește necesar să definească din punct de vedere tehnologic termenii de: faianță, frită, sticlă și pastă, în înțelesul lor antic. Considerăm interesant să reproducem mai jos definiția faianței: « *faianța* antică este un material compus, constînd dintr-un miez și o suprafață sticloasă. Miezul este făcut din granule de cuarț pisate, unite la un loc cu mici cantități de materii alcaline sau calcar sau cu ambele; se prezintă de obicei incolor, avînd uneori reflexe cenușii sau brune din cauza impurităților. Învelișul sticlos constă din sticlă de cuarț cu calcar sau sodiu, care se pisează și se aplică întocmai ca un slip peste miezul gata mulat. Diferitele culori ale faianței se obțin prin folosirea de diferiți compuși ai cuprului, în timpul arderii ».

Autorul consideră că originea tehnicii faianței se află undeva în Asia Anterioară, mai precis în nordul Mesopotamiei. Evoluția obiectelor de faianță se poate urmări însă în Egipt, în mod neîntrerupt încă din timpurile predinastice, cînd în cursul perioadei Nagada II tehnica faianței a fost adusă de o populație asiatică. În Mesopotamia, faianța apare pentru prima oară în perioada Tell Halaf și o găsim frecventă în tot mileniul al IV-lea, în nordul Mesopotamiei. Săpături efectuate după cel de-al doilea război mondial au dat la iveală la Brak, în Irak, sute de mii de perle de faianță risipite pe temelia unui templu; de asemenea, din stratul X de la Tepe Gawra (perioada Jemdet Nasr) au fost scoase 25 195 de asemenea mărgele. O hartă prezentată la p. 42 ilustrează și mai amănunțit răspîndirea obiectelor de faianță în Egipt și Mesopotamia în cursul mileniilor V și IV.

În mileniul al III-lea, harta de la p. 46 ne permite să observăm patru zone de răspîndire, care la rîndul lor pot presupune patru centre de fabricație a faianțelor: 1) nordul Mesopotamiei, 2) Egiptul, 3) Creta și 4) Valea Indusului.

Mileniul al II-lea este cel care atestă considerabila expansiune tehnică a industriei faianței și răspîndirii produselor respective pe întinderi vaste prin schimb și comerț. Egiptul rămîne unul din centrele cele mai importante. În această privință J. F. S. Stone se folosește de bibliografia cea mai recentă pentru a dovedi existența în Egipt a unor centre de producție pe scară mare. Un asemenea « atelier » s-a descoperit la Tell-el-Amarna, unde s-au găsit mii de tipare de lut, « în care mărgelele și amuletele erau turnate în mari cantități pentru consum intern și pentru export, mai ales în timpul dinastiilor XVIII și XIX (1580—1200 î.e.n.) ». Pe același plan cu Egiptul se află Creta, în locul căreia, după 1450, vine Micene. Și în Creta s-a descoperit un atelier de faianță, în cartierul comercial din Cnossos. Mai ales din aceste centre, la care se pot adăuga Siria și Libanul, obiectele de faianță se răspîndesc în întreg bazinul Mediteranei și în Europa.

Problema faianțelor în Europa ocupă un loc deosebit (p. 53—61). În ultimii 20 de ani, în urma identificării de către Childe a numeroase mărgele de faianță trecute mai înainte cu vederea sau confundate cu alte produse, numărul punctelor unde s-au făcut asemenea descoperiri s-a mărit considerabil (vezi harta de la p. 54). J. F. S. Stone consideră ca evidente două drumuri de-a lungul cărora au putut pătrunde obiectele de faianță: calea Dunării, fie pe la gurile ei, fie prin coridorul Vardar-Morava și o cale maritimă, pe Mediterana pînă în sudul Franței, de unde pe valea Ronului și a Garonnei pătrund în întreg occidentul Europei. Autorul constată diferite zone unde se găsesc grupate descoperiri de perle de faianță. Astfel grupul morav în cuprinsul culturii Unĕtice,

grupul polon pe Vistula superioară, grupul ungar cuprinzînd descoperirile din Banat şi de pe Tisa superioară şi grupul britanic, căruia i se acordă o atenţie specială, fiind cel mai bogat în descoperiri (p. 58—61). Alături de aceste grupuri, harta de la p. 54 este semănată cu numeroase localităţi cu descoperiri izolate, punctul cel mai nordic fiind Fjallerselv, în Iutlanda; sînt menţionate şi mărgelele de la Almaş, Poiana şi Monteoru[1]. De adăugat una de la Sălcuţă.

În examinarea descoperirilor din Europa, J. F. S. Stone se mulţumeşte mai ales să enumere diferitele grupuri de descoperiri şi în unele cazuri să determine diverse drumuri de legătură şi răspîndire. Astfel la p. 56 se emite ipoteza unui drum comercial între aria culturilor Unětice şi Wessex pe valea Dunării şi a Rinului, a unor relaţii pe care autorul le numeşte comerciale, între Europa centrală şi cea apuseană. Aceste relaţii ar fi fost în floare în a doua jumătate a bronzului timpuriu (Reinecke A_2), cum s-a stabilit pe baza unei mărgele găsite în depozitul de la Arbon (Elveţia). Pe de altă parte, însă, la p. 61, Stone observă că, exceptînd exemplarul în formă de stea de la Arbon, nici una din perlele sferice sau în formă de stea din Marea Britanie nu se regăsesc în Europa centrală şi în Ungaria. În schimb se întîlnesc pretutindeni perlele segmentate, lucru care face pe autor să formuleze ipoteza a ceea ce numeşte el două expediţii comerciale contemporane, dar independente.

Autorul nu face alte încercări de a stabili relaţii între descoperirile de perle de faianţă şi cronologia relativă a bronzului central-european. Datări mai precise ale faianţelor sînt prezentate atunci cînd autorul se ocupă cu descoperirile din bazinul Mediteranei, unde asociaţiile cu materiale miceniene sau minoice sînt destul de frecvente.

În continuare (p. 62—78) se publică o notă asupra analizei spectrochimice a faianţei de L. C. Thomas. Aceste analize au fost făcute în urma rezultatelor destul de satisfăcătoare obţinute prin analiza spectrală asupra sticlei făcută de Ritchie şi Farusworth puţin înaintea războiului. Cu ajutorul analizei spectrale se urmăreşte obţinerea de noi date care să completeze concluziile obţinute pe baza celorlalte metode asupra obiectelor de faianţă, sau să le înlocuiască acolo unde aceste metode nu pot da rezultate, de ex. asupra materialelor aparent similare şi atipice.

L. C. Thomas arată limitele acestei metode. Rezultate sigure se obţin numai în analiza calitativă ; cea cantitativă, foarte importantă pentru noi, lasă de dorit în privinţa exactităţii rezultatelor. În afară de limitele impuse de mijloacele tehnice, mai pot proveni erori din: *a)* neomogenitate în compoziţia unei perle luată în parte, *b)* variaţie în compoziţie, între diferite perle produse de acelaşi cuptor, *c)* nesiguranţa dacă perle provenind din diferite cuptoare şi care s-au amestecat apoi în timpul folosirii, nu s-au contaminat reciproc prin diverse reacţii chimice, transmiţîndu-şi între ele din elementele componente. Toate aceste erori pot fi atenuate numai la o analiză pe scară mare, cînd rezultatele pot fi examinate statistic, dar acest lucru este deocamdată imposibil, deoarece, pentru a fi analizate spectral, obiectele de faianţă se distrug, fiind pisate în prealabil. L. C. Thomas conchide prin urmare că analiza spectrochimică nu poate da rezultate decisive asupra datei şi originii unui anumit obiect de faianţă şi că metoda trebuie limitată exclusiv la acele cazuri unde prezenţa sau absenţa vreunui element este concludentă. De aici rezultă că numai evidenţa arheologică şi tipologia pot constitui un ghid sigur pentru studiul acestor obiecte, mai ales cînd sînt găsite în număr mic şi nu pot fi studiate statistic.

---

[1] Stone face o greşeală geografică cînd aşază Monteoru pe Prut, unde, la fel ca şi la Poiana, « on the river Sireth nearby », se găsesc perle de import egeean, după autor, aduse pe Marea Neagră. (p. 51, 53, 84).

Primul merit al acestei lucrări este evident acela de a fi cuprins într-o formă sintetică problema faianţelor preistorice, a căror importanţă nu era suficient exploatată de mulţi cercetători. Lucrarea era cu atît mai necesară cu cît în ultimii ani începuse să se recurgă totuşi la unele descoperiri de faianţă pentru datarea contextului arheologic respectiv, lipsind însă un studiu general care să prezinte problema cu posibilităţile şi limitele ei. Lucrarea lui Stone deschide drum mai ales pentru discuţia şi studiul următoarelor două probleme: în primul rînd, cronologia perlelor de faianţă şi interdependenţa acesteia cu cronologia relativă a bronzului european şi, în al doilea rînd, relaţiile de schimb intertribale şi expediţiile comerciale din Orient în Europa în epoca bronzului.

J. F. S. Stone nu acordă o atenţie specială primei probleme, desigur din cauza numărului mare de aspecte regionale şi de ipoteze mai mult sau mai puţin rezolvabile, care ar fi depăşit cadrul sintetic al lucrării. Noi ne vom mulţumi să prezentăm cîteva din aspectele în legătură cu epoca bronzului din ţara noastră.

Perlele de faianţă, fiind obiecte mici a căror circulaţie se întinde pe milenii, au o evoluţie tipologică restrînsă, se pretează greu la o datare strînsă. Putem deosebi în multe cazuri tipuri egeice din mijlocul mileniului II sau cele produse în Egipt între 1500—1200, deşi în cazul perlelor segmentate, cele mai frecvente, nici aceste date nu oferă o siguranţă absolută. Totuşi mărgelele de faianţă au fost în ultimii ani folosite de unii cercetători pentru a servi la datare. Astfel, cercetătorul ceh Tibelka încearcă, pe baza unor asemenea perle descoperite într-o aşezare de tip Veterov, analoge cu perle din mormintele-cutii (Schachtgräber) de la Micene, să stabilească sfîrşitul culturii Unĕtice, înainte de începutul secolului al XIV-lea[1]. Observăm însă că mărgelele din Cehoslovacia cu excepţia a două exemplare neclare, sînt toate de tipul segmentat. Pe de altă parte, ele se găsesc şi într-un mormînt de la Marefg considerat de Tibelka ca aparţinînd începutului culturii Unĕtice.

În ce priveşte perlele de faianţă din «Ungaria», tipul în formă de stea cu patru colţuri, găsit la Vătaia şi Keménytetö şi care nu apare în cadrul culturii cîmpurilor de urne deci în a doua jumătate a bronzului mijlociu[2], nu reprezintă aceeaşi fază cu perlele de la Szoreg, Oszentiván şi Desk, unde acest tip se găseşte la un loc cu perlele segmentate. Milojčic, pe baza unei analogii cu Hagias-Mamas, plasează aceste perle, în jurul lui 1800 ; deci, după acelaşi autor, la începutul primei faze a culturii Pecica[3].

De asemenea trebuie amintit că mărgelele de faianţă se întîlnesc frecvent în cimitirele de la Monteoru şi mai ales în cimitirul nr. 4 care este contemporan cu cimitirul de la Poiana, aparţinînd unei faze de trecere de la faza I la faza II a culturii Monteoru[4]. Toate cele şase cimitire de la Monteoru se încadrează în fazele I şi II, deci în a doua jumătate a perioadei de dezvoltare a acestei culturi. Deşi perlele de la Monteoru nu au fost încă studiate, este evident că ele trebuie să stea în legătură cu a doua fază a importului

[1] K. Tibelka, PA XLIV, 1953, p. 237.

[2] V. C. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 283, nota 2 ; *The Orient and Europe*, AJA, XLIV, 1939, p. 20 ; *The Dawn of the European Civilisation*, ed. V, Londra, 1952, p. 334, unde socoteşte că perlele din Ungaria, ca şi cele din Anglia, nu pot constitui un *terminus post quem* precis pentru bronzul timpuriu european.

[3] Vl. Milojčić, *Zur Frage der Chronologie der früheren und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*, în *Actes de la III-éme session du Congrès international des sciences pré-et protohistoriques*, Zürich, 1950.

[4] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichts forschung in Rumänien*, 22. Ber RGK, 1933, p. 98 ; idem, SCIV, II, 1, 1951, p.165 ; IV, 1—2, 1953, p. 78 ; Ec.Dunăreanu-Vulpe, *La nécropole de l'âge du bronze de Poiana*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 162.

european de faianță și anume cu piesele din a doua jumătate a bronzului mijlociu.

În ce privește a doua problemă, a răspîndirii faianțelor în relațiile de schimb între Europa și Orient, autorul vorbește de expediții comerciale în stil mare, dar nu arată modul în care aceste expediții puteau avea loc. S-a formulat părerea, mai ales în timpul din urmă, că negustorii din statele civilizate nu puteau să pătrundă prea adînc în regiunile « barbare » din cauza nesiguranței drumurilor și de aici s-a tras concluzia că obiectele de import se puteau răspîndi numai pe calea schimburilor intertribale. J. F. S. Stone vorbește de expediții comerciale, de drumuri comerciale și lasă să se înțeleagă tot ce rezultă din asemenea termeni. Totuși pînă la ce punct și în ce măsură negustorii din Orient puteau pătrunde în Europa centrală, este greu de precizat pe baza datelor arheologice pe care le avem la îndemînă[1].

Descoperirea perlelor de faianță grupate pe anumite regiuni nu ne poate spune prea mult, deoarece zonele mai puțin cercetate pe tot cuprinsul Europei sînt încă numeroase și nu este exclus ca răspîndirea lor să fi fost mai uniformă. În ce privește țările mediteraneene sau atlantice, rolul direct al comerțului minoic, egeic și mai apoi fenician este de netăgăduit.

În privința perlelor din Marea Britanie, analiza spectrală aduce o dată interesantă, și anume prezența uneori în cantități mari a cositorului; dar la perlele din Egipt și Egeea, de unde se bănuiește că provin acelea din Marea Britanie, cositorul lipsește. Se știe că acest metal făcea parte dintre produsele esențiale ce erau căutate în insulele britanice și se pune întrebarea dacă nu exista cumva un centru de producție local al perlelor de faianță. L.C. Thomas atrage atenția însă asupra cîtorva exemplare care se abat de la această constatare și problema rămîne astfel deschisă, fără a putea fi rezolvată cîtă vreme se mențin deficiențele în metodele tehnice de cercetare. Pînă la noi date, este dificil de crezut că o tehnică cu procedee complicate ca aceea a faianței să fi putut migra în regiuni atît de înapoiate.

Mai rămîne de văzut ce funcție puteau avea perlele de faianță. În afară de folosirea lor ca obiecte de podoabă este probabil să fi avut și un rol monetar, așa cum aveau toate obiectele de utilitate mai deosebită la popoarele primitive. În această privință, descoperirea de 6000 mărgele într-o singură urnă la cimitirul de incinerație de la Hal Tarxien (Malta) este semnificativă[2].

După cum reiese din cele de mai sus, toate discuțiile puse de problema faianțelor se izbesc în mod inevitabil de același impas: insuficiența metodelor arheologice clasice de a stabili caracteristici diferitelor exemplare, în mod amănunțit. Pe de altă parte, metoda analizei spectrale, în stadiul de față, după părerea noastră, nu ajută mult; este necesară o nouă metodă tehnică sau perfecționarea celei existente, prin care obiectul analizat să nu fie distrus. Această metodă va trebui să descopere deosebirile structurale care trebuie neapărat să existe între produsele diferitelor centre de producție și ale diferitelor epoci; numai atunci întreaga problemă a faianțelor va cîștiga importanța capitală pe care lucrarea de față are meritul de a o întrevedea.

În anexă J. F. S. Stone dă o listă a descoperirilor de faianță din Europa și Marea Britanie, cuprinzînd o descriere sumară, însoțită de date bibliografice atunci cînd acestea există, iar cînd nu există cu precizarea locului unde obiectul se află în momentul de față. Ar fi fost util ca această listă să fi fost însoțită de ilustrații, pentru a ușura studiul tipologic. De asemenea, nu ar fi fost de prisos o listă, însoțită de ilustrații, a descoperirilor

---

[1] Ernest Wahle în Ebert, RL, s.v. *Handel* (partea I).

[2] În articolul recenzat, p. 57 și anexa p. 81.

din Orient, precis datate, care să servească arheologilor ce se ocupă de problemele epocii bronzului european. Acest lucru va trebui făcut în viitor.

Alexandru Vulpe

HANS KRAHE, *Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens.* Zwei Vorträge. Heidelberg, 1949, Carl Winter Universitätsverlag, 59 p., in 8°.

Cele două conferinţe ale cunoscutului comparatist german Hans Krahe, profesor la universitatea din Tübingen, prezintă stadiul la care au ajuns cunoştinţele actuale şi opiniile autorului cu privire la « indoeuropenizarea » Greciei şi Italiei, acel important fenomen lingvistic şi cultural provocat de pătrunderea triburilor de limbă şi cultură indoeuropeană în ţările culturii clasice de mai tîrziu şi înlocuirea (absorbirea, asimilarea) limbilor şi civilizaţiilor precedente în aceste teritorii prin limbile greacă, resp. italice (latină etc.), în cursul mileniilor II—I î.e.n. Într-o expunere condensată pe cîteva zeci de pagini, conferenţiarul caută să dea o orientare în vastele probleme istorice ale Greciei, Italiei şi Europei centrale din vremurile străvechi. Bazate în primul rînd pe propriile studii şi teorii « illyrizante », elaborate în curs de peste două decenii (bibliografia sumară citată este compusă în majoritate din lucrări proprii cu privire la illyri), cele două conferinţe reflectă în chip firesc, cu puţine restricţii, vederile mai vechi ale autorului, avînd ca atare o pregnantă notă personală şi chiar unilaterală, cu care nu toată lumea poate fi întru totul de acord; nedumeririle şi îndoielile stîrnite de aceste teorii şi ipoteze se cer a fi relevate şi elucidate măcar sumar, cît permite cadrul unei recenzii.

Prima conferinţă expune « indogermanizarea Greciei » (p. 7—30). E ştiut că Peninsula Balcanică şi tot spaţiul mediteranean erau locuite din imemoriale vremuri de populaţii neindoeuropene, indoeuropenizate treptat prin imigraţii de triburi de această limbă. Termenul « indoeuropean » (indogermanisch) are o accepţiune aproape exclusiv lingvistică, prea puţin etnică ori culturală (totuşi autorul întrebuinţează uneori expresii ca « sînge indogerman », p. 19, alături de « indogermanischer Geist », p. 20 şi « indogermanische Denkweise », p. 24 etc., fără a da preciziuni). În Grecia au locuit populaţii cu totul străine de grecii indoeuropeni, imigraţi în valuri succesive spre sud şi diferenţiaţi dialectal. Despre ultimul « val migratoriu », cel doric-nordvestgrecesc, se ştie că a lăsat şi unele ecouri istorice în legendele şi tradiţia despre Heraclizii dorieni; aici introduce autorul factorul său etnic-lingvistic ce revine ca un leitmotiv în cursul expunerii: *illyrii;* « după actuala situaţie a cercetărilor folosim termenul mai potrivit de migraţie illyrică » (p. 10), în valul de populaţie dorică, « aducînd cel mai tînăr şi ultimul strat de limbă şi sînge [!?] grecesc în Hellada...» e teza « illyrică », degenerată în « panillyrism» (Pokorny, Krahe ş.a.), care s-au dovedit a fi foarte şubrede ipoteze, cu minime şanse de a fi verificate; căci cum s-a arătat[1], e foarte greu de admis că illyrii ar fi avut un amestec în procesul migraţiilor ellenice, fiind vorba peste tot de o falsă accepţiune ce s-a dat termenului « illyric ». Tot atît de puţin verosimilă este ipoteza, adoptată de H.K., ce atribuie illyrilor cultura lusaciană (Lausitzer Kultur), din care s-a dezvoltat vasta cultură a cîmpurilor de urne, şi care ar fi fost purtată de un pretins dinamism expansionist al « cuceritorilor illyri », comparaţi de H.K. cu celţii în epoca La Tène şi cu germanii

[1] Vezi *Studii illirice*, I, în *Studii şi cercetări lingvistice*, VIII, 1957, p. 27—40, cu documentarea mai amplă, despre toate aspectele problemei illyrice în vremurile străvechi, ca şi despre onomastica illyrică.

din Orient, precis datate, care să servească arheologilor ce se ocupă de problemele epocii bronzului european. Acest lucru va trebui făcut în viitor.

Alexandru Vulpe

HANS KRAHE, *Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens.* Zwei Vorträge. Heidelberg, 1949, Carl Winter Universitätsverlag, 59 p., in 8°.

Cele două conferinţe ale cunoscutului comparatist german Hans Krahe, profesor la universitatea din Tübingen, prezintă stadiul la care au ajuns cunoştinţele actuale şi opiniile autorului cu privire la « indoeuropenizarea » Greciei şi Italiei, acel important fenomen lingvistic şi cultural provocat de pătrunderea triburilor de limbă şi cultură indoeuropeană în ţările culturii clasice de mai tîrziu şi înlocuirea (absorbirea, asimilarea) limbilor şi civilizaţiilor precedente în aceste teritorii prin limbile greacă, resp. italice (latină etc.), în cursul mileniilor II—I î.e.n. Într-o expunere condensată pe cîteva zeci de pagini, conferenţiarul caută să dea o orientare în vastele probleme istorice ale Greciei, Italiei şi Europei centrale din vremurile străvechi. Bazate în primul rînd pe propriile studii şi teorii « illyrizante », elaborate în curs de peste două decenii (bibliografia sumară citată este compusă în majoritate din lucrări proprii cu privire la illyri), cele două conferinţe reflectă în chip firesc, cu puţine restricţii, vederile mai vechi ale autorului, avînd ca atare o pregnantă notă personală şi chiar unilaterală, cu care nu toată lumea poate fi întru totul de acord ; nedumeririle şi îndoielile stîrnite de aceste teorii şi ipoteze se cer a fi relevate şi elucidate măcar sumar, cît permite cadrul unei recenzii.

•

Prima conferinţă expune « indogermanizarea Greciei » (p. 7—30). E ştiut că Peninsula Balcanică şi tot spaţiul mediteranean erau locuite din imemoriale vremuri de populaţii neindoeuropene, indoeuropenizate treptat prin imigraţii de triburi de această limbă. Termenul « indoeuropean » (indogermanisch) are o accepţiune aproape exclusiv lingvistică, prea puţin etnică ori culturală (totuşi autorul întrebuinţează uneori expresii ca « sînge indogerman », p. 19, alături de « indogermanischer Geist », p. 20 şi « indogermanische Denkweise », p. 24 etc., fără a da preciziuni). În Grecia au locuit populaţii cu totul străine de grecii indoeuropeni, imigraţi în valuri succesive spre sud şi diferenţiaţi dialectal. Despre ultimul « val migratoriu », cel doric-nordvestgrecesc, se ştie că a lăsat şi unele ecouri istorice în legendele şi tradiţia despre Heraclizii dorieni ; aici introduce autorul factorul său etnic-lingvistic ce revine ca un leitmotiv în cursul expunerii: *illyrii;* « după actuala situaţie a cercetărilor folosim termenul mai potrivit de migraţie illyrică » (p. 10), în valul de populaţie dorică, « aducînd cel mai tînăr şi ultimul strat de limbă şi sînge [!?] grecesc în Hellada...» e teza « illyrică », degenerată în « panillyrism» (Pokorny, Krahe ş.a.), care s-au dovedit a fi foarte şubrede ipoteze, cu minime şanse de a fi verificate ; căci cum s-a arătat[1], e foarte greu de admis că illyrii ar fi avut un amestec în procesul migraţiilor ellenice, fiind vorba peste tot de o falsă accepţiune ce s-a dat termenului « illyric ». Tot atît de puţin verosimilă este ipoteza, adoptată de H.K., ce atribuie illyrilor cultura lusaciană (Lausitzer Kultur), din care s-a dezvoltat vasta cultură a cîmpurilor de urne, şi care ar fi fost purtată de un pretins dinamism expansionist al « cuceritorilor illyri », comparaţi de H.K. cu celţii în epoca La Tène şi cu germanii

[1] Vezi *Studii illirice*, I, în *Studii şi cercetări lingvistice*, VIII, 1957, p. 27—40, cu documentarea mai amplă, despre toate aspectele problemei illyrice în vremurile străvechi, ca şi despre onomastica illyrică.

în epoca imperială romană (sec. II—VI), în migrație. Dacă migrațiile celtice și germanice sînt realități constatate istoric și arheologic, în schimb « migrația illyrică » nu este deocamdată decît o formulă fără conținut dedusă din reconstrucții bazate pe șubrede elemente toponimice; ea ar trebui, însă, după opinia fermă a conferențiarului, « să fie considerată ca sigură cu atît mai mult cu cît o susțin rezultatele preistoriei și ale toponimiei » (p. 11—12). Dar a compara migrațiile celtice și germanice cu asemenea închipuite migrații « illyrice » (despre care nu se știe absolut nimic concret) este o tentativă destul de îndrăzneață.

Se trasează apoi precis « direcțiile expansiunii illyre »: spre sud-est în Peninsula Balcanică și Asia Mică pînă la... « porțile Egiptului »; filistenii ar fi de... « origine illyrică » [!], probabil în baza sufixului *-st-* (care însă există în multe idiomuri europene, tracă, epirotică, greacă, germanică etc.) spre sud-vest în Peninsula Apenină, unde au pătruns « veneti illyri » (în realitate venetii nu pot fi illyri, fiind o grupă centum, illyrii satem, cum s-a arătat în 1896 și apoi în 1943 de Kretschmer și alții); după H. K., toată Italia ar fi fost presărată de enclave illyrice, aserțiune (nedovedită) care îndreptățește pe conferențiar să afirme în continuare « încît pentru timp de secole a rămas nedecis care din cele două grupe de triburi, italicii sau illyrii, vor ajunge la hegemonia peninsulei » (p. 13); este una din frazele temerare ce nu poate fi verificată prin nimic, ci mai curînd e contrazisă de faptele și realitățile din epoca istorică. Din tot ce afirmă H. K. despre illyrii din Italia sigur rămîne numai faptul că adevărații illyri de aici, messapi, salentini etc. din Apulia și Calabria au venit din Peninsula Balcanică pe Marea Adriatică. Total lipsită de temei documentar și chiar de probabilitate este aserțiunea grandioasă despre « pătrunderea illyrică » în Germania occidentală, Britania, Spania etc. (cum s-a arătat, cf. nota 1); afirmații pompoase și impresionante pentru care probele lingvistice și onomastice invocate sînt foarte șubrede: *Candaules*, nume în Meonia Asiei Mici, ar fi illyr [?]; *Graboviu*, epitet a trei zeități în Umbria (Tabulae Iguvinae), poate să fie illyr, dar etimologia ca « Eichengott » (zeul stejarului) e sigur falsă; cetatea latină *Carventum* considerată illyrică poate fi de orice origine. Entuziasmat de rolul miraculos atribuit illyrilor vechi care ar fi fost un element « înnoitor și fortificator de sînge nordic » (« ein Erneurer und Verstärker nordischen Blutes », p. 14), factorul ce ar fi determinat popoare înrudite să ia forma lor deplină și să-și desfășoare toate forțele —, conferențiarul (posibil mai mult pentru efecte retorice, stilistice) mai riscă pe aceeași pagină asemenea frază: « fără illyri n-ar fi fost Roma și romanitatea, fără illyri nici Sparta nici dorismul ». Afirmația despre illyrismul grecilor dorieni se bazează în primul rînd pe numele unuia din triburile doriene (phylai) *Hylleis* (Hyllos), pus în legătură cu « Illyrioi » (se pare, de Jokl prin a. 1924), ceea ce nu are nici un temei etimologic, fiind o asemănare fortuită și aproximativă; apoi pe o serie de cuvinte (cu formă și etimologie dubioase) ale dialectului dorian din Pelopones, considerate de A. Blumenthal și crezute de H.K. negrecești, de caracter « hylleic » (illyr??). Aportul illyric la « indogermanizarea Greciei » de sud este, cum s-a indicat mai sus, cu totul problematic, departe de a putea fi admis pur și simplu în felul cum au prezentat lucrurile Blumenthal, Krahe și după ei alți « illyrizanți ». Afirmații ca « imigrația dorienilor și illyrilor la sfîrșitul mileniului II încheind procesul de indoeuropenizare a Greciei » (p. 16) apar ca meșteșugite formulări ale autorului, la fel ca și aserțiunea că macedonenii ar fi un « amestec de greci și illyri ». Cu presupusa « mare migrație a illyrilor » sînt comparate apoi unele migrații de « indoeuropeni »: hetiți, luvi, inzi etc.; dar la acestea din urmă conferențiarul nu consideră că ar fi existat aceeași « putere motrice uni-

tară » (« einheitliche Triebkraft », p. 18) ca la acea « cultură illyrică a cîmpurilor de urne ajunsă la potențialul maxim și care a pus în mișcare aproape toată Europa »[!].

Este adevărat și aproape unanim recunoscut între cercetători că grecii au preluat multe elemente de civilizație și limbă de la « preindoeuropeni », de ex. toponime (munți, *Parnassos*, *Olympos*, rîuri, localități *Athena*, *Theba*, *Korynthos*, *Megara*, *Larisa*, *Mycenai* etc.), cuvinte comune, produse, plante și animale sudice etc., care poartă pecete mediteraneană, fiind dovadă sigură despre contopirea acestor străvechi populații în comunitatea greacă și despre considerabila influență preellenică în cultura materială (navigație, metalurgie, arhitectură, așezări, confort), organizarea politică-statală (de ex. ar fi mediteraneene cuvinte ca *anax*, *tyrannos*, *basileus;* dar ultimul e indoeuropean, probabil traco-frigian), în religie: din cauza numelor proprii, cîteva zeități grecești ca *Aphrodite*, *Athena*, *Artemis*, *Hephaistos*, *Hermes*, *Apollo* etc. ar fi « mediteraneene »; dar etimologia indoeuropeană și chiar grecească a unora din acești zei *(Apollo, Hermes?)* îi arată de această origine (eventual și *Artemis ?*). Conținutul religiei grecești a rămas însă și este indoeuropean, asemănător cu al celorlalte triburi. Deși aportul și influența « mediteraneană » (preindoeuropeană) la formarea culturii și societății grecești sînt considerabile, e sigur că grecii și-au păstrat ce era specific și esențial în concepțiile și mentalitatea lor « indoeuropeană » (« ihre ererbte indogermanische Denkweise »), al cărei simbol suprem este zeul tipic și general indoeuropean cu nume comun la toți, *Zeus Pater*, *Jupiter*, *Dyaus pitá* etc., « tatăl ceresc ». Dintre populațiile preellenice din Grecia și Egee de neam și limbă neindoeuropeană sînt de menționat ca mai importanți pelasgii, tyrsenii, carii, lelegii etc. În Hellada « indoeuropenii » au venit în două valuri: primul a fost asimilat de mediteraneeni (primind cîteva elemente lexicale de la imigrați), iar al doilea a absorbit tot ce a găsit aici: erau grecii care au ieșit victorioși din acest amalgam și au generat admirabila cultură greacă prin asimilarea a tot ce a pătruns succesiv în spațiul ellenic.

A doua conferință, « indogermanizarea Italiei » (p. 31—59), continuă, « din punct de vedere al comparatisticii », pe aceeași linie illyrizantă. Se deosebesc și în acest capitol, de o parte, fapte și realități istorico-lingvistice verificate, de alta idei și păreri subiective ale conferențiarului comparatist și illyrolog. În Italia cea mai veche tradiție istorică scrisă e mult mai recentă decît în Grecia, « preistoria durează mai mult », iar « indogermanizarea este făcută de mai multe grupe de triburi: italici (latino-falisci, osco-umbri), illyri (veneti, messapi etc.), celți, greci; astfel cercetarea istorico-lingvistică este aici ceva mai grea, lucrurile sînt mai încurcate decît în spațiul balcano-egeean »; « substratul » preindoeuropean încă pare a fi fost mai variat și complicat. În primul rînd toponime ca *Tylessos*, *Crimissa*, *Suessa*, *Larisa* etc. arată puternica moștenire lăsată de băștinașii mediteraneeni, *pelasgi* și *liguri* (sufix topon. *-asca* etc.), la care s-au adăugat mai tîrziu *etruscii* imigrați din bazinul egeean și Asia Mică, ajungînd la un important rol cultural în Italia și înrîurind considerabil Roma și cultura romană, care — dintre numeroasele grupe de indoeuropeni italici — a ajuns la rolul hegemon în Peninsulă și apoi în toată Mediterana. Mai numeroase dar istoricește mai puțin importante sînt clanurile osco-umbre și sabellice (marsi, paeligni, marrucini, vestini, hernici, aequi, sabini etc.). Rolul și raporturile acestor seminții sînt expuse clar, concis, sistematic de conferențiar, a cărui narațiune atrăgătoare este deranjată de același element discordant: illyrii, despre care se repetă (p. 42) teoria anodină și excentrică a acelei « uriașe expansiuni » ce i-ar fi dus din centrul Europei preistorice pînă în Asia Mică, Palestina etc., pînă în Anglia și Spania [!],

afirmații ce nu mai e cazul a fi combătute. De relevat însă din nou cîteva erori ce se repetă: *venetii* nu sînt illyri în sensul propriu al termenului lingvistic (cum crede H.K. după alții), ci un idiom centum; illyrii în sens lingvistic în Italia sînt numai grupul de clanuri din sud-est: apuli, messapi, iapygi, salentini, peuceti, dauni, care au dezvoltat o veche civilizație materială proprie înainte de venirea grecilor colonizatori. Dar expansiunea illyră spre vest în Italia și Sicilia (p. 44) e foarte îndoielnică, la fel ca prezența venetilor în ... Latium pe baza topon. *Venetulanum* ori *Carventum*, ca și în teritoriul paelignilor. Singurul element de atribuit illyrilor în Umbria este epitetul de zeități *Grabovius* (ill. *Grabos*, *Grabaei*), care însă cu greu ar dovedi o imigrație illyră în acest teritoriu.

Deosebită importanță revine elementului g r e c e s c din Italia și Sicilia ca factor civilizator (scriere, tehnică, artă, religie, literatură etc.). Al patrulea popor indoeuropean în Peninsula Apenină au fost c e l ț i i expansioniști, care au năpădit pînă la Roma, invadînd Europa sud-estică și Asia Mică, unde au lăsat urme puternice în civilizația materială, toponimie etc.

La sfîrșitul conferinței a doua, distinsul comparatist și illyrolog nu-și poate încheia expunerea (p. 48) fără a repeta teza sa favorită despre « marea migrație illyră spre sfîrșitul sec. XIII î.e.n. » (?) din Germania orientală, din Lausitz și centrul culturii cîmpurilor de urne în toate direcțiile rozei vînturilor; afirmații ca: în Asia Mică illyrii distrug imperiul hettit, ori filistenii (« în esența lor tot illyri ») ar fi ajuns pînă la porțile Egiptului și că în fine acei *Hylleis* (Illyrioi) cu dorienii ar fi desăvîrșit « indogermanizarea Greciei » etc. — reprezintă partea cea mai vulnerabilă și caducă a interesantei expuneri a lui H.K. și nu fac decît să dăuneze în mod regretabil calității științifice a celor două frumoase conferințe.

Ingenioasa combinație de ipoteze (p. 52—55) în legătură cu populația euganeilor (Val Camonica) italici pe care i-au împins venetii spre nord și vest, cînd sub presiunea acelorași « illyri » latino-faliscii ar fi migrat spre sud etc., este destul de puțin consistentă, menită să arate (în concepția lui H.K.) cît de puternic ar fi fost legată preistoria italicilor de aceea a illyrilor balcanici. E adevărat că în Italia s-a petrecut un mare aflux de triburi indoeuropene și neindoeuropene, amestec de italici, illyri, greci, celți, etrusci, pelasgi etc., în ciocniri și conflicte violente, plastic relevate de conferențiar, amestec de forme culturale, religioase etc., de graiuri și elemente lexicale, peste care s-a ridicat puterea Romei unificînd societatea, limba, cultura Italiei întregi.

Interesantă și utilă este observația finală a lui H.K. despre semnificația deosebită a sistemului onomastic al italicilor față de greci și alte triburi indoeuropene: vechile nume proprii compuse (grec *Hippo-crates*, *Demo-sthenes*, *So-crates;* germ. *Hilti-brant*, slav *Bog-dan* etc.; trac *Diza-tralis*, *Epta-centus* etc.) este înlocuit la italici, sub influența etruscă, prin nume simple (dintr-o singură temă: *Caius*, *Decius*, *Pompeius* etc.), adică prenume (« nume de botez ») și nume de familie (gentiliciu): *Caius Marius*, *Gnaeus Pompeius* etc., urmat mai tîrziu de al treilea nume (cognomen): *Publius Vergilius Maro*, *Caius Sallustius Crispus* etc. Autorul afirmă că acest sistem binominal (sau trinominal) s-a impus simultan și la illyri ca și la italici, ceea ce însă nu corespunde realității: illyrul balcanic ori italic purta, înainte de cucerirea romană, un singur nume idividual, urmat de patronimic la genitiv: *Agirrus Epicadi*, *Dassius Verzonis* etc., iar sistemul celor 2 sau 3 nume a fost adoptat numai în epoca imperială romană în urma romanizării *(M. Aurelius Dassius)*, ceea ce este cu totul altceva.

Remarcabile prin bogăția ideilor și imaginilor, din care multe originale și ingenioase, cele două conferințe ale lui H.K. prezintă tot ce era esențial pentru pro-

blema « indoeuropenizării Greciei şi Italiei », fără a fi lipsite de teze vulnerabile ori nevalabile: dintre numeroasele ipoteze complicate cu care se lucrează în protoistorie şi în comparatistică, cea mai scumpă autorului nostru: aportul illyr la migraţia doriană, la expansiunea « indoeuropenilor » în Europa (Italia, Gallia, Spania, etc.) şi Asia Mică este cum s-a spus partea cea mai şubredă şi caducă a întregii expuneri.

Nu încape îndoială că « teza illyrică » (împreună, fireşte, cu anexa ei degenerată « panillyrismul ») în felul cum o reprezintă unii glotologi şi arheologi de vreo 2-3 decenii şi cum se manifestă în cele două conferinţe analizate mai sus, este lipsită de temei, trebuie să fie abandonată ca ceva inutil şi dăunător studiilor ştiinţifice. Începutul clarificării l-a făcut însuşi H.K. de curînd, în cartea despre limba illyrilor apărută la 1955, unde a eliminat mult din balastul teoriilor şi ipotezelor illyrofile şi panillyriste [1], ca şi în alte lucrări mai recente [2]; o va face, împreună cu alţi reprezentanţi ai curentului, desigur complet şi definitiv după ce se va fi conturat sensul real şi conţinutul propriu lingvistic şi etnic-cultural ce revine termenului « illyric », stabilindu-se exact şi concret tot materialul de limbă şi civilizaţie materială, poziţia lingvistică şi adevăratul rol cultural-istoric al triburilor illyrice din Dalmatia şi sud-estul Italiei în perioada protoistorică şi epoca antică greco-romană.

I. I. Russu

[1] Hans Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, I, *Die Quellen*, Wiesbaden, 1955, 120 p.; cf. recenzia în *Dacia* n.s., II, 1958.

[2] De ex.: H. Krahe, *Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den Gebieten um den Nordteil der Adria*, în *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz*, *Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, 1957, nr. 3, p. 103—121, unde după cîteva analogii şi paralele de toponime şi apelative baltoadriatice şi italice (destul de vagi şi nesemnificative), urmate de consideraţii generale, se pot citi fraze ca: « neuerdings aber sind mir Bedenken gekommen, die mich zu einer Überprüfung der Situation veranlassten und vieles von dem bisher Geglaubten in Zweifel ziehen liessen. Das bezieht sich zunächts und in besonders hohem Grade auf die Namen im adriatischen Bereich. Darf man sie wirklich ohne weiteres als « illyrisch » ausgeben? Diese Frage stellen, heisst sogleich eine zweite und umfassendere aufwerfen, die nämlich: Was ist überhaupt « Illyrisch »?... » (p. 113); « da ich selbst die Einreihung der nordadriatischen Namen als illyrisch noch bis vor kurzer Zeit verfochten und zur Entstehung dieser Ansicht wesentlich beigetragen habe, hielt es für meine Pflicht, nun auch die Notwendigkeit von deren Revision als erster auszusprechen » (p. 120); « ...seien wir bescheiden und begnügen uns mit der Erkenntnis, dass selbst die Namenforschung manchmal keinen Namen weiss » (121).

DIMITER DETSCHEW, *Die thrakischen Sprachreste*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse; Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV; Viena, 1957, IX + 584 p.

Cuprins: p. III—IX: *Vorwort*, *Einleitung*, *Inhaltsverzeichnis*, *Abkürzungen;* p. 1—540: *Eigennamen und Glossen*, p. 541—565: *Dakische Pflanzennamen*, p. 566—582: *Die Ringinschrift von Ezerovo*, p. 583—584: *Corrigenda* (erori de tipar).

Apariţia acestei cărţi de proporţii impozante constituie un eveniment important în dezvoltarea cercetărilor cu privire la limba, istoria şi civilizaţia vechilor tracodaci şi care a produs o excelentă impresie şi mult interes în rîndurile filologilorlingvişti, istoricilor şi epigrafiştilor ce urmăresc de aproape ori se ocupă direct cu asemenea studii. Rod al unor preocupări continue de cîteva decenii, repertoriul de « rămăşiţe ale limbii trace », editat în optime condiţii materiale-tehnice de Academia vieneză, constituie totodată o frumoasă încoronare a unei glorioase activi-

blema « indoeuropenizării Greciei şi Italiei », fără a fi lipsite de teze vulnerabile ori nevalabile: dintre numeroasele ipoteze complicate cu care se lucrează în protoistorie şi în comparatistică, cea mai scumpă autorului nostru: aportul illyr la migraţia doriană, la expansiunea « indoeuropenilor » în Europa (Italia, Gallia, Spania, etc.) şi Asia Mică este cum s-a spus partea cea mai şubredă şi caducă a întregii expuneri.

Nu încape îndoială că « teza illyrică » (împreună, fireşte, cu anexa ei degenerată « panillyrismul ») în felul cum o reprezintă unii glotologi şi arheologi de vreo 2-3 decenii şi cum se manifestă în cele două conferinţe analizate mai sus, este lipsită de temei, trebuie să fie abandonată ca ceva inutil şi dăunător studiilor ştiinţifice. Începutul clarificării l-a făcut însuşi H.K. de curînd, în cartea despre limba illyrilor apărută la 1955, unde a eliminat mult din balastul teoriilor şi ipotezelor illyrofile şi panillyriste [1], ca şi în alte lucrări mai recente [2]; o va face, împreună cu alţi reprezentanţi ai curentului, desigur complet şi definitiv după ce se va fi conturat sensul real şi conţinutul propriu lingvistic şi etnic-cultural ce revine termenului « illyric », stabilindu-se exact şi concret tot materialul de limbă şi civilizaţie materială, poziţia lingvistică şi adevăratul rol cultural-istoric al triburilor illyrice din Dalmatia şi sud-estul Italiei în perioada protoistorică şi epoca antică greco-romană.

I. I. Russu

---

[1] Hans Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, I, *Die Quellen*, Wiesbaden, 1955, 120 p.; cf. recenzia în *Dacia* n.s., II, 1958.

[2] De ex.: H. Krahe, *Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den Gebieten um den Nordteil der Adria*, în *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, 1957, nr. 3, p. 103—121, unde după cîteva analogii şi paralele de toponime şi apelative baltoadriatice şi italice (destul de vagi şi nesemnificative), urmate de consideraţii generale, se pot citi fraze ca: « neuerdings aber sind mir Bedenken gekommen, die mich zu einer Überprüfung der Situation veranlassten und vieles von dem bisher Geglaubten in Zweifel ziehen liessen. Das bezieht sich zunächts und in besonders hohem Grade auf die Namen im adriatischen Bereich. Darf man sie wirklich ohne weiteres als « illyrisch » ausgeben? Diese Frage stellen, heisst sogleich eine zweite und umfassendere aufwerfen, die nämlich: Was ist überhaupt « Illyrisch »?... » (p. 113); « da ich selbst die Einreihung der nordadriatischen Namen als illyrisch noch bis vor kurzer Zeit verfochten und zur Entstehung dieser Ansicht wesentlich beigetragen habe, hielt es für meine Pflicht, nun auch die Notwendigkeit von deren Revision als erster auszusprechen » (p. 120); « ...seien wir bescheiden und begnügen uns mit der Erkenntnis, dass selbst die Namenforschung manchmal keinen Namen weiss » (121).

DIMITER DETSCHEW, *Die thrakischen Sprachreste*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse; Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV; Viena, 1957, IX + 584 p.

Cuprins: p. III—IX: *Vorwort, Einleitung, Inhaltsverzeichnis, Abkürzungen;* p. 1—540: *Eigennamen und Glossen*, p. 541—565: *Dakische Pflanzennamen*, p. 566—582: *Die Ringinschrift von Ezerovo*, p. 583—584: *Corrigenda* (erori de tipar).

Apariţia acestei cărţi de proporţii impozante constituie un eveniment important în dezvoltarea cercetărilor cu privire la limba, istoria şi civilizaţia vechilor tracodaci şi care a produs o excelentă impresie şi mult interes în rîndurile filologilor-lingvişti, istoricilor şi epigrafiştilor ce urmăresc de aproape ori se ocupă direct cu asemenea studii. Rod al unor preocupări continue de cîteva decenii, repertoriul de « rămăşiţe ale limbii trace », editat în optime condiţii materiale-tehnice de Academia vieneză, constituie totodată o frumoasă încoronare a unei glorioase activi-

tăţi ştiinţifice de o jumătate de veac a cunoscutului academician bulgar şi profesor la universitatea din Sofia D. Decev — deopotrivă filolog clasic şi lingvist, epigrafist şi istoric — fiind o strălucită dovadă a unei ştiinţe şi erudiţii vaste, a unei neobişnuite puteri de muncă dîrză şi pasionată, ce fac onoare deopotrivă ilustrului savant octogenar, ca şi tenacităţii şi spiritului de organizare ştiinţifică a Bulgariei noi. Avem aici un grandios tablou al bogăţiei resturilor limbii trace, care după şase decenii înlocuieşte cu succes, depăşind-o natural din toate punctele de vedere, lucrarea *Die alten Thraker*, partea II, a lui W. Tomaschek, Viena, 1893—1894, formînd de acum baza oricărei cercetări a limbii, istoriei şi culturii vechilor tracodaci.

Relevarea justă şi necesară a acestor calităţi — în primul rînd a dimensiunilor impunătoare ale cărţii, a imensului material documentar adunat aici din toate textele bogatei literaturi greceşti şi romane, din zeci de mii de inscripţii şi papyri şi din monede — nu vine în contradicţie cu faptul că sînt de făcut numeroase observaţii şi rezerve, îndreptări şi eliminări, adausuri şi puneri la punct în această carte destinată a fi un repertoriu critic şi complet, un instrument de lucru a cărui importanţă şi utilitate nu mai este cazul a fi relevate aici şi pe care cercetătorii o aşteaptă de cîteva decenii. Trebuie relevat de la început că lipsurile şi erorile ce le conţine sînt în cea mai mare parte de natură obiectivă, a stării actuale şi a rezultatelor lacunare de pînă acum ale muncii de explorare şi studiu comparativ în domeniul limbilor şi onomasticii popoarelor antice dispărute din zona sud-estică a Europei şi în Asia Mică.

Înainte de a face o analiză — sumară cît e posibil în acest loc — a materialului lingvistic-onomastic din *Thrakischen Sprachreste*, e necesar a semnala cîteva aspecte negative de ordin formal şi tehnic-bibliografic. Astfel, orînduirea materialului în ordinea literelor alfabetului grecesc (care ar fi justificată doar de faptul că majoritatea resturilor limbii trace sînt scrise în texte, inscripţii, papyri, monede greceşti) s-a dovedit dezavantajoasă şi complicată, pretîndu-se la confuzii: unele nume şi cuvinte trebuie căutate în două locuri, la *e* scurt « epsilon » şi la *e* lung « eta », la *o* scurt « omicron » şi la *o* lung « omega » etc., grupare posibilă, evident, numai la cuvintele păstrate în grafie greacă. Autorul însuşi cade victimă a confuziei din această cauză: ex. numele *Zênas*, *Zênis* (care e grecesc, nu trac) este înregistrat alfabetic la p. 184 sub « eta » (H), iar la p. 181 în forma latină *Zena*, *Zenas* (CIL, VI, 9250, 17946, etc.), ca şi cînd ar fi scris cu « epsilon » (E).

Colectarea materialului şi elaborarea repertoriului, ca şi la urmă editarea lui (pref. p. IV) s-au făcut în condiţiile dificile şi neprielnice ale celui de al doilea război mondial şi ale anilor imediat următori — fapt care explică numeroasele lacune în documentare (lipsa unor nume tipic trace şi a multor exemplificări), ca şi o serie de erori, contradicţii, inconsecvenţe în felul de a cita publicaţiile şi numele de localităţi (mai ales din Dacia, Ardeal). Menţionăm numai cîteva exemple semnificative: revista romînească în limba franceză « *Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie* », Bucureşti, I, 1924—XII, 1947, abreviată la p. VIII: « *DC Dacia, Recherches et découvertes en Roumanie* », apare citată în două feluri: « *DC* » la p. 2, 46, 61, 73, 167, 246 şi « *Dacia* » la p. 112, 194, 437, 458; — *Sbornik G. Kazarov* (« Izvestiia-Institut », XVI, 1950) apare în trei feluri: « Serta Kazaroviana » la p. 12, 116, 132, 193, 360, « Serta Kazar. » p. 536, 538, 540, « Festschrift f. Kazarow » p. 38; — *În memoria lui V. Pârvan*, Bucureşti, 1934, apare ca « Mélanges Pârvan » la p. 12, « extrait de Mélanges V. Pârvan 1933 », la p. 426; — *RLiÖ* Der römische Limes in Österreich, e scris întreg la p. 20, abreviat

la p. 146, etc. — Unele inscripţii apar citate în două feluri, ex.: « I.G. 3, 1255 » (ediţia veche de la p. 48 apare ca « IG 2² 2164, 32 » (ediţia nouă a colecţiei IG) la p. 67; la p. 107 se citeşte: « *Gnkirisouane* ON. — Athen. Mitt, 22, 1897, 474, ... vielleicht *Gekirisoules* zu lesen », iar la p. 166: « *Enkirisoule*, Ort im Gebiet von Rodosto, Rev. arch. 1912, 1, 330, nr. 30 ... », fiind evident una şi aceeaşi inscripţie în două publicaţii. Un caz asemănător este *Kazemis* p. 221 = *Mucazenis*. Se vede că a lipsit un sistem unitar şi uniform de abreviaţii bibliografice şi de citare a publicaţiilor atît de multe şi variate ce conţin material de limbă tracă, precum şi un control suficient şi colaţionarea lor.

Frecvente sînt confuziile de nume antice şi moderne din Dacia carpatică (Transilvania) şi inconsecvenţa în redarea unora din ele, din cauză că autorul nu avea la îndemînă hărţi şi indicatoare de localităţi din Romînia. Menţionăm numai cîteva exemple: la p. 19 apare alternativ « CIL, III, 982 aus Alba Iulia; 986 aus Karlsburg; Anuarul commis. 1929, 360 aus Alba Iulia; CIL, III, 980 aus Karlsburg; 1213 aus Alba Iulia », deşi e vorba de una şi aceeaşi localitate din centrul Ardealului cu nume romînesc şi german; p. 113 « CIL, III, 980 aus Karlsburg; 1153 aus Apulum », etc., care sînt acelaşi lucru. Inscripţia CIL, III, 7635 de la castrul roman Căşeiu (raion Dej) e pusă la p. 73 « CIL, 3, 7635 aus Vád, Dakien », la p. 496 « 3, 7635 aus Napoca » şi alte asemenea cazuri. Luate fără altă putinţă de control din CIL, III (apărut între a. 1873 şi 1902), alternînd adesea la întîmplare numele antice cu cele moderne, acestea din urmă sînt scrise aproape numai în forma ungurească, ceea ce nu contribuie la uşurarea operaţiei de identificare a localităţilor, lucru dificil dacă nu imposibil în multe cazuri pentru cine nu cunoaşte bine toate numele de sate şi orăşele din Transilvania şi Banat. Nu insistăm mai mult asupra acestor numeroase mărunţişuri ce pot fi considerate fără mare importanţă de unii lingvişti, dar care nu sînt uneori fără efect asupra preciziei în documentarea celor ce utilizează cu încredere ca sursă informativă colecţiile de materiale lingvistice-onomastice cum e « *Thrakische Sprachreste* ».

Repertoriul de materiale lingvistice ale unui idiom dispărut (ca cel traco-dac) trebuie să aibă în vedere, să respecte integral trei condiţii mai de seamă: *a)* să fie *complet* conţinînd adică t o t ce se află (cuvinte, glose, nume proprii) în izvoarele documentare antice la data apariţiei sale, să nu lipsească nici un nume, nicio atestare a vreunui exemplu din acelaşi nume ce poate fi repetat în zeci ori sute de cazuri (*Bithys* apare de 320 ori, *Cotys* 80, *Seuthes* 110, *Teres* 120, etc.); *b)* să nu conţină *elemente alogene* (de origine diferită: iraniene, celtice, greceşti, illyre, romane, etc.), care apar amestecate şi în alte repertorii lingvistice-onomastice (de ex. în tezaurul celtic al lui Holder, 3 vol., 1896—1914, în cel illyr al lui Krahe, 1929, în care mai mult de jumătate din vreo 850 titluri sînt altceva decît nume illyre; v. *Studii şi cercetări lingvistice*, Bucureşti, 1957, p. 27—40); *c)* să prezinte o valorificare *lingvistică-etimologică* a materialului fragmentar de limbă, bazată pe o justă analiză morfologică (elemente radicale, sufixe, nume compuse, etc.) şi stabilirea legăturilor de înrudire în domeniul comparativ indoeuropean, din care să se cîştige cît mai multe elemente lexicale cu semnificaţie sigură şi legile fonetice ale idiomului dispărut, spre a putea stabili poziţia lui în cadrul limbilor europene.

Aceste condiţii elementare nu pot fi ignorate de o lucrare ce vrea să fie cu adevărat un instrument de lucru şi documentare indispensabil şi util celor ce vor să cunoască, să studieze punînd la contribuţie în cercetările lingvistice, epigrafice, în general istorice, limba tracă prin resturile ei numeroase şi de inegală valoare lingvistică. Spre a fi mai mult folosit şi folositor ca atare marele repertoriu al lui D. Decev tre-

buie purificat de tot ce nu e tracic (nume proprii şi cîteva cuvinte evident sau foarte probabil de altă origine) şi de explicaţiile etimologice eronate; apoi să fie completat cu tot ce este omis şi ar fi trebuit să fie cuprins: multe nume proprii şi multe exemplificări şi variante ale celor cuprinse, împreună cu etimologiile posibile şi necesare (mai vechi sau noi) ce lipsesc din *Thrakischen Sprachreste*. Piesele din acest mare dosar al limbii trace nu sînt toate valabile, iar de altă parte foarte multe din cele autentice au fost omise.

Într-un imens material ca cel cuprins în impozanta colecţie de «resturi ale limbii trace» e natural să existe erori şi goluri (după greşelile numeroase şi grave ce s-au făcut în trecut în acest domeniu de cercetare); ele sînt însă mai multe decît te-ai aştepta şi ai avea impresia la prima vedere, iar un control integral le poate arăta în toată amploarea şi gravitatea lor. Asemenea revizuire critică, absolut necesară, am făcut — pentru cele mai de seamă şi grave erori — spre a face accesibile mai uşor cercetătorilor din alte ţări, îndreptările şi adaosele indispensabile pentru ameliorarea calităţii acestei lucrări în adevăr epocale asupra limbii traco-dacilor (v. recenzia mai amplă în «Dacia», n.s., II, 1958). Îndreptările şi adaosurile se referă la trei grupe mai importante de elemente:

a) *Nume proprii de altă origine*, din care menţionăm (în ordinea paginilor din *Trakischen Sprachreste*) cîteva exemple după categorii: africane (Aulurula, Bazosenus Zaecethuris, Zurumius, Iarse), asianice (Tarasis), celtice (Atezissa, Daeipora, Zmertomaros, Casignakis, Mastutus, Muccasenia), egiptene (Beitharion, Thrakès, Centeisis, Nestoeris, Pates, Seutharion, Sinthois, Tarse), greceşti (Aba, Harpalyke, Bresais, Ganymedes, Diomedes, Diop(h)anes, Heketor, Zenas, Zenis, Zonios, Heros, Heron, Thamyris, Karkenos, Karpos, Kottyphos, Kronides, C(h)rusis, Codinos, Xanth-, Orpheus, Papias, Pistos, Pittalakos, Posses, Pythia, Sothimos, Phagres, etc.), illyre (Arsaius, Diasdinus, Dasdimus, Dusmanes, Salluntum), iraniene—scito-sarmate (Abragos, Agathyrsi, Dalas, Dalosacos, Carzoazos, Metagos, Mucunagos, Xebanacos, Varzbalos, Vastobalos, Petizaces, Sacedallos, Saratos, Saurophos), romane-italice (Attius, Aulenus, Bassus, Duliares, Castus, Costas, Nogeto, Perula, Suavithus, Tzertzenutzas, Tzitaetus), semite-siriene (Dalailos, Sadaeus) etc., etc.

b) *Nume rău citite în inscripţii* (ori papyri şi texte literare) ca: Aroimeotes (în loc de Roimeotes), Tanurius (Ianuarius), Bendarites (Bederianites), Bepara, Bereiaros, Gennylos (Mennylos), Gigligekos, Gykeia, Dizzaca, Dinatos, Dioscodus, Ditugenius, Eptedius, Secus, Zelydeze, Ziadinnius, Iamphorynna, Cazemis, Kyraikne, Lezelmis, Mandros, Mucatraulus, Oikouizeris, Ultinsium, Grinkiapana, Purd(enos?), Preides, Roimezenes, Sensioi, Suaemedus, Tonkailla, — phara, etc.

c) *Etimologii false ori neverosimile*, ca cele date pentru Athyras, Anadraimos, Dendu-, Derei-, Carabizye, Odessos, Odrysi, Tarsa, Tereus, Tios, ş.a., contrare legilor limbii trace şi care ar deforma — în caz că le admitem — cunoştinţele despre fonetica şi lexicul ei. Aceste aspecte negative sînt în cea mai mare parte consecinţa greşelilor mai vechi, preluate cu prea multă încredere şi puţin control critic de la înaintaşii ce s-au îndeletnicit cu onomastica şi limba traco-dacă: G. Seure, G. G. Mateescu, N. Jokl şi alţii, numeroase chiar de la patriarhul studiilor de «tracologie», W. Tomaschek, — greşeli ce n-au apucat a fi îndreptate decît în mică măsură şi s-au făcut simţite în proporţii destul de grave în tratatul-compendiu publicat la 1952 de D. Decev (*Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia), ale cărui calităţi şi lacune au fost arătate parţial în recenzia din SCIV, VII, 1956, p. 447—451.

La p. 535—540 *Nachträge* conţin puţine adaosuri mai mult din publicaţiile

bulgare apărute pînă la 1955, din care se omit însă unele nume evident trace, ca *Danto*, *Zeipyron*, etc.

P. 541—565 *Numele dace de plante medicinale*, 47 apelative botanice, din care majoritatea nu sînt dacice ori — corupte iremediabil — sînt neexplicate şi inexplicabile etimologic; rezultatele lui Decev (stabilite încă în a. 1929) cu privire la aceste cuvinte rămîn deocamdată valabile.

P. 566—582 *Inscripţia inelului de aur* (descoperit în a. 1912 într-un mormînt tumular de lîngă satul Ezerovo, reg. Plovdiv), text cu litere greceşti, sec. V—IV î.e.n., scris continuu (fără despărţirea cuvintelor) în opt rînduri: ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ /ΕΡΕΝΕΑΤΙΛ/ ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ/ ΡΑΖΕΑΔΟΜ/ ΕΑΝΤΙΛΕΖV / ΠΤΑΜΙΗΕ / ΡΑΖ/ ΗΛΤΑ. Există 18 încercări (făcute începînd din a. 1913), de a explica acest text enigmatic, analizate şi criticate de către Decev, care mai adaugă una; din toate aceste tentative nici una nu este valabilă, convingătoare, nici măcar parţial: nici un cuvînt n-a putut fi detaşat şi explicat în mod convingător; astfel, se poate spune că această inscripţie atribuită cu toată probabilitatea tracilor şi limbii trace, nu a dat pînă acum n i m i c pentru cunoaşterea limbii trace.

★

Listele cu elemente mai de seamă ce sînt de îndreptat ori eliminat — tabele ce nu sînt complete ori exhaustive nici în forma amplă din «Dacia», n.s., II, 1958 — «corrigenda et omittenda» — vor fi urmate de altele cu toate lipsurile mai de seamă, „addenda", din care se va vedea că, spre a fi utilă şi utilizată cît mai rodnic şi cu succes, lucrarea *Die thrakischen Sprachreste* are nevoie de o revizuire şi reeditare în alte condiţii, după criterii mai severe, evitînd confuzii şi erori (2—3 pe fiecare pagină), generate în cea mai mare parte prin lipsa de experienţă a trecutului, la începătorii şi înaintaşii studiilor comparative de limbă şi onomatologie traco-dacică. Cititorul nedumerit se va întreba cu justificată curiozitate dacă nu este cumva cazul de a se întocmi o nouă culegere, după criterii diferite şi cu alte mijloace, un «Thesaurus linguae Thraciae» complet şi exhaustiv (să cuprindă şi resturile limbii frigiene din Asia Mică) din toate punctele de vedere: filologic, lingvistic-etimologic, onomastic-prosopografic, istoric şi epigrafic, ce să fie realizat după un interval de timp mai scurt decît cel scurs de la a. 1894 la 1957.

I. I. Russu

ACTES DU DEUXIÈME CONGRÈS INTERNATIONAL D'ÉPIGRAPHIE GRECQUE ET LATINE — PARIS, 1952. Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1953, 326 p.

Al doilea congres internaţional de epigrafie greacă şi latină s-a ţinut la Paris în aprilie 1952, sub preşidenţia profesorului Louis Robert, de la Collège de France. După lunga întrerupere prilejuită de război şi de urmările imediate ale războiului, era cea dintîi întîlnire obştească a reprezentanţilor importantei discipline, de la congresul din Amsterdam, întrunit în 1938 din iniţiativa lui W. Vollgraff. În locul obişnuitelor comunicări lipsite de legătură, şedinţele, prelungite timp de aproape o săptămînă, au comportat de data aceasta ascultarea şi discutarea unor rapoarte prezentate de specialişti autorizaţi asupra lucrărilor în curs şi a problemelor legate de munca epigrafică în stadiul actual al dezvoltării studiilor istorice. Cuvîntul nu-i ales la întîmplare şi e caracteristic pentru atmosfera în care s-au desfăşurat dezbaterile, refuzul participanţilor de a se considera altceva decît *istorici*, în ciuda prejudecăţii care face din ei nişte tehnicieni ai descifrării şi ai editării pietrelor scrise. «Eh bien non!» — mărturisea în această ordine de idei profesorul Robert, în alocuţiunea-i inaugurală. «Nous ne sommes pas des chevaliers de la brosse à estampage; l'épi-

bulgare apărute pînă la 1955, din care se omit însă unele nume evident trace, ca *Danto*, *Zeipyron*, etc.

P. 541—565 *Numele dace de plante medicinale*, 47 apelative botanice, din care majoritatea nu sînt dacice ori — corupte iremediabil — sînt neexplicate şi inexplicabile etimologic; rezultatele lui Decev (stabilite încă în a. 1929) cu privire la aceste cuvinte rămîn deocamdată valabile.

P. 566—582 *Inscripţia inelului de aur* (descoperit în a. 1912 într-un mormînt tumular de lîngă satul Ezerovo, reg. Plovdiv), text cu litere greceşti, sec. V—IV î.e.n., scris continuu (fără despărţirea cuvintelor) în opt rînduri: ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ /ΕΡΕΝΕΑΤΙΛ/ ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ/ ΡΑΖΕΑΔΟΜ/ ΕΑΝΤΙΛΕΖV / ΠΤΑΜΙΗΕ / ΡΑΖ/ ΗΛΤΑ. Există 18 încercări (făcute începînd din a. 1913), de a explica acest text enigmatic, analizate şi criticate de către Decev, care mai adaugă una; din toate aceste tentative nici una nu este valabilă, convingătoare, nici măcar parţial: nici un cuvînt n-a putut fi detaşat şi explicat în mod convingător; astfel, se poate spune că această inscripţie atribuită cu toată probabilitatea tracilor şi limbii trace, nu a dat pînă acum n i m i c pentru cunoaşterea limbii trace.

★

Listele cu elemente mai de seamă ce sînt de îndreptat ori eliminat — tabele ce nu sînt complete ori exhaustive nici în forma amplă din «Dacia», n.s., II, 1958 — «corrigenda et omittenda» — vor fi urmate de altele cu toate lipsurile mai de seamă, „addenda", din care se va vedea că, spre a fi utilă şi utilizată cît mai rodnic şi cu succes, lucrarea *Die thrakischen Sprachreste* are nevoie de o revizuire şi reeditare în alte condiţii, după criterii mai severe, evitînd confuzii şi erori (2—3 pe fiecare pagină), generate în cea mai mare parte prin lipsa de experienţă a trecutului, la începătorii şi înaintaşii studiilor comparative de limbă şi onomatologie traco-dacică. Cititorul nedumerit se va întreba cu justificată curiozitate dacă nu este cumva cazul de a se întocmi o nouă culegere, după criterii diferite şi cu alte mijloace, un «Thesaurus linguae Thraciae» complet şi exhaustiv (să cuprindă şi resturile limbii frigiene din Asia Mică) din toate punctele de vedere: filologic, lingvistic-etimologic, onomastic-prosopografic, istoric şi epigrafic, ce să fie realizat după un interval de timp mai scurt decît cel scurs de la a. 1894 la 1957.

I. I. Russu

ACTES DU DEUXIÈME CONGRÈS INTERNATIONAL D'ÉPIGRAPHIE GRECQUE ET LATINE — PARIS, 1952. Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1953, 326 p.

Al doilea congres internaţional de epigrafie greacă şi latină s-a ţinut la Paris în aprilie 1952, sub preşidenţia profesorului Louis Robert, de la Collège de France. După lunga întrerupere prilejuită de război şi de urmările imediate ale războiului, era cea dintîi întîlnire obştească a reprezentanţilor importantei discipline, de la congresul din Amsterdam, întrunit în 1938 din iniţiativa lui W. Vollgraff. În locul obişnuitelor comunicări lipsite de legătură, şedinţele, prelungite timp de aproape o săptămînă, au comportat de data aceasta ascultarea şi discutarea unor rapoarte prezentate de specialişti autorizaţi asupra lucrărilor în curs şi a problemelor legate de munca epigrafică în stadiul actual al dezvoltării studiilor istorice. Cuvîntul nu-i ales la întîmplare şi e caracteristic pentru atmosfera în care s-au desfăşurat dezbaterile, refuzul participanţilor de a se considera altceva decît *istorici*, în ciuda prejudecăţii care face din ei nişte tehnicieni ai descifrării şi ai editării pietrelor scrise. «Eh bien non!» — mărturisea în această ordine de idei profesorul Robert, în alocuţiunea-i inaugurală. «Nous ne sommes pas des chevaliers de la brosse à estampage; l'épi-

graphie n'est pas un sport où de distingués touristes font la chasse aux inscriptions inédites, les estampent ou les photographient, les publint même et sont dés lors devenus «épigraphistes», comme on est chasseur quand on a abattu quelques pauvres bêtes». Iar în alt loc: «je dirai que nous sommes des historiens qui ont reconnu la valeur éminente des inscriptions dans leur documentation et qui se sont mis en état de les interpréter de façon critique et sûre, cela en les lisant dans les éditions originales et les recueils critiques, et non pas seulement dans les abrégés et les choix, — sur la pierre, s'il en est besoin, — et en les comparant d'une part entre elles, d'autre part avec les autres documents». Venite din partea unui învăţat care, în ochii colegilor săi de pretutindeni, întrupează astăzi studiile de epigrafie în tendinţele lor cele mai viabile şi în realizările cele mai desăvîrşite, aceste declaraţii au imprimat congresului atmosfera lui specială, oferind participanţilor prilejul unei revizuiri a propriei poziţii şi îndemnul fecund al unor noi lucrări.

Cum am subliniat-o, în intenţia organizatorilor rostul de căpetenie al Congresului trebuia să fie întocmirea unui bilanţ al studiilor epigrafice din întreaga lume, cu referire specială la culegerile de texte proiectate sau în curs de realizare. În aceste condiţii, era normal ca referatele să privească înainte de toate situaţia celor două mari Corpora din Berlin, IG şi CIL, asupra cărora au prezentat dări de seamă amănunţite Günther Klaffenbach şi Konrad Schubring. Alături de ei, au luat însă cuvîntul, pentru a prezenta Congresului rezultatele ostenelilor proprii sau ale unor silinţi colective, Charles Edson, în legătură cu inscripţiile greceşti din Macedonia (primul fascicul al viitorului vol. X din IG); Margherita Guarducci, în legătură cu inscripţiile greceşti descoperite în Italia, Albania şi Creta; Anthony E. Raubitschek, în legătură cu publicarea unei culegeri de *ostraka*. Georgi Mihailov, de la Sofia, a supus Congresului planul unui Corpus al inscripţiilor greceşti din Bulgaria (al cărui prim volum a apărut în 1956), Henri-Irénée Marrou, lucrările pregătitoare în vederea unei Prosopografii a imperiului roman tîrziu. Attilio Degrassi a vorbit despre Corpus-ul italian, — *Inscriptiones Italiae*, — iar R.P. Wright, despre inscripţiile romane din Britannia. Despre descoperirile de inscripţii din Algeria a dat seamă Louis Leschi, iar despre un Corpus al inscripţiilor romane din Tripolitania (deatunci apărut), J. Ward Perkins şi Joyce Reynolds. Raportul despre inscripţiile din Cos, Rhodos şi Sporadele orientale a fost întocmit de G. Pugliese Carratelli, despre inscripţiile din Spania de Alvaro D'Ors, despre inscripţiile din Jugoslavia de Iosip Klemenc. În directă legătură cu acesta din urmă, trebuie semnalat interesantul proiect al unei culegeri a inscripţiilor *illyre* din Jugoslavia, întocmit de Duje Rendici-Miocevici. Din dările de seamă prezentate în continuare, spicuim încă: T. B. Mitford, despre inscripţiile din Cypru; R. Mouterde, despre Culegerea de inscripţii greceşti şi latine din Syria, începută în colaborare cu Louis Jalabert (†); M. Schwabe şi M. Avi-Yonah, despre inscripţiile greceşti şi latine din Palestina.

Două interesante comunicări privesc probleme deosebite de cele de pînă aci (*Raporturile dintre paleografia şi epigrafia latină* de R. Marichal, şi *Paleografia inscripţiilor latine* de A. E. Gordon); alte trei, aspecte din munca de publicare a documentelor epigrafice descoperite în Asia Mică: Inscripţiile din Efes şi culegerea *Tituli Asiae Minoris* de Josef Keil; editarea inscripţiilor rezultate din săpăturile germane în Asia Mică de C. Weickert; *Inscripţii din Asia Mică* de Louis Robert. Tot acestui învăţat i-a revenit sarcina de a întreţine Congresul despre inscripţiile din Delos şi despre problema cataloagelor de muzee (cu specială privire asupra colecţiilor epigrafice). J.-Pouilloux şi G. Daux au prezentat rapoarte despre inscripţiile din Thasos

și Delphi; Pietro Romanelli, despre inscripțiile din Ostia; Bruna Forlati Tamaro, despre proveniența inscripțiilor grecești și latine păstrate în muzeele din Veneția. În sfîrșit, despre unele probleme de metodă, în legătură cu *Prosopographia Ptolemaica*, au referit delegații belgieni W. Peremans și E. Van't Dack.

Interesul și utilitatea acestui tablou de ansamblu al studiilor de epigrafie greacă și latină, cîțiva ani după sfîrșitul celui de-al doilea război mondial și într-un moment cînd de pretutindeni se schițau cu timiditate încercări de reluare a raporturilor rupte de-a lungul anilor de măcel, abia dacă mai trebuie relevate. Trebuie totuși subliniate atmosfera de perfectă colaborare a Congresului, seriozitatea intervențiilor și spiritul de colaborare care a domnit în tot timpul dezbaterilor, încheiate printr-un omagiu adus marelui epigrafist, de curînd dispărut, care a fost Adolf Wilhelm.

D. M. Pippidi

GRIECHISCHE VERS-INSCHRIFTEN, herausgegeben von Werner PEEK. Bd. I: *Grab-Epigramme*, Berlin, Akademie-Verlag, 1955, XXX+696 p.

Răgazul nu ne îngăduie să închinăm mai mult decît o fugară semnalare monumentalei culegeri de inscripții grecești versificate, îngrijită de prof. Werner Peek, din Halle, și editată de Academia de Științe din Berlin. E vorba de o lucrare îndelung pregătită și așteptată cu nerăbdare de toți cîți înțelegeau nevoia nu a unei simple reeditări a antologiei lui Kaibel, *Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta*, — de multă vreme insuficientă și de multă vreme epuizată, — ci a unei noi prelucrări a unui material imens, provenind din toate unghiurile lumii grecești și întinzîndu-se în timp pe mai mult de un mileniu. Munca aceasta de erudiție a luat-o asupră-și editorul de astăzi cu douăzeci și cinci de ani în urmă. În ciuda piedicilor de tot felul iscate de război, ea se apropie de sfîrșit, măcar că însăși tipărirea unui număr de aproximativ 5 000 de epigrame nu-i o treabă ușoară și că vor trebui să mai treacă ani înainte de a avea în mînă întreaga serie a volumelor plănuite.

Cum o spune sub-titlul, primul volum e închinat epigramelor funerare — circa 2 000 de bucăți. Al II-lea volum va fi consacrat dedicațiilor și epigramelor onorifice; al III-lea, unui succint comentariu la vol. I—II; al IV-lea, indicilor și de pe acum numeroaselor *Addenda*.

Criteriul de ordonare a unei mase atît de considerabile de texte nu-i simplu-geografic, ca la Kaibel, nici simplu-cronologic, ceea ce, la o atît de mare diversitate de proveniențe, n-ar fi avut rost. Cu drept cuvînt, editorul a preferat un clasament întemeiat pe conținut și pe modul de exprimare, năzuind să reconstituie astfel istoria unui gen literar față de care grecii din toate timpurile au manifestat un interes deosebit și a cărui evoluție va putea fi astfel urmărită în numeroasele-i ramificări, de la cele mai simple forme de expresie pînă la cele mai rafinate. Firește, înăuntrul fiecărei categorii, ori de cîte ori lucrul e posibil, ordinea e aceea cronologică.

Ca să lămuresc mai bine acest mod de clasament, voi spune că epigramele din primul volum sînt împărțite în două clase inegale: A. epitafe pe morminte ridicate de obște pentru unul sau mai mulți cetățeni de seamă; B. epitafe pe morminte particulare. Acestea din urmă constituie imensa majoritate și ele se subdivid la rîndul lor în numeroase categorii, din care citez *exempli gratia*: epigramele de prezentare a mortului sau a mormîntului (tip: μνῆμα) (σῆμα) τόδ' ἐστὶν (εἰμὶ) τοῦ δεῖνος și alte variante); epigrame oferind relatări asupra împrejurărilor morții sau a condițiilor înmormîntării;

şi Delphi; Pietro Romanelli, despre inscripţiile din Ostia; Bruna Forlati Tamaro, despre provenienţa inscripţiilor greceşti şi latine păstrate în muzeele din Veneţia. În sfîrşit, despre unele probleme de metodă, în legătură cu *Prosopographia Ptolemaica*, au referit delegaţii belgieni W. Peremans şi E. Van't Dack.

Interesul şi utilitatea acestui tablou de ansamblu al studiilor de epigrafie greacă şi latină, cîţiva ani după sfîrşitul celui de-al doilea război mondial şi într-un moment cînd de pretutindeni se schiţau cu timiditate încercări de reluare a raporturilor rupte de-a lungul anilor de măcel, abia dacă mai trebuie relevate. Trebuie totuşi subliniate atmosfera de perfectă colaborare a Congresului, seriozitatea intervenţiilor şi spiritul de colaborare care a domnit în tot timpul dezbaterilor, încheiate printr-un omagiu adus marelui epigrafist, de curînd dispărut, care a fost Adolf Wilhelm.

D. M. Pippidi

GRIECHISCHE VERS-INSCHRIFTEN, herausgegeben von Werner PEEK. Bd. I: *Grab-Epigramme*, Berlin, Akademie-Verlag, 1955, XXX+696 p.

Răgazul nu ne îngăduie să închinăm mai mult decît o fugară semnalare monumentalei culegeri de inscripţii greceşti versificate, îngrijită de prof. Werner Peek, din Halle, şi editată de Academia de Ştiinţe din Berlin. E vorba de o lucrare îndelung pregătită şi aşteptată cu nerăbdare de toţi cîţi înţelegeau nevoia nu a unei simple reeditări a antologiei lui Kaibel, *Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta*, — de multă vreme insuficientă şi de multă vreme epuizată, — ci a unei noi prelucrări a unui material imens, provenind din toate unghiurile lumii greceşti şi întinzîndu-se în timp pe mai mult de un mileniu. Munca aceasta de erudiţie a luat-o asupră-şi editorul de astăzi cu douăzeci şi cinci de ani în urmă. În ciuda piedicilor de tot felul iscate de război, ea se apropie de sfîrşit, măcar că însăşi tipărirea unui număr de aproximativ 5 000 de epigrame nu-i o treabă uşoară şi că vor trebui să mai treacă ani înainte de a avea în mînă întreaga serie a volumelor plănuite.

Cum o spune sub-titlul, primul volum e închinat epigramelor funerare — circa 2 000 de bucăţi. Al II-lea volum va fi consacrat dedicaţiilor şi epigramelor onorifice; al III-lea, unui succint comentariu la vol. I—II; al IV-lea, indicilor şi de pe acum numeroaselor *Addenda*.

Criteriul de ordonare a unei mase atît de considerabile de texte nu-i simplu-geografic, ca la Kaibel, nici simplu-cronologic, ceea ce, la o atît de mare diversitate de provenienţe, n-ar fi avut rost. Cu drept cuvînt, editorul a preferat un clasament întemeiat pe conţinut şi pe modul de exprimare, năzuind să reconstituie astfel istoria unui gen literar faţă de care grecii din toate timpurile au manifestat un interes deosebit şi a cărui evoluţie va putea fi astfel urmărită în numeroasele-i ramificări, de la cele mai simple forme de expresie pînă la cele mai rafinate. Fireşte, înăuntrul fiecărei categorii, ori de cîte ori lucrul e posibil, ordinea e aceea cronologică.

Ca să lămuresc mai bine acest mod de clasament, voi spune că epigramele din primul volum sînt împărţite în două clase inegale: A. epitafe pe morminte ridicate de obşte pentru unul sau mai mulţi cetăţeni de seamă; B. epitafe pe morminte particulare. Acestea din urmă constituie imensa majoritate şi ele se subdivid la rîndul lor în numeroase categorii, din care citez *exempli gratia*: epigramele de prezentare a mortului sau a mormîntului (tip: μνῆμα) (σῆμα) τόδ' ἐστὶν (εἰμί) τοῦ δεῖνος şi alte variante); epigrame oferind relatări asupra împrejurărilor morţii sau a condiţiilor înmormîntării;

epigrame în care defunctul se exprimă la persoana I pentru a adresa supravieţuitorilor (resp. trecătorilor) cuvinte de bun rămas ori de îmbărbătare, sfaturi etc.; epigrame în chip de dialog şi altele asupra cărora ar fi inutil să stărui. În ansamblu, deci, un clasament util deopotrivă istoricului literar sau iubitorului de poezie, care pot urmări astfel treptata orchestrare a unui motiv la început stingher, ca şi epigrafistului, căruia i se înlesneşte găsirea analogiilor de formă şi de conţinut atît de necesare în munca de întregire a documentelor mutilate.

În ciuda marelui număr de texte strînse laolaltă, culegerea nu e un *Corpus* în înţelesul deplin al cuvîntului, cum nu e de altminteri nici o simplă antologie. Preocupat mai puţin de integralitatea materialului şi mai mult de calitatea lui, editorul a ales o cale de mijloc, reproducînd totalitatea documentelor din epocile arhaică, clasică şi elenistică, dar mulţumindu-se cu o simplă selecţie în cazul epigramelor din sec. I—VI ale erei noastre, aproape fără excepţie banale şi sub raportul ideilor exprimate, şi sub acel al limbii ori versificaţiei. Aceeaşi cumpătare se manifestă în întocmirea aparatului critic, redus la justificarea lecţiunilor acceptate, dar nesocotind îndeobşte variantele. Trebuie adăugat, în această ordine de idei, că editorul a supus unui examen atent fiece piatră sau frîntură, verificînd prin autopsie sau numai după fotografii ori estampaje citirile predecesorilor săi, editori şi emendatori. În aceste condiţii, e de la sine înţeles că pînă şi pentru texte ce păreau de multă vreme stabilite ediţia prezintă multe noutăţi, fără a mai vorbi de piesele pentru întîia oară întregite de un învăţat a cărui măiestrie în acest domeniu cititorii au putut s-o aprecieze prin nota despre epigrama din Istros publicată într-o recentă fasciculă a acestei reviste (VII, 1956, p. 199—206).

Cum era de aşteptat, volumul cuprinde un destul de mare număr de epigrame funerare descoperite pe teritoriul ţării noastre — în primul rînd din Tomis, dar şi din Histria şi Callatis. În lemmele celor mai multe din acestea (nr. 131, 956, 987, 1026, 1035, 1040, 1161, 1231, 1279, 1304, 1392) surprinde precizarea: « Tomis-Thrakien », resp. « Kallatis-Thrakien », cîtă vreme atunci cînd au fost săpate inscripţiile (sec. II—III e.n.) cele două oraşe făceau parte din Moesia Inferior, iar nu din provincia Thracia. Explicaţia acestei inadvertenţe trebuie probabil căutată în exemplul lui Georgi Mihailov, ale cărui « Epigrame greceşti provenind din ţinuturi bulgare" *(Die griechischen Epigrammen aus bulgarischen Ländern)*, apărute în 1942/1944 şi folosite de fiecare dată de Peek, includ şi descoperirile din Constanţa, ca să nu mai vorbim de cele din Mangalia.

D. M. Pippidi

CHARLES DUGAS, *Les vases attiques à figures rouges. Délos*, fasc. XXI, 73 p.+ 57 pl.

Fascicula XXI a publicaţiei *Delos* a Şcolii franceze de la Atena, cuprinde lucrarea eminentului arheolog Charles Dugas în colaborare cu marele specialist al ceramicii attice cu figuri negre şi roşii, J. D. Beazley. Această lucrare se ocupă cu studiul vaselor attice cu figuri roşii, ieşite la iveală în urma săpăturilor de la Delos şi în primul rînd al acelora descoperite în Groapa Purificării din insula Rheneia, transferate din insula Delos în acest loc încă din antichitate şi păstrate acum în Muzeul din Myconos.

În afară de prefaţă şi introducere, studiul are trei mari capitole: I. Vase cu figuri roşii găsite la Rheneia (stil sever şi stil liber); II. Vase fără decor figurat găsite la Rheneia; III. Fragmente ceramice cu figuri roşii găsite la Delos. O mapă cu 57 de planşe fotografice ilustrează şi completează lucrarea, punînd la îndemîna cititorului aproape tot materialul descoperit.

Fiecare capitol cuprinde descrierea pieselor şi fragmentelor ceramice respective,

epigrame în care defunctul se exprimă la persoana I pentru a adresa supravieţuitorilor (resp. trecătorilor) cuvinte de bun rămas ori de îmbărbătare, sfaturi etc.; epigrame în chip de dialog şi altele asupra cărora ar fi inutil să stărui. În ansamblu, deci, un clasament util deopotrivă istoricului literar sau iubitorului de poezie, care pot urmări astfel treptata orchestrare a unui motiv la început stingher, ca şi epigrafistului, căruia i se înlesneşte găsirea analogiilor de formă şi de conţinut atît de necesare în munca de întregire a documentelor mutilate.

În ciuda marelui număr de texte strînse laolaltă, culegerea nu e un *Corpus* în înţelesul deplin al cuvîntului, cum nu e de altminteri nici o simplă antologie. Preocupat mai puţin de integralitatea materialului şi mai mult de calitatea lui, editorul a ales o cale de mijloc, reproducînd totalitatea documentelor din epocile arhaică, clasică şi elenistică, dar mulţumindu-se cu o simplă selecţie în cazul epigramelor din sec. I—VI ale erei noastre, aproape fără excepţie banale şi sub raportul ideilor exprimate, şi sub acel al limbii ori versificaţiei. Aceeaşi cumpătare se manifestă în întocmirea aparatului critic, redus la justificarea lecţiunilor acceptate, dar nesocotind îndeobşte variantele. Trebuie adăugat, în această ordine de idei, că editorul a supus unui examen atent fiece piatră sau frîntură, verificînd prin autopsie sau numai după fotografii ori estampaje citirile predecesorilor săi, editori şi emendatori. În aceste condiţii, e de la sine înţeles că pînă şi pentru texte ce păreau de multă vreme stabilite ediţia prezintă multe noutăţi, fără a mai vorbi de piesele pentru întîia oară întregite de un învăţat a cărui măiestrie în acest domeniu cititorii au putut s-o aprecieze prin nota despre epigrama din Istros publicată într-o recentă fasciculă a acestei reviste (VII, 1956, p. 199—206).

Cum era de aşteptat, volumul cuprinde un destul de mare număr de epigrame funerare descoperite pe teritoriul ţării noastre — în primul rînd din Tomis, dar şi din Histria şi Callatis. În lemmele celor mai multe din acestea (nr. 131, 956, 987, 1026, 1035, 1040, 1161, 1231, 1279, 1304, 1392) surprinde precizarea: « Tomis-Thrakien », resp. « Kallatis-Thrakien », cîtă vreme atunci cînd au fost săpate inscripţiile (sec. II—III e.n.) cele două oraşe făceau parte din Moesia Inferior, iar nu din provincia Thracia. Explicaţia acestei inadvertenţe trebuie probabil căutată în exemplul lui Georgi Mihailov, ale cărui « Epigrame greceşti provenind din ţinuturi bulgare" *(Die griechischen Epigrammen aus bulgarischen Ländern)*, apărute în 1942/1944 şi folosite de fiecare dată de Peek, includ şi descoperirile din Constanţa, ca să nu mai vorbim de cele din Mangalia.

D. M. Pippidi

CHARLES DUGAS, *Les vases attiques à figures rouges. Délos*, fasc. XXI, 73 p.+ 57 pl.

Fascicula XXI a publicaţiei *Delos* a Şcolii franceze de la Atena, cuprinde lucrarea eminentului arheolog Charles Dugas în colaborare cu marele specialist al ceramicii attice cu figuri negre şi roşii, J. D. Beazley. Această lucrare se ocupă cu studiul vaselor attice cu figuri roşii, ieşite la iveală în urma săpăturilor de la Delos şi în primul rînd al acelora descoperite în Groapa Purificării din insula Rheneia, transferate din insula Delos în acest loc încă din antichitate şi păstrate acum în Muzeul din Myconos.

În afară de prefaţă şi introducere, studiul are trei mari capitole: I. Vase cu figuri roşii găsite la Rheneia (stil sever şi stil liber); II. Vase fără decor figurat găsite la Rheneia; III. Fragmente ceramice cu figuri roşii găsite la Delos. O mapă cu 57 de planşe fotografice ilustrează şi completează lucrarea, punînd la îndemîna cititorului aproape tot materialul descoperit.

Fiecare capitol cuprinde descrierea pieselor şi fragmentelor ceramice respective,

cu analiza caracteristicilor de stil şi atribuirea desenelor de pe vase anumitor pictori sau ateliere, cu indicarea analogiilor şi bibliografiei respective.

Descrierea amănunţită şi dimensiunile fiecărui obiect sînt cuprinse într-o rubrică specială la sfîrşitul capitolului.

În ce priveşte problema datării lotului din Groapa Purificării de la Rheneia, ea este înlesnită de cunoaşterea unui *terminus ante quem*, data de 425 î.e.n. (anul transferării mormintelor şi inventarului lor care au suportat o dublă inhumare, ofrandele funerare fiind deci anterioare acestei date). Totuşi condiţiile în care s-au efectuat săpăturile la Rheneia acum mai bine de cinci decenii erau departe de a fi acelea cerute de o cercetare ştiinţifică şi există posibilitatea (sugerată de prezenţa unor piese ce par să fie posterioare datei de 426 î.e.n.) ca unele materiale culese din preajma Groapei Purificării să fi fost înglobate în lotul acesteia. În orice caz, existenţa unei date precise este un fapt preţios în general, dar mai ales pentru datarea materialului ceramic fără decor figurat, pentru care criteriile de datare sînt mai puţin sigure decît pentru ceramica cu figuri. Fragmentele de la Delos sînt în număr mai mic şi se eşalonează pe o perioadă de timp mai lungă, ce cuprinde sec. V şi IV î.e.n. E ciudat că la Delos nu s-a păstrat întreg nici un vas cu figuri roşii, dar poate că această întîmplare este efectul remanierilor succesive ale sanctuarului.

După cum remarcă şi autorul, două fapte caracteristice apar în cursul cercetării materialului ceramic: numărul redus de vase de stil sever şi calitatea mediocră şi de multe ori inferioară a vaselor attice de la Rheneia. Cantitatea redusă a vaselor de stil sever este un fenomen care a preocupat şi pe alţi cercetători ai altor centre greceşti importatoare de ceramică attică. Charles Dugas găseşte o explicaţie ce ni se pare verosimilă, arătînd că la sfîrşitul sec. V ceramica de uz comun era aceea attică cu figuri negre; ceramica cu figuri roşii de stil sever fiind o tehnică nouă nu s-a impus imediat, iar la un interval relativ scurt (50 ani), pictorii de vase attice au adoptat stilul liber, moment care a coincis cu creşterea cererilor şi cu importarea în cantităţi mai mari a ceramicii cu figuri roşii.

În al doilea rînd, ţinînd seama că toate vasele de la Rheneia sînt ofrande funerare, e uşor de înţeles de ce calitatea lor (din punct de vedere al valorii artistice a desenelor) este de cele mai multe ori slabă; rareori se pun în morminte vase de preţ; în general se utilizează ceramica comună. Cu toate acestea s-au găsit şi la Rheneia exemplare frumoase, în special cratere şi cratere nupţiale, acestea din urmă constituind piesele de căpetenie ale colecţiei.

Formele cele mai curente în lotul din Groapa Purificării sînt peliké, amfora şi hydria, adică acele forme care, fiind mai puţin fragile, au rezistat transferului.

Numeroase fragmente de cupe cu decor figurat atestă prezenţa lor la Rheneia, nici una însă nu s-a păstrat întreagă (exceptînd pe cele fără decor figurat).

Merită să fie amintit în mod special craterul nupţial nr. 12 de stil sever, cea mai frumoasă piesă din lotul de la Rheneia. În zona ce înconjură pansa sînt reprezentate 15 tinere fete dansînd în sunetele lirei, la care cîntă altă fată. Dansatoarele formează două cercuri concentrice, fiind pe punctul de a se prinde de mîini sau abia s-au desprins. Comentînd gestul şi secvenţa probabilă a mişcărilor, Charles Dugas arată că este prima scenă de dans pictată pe pansa unui crater nupţial, zonă rezervată de obicei scenelor de altă natură. După modul de redare a anumitor detalii, cum ar fi de exemplu tratarea draperiilor, craterul poate fi atribuit cu multă siguranţă pictorului Syriscos, cunoscut şi prin alte desene, unul purtînd chiar semnătura artistului. Dar prin mărimea compoziţiei şi prin ritmul mişcării, craterul nr. 12 de la muzeul din Myconos este fără îndoială o capodoperă.

Am amintit mai sus de importanţa unei date precise pentru cronologia ceramicii fără decor figurat. Într-adevăr, studiul cuprinde şi un capitol asupra ceramicii de acest fel, care fiind lipsită de podoaba picturii era apreciată mai ales pentru eleganţa formei şi firnisul negru de bună calitate. Formele cele mai frecvente sînt hydria şi cupa cu picior scund. Numărul important de vase fără decor figurat dovedeşte gustul din ce în ce mai pronunţat pentru această categorie ceramică, începînd din al treilea sfert al sec. V î. e. n.

Punîndu-ne la îndemînă o importantă colecţie de vase attice cu figuri roşii, studiată în amănunţime şi cu deosebită competenţă, lucrarea de care ne-am ocupat este de un real folos cercetătorilor în domeniul ceramicii attice şi chiar al celei greceşti în general. Prezentarea cît se poate de bună, planşele fotografice numeroase şi de o execuţie superioară sînt la nivelul textului.

Carmen Radu

MARTÍN ALMAGRO, *Las necrópolis de Ampurias*, ,,Monografías Ampuritanas, III, vol. I: *Introducción y necrópolis griegas*, Barcelona, 1953, 400 p. 393 fig. şi 18 pl.; vol. II: *Necrópolis romanas y necrópolis indigenas*, Barcelona, 1955, 413 p., 365 fig. şi 16 pl.

La scurt interval după apariţia monumentalei opere a profesorului A. García y Bellido, *Hispania Graeca*, 1948, un alt savant spaniol se manifestă pe tărîmul studiilor antichităţii clasice printr-o serie de lucrări, dedicate de data aceasta uneia dintre cele mai importante colonii greceşti din peninsula iberică, oraşul Emporion (astăzi Ampurias). Noua serie datorită profesorului Martín Almagro Basch de la Universitatea din Madrid, cuprinde pînă în prezent trei studii: *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, « Monografías Ampuritanas », I, Barcelona, 1950; *Las inscripciones de « Ampurias*, Monografías Ampuritanas » II, Barcelona, 1952, precum şi lucrarea de care ne ocupăm aici; pentru viitor este anunţat nr. IV din aceeaşi colecţie: Martín Almagro y Pedro de Palol, *La Ampurias Paleocristiana y Visigota.*

Desigur că nu este locul de a releva aici importanţa şi oportunitatea unor asemenea studii cu privire la un singur oraş, efectuate multilateral, pe baza tuturor categoriilor de izvoare care pot fi puse la contribuţie; ele constituie forma cea mai potrivită de cercetare în această materie. De aceea este firesc ca colecţia « Monografías Ampuritanas » să reprezinte o importantă contribuţie la cunoaşterea civilizaţiei grecoromane de pe coastele extrem occidentale ale Mării Mediterane. Totuşi, ţinem să atragem atenţia asupra unui fapt, semnificativ pentru concepţia de lucru a profesorului Almagro şi cu totul remarcabil în actuala orientare a ştiinţei antichităţii. Este vorba de reunirea, în cadrul aceluiaşi ciclu, a unor studii privind documente istorice de categorii diferite, aşa cum a procedat profesorul Almagro, aşezînd din nou, la locul pe care trebuie să-l aibă, izvoarele literare, laolaltă cu cele epigrafice şi arheologice. Această iniţiativă este deosebit de valoroasă, deoarece se manifestă într-un moment în care în ştiinţa noastră se afirmă puternic tendinţa de a acorda atenţie exclusivă materialelor arheologice, minimalizînd sau chiar neglijînd total informaţiile transmise de autorii antici. Restabilirea echilibrului între diversele categorii de izvoare constituie semnul unei concepţii solide de lucru care stă la baza colecţiei « Monografías Ampuritanas ».

« Las necrópolis de Ampurias », a treia lucrare din această serie, este în acelaşi timp prima în care se prezintă documente arheologice. Este vorba de rezultatele săpăturilor efectuate în diverse cimitire ale oraşului antic, cele mai multe realizate sub directa îndrumare a autorului. Spre deosebire de oraşul propriu-zis, unde săpăturile arheologice sistematice au început încă din 1908, fiind aduse la cunoştinţa învăţa-

Am amintit mai sus de importanţa unei date precise pentru cronologia ceramicii fără decor figurat. Într-adevăr, studiul cuprinde şi un capitol asupra ceramicii de acest fel, care fiind lipsită de podoaba picturii era apreciată mai ales pentru eleganţa formei şi firnisul negru de bună calitate. Formele cele mai frecvente sînt hydria şi cupa cu picior scund. Numărul important de vase fără decor figurat dovedeşte gustul din ce în ce mai pronunţat pentru această categorie ceramică, începînd din al treilea sfert al sec. V î. e. n.

Punîndu-ne la îndemînă o importantă colecţie de vase attice cu figuri roşii, studiată în amănunţime şi cu deosebită competenţă, lucrarea de care ne-am ocupat este de un real folos cercetătorilor în domeniul ceramicii attice şi chiar al celei greceşti în general. Prezentarea cît se poate de bună, planşele fotografice numeroase şi de o execuţie superioară sînt la nivelul textului.

Carmen Radu

MARTÍN ALMAGRO, *Las necrópolis de Ampurias*, „Monografías Ampuritanas, III, vol. I: *Introducción y necrópolis griegas*, Barcelona, 1953, 400 p. 393 fig. şi 18 pl.; vol. II: *Necrópolis romanas y necrópolis indigenas*, Barcelona, 1955, 413 p., 365 fig. şi 16 pl.

La scurt interval după apariţia monumentalei opere a profesorului A. García y Bellido, *Hispania Graeca*, 1948, un alt savant spaniol se manifestă pe tărîmul studiilor antichităţii clasice printr-o serie de lucrări, dedicate de data aceasta uneia dintre cele mai importante colonii greceşti din peninsula iberică, oraşul Emporion (astăzi Ampurias). Noua serie datorită profesorului Martín Almagro Basch de la Universitatea din Madrid, cuprinde pînă în prezent trei studii: *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, « Monografías Ampuritanas », I, Barcelona, 1950; *Las inscripciones de « Ampurias*, Monografías Ampuritanas » II, Barcelona, 1952, precum şi lucrarea de care ne ocupăm aici; pentru viitor este anunţat nr. IV din aceeaşi colecţie: Martín Almagro y Pedro de Palol, *La Ampurias Paleocristiana y Visigota.*

Desigur că nu este locul de a releva aici importanţa şi oportunitatea unor asemenea studii cu privire la un singur oraş, efectuate multilateral, pe baza tuturor categoriilor de izvoare care pot fi puse la contribuţie; ele constituie forma cea mai potrivită de cercetare în această materie. De aceea este firesc ca colecţia « Monografías Ampuritanas » să reprezinte o importantă contribuţie la cunoaşterea civilizaţiei grecoromane de pe coastele extrem occidentale ale Mării Mediterane. Totuşi, ţinem să atragem atenţia asupra unui fapt, semnificativ pentru concepţia de lucru a profesorului Almagro şi cu totul remarcabil în actuala orientare a ştiinţei antichităţii. Este vorba de reunirea, în cadrul aceluiaşi ciclu, a unor studii privind documente istorice de categorii diferite, aşa cum a procedat profesorul Almagro, aşezînd din nou, la locul pe care trebuie să-l aibă, izvoarele literare, laolaltă cu cele epigrafice şi arheologice. Această iniţiativă este deosebit de valoroasă, deoarece se manifestă într-un moment în care în ştiinţa noastră se afirmă puternic tendinţa de a acorda atenţie exclusivă materialelor arheologice, minimalizînd sau chiar neglijînd total informaţiile transmise de autorii antici. Restabilirea echilibrului între diversele categorii de izvoare constituie semnul unei concepţii solide de lucru care stă la baza colecţiei « Monografías Ampuritanas ».

« Las necrópolis de Ampurias », a treia lucrare din această serie, este în acelaşi timp prima în care se prezintă documente arheologice. Este vorba de rezultatele săpăturilor efectuate în diverse cimitire ale oraşului antic, cele mai multe realizate sub directa îndrumare a autorului. Spre deosebire de oraşul propriu-zis, unde săpăturile arheologice sistematice au început încă din 1908, fiind aduse la cunoştinţa învăţa-

ților prin diverse dări de seamă și publicații speciale [1], necropolele s-au bucurat mai puțin de atenția arheologilor. În afară de studiul lui A. Frieckenhaus, *Griechische Vasen aus Emporion*, în *Annuari de l'Institut d'Estudis Catalan*, 1909, în care se publică o serie de vase din necropola numită El Portichol, și de unele note izolate, inserate în lucrările învățaților P. Bosch Gimpera, J. de C. Serra Rafols și mai ales ale prof. A. García y Bellido, nu se cunoștea nimic despre aceste cimitire. Cercetările conduse de Martín Almagro vin astfel să împlinească un gol important în studiile despre Emporion.

Începute în primăvara anului 1940, săpăturile din necropolă au continuat pînă la publicarea ultimului volum al lucrării. Informațiile obținute sînt foarte importante. În ceea ce privește planul de lucru adoptat, punctul de vedere al autorului este exprimat încă din introducere. Cercetările efectuate nu au fost exhaustive; nici unul dintre cimitirile descoperite nu a fost epuizat. M. Almagro recunoaște că « va fi nevoie de alte campanii pentru a săpa exhaustiv toate cimitirele, utilizînd mijloace tehnice auxiliare », pe care d-sa nu le-a avut la îndemînă în măsură suficientă. Caracterul parțial al cercetărilor din necropolele vechiului Emporion reflectă de altfel o anumită concepție de lucru a autorului: « Credem cu tărie, declară Martín Almagro, că cimitirele și săpăturile de orice gen trebuie explorate fără lăcomie. În primul rînd pentru necesitatea primară de a aștepta publicarea lor și numai apoi, după realizarea ei, se poate continua săpătura. În al doilea rînd, deoarece orice arheolog trebuie să aibă modestia de a crede că colegii care vor veni după el vor putea dispune de mijloace și de metode mai eficiente decît cele pe care le-a utilizat el însuși ». Aplicînd această concepție într-un mod cu totul personal în cercetările de la Ampurias, profesorul Almagro a decis ca săpăturile în necropolă să fie efectuate numai parțial, în diverse puncte din jurul așezării antice, uneori avînd caracterul unor simple sondaje. Scopul lor a fost stabilirea poziției relative a diverselor cimitire, precum și obținerea unor informații referitoare la înmormîntările înseși: desimea mormintelor, riturile funerare, inventare etc. Prin aplicarea acestui plan de lucru sumar, s-a putut ajunge într-un timp destul de scurt la obținerea unui tablou de ansamblu al întregii necropole ampuritane. Acest rezultat final, remarcabil în sine, nu poate totuși scăpa de unele critici. Nu cunoaștem desigur condițiile în care s-au efectuat cercetările de la necropolă. Totuși, nu ne putem opri de a remarca faptul că prin caracterul lor parțial, prin posibilitatea pe care o includ de a lăsa în pămînt documente arheologice esențiale pentru cunoașterea acestor cimitire, rezultatele săpăturilor din necropola de la Emporion rămîn totuși provizorii, preliminare.

Starea în care se găsea necropola în momentul începerii lucrărilor arheologice l-a obligat pe conducătorul cercetărilor să pornească pe o a doua cale de investigație, paralel cu lucrările de teren. Încă de mult cimitirele vechiului Emporion fuseseră devastate de căutătorii de antichități; "fără îndoială pare a fi plutit o fatalitate asupra resturilor funerare ampuritane, atît grecești cît și romane — constată prof. M. Almagro — deoarece pînă la venirea noastră la conducerea săpăturilor au fost prădate clandestin sau săpate fără metodă științifică aproape toate cîmpurile ampuritane". Autorul denunță faptul deosebit de trist că și în prezent una dintre proprietarele din jurul orașului, care stăpînește o parte din peninsula El Portichol, "exploatează" cimitirul aflat pe proprietatea sa — cel mai vechi al orașului antic —, interzicînd accesul arheologilor atît pe teren, cît și la colecțiile sale. Asemenea săpături clandestine sau neștiințifice, care la Ampurias

---

[1] Una dintre cele mai recente aparține profesorului Almagro însuși: *Ampurias, Historia de la ciudad y guía de las excavaciones*, Barcelona, 1951.

se practicau încă din secolul trecut, au scos din pămînt un mare număr de vase şi obiecte antice, intrate, prin intermediul negustorilor de antichităţi, în numeroase colecţii particulare şi muzee din Spania şi din alte ţări. Deci, paralel cu executarea săpăturilor arheologice, autorul a fost silit să întreprindă o muncă migăloasă de identificare şi de localizare a acestor obiecte dispersate şi uneori iremediabil pierdute pentru ştiinţă. Folosindu-se de unele însemnări ale arheologului E. Gandía — din nefericire cu totul insuficiente — autorul a reuşit totuşi să regrupeze cîteva zeci de inventare şi să reconstituie o bună parte dintr-un cimitir complet golit înainte de 1926, cimitirul helenistic Las Corts. Rezultatele acestor investigaţii, deşi mai puţin exacte, sînt totuşi preţioase, ele au fost inserate în publicaţie alături de acelea ale săpăturilor autorului (din păcate însă, insuficient separate de acestea din urmă).

Bogatul material obţinut din aceste cercetări complexe este distribuit în cele două volume ale lucrării într-un mod sistematic şi clar, astfel că, deşi substanţială, lucrarea poate fi uşor consultată. Cimitirele sînt expuse în ordinea lor cronologică. Astfel, în prima parte a monografiei, care ocupă întregul volum I, sînt publicate cimitirele de epocă greacă ; în partea a doua şi a treia din volumul II, sînt cuprinse cele romane şi indigene. Descrierea fiecărui cimitir se compune din două mari capitole ; primul este o introducere care cuprinde aproape de fiecare dată aceleaşi părţi: descrierea suprafeţei săpate precum şi planul de săpătură, urmate de descrierea riturilor funerare şi a tipurilor de înmormîntare, şi, în sfîrşit, un paragraf, întotdeauna foarte succint, dar bine pus la punct, asupra obiectelor folosite drept criterii cronologice, descoperite în fiecare mormînt (monede, fibule, vase ceramice, de sticlă sau de metal, diverse obiecte etc.). În capitolul al doilea al descrierii fiecărui cimitir se află catalogul complet al tuturor descoperirilor din acel cimitir. Fiecare mormînt, purtînd un număr de ordine, este prezentat întîi printr-o scurtă notă despre condiţiile de descoperire, urmată de o descriere foarte concisă a situaţiei sale şi de o expunere sumară, dar completă, a tuturor obiectelor, însoţită de fiecare dată de o planşă pe care sînt desenate din faţă şi profil *toate* obiectele inventarului. O serie de tabele comparative pentru studiul tipologiei vaselor şi al obiectelor, precum şi fotografiile pieselor celor mai caracteristice, se găsesc la sfîrşitul fiecărui volum. După cum se poate vedea, distribuirea materialului, atît de importantă pentru o lucrare de acest gen, este clară şi echilibrată. Trebuie salutată ca o iniţiativă fericită reproducerea tuturor obiectelor inventarelor şi aceasta nu numai în fotografii (aşa cum eram deprinşi dintr-o serie de publicaţii mai vechi, ca, de pildă, *Swedish Cyprus Exp.; Clara Rhodos* etc.) ci şi în desene-secţiuni. În felul acesta este avantajată categoria atît de importantă, şi totuşi atît de puţin « fotogenică », a vaselor de uz curent. În schimb, regretăm că în cursul lucrării, autorul este foarte parcimonios cu indicaţiile privind sistemul de lucru folosit în atacarea complexelor funerare şi în săparea lor. Pentru o publicaţie care prezintă rezultate de amploarea celor de la Ampurias, expunerea metodelor de săpături nu trebuia să lipsească, mai ales ţinînd seama de exigenţele pe care ştiinţa noastră le manifestă din aceste puncte de vedere, din ce în ce mai insistent în ultimul timp. De aceea, lipsa indicaţiilor privind raporturile stratigrafice dintre aşezare şi cimitire, sau interferenţa dintre diversele înmormîntări, ca şi absenţa unor descrieri satisfăcătoare, însoţite de desene, a mormintelor înseşi, este resimţită destul de mult de cititor, lăsîndu-i impresia că conducătorul săpăturilor şi-a concentrat atenţia nu asupra complexelor arheologice, ci asupra obiectelor şi a asociaţiilor de obiecte.

Conţinutul celor două volume pe care le prezentăm în aceste pagini este deosebit de important pentru arheologia clasică.

Avem în faţă un preţios *synopsis* al cimitirelor îndepărtatei colonii foceene care se desfăşoară pe o perioadă înglobînd, cu mici lacune, aproape întreaga istorie a civilizaţiei greco-romane, precum şi o bună parte din aceea a trecerii spre evul mediu. De aceea am crezut utilă prezentarea unei dări de seamă mai detaliate a acestor volume, punînd accentul în deosebi asupra problemelor legate de riturile funerare.

După cum este îndeobşte cunoscut, primii colonişti foceeni, veniţi să întemeieze Emporion în prima jumătate a sec. VI î.e.n. [1], s-au aşezat circumspecţi pe o mică insulă, în imediata apropiere a coastei, constituind astfel primul nucleu al noii colonii. Cimitirul acestei prime faze a oraşului a fost identificat încă demult; el se afla pe continent, pe promontoriul El Portichol, situat la sud de insulă. Din nefericire însă, acest important cimitir a fost pierdut pentru ştiinţă; încă înainte de 1908 el a fost complet golit prin săpăturile efectuate aici de către corpul inginerilor din Ampurias, iar obiectele găsite în morminte au intrat, fără nici o indicaţie, în colecţia acestui Corp şi apoi în aceea a Muzeului din Barcelona. Ceea ce a rămas neatins din acest cimitir cădea pe proprietatea Catalinei Albert, despre care s-a vorbit mai sus. Aşa se explică de ce autorul lucrării de care ne ocupăm nu a putut publica necropola El Portichol. Din informaţiile pe care le-a cules, cît şi din unele publicaţii mai vechi, reiese că cele mai vechi descoperiri de aici datează din prima jumătate a sec. VI î.e.n. şi constă din vase de fabricaţie ioniană, chiotă, chalcidică, corintică etc. Alte amănunte lipsesc.

Către sfîrşitul sec. VI î.e.n., o dată cu întemeierea unui nou cartier al oraşului pe continent, purtînd numele Neapolis (în opoziţie cu numele aşezării de pe insulă, Palaiopolis), necropola de pe peninsula El Portichol este părăsită. Începînd din această vreme, ampuritanii folosesc în scop funerar terenurile situate imediat la vest şi la sud de cartierul Neapolis. Aici au fost descoperite trei cimitire, denumite după numele proprietarilor actuali pe ale căror locuri se găsesc, Martí, Bonjoan şi Mateu-Granada. Cu aceste trei cimitire, săpate în cea mai mare parte după 1940, începe seria necropolelor publicate în monografia prof. M. Almagro. În sec. III î.e.n., o dată cu creşterea cartierului Neapolis către vest — care se întinde şi peste terenul ocupat de cimitirul Martí, desfiinţîndu-l, — se creează un nou cimitir, de data aceasta la o distanţă mai mare de oraş către sud-vest, pe o înălţime numită Las Corts, care domină ţinutul pînă departe. Cimitirul Las Corts durează de la sfîrşitul sec. III şi pînă la mijlocul sec. I î.e.n.

Cele patru cimitire greceşti publicate în monografie, şi anume Martí, Bonjoan, Mateu-Granada şi Las Corts, prezintă un tablou interesant al riturilor funerare ce s-au succedat în decursul secolelor dinaintea erei noastre în această colonie foceeană. În prima parte a acestei perioade se constată folosirea aproape exclusivă a ritului inhumaţiei. Aşa cum a observat încă de la începutul secolului A. Frieckenhaus, acest rit domină în tot timpul epocii arhaice şi clasice, trădînd o puternică asemănare cu necropolele de inhumaţie din Grecia asiatică, de la Clazomene, Milet şi alte oraşe din această regiune. Exemplificarea cea mai evidentă este făcută de cimitirul Martí, care durează de la sfîrşitul sec. VI şi pînă către începutul sec. III î.e.n. şi unde, în afara unor incinerări ce îşi au explicaţia lor specială, ritul inhumaţiei este general. Aşezarea în mormînt era simplă: cadavrul se culca direct pe sol sau era închis într-o construcţie de piatră, cu pereţi legaţi cu mortar, sau — la mormintele de copii — era introdus în amfore.

---

[1] Data aceasta a fost stabilită recent de A. García y Bellido, *Hispania Graeca* (aşa cum reiese din recenzia lui H. R. W. Smith, AJA, 57, 1953, p. 32); prof. Almagro pare însă a se menţine, în lucrarea de care ne ocupăm, la vechea datare a lui A. Frieckenhaus, în a doua jumătate a sec VI.

În general se observă tendința unei orientări a cadavrelor cu capul spre est. Cît privește cele cîteva morminte de incinerație din această vreme timpurie, ele sînt atribuite de autor — cu oarecare rezervă, ce e drept — populației indigene helenizate, deoarece în inventarele acestor morminte au apărut vase lucrate cu mîna, de tradiție autohtonă, derivate tipologic din ceramica cîmpurilor de urne. Descrierea tipului de înmormîntare, a mormintelor de incinerație nu este suficient de explicită. Se pare că e vorba de morminte-ruguri: « Aceste morminte — scrie prof. Almagro — se remarcă prin faptul că pămîntul este puternic ars de focul făcut pentru arderea cadavrului. Apoi cenușa rămînea adunată pe pămînt sau se așeza într-o urnă, adăugîndu-se cîteva vase de ofrandă ».

În decursul sec. III î.e.n. se constată la Emporion o schimbare totală a ritului de înmormîntare; astfel cimitirul Las Corts, întemeiat către sfîrșitul acestui secol, dacă nu chiar în jurul anului 200, nu conține decît morminte de incinerație. Această schimbare este pusă de autor pe seama unor influențe străine, datorite, fie populației indigene, fie grecilor din Magna Grecia și Sicilia, unde incinerarea se practica mai de mult, fie, în sfîrșit, datorite romanilor care își incinerau morții. Desigur că această schimbarea ține în primul rînd de orientarea generală a religiei grecești în pragul epocii helenistice. Descrierea exactă a mormintelor lipsește, deoarece, așa cum s-a arătat mai sus, întregul cimitir Las Corts, săpat nesistematic în 1926, a fost reconstituit de autorul monografiei, după unele note vechi și incomplete ale celui care a asistat la săpături. Din acele note reiese că resturile calcinate ale cadavrelor se așezau în urne sau urcioare tipice, în majoritate de fabricație ampuritană; alteori se așezau direct pe sol; împrejur stăteau ofrandele. Se pare că mormintele formau mici grupuri, poate uneori familiale, despărțite, în unele cazuri, de mici tumuli sau încadrate de cercuri de piatră.

Așa cum am amintit mai sus, publicarea integrală a inventarelor mormintelor ampuritane constituie partea cea mai consistentă și mai bine pusă la punct a monografiei prof. Almagro. Pentru necropolele grecești, catalogul acestor inventare, care se înșiruie cronologic pînă la sfîrșitul epocii helenistice, completîndu-se unele pe altele, oferă tabloul evoluției și diversității formelor de vase și a obiectelor funerare folosite în îndepărtata colonie greacă. Acest tablou nu este însă complet. Fie dintr-un hazard al descoperirilor, fie din pricina « exploatării » sistematice și îndelungate a cimitirelor ampuritane de către căutătorii de antichități, fie în sfîrșit din cauza stării incomplete a cercetărilor, se creează impresia că inventarele mormintelor ampuritane de epocă greacă nu sînt bogate. De aceea este regretabil că pentru întregirea imaginii de ansamblu a inventarelor ampuritane, prof. Almagro nu a adăugat lucrării sale un catalog al numeroaselor vase și obiecte provenind din aceste cimitire și răspîndite prin comerțul de antichități în diverse muzee și colecții; deși regruparea lor pe inventar nu mai este posibilă, ele pot îmbogăți totuși considerabil seriile tipologice, în deosebi în categoria vaselor fine.

Seriile ceramice cele mai interesante din cimitirele ampuritane de epocă greacă sînt desigur cele de caracter funerar. În primul rînd trebuie remarcată evoluția bogată și nuanțată a unguentariilor ceramice sau de sticlă, ca și numeroasele forme de amfore de tip punic, începînd din sec. VI î.e.n. și pînă la sfîrșitul epocii helenistice. Bine reprezentată este și categoria vaselor de uz comun atît de bogată în toate așezările antice, dar totuși mult mai puțin cunoscută decît aceea a vaselor de lux; deosebit de interesantă este categoria vaselor campaniene autentice sau imitate. De asemenea aceste cimitire au dat o serie importantă de fibule; printre acestea se găsesc două fibule anulare de fier, descoperite în cimitirele Martí și Bonjoan, databile prin context, prima între 500—475, cea de a

doua la sfîrşitul sec. VI î.e.n., care îmbogăţesc seria fibulelor anulare iberice, demonstrînd — după prof. Almagro — originea greacă a acestui tip. În sfîrşit, mormintele cimitirelor greceşti au dat numeroase obiecte de uz comun, arme, unelte de chirurgie etc. (lipsesc, cu o singură excepţie, obiectele din metale preţioase).

O dată cu sfîrşitul epocii elenistice cimitirele îşi schimbă din nou amplasamentele. Reforma lui Caesar, care a slăbit atît de mult poziţia oraşului, a determinat în acelaşi timp şi o restrîngere a suprafeţei sale către est, înspre vechile cartiere din imediata apropiere a malului mării. Cu această ocazie ampuritanii părăsesc complet necropola Las Corts, acum prea îndepărtată, şi încep să-şi îngroape morţii în imediata apropiere a oraşului, lîngă latura de vest a zidului de incintă roman. Principalele cimitire, denumite, ca şi cele greceşti, după proprietarii locali, sînt Ballesta-Rubert, Torres-Nofre, precum şi cele de la sudul oraşului, cărora li se adaugă vechile cimitire Bonjoan şi Granada, utilizate şi în acest timp. Mormintele romane de la Ampurias sînt în genere sărace, sărăcite şi mai mult de către căutătorii de antichităţi şi deranjate de lucrările agricole. Ele aparţin unor oameni nevoiaşi şi — aşa cum remarcă prof. Almagro — nu se pot compara cu bogatele necropole ale altor oraşe romane din Spania. În linii mari, cimitirele romane se pot încadra între ultimii ani ai domniei lui August şi începutul sec. II e.n. ; numai cimitirul Ballesta-Rubert pare a cuprinde şi sec. II în întregime şi poate chiar o parte din cel următor. Aproape toate mormintele sînt de incineraţie. Cenuşa se aşeza în urne simple de ceramică locală. Uneori erau folosite urne de sticlă, protejate de cutii de plumb ; aceste cutii erau ele însele întrebuinţate în unele cazuri pentru păstrarea resturilor calcinate. Inventarele constă din cîteva lacrimarii, mai ales de lut, şi adesea din monede. În cimitirul Ballesta-Rubert au apărut şi cîteva morminte de inhumaţie. Autorul monografiei presupune că aceste morminte de inhumaţie sînt mai tîrzii decît cele de incineraţie, fără însă să fi surprins vreo indicaţie stratigrafică în acest sens. Inventarele, mai sărace chiar decît ale mormintelor de incineraţie, nu au dat puncte de reper cronologic prea sigure ; numai în două asemenea morminte au apărut o monedă de la Gallienus, databilă în anii 254—268, alta de la Antoninus Pius, între anii 140—143. S-ar părea deci că inhumaţiile sînt mai tîrzii. Ca ritual, aceste morminte nu oferă nimic particular: cadavrul se aşeza culcat, direct pe pămînt, fără construcţie de protecţie ; nu se remarcă nici o preocupare pentru orientare.

În ceea ce priveşte inventarul cimitirelor romane este remarcabilă descoperirea în cîteva urne cinerare a trei plăci de plumb cu inscripţii pe ambele feţe, greu descifrabile, reprezentînd fără îndoială « tabulae defixionis » [1]. De asemenea, în cimitirul Torres-Nofre a fost găsită o tablă de bronz, foarte fragmentară, pe care este reprezentată divinitatea orientală Sabazios, încadrată de Dioscuri.

Aşa cum s-a arătat mai sus, încă din sec. I e.n. se observă că cimitirele romane se apropie din ce în ce mai mult de oraş, fapt ce indică în mod neîndoios decăderea oraşului. Această tendinţă devine şi mai puternică după marea invazie franco-alamană din 260. Valul de năvălitori pustieşte complet oraşul, iar cartierul Neapolis este părăsit şi transformat în cimitir. Mormintele se grupează în jurul bazilicii creştine situată în nordul acestui cartier. Ele sînt împrăştiate printre ruinele oraşului roman. Cimitirele acestei epoci tîrzii durează din sec. III pînă la cucerirea arabă din sec. VIII. Perioada aceasta este una dintre cele mai obscure din istoria Spaniei, ca şi a altor provincii ale imperiului roman. Din nenorocire, inventarul sărac al acestor morminte, care se reduce exclusiv la amfore,

---

[1] Aceste trei « tabulae defixiones » au fost semnalate recent de A. Merlin, AnnEp, 1952, nº 122 a, b, c.

nu permite nici un fel de precizări cronologice. Data lor trebuie conjecturată pe baza examinării tipologice a amforelor. Ritualul funerar al acestor morminte romane tîrzii este caracteristic. Cadavrul se aşeza direct pe sol, orientat întotdeauna riguros cu capul la vest. Mormintele fără protecţie sînt rare; cele mai numeroase sînt cele acoperite cu ţigle aşezate cîte patru pe muchie şi formînd un fel de acoperiş în două pante, de secţiune triunghiulară; pe fundul acestei construcţii, pe podea, erau aşezate alte ţigle sau fragmente de amfore; în unele cazuri, acoperişul de ţigle era la rîndul lui protejat de pietre sau de mortar, care îl înveleau ca o cuvertură. Alt tip de mormînt este acela în amforă: partea inferioară a vasului proteja capul şi partea superioară a corpului, iar partea superioară a amforei — sau numai gîtul şi toartele ei — se punea la picioarele cadavrului. Aceste tipuri de înmormîntare se pot urmări cu un deosebit interes tocmai din capătul opus al lumii antice europene, unde un cimitir întins, din epocă tîrzie romană de la Histria, databil în sec. IV—VI e.n., prezintă frapante analogii cu cel de la Ampurias [1]. Autorul volumelor dedicate necropolei ampuritane se arată foarte prudent în identificarea ritului folosit în aceste cimitire tîrzii. Ne întrebăm dacă nu poate fi vorba de morminte creştine? Prof. Martín Almagro nu face nicăeri în cursul lucrării o asemenea presupunere. Mai mult chiar, el anunţă publicarea cimitirelor paleocreştine propriu-zise în volumul următor, care va avea titlul *La Ampurias Paleocristiana y Visigota.* În ceea ce ne priveşte, credem că orientarea atît de riguroasă a cadavrelor ca şi lipsa inventarelor, reflectă noua concepţie creştină despre viaţa de apoi şi că deci cimitirul este creştin.

Lipsa unor indicii precise de datare pentru necropolele tîrzii l-a obligat pe autor să-şi concentreze atenţia asupra studiului tipologiei unicului tip de vase folosit aici şi anume asupra amforelor. Prof. Almagro a pornit de la tabelul lui Dressel, publicat în 1899 în CIL, XV, fasc. 1, pl. II, analizat de Grenier, în *Manuel d'Archéologie gallo-romaine*, VI, 2, 1934; la aceste două studii s-a adăugat recent articolul cercetătorului elveţian Edgar Pelichet, *A propos des amphores romaines trouvées à Nyon*, în *Zeitschr. f. Schweitzerische Archäologie u. Kunstgeschichte*, VIII, 1946, p. 186 şi urm., care a îmbogăţit cu noi tipuri vechiul tabel al lui Dressel. Prof. Almagro reia problema tipologiei amforelor tîrzii, pe baza celor descoperite în cimitirele ampuritane. El îmbogăţeşte tabelul lui Dressel şi Pelichet cu încă şase tipuri noi: în felul acesta ajungem la 55 de tipuri. Prin serierea cronologică relativă a tipurilor de amfore descoperite la Ampurias, autorul reuşeşte apoi să stabilească următoarea ordine în timp pentru cele trei cimitire romane tîrzii pe care le publică: cel mai vechi este cimitirul El Castellet de la sfîrşitul sec. III, urmat de cimitirul Estruch, aparţinînd sec. IV—V; cel mai nou este cimitirul Martí.

În urma studiului amforelor tîrzii, autorul ajunge la concluzia că evoluţia acestei forme de vas în perioada secolelor III—VIII e.n. este mai lentă decît s-ar bănui la prima vedere, lucru explicabil pentru o vreme atît de frămîntată ca aceea a sfîrşitului erei antice.

Ultima categorie de cimitire studiate la Ampurias, şi cu care se încheie lucrarea *Las necrópolis de Ampurias*, este aceea aparţinînd populaţiei indigene. E vorba de două cimitire extrem de interesante, recent descoperite, numite Parallí şi Muralla NE, ultimul cercetat între 1952—1954, după apariţia primului volum al monografiei. Contemporane cu cele mai vechi cimitire greceşti, acestea două au o dublă importanţă. În primul rînd prin descoperirea lor sînt puse într-o nouă lumină informaţiile scriitorilor antici care vorbesc despre o

[1] *Raport asupra activităţii şantierului Histria din campania 1955*, în *Materiale*, IV, p. 9 şi urm., precum şi cel din 1956, în aceeaşi publicaţie, vol. V (sub tipar).

populaţie locală locuind la Emporion împreună cu grecii ; pe cît se pare, această populaţie purtînd numele de *Indicetes* locuia un cartier separat al oraşului, numit *Indica*.

Pe de altă parte, aceste descoperiri pun şi problema raporturilor dintre populaţia greacă şi *Indicetes*, aceea a procesului de helenizare a celor din urmă etc. ; de asemenea, devine din ce în ce mai imperioasă problema localizării, în cadrul oraşului însuşi, a cartierului *Indica*. La acest interes de ordin local trebuie subliniată valoarea noilor cimitire pentru cunoaşterea mai aprofundată a culturilor din Spania în cursul acestei epoci. Cele două cimitire oferă date importante pentru clasificarea şi datarea diverselor descoperiri franceze şi spaniole din culturile autohtone locale. Nu vom insista totuşi prea mult asupra acestui aspect al cercetărilor de la Ampurias, deoarece el are mai puţine contingenţe cu problemele care ne interesează direct.

Prima dintre aceste două necropole, Parallí, este un cimitir de incineraţie aparţinînd civilizaţiei cîmpurilor de urne, analog în numeroase alte cimitire ale aceleiaşi culturi, descoperite în Catalonia şi în sudul Franţei, direct legate de cimitirele lusaciene central-europene. Nu se constată nici o deosebire sensibilă între materialele de la Parallí şi din celelalte cimitire ale acestei culturi. Plasat în zona oraşului Emporion, Parallí are o excepţională valoare, atît pentru istoria coloniei foceene cît şi prin elementele noi pe care le aduce pentru cunoaşterea culturii cîmpurilor de urne din Spania şi Franţa. Din nefericire însă lipsesc date sigure pentru încadrarea lui cronologică. Spre deosebire de celălalt cimitir Muralla NE, la Parallí nu s-a descoperit ceramică grecească, cu excepţia a cîtorva fragmente atipice, despre care se poate spune numai că sînt lucrate la roată. În plus determinarea cronologică este îngreuiată de faptul că întregul material poartă pecetea unui arhaism foarte pronunţat. Prof. Martín Almagro înclină totuşi să aşeze acest cimitir într-o epocă tîrzie corespunzătoare colonizării oraşului grec, adică între 550—500 î.e.n.. El se bazează în primul rînd pe existenţa acelor cioburi lucrate la roată, care atestă eventual prezenţa coloniştilor greci în regiune, şi, în al doilea rînd, pe constatarea generală că în cultura cîmpurilor de urne din sudul Franţei şi din nordul Spaniei, tendinţele conservatoare şi chiar arhaizante sînt deosebit de active. Problema este încă confuză şi autorul însuşi recunoaşte că nu deţine încă elementele unei cronologii definitive. Rămîne mereu deschisă posibilitatea ca populaţia care a folosit cimitirul Parallí să reprezinte un nucleu indigen, prezent în regiune cu mult înainte de venirea grecilor.

Cimitirul Muralla NE, numit astfel deoarece este situat în imediata apropiere a laturii nord-estice a zidului de incintă construit mai tîrziu de Caesar, este tot un cimitir de incineraţie, însă de un alt caracter. Ceramica şi obiectele indigene sînt mai puţin numeroase. În schimb, produsele greceşti predomină. Pe baza lor, cimitirul poate fi situat aproximativ între 550—450 î.e.n. Caracterul indigen este presupus în primul rînd pe baza ritului de incineraţie în urne şi în al doilea rînd datorită descoperirii ceramicii indigene, lucrată atît la roată cît şi cu mîna. Merită să fie relevată observaţia autorului că această ceramică diferă sensibil de aceea de la Parallí; aici la Muralla NE, influenţa elenică este lesne sezisabilă, ceea ce indică o diferenţă cronologică între cele două necropole. În sfîrşit, trebuie semnalată descoperirea în acest cimitir a unor frumoase exemplare de fibule etrusce *a navicella*, în contexte de la sfîrşitul sec. VI î.e.n. şi, mai ales, a unor fibule cu resort bilateral şi cu picior întors, descoperite în morminte de la sfîrşitul sec. VI şi începutul sec. V î.e.n. ; acestea se adaugă altor descoperiri similare făcute la Heuneburg beim Talhof (« Germania », XXXIV, 1957, p. 22—59, pl. 11), precum şi în tumulul de la Vix din sudul Franţei (*ibidem*, p. 59—65, pl. 16). Prezenţa ultimei categorii de fibule, atît de asemănătoare

cu varianta Duvanli a fibulelor trace, într-un context arheologic atît de timpuriu, ridică probleme interesante privind originea civilizației Latène, atît în spațiul balcanic, cît și în restul Europei.

P. Alexandrescu

GIUSEPPE LUGLI, *La tecnica edilizia romana (con particolare riguardo a Roma e Lazio)*, vol. I, text, vol. II, planșe, Roma, 1957.

În arheologia greco-romană, problema recunoașterii folosinței, a datei și a atribuirii unui monument este una din cele mai grele. Dacă totuși în monumente de artă (sculptură și pictură), prin aplicarea criteriilor pe care Giovanni Morelli le-a formulat și aplicat în domeniul artei medievale și moderne, s-a ajuns la rezolvarea cu succes a acestei probleme, în domeniul monumentelor arhitectonice — mai ales că sînt păstrate sub formă de ruine — problema este încă în curs de rezolvare. Întîrzierea aceasta se datorește într-o oarecare măsură și arheologilor, dintre care unii privesc metoda de cercetare — după cum cu dreptate observă însuși autorul volumului în discuție — cu neîncredere, iar alții abia încep s-o aplice cu o imperfectă cunoaștere.

Că profesorul de la Roma Giuseppe Lugli ar fi pus ca scop lucrării sale risipirea acestei neîncrederi și necunoașteri nu poate fi vorba; cu toate acestea volumul, prin planul lui logic, prin metoda de cercetare, prin documentația convingătoare și expunerea clară, îndeplinește cu prisosință și acest scop.

Volumul urmărește stabilirea metodei de cercetare pentru a se fixa criterii sigure de datare a edificiilor. În afară de introducere — asupra căreia vom insista mai jos — e împărțit în opt capitole, tratînd fiecare cîte un sistem constructiv, în afară de ultimul capitol (VIII) care se ocupă, în general, de arcuri și bolți.

Fiecare capitol e împărțit în două părți. În partea întîia se formulează considerațiuni generale asupra sistemului și formelor de edificii sau asupra structurii, elaborării, materialelor etc., aducîndu-se exemple convingătoare pentru fiecare chestiune tratată.

Partea a doua discută perioadele de dezvoltare ale sistemului, arătîndu-se schimbările intervenite în cursul acestei dezvoltări, bineînțeles și acestea documentate prin numeroase exemple. La sfîrșitul fiecărui capitol se dau tabele cronologice cu monumentele din Roma și Lațiu, iar, cînd e cazul, și din vestul Italiei, semnalîndu-se asemănările și deosebirile.

Introducerea — foarte importantă pentru că fixează principiile metodei de cercetare — mai întîi trece în revistă, în mod critic, bibliografia, oprindu-se numai la lucrările importante, care au făcut un pas mai departe în stabilirea metodei de cercetare a monumentelor.

Primul cercetător care și-a dat seama că elemente de datare a unui monument se pot găsi în însăși examinarea lui atentă este Ciampini în secolul al XVII-lea; urmează apoi Nibby, Guattani, Middleton, Luciani etc., pînă la Esther Boise Van Deman, al cărei studiu e socotit fundamental în ceea ce privește metoda științifică de examinare a tehnicii constructive. Studiul său *Methods of determining the date of Roman concrete monuments* este publicat în AJA, seria II, 1912. Autoarea împarte toată activitatea edilitară romană în nouă perioade, ocupîndu-se înaintea fiecărei perioade de toate sistemele constructive. Prof. Lugli nu e de acord cu această împărțire, ci urmărește fiecare sistem de la apariția lui pînă la ultimele lui aplicații, ceea ce, după părerea noastră, e o împărțire mai logică și mai pedagogică.

Pentru datarea monumentelor antice acceptă de la Van Deman, fără nici o restricție, cele trei elemente care trebuie luate în considerare: 1) internul (adică structura edificiului), 2 externul (izvoarele literare)

cu varianta Duvanli a fibulelor trace, într-un context arheologic atît de timpuriu, ridică probleme interesante privind originea civilizației Latène, atît în spațiul balcanic, cît și în restul Europei.

P. Alexandrescu

GIUSEPPE LUGLI, *La tecnica edilizia romana (con particolare riguardo a Roma e Lazio)*, vol. I, text, vol. II, planșe, Roma, 1957.

În arheologia greco-romană, problema recunoașterii folosinței, a datei și a atribuirii unui monument este una din cele mai grele. Dacă totuși în monumente de artă (sculptură și pictură), prin aplicarea criteriilor pe care Giovanni Morelli le-a formulat și aplicat în domeniul artei medievale și moderne, s-a ajuns la rezolvarea cu succes a acestei probleme, în domeniul monumentelor arhitectonice — mai ales că sînt păstrate sub formă de ruine — problema este încă în curs de rezolvare. Întîrzierea aceasta se datorește într-o oarecare măsură și arheologilor, dintre care unii privesc metoda de cercetare — după cum cu dreptate observă însuși autorul volumului în discuție — cu neîncredere, iar alții abia încep s-o aplice cu o imperfectă cunoaștere.

Că profesorul de la Roma Giuseppe Lugli ar fi pus ca scop lucrării sale risipirea acestei neîncrederi și necunoașteri nu poate fi vorba; cu toate acestea volumul, prin planul lui logic, prin metoda de cercetare, prin documentația convingătoare și expunerea clară, îndeplinește cu prisosință și acest scop.

Volumul urmărește stabilirea metodei de cercetare pentru a se fixa criterii sigure de datare a edificiilor. În afară de introducere — asupra căreia vom insista mai jos — e împărțit în opt capitole, tratînd fiecare cîte un sistem constructiv, în afară de ultimul capitol (VIII) care se ocupă, în general, de arcuri și bolți.

Fiecare capitol e împărțit în două părți. În partea întîia se formulează considerațiuni generale asupra sistemului și formelor de edificii sau asupra structurii, elaborării, materialelor etc., aducîndu-se exemple convingătoare pentru fiecare chestiune tratată.

Partea a doua discută perioadele de dezvoltare ale sistemului, arătîndu-se schimbările intervenite în cursul acestei dezvoltări, bineînțeles și acestea documentate prin numeroase exemple. La sfîrșitul fiecărui capitol se dau tabele cronologice cu monumentele din Roma și Lațiu, iar, cînd e cazul, și din vestul Italiei, semnalîndu-se asemănările și deosebirile.

Introducerea — foarte importantă pentru că fixează principiile metodei de cercetare — mai întîi trece în revistă, în mod critic, bibliografia, oprindu-se numai la lucrările importante, care au făcut un pas mai departe în stabilirea metodei de cercetare a monumentelor.

Primul cercetător care și-a dat seama că elemente de datare a unui monument se pot găsi în însăși examinarea lui atentă este Ciampini în secolul al XVII-lea; urmează apoi Nibby, Guattani, Middleton, Luciani etc., pînă la Esther Boise Van Deman, al cărei studiu e socotit fundamental în ceea ce privește metoda științifică de examinare a tehnicii constructive. Studiul său *Methods of determining the date of Roman concrete monuments* este publicat în AJA, seria II, 1912. Autoarea împarte toată activitatea edilitară romană în nouă perioade, ocupîndu-se înaintea fiecărei perioade de toate sistemele constructive. Prof. Lugli nu e de acord cu această împărțire, ci urmărește fiecare sistem de la apariția lui pînă la ultimele lui aplicații, ceea ce, după părerea noastră, e o împărțire mai logică și mai pedagogică.

Pentru datarea monumentelor antice acceptă de la Van Deman, fără nici o restricție, cele trei elemente care trebuie luate în considerare: 1) internul (adică structura edificiului), 2 externul (izvoarele literare)

şi 3) ocazionalul (decoraţii, inscripţii şi în special stampile pe cărămizi). La acestea însă, Lugli, socotindu-le insuficiente, mai adaugă alte trei.

Recunoaşte, de asemenea, ca o lucrare valoroasă pe aceea a unei alte arheologe americane, Dr. Marion Elizabeth Blake *(Ancient Roman Construction in Italy from the preistoric period to Augustus)*, apărută la Washington în 1947 şi întocmită pe baza notiţelor rămase de la Van Deman, după moartea sa. Lucrare exaurientă şi completă, zice Lugli, totuşi, din cauza unei împărţiri ilogice a materialului şi a descrierilor îmbîcsite de prea multe amănunte, se urmăreşte cu greu şi anevoios la utilizare.

Menţionează în sfîrşit o serie de lucrări referitoare la probleme speciale — un sistem constructiv sau materiale de construcţie etc. — şi după aceea trece la expunerea metodei sale de cercetare şi a criteriilor de datare a monumentelor.

În legătură cu aceasta autorul precizează de la început că în studiul său despre tehnica şi cronologia sistemelor constructive romane se va ocupa cu precădere de Roma şi Laţiu unde există o tradiţie scrisă şi un număr însemnat de monumente datate, deci termeni de comparaţie mai la îndemînă, iar concluziile specifice pot fi mai sigure. Nu crede că se poate stabili un criteriu general pentru monumentele nu numai din toată lumea romană, dar nici chiar din Italia, pentru că fiecare regiune îşi are tradiţiile ei constructive impuse de materialul local, de configuraţia terenului, de climă, de abilitatea meşterilor, de condiţiile etnice şi economice. De aceea pentru restul Italiei se limitează numai la confruntări generice, notînd cel mult asemănări sau deosebiri între o regiune şi alta, mai ales pentru epoca republicană, căci către sfîrşitul acesteia şi îndeosebi în timpul imperiului se observă pretutindeni dorinţa de a-şi însuşi cît mai mult sistemele întrebuinţate în Roma.

Continuă apoi cu fixarea metodei. Între elementele ce trebuie examinate pentru stabilirea cronologiei monumentelor, în afară de cele trei fixate de Van Deman — internul, externul şi ocazionalul — despre care am vorbit mai sus, prof. Lugli mai introduce încă trei, care se dovedesc de o valoare reală în metoda de cercetare:

1. *Calitatea materialului stîncos local. Opus poligonale* sau *incertum* dintr-o regiune cu calcar pot fi contemporane cu *opus quadratum* sau *reticulatum* dintr-o regiune cu tuf.

2. *Scopul unui edificiu sau al unor părţi ale lui.* Marile edificii — temple, incinte etc. — se construiesc şi în sec. II e.n. şi excepţional şi în sec. III în *opus quadratum*, cînd acest sistem căzuse în desuetudine, pe cînd o mică clădire civilă sau de întrebuinţare agricolă se construieşte în *opus caementicium* fără parament sau cu parament în *reticulatum*. Tot aşa anumite părţi ale unui edificiu — terme de pildă — se construiesc în cărămidă chiar dacă restul e în alt sistem.

3. *Moda în construire şi importanţa edificiului.* Sistemul poligonal, de pildă, e caracteristic coloniilor romane şi municipiilor din sec. IV şi III î.e.n., iar *incertum* e preferat de coloniile Gracchilor şi ale lui Sulla şi de toate cetăţile reconstruite după războaiele civile. Apoi o *villa* imperială, oriunde ar fi, construită de arhitecţi abili, se deosebeşte de o *villa* provincială construită de un meşter local, deşi e contemporană cu ea.

În aplicarea acestei metode — continuă autorul într-un paragraf deosebit — se porneşte, ca în orice analiză ştiinţifică, de la fapte sigure ca să se încadreze cele nesigure. Deci, criteriile fundamentale pentru stabilirea evoluţiei cronologice a diferitelor sisteme constructive au fost întemeiate pe monumentele datate de izvoarele istorice sau epigrafice, alăturînd la acestea, pe cale de asemănare, pe cele care sînt lipsite de documentaţie antică. Discută apoi valoarea izvoarelor istorice privitoare la epoca veche romană, pronunţîndu-se pentru ele, împotriva hipercriticismului, şi stabileşte în

limite mai largi data celor mai vechi monumente din Roma şi apariţia arcului şi bolţii în arhitectura romană.

În sfîrşit, autorul încheie capitolul introducerii cu discuţia terminologiei sistemelor constructive antice. Între termenii adoptaţi de cercetătorii moderni unii sînt întrebuinţaţi şi de autorii antici *(silicem, quadratum, caementicium, incertum* sau *antiquum, reticulatum, testaceum)*, alţii sînt convenţionali *(mixtum, vitattum)*.

Aplicînd principiile metodei expuse în introducere, autorul, în cele opt capitole care formează cuprinsul volumului, stabileşte — după cum s-a spus mai sus — structura şi criteriile cronologice ale fiecărui sistem de construcţie din monumentele din Roma şi Laţiu, extinzîndu-se, cînd e cazul, şi în celelalte regiuni ale Italiei. Fără îndoială că acestea fiind rezultatul unei experienţe de aproape patruzeci de ani, iar nu numai al unei cercetări de bibliotecă, ele nu pot suporta nici un fel de obiecţie. Dată fiind această lungă experienţă şi frămîntare a problemelor, volumul a izbutit să atingă o importanţă capitală: el fixează, pentru prima dată complet şi clar, principiile unor metode de lucru a disciplinei topografiei arheologice. Cu un plan bine întocmit, în care se urmăreşte cu uşurinţă firul logic, cu descrieri neîmbîcsite de amănunte inutile, ci scoţînd în evidenţă numai elementele caracteristice îmbinate aşa fel ca să-ţi sugereze viziunea monumentului, volumul capătă o mai mare valoare. Nu numai atît, ci şi sensibilitatea autorului pentru partea estetică a lucrărilor, care transpare aproape în toate descrierile sale — fapt care se întîmplă foarte rar la topografii arheologi — îl face chiar plăcut.

Toate acestea sînt susţinute şi de tehnica tipografică, care e luminoasă şi îmbietoare la citit, iar ilustraţia, caracteristică şi clară — şi bine a făcut autorul că n-a pus obişnuitul metru lîngă monument — îţi dă ea singură etapele evoluţiei diferitelor sisteme constructive.

Este deci un volum care nu trebuie să lipsească din biblioteca unui arheolog, ba chiar să-l însoţească pretutindeni în activitatea lui pe teren, un fel de *vade mecum*. Aceasta chiar pentru arheologii din diferitele ţări, foste provincii romane, căci, dacă în provinciile *inermes* evoluţia plastică şi constructivă se bazează mai mult pe elementele locale (Marcel E. Mariën, *La sculpture romaine*, 1945), în cele ocupate milităreşte elementele de cultură materială romană sînt răspîndite de armată în toată provincia, cele locale rămînînd pe al doilea plan.

Gr. Florescu

VOJTECH ONDROUCH, *Reiche römerzeitliche Gräber in der Slovakei*, Bratislava, 1957, ed. Academiei Slovace de ştiinţe, 271 p., 38 figuri în text, 6 pl. în culori, 55 pl. + 1 hartă.

Autorul prezintă şapte morminte cu bogat inventar funerar. Deşi descoperirile sînt anterioare anului 1940, ele nu au fost încă publicate. Cu excepţia unui mormînt, toate celelalte se datoresc unor descoperiri întîmplătoare şi nu totdeauna inventarul a putut fi salvat în întregime. De asemenea, materialul osteologic s-a păstrat într-o stare foarte rea. Patru dintre morminte s-au găsit fiecare în cîte o localitate: la Vysoká pri Morave, Zohor, Borský Sv. Peter şi Čáčov; alte trei au fost descoperite într-un singur loc, formînd aşa-numitele « morminte princiare » din Stráže. Primele aparţin epocii imperiale vechi (înainte de sec. III e.n.); mormintele din Stráže aparţin epocii imperiale tîrzii. Dintre cele patru morminte din epoca imperială veche, trei sînt morminte de inhumaţie, iar unul (Borský Sv. Peter) de incineraţie. Conţinînd un inventar bogat, compus mai ales din vase de metal, ele sînt morminte de femei. Trei sînt morminte celtice, iar cel de la Čáčov — datînd din timpul războa-

limite mai largi data celor mai vechi monumente din Roma şi apariţia arcului şi bolţii în arhitectura romană.

În sfîrşit, autorul încheie capitolul introducerii cu discuţia terminologiei sistemelor constructive antice. Între termenii adoptaţi de cercetătorii moderni unii sînt întrebuinţaţi şi de autorii antici *(silicem,quadratum, caementicium, incertum* sau *antiquum, reticulatum, testaceum)*, alţii sînt convenţionali *(mixtum, vitattum)*.

Aplicînd principiile metodei expuse în introducere, autorul, în cele opt capitole care formează cuprinsul volumului, stabileşte — după cum s-a spus mai sus — structura şi criteriile cronologice ale fiecărui sistem de construcţie din monumentele din Roma şi Laţiu, extinzîndu-se, cînd e cazul, şi în celelalte regiuni ale Italiei. Fără îndoială că acestea fiind rezultatul unei experienţe de aproape patruzeci de ani, iar nu numai al unei cercetări de bibliotecă, ele nu pot suporta nici un fel de obiecţie. Dată fiind această lungă experienţă şi frămîntare a problemelor, volumul a izbutit să atingă o importanţă capitală: el fixează, pentru prima dată complet şi clar, principiile unor metode de lucru a disciplinei topografiei arheologice. Cu un plan bine întocmit, în care se urmăreşte cu uşurinţă firul logic, cu descrieri neîmbîcsite de amănunte inutile, ci scoţînd în evidenţă numai elementele caracteristice îmbinate aşa fel ca să-ţi sugereze viziunea monumentului, volumul capătă o mai mare valoare. Nu numai atît, ci şi sensibilitatea autorului pentru partea estetică a lucrărilor, care transpare aproape în toate descrierile sale — fapt care se întîmplă foarte rar la topografii arheologi — îl face chiar plăcut.

Toate acestea sînt susţinute şi de tehnica tipografică, care e luminoasă şi îmbietoare la citit, iar ilustraţia, caracteristică şi clară — şi bine a făcut autorul că n-a pus obişnuitul metru lîngă monument — îţi dă ea singură etapele evoluţiei diferitelor sisteme constructive.

Este deci un volum care nu trebuie să lipsească din biblioteca unui arheolog, ba chiar să-l însoţească pretutindeni în activitatea lui pe teren, un fel de *vade mecum*. Aceasta chiar pentru arheologii din diferitele ţări, foste provincii romane, căci, dacă în provinciile *inermes* evoluţia plastică şi constructivă se bazează mai mult pe elementele locale (Marcel E. Mariën, *La sculpture romaine*, 1945), în cele ocupate milităreşte elementele de cultură materială romană sînt răspîndite de armată în toată provincia, cele locale rămînînd pe al doilea plan.

Gr. Florescu

VOJTECH ONDROUCH, *Reiche römerzeitliche Gräber in der Slovakei*, Bratislava, 1957, ed. Academiei Slovace de ştiinţe, 271 p., 38 figuri în text, 6 pl. în culori, 55 pl. + 1 hartă.

Autorul prezintă şapte morminte cu bogat inventar funerar. Deşi descoperirile sînt anterioare anului 1940, ele nu au fost încă publicate. Cu excepţia unui mormînt, toate celelalte se datoresc unor descoperiri întîmplătoare şi nu totdeauna inventarul a putut fi salvat în întregime. De asemenea, materialul osteologic s-a păstrat într-o stare foarte rea. Patru dintre morminte s-au găsit fiecare în cîte o localitate: la Vysoká pri Morave, Zohor, Borský Sv. Peter şi Čáčov; alte trei au fost descoperite într-un singur loc, formînd aşa-numitele « morminte princiare » din Stráže. Primele aparţin epocii imperiale vechi (înainte de sec. III e.n.); mormintele din Stráže aparţin epocii imperiale tîrzii. Dintre cele patru morminte din epoca imperială veche, trei sînt morminte de inhumaţie, iar unul (Borský Sv. Peter) de incineraţie. Conţinînd un inventar bogat, compus mai ales din vase de metal, ele sînt morminte de femei. Trei sînt morminte celtice, iar cel de la Čáčov — datînd din timpul războa-

ielor marcomanice — aparține quazilor. Prin bogăția inventarului, ele sigur că au aparținut păturii avute a populației Slovaciei din acea vreme. Originea inventarului dovedește frecvența legăturilor economice cu sudul (Italia), dar și cu Gallia, precum și vigoarea vieții economice.

În Stráže s-au descoperit două bogate morminte de inhumație și unul de incinerație. După bogăția inventarului și după caracterul lui, ca și pe baza observațiilor antropologice, autorul conchide că mormintele ar aparține unor conducători quazi (doi) și unui om din suita — clientela — lor. Bogate în vase și în obiecte de podoabă, mormintele dovedesc relațiile economice ale păturilor avute ale populației quade — stabilită, în această vreme, în Slovacia — cu Italia, cu Gallia și cu ținuturile renane, cu nordul Pontului Euxin. Interesant de reținut că printre obiectele de inventar apar și produse locale. De asemenea, atît la Čáčov cît și la Stráže s-au găsit resturi de mătase chinezească, ajunsă pînă aici pe calea Orientului apropiat (Alexandria?).

Dar descoperirile de la Stráže permit autorului și unele considerații de istorie socială. El prezintă societatea quazilor ca pe una în curs de dezvoltare, de la democrația militară spre feudalism, cunoscînd forme de sclavaj și semidependență.

Lucrarea e interesantă atît prin concluziile pe care le aduce, cît și pentru bogatul material frumos prezentat, discutat pe larg și datat cu precizie.

R. Florescu

Annales littéraires de l'Université de Besançon (seria a doua)

În a doua serie a Analelor Universității din Besançon, reorganizată pe specialități, începînd din anul 1954, au apărut între 1954 și 1957 și patru fascicule de arheologie.

Întrucît nu este lipsită de interes prezentarea succintă, făcută de L. Lerat în primul număr al publicației, a istoricului Muzeului arheologic din Besançon, vom aminti cîteva date necesare pentru a ne face o imagine a grijii și preocupărilor cercetătorilor din Franța față de documentele arheologice.

Muzeul a fost înființat în anul 1848, avînd un inventar alcătuit din fostele colecții particulare, pe care, încă din 1819, grija oficialităților le-a pus sub oblăduirea statului. La acestea se adaugă cu timpul și alte piese, cumpărate, și însfîrșit materialele rezultate din săpăturile arheologice efectuate la Besançon, vechea așezare gallo-romană *Vesontio*. De curînd a început cercetarea acestui material în vederea studierii și publicării treptate. Efortul cel mai mare a fost depus pentru identificarea fiecărei piese în parte, operație anevoioasă din pricina prea multor inventare ce s-au alcătuit de la înființare pînă azi și în care e greu de găsit locul de proveniență al pieselor. Truda cercetătorilor a fost atît de mare și uneori zadarnică, încît e explicabilă exasperarea ce i-a făcut să califice unul din inventare drept « inventar de băcan » al cărui « interes științific . . . e absolut nul ». Înlocuirea etichetelor vechi cu altele noi, lipsa de legătură între conținutul etichetelor și indicațiile din registre fac ca locul de proveniență al unei bune părți din materiale să rămînă necunoscut. La această dificultate contribuie și faptul că nu toate piesele sînt originare din regiunea respectivă, ci o bună parte provin din țările vecine sau din alte colțuri ale lumii. Dar pentru punerea în valoare a colecțiilor, cercetătorii francezi s-au străduit și au început prezentarea sub formă de catalog al materialului arheologic pe care îl au în grijă.

Prima fasciculă de arheologie: *Catalogue des collections archéologiques de Besançon* cuprinde *Les lampes antiques* publicate de L. Lerat în vol. I, 1954 (VIII+42 p.+XXIV pl.). Autorul s-a străduit, după cum accentuează în capitolul introductiv, să precizeze proveniența lămpilor studiate și în parte a reușit. Datorită faptului că multe n-au putut fi identificate, a fost silit să renunțe

ielor marcomanice — aparţine quazilor. Prin bogăţia inventarului, ele sigur că au aparţinut păturii avute a populaţiei Slovaciei din acea vreme. Originea inventarului dovedeşte frecvenţa legăturilor economice cu sudul (Italia), dar şi cu Gallia, precum şi vigoarea vieţii economice.

În Stráže s-au descoperit două bogate morminte de inhumaţie şi unul de incineraţie. După bogăţia inventarului şi după caracterul lui, ca şi pe baza observaţiilor antropologice, autorul conchide că mormintele ar aparţine unor conducători quazi (doi) şi unui om din suita — clientela — lor. Bogate în vase şi în obiecte de podoabă, mormintele dovedesc relaţiile economice ale păturilor avute ale populaţiei quade — stabilită, în această vreme, în Slovacia — cu Italia, cu Gallia şi cu ţinuturile renane, cu nordul Pontului Euxin. Interesant de reţinut că printre obiectele de inventar apar şi produse locale. De asemenea, atît la Čáčov cît şi la Stráže s-au găsit resturi de mătase chinezească, ajunsă pînă aici pe calea Orientului apropiat (Alexandria?).

Dar descoperirile de la Stráže permit autorului şi unele consideraţii de istorie socială. El prezintă societatea quazilor ca pe una în curs de dezvoltare, de la democraţia militară spre feudalism, cunoscînd forme de sclavaj şi semidependenţă.

Lucrarea e interesantă atît prin concluziile pe care le aduce, cît şi pentru bogatul material frumos prezentat, discutat pe larg şi datat cu precizie.

R. Florescu

Annales littéraires de l'Université de Besançon (seria a doua)

În a doua serie a Analelor Universităţii din Besançon, reorganizată pe specialităţi, începînd din anul 1954, au apărut între 1954 şi 1957 şi patru fascicule de arheologie.

Întrucît nu este lipsită de interes prezentarea succintă, făcută de L. Lerat în primul număr al publicaţiei, a istoricului Muzeului arheologic din Besançon, vom aminti cîteva date necesare pentru a ne face o imagine a grijii şi preocupărilor cercetătorilor din Franţa faţă de documentele arheologice.

Muzeul a fost înfiinţat în anul 1848, avînd un inventar alcătuit din fostele colecţii particulare, pe care, încă din 1819, grija oficialităţilor le-a pus sub oblăduirea statului. La acestea se adaugă cu timpul şi alte piese, cumpărate, şi însfîrşit materialele rezultate din săpăturile arheologice efectuate la Besançon, vechea aşezare gallo-romană *Vesontio*. De curînd a început cercetarea acestui material în vederea studierii şi publicării treptate. Efortul cel mai mare a fost depus pentru identificarea fiecărei piese în parte, operaţie anevoioasă din pricina prea multor inventare ce s-au alcătuit de la înfiinţare pînă azi şi în care e greu de găsit locul de provenienţă al pieselor. Truda cercetătorilor a fost atît de mare şi uneori zadarnică, încît e explicabilă exasperarea ce i-a făcut să califice unul din inventare drept « inventar de băcan » al cărui « interes ştiinţific . . . e absolut nul ». Înlocuirea etichetelor vechi cu altele noi, lipsa de legătură între conţinutul etichetelor şi indicaţiile din registre fac ca locul de provenienţă al unei bune părţi din materiale să rămînă necunoscut. La această dificultate contribuie şi faptul că nu toate piesele sînt originare din regiunea respectivă, ci o bună parte provin din ţările vecine sau din alte colţuri ale lumii. Dar pentru punerea în valoare a colecţiilor, cercetătorii francezi s-au străduit şi au început prezentarea sub formă de catalog al materialului arheologic pe care îl au în grijă.

Prima fasciculă de arheologie: *Catalogue des collections archéologiques de Besançon* cuprinde *Les lampes antiques* publicate de L. Lerat în vol. I, 1954 (VIII+42 p.+XXIV pl.). Autorul s-a străduit, după cum accentuează în capitolul introductiv, să precizeze provenienţa lămpilor studiate şi în parte a reuşit. Datorită faptului că multe n-au putut fi identificate, a fost silit să renunţe

la intenţia de a le prezenta pe cele descoperite sigur în regiune, separat de acelea aduse din alte locuri. Sistemul adoptat este acela tipologic, după care se grupează întregul material, indiferent de locul de proveniență. Autorul a reuşit cu acest prilej să prezinte întregul material, dînd în cadrul grupărilor fixate descrierea fiecărei piese, dimensiunile, materialul şi culoarea, iar acolo unde a putut, şi locul de proveniență. Un merit deosebit al lucrării este raportarea la lucrările de specialitate, mai cu seamă Loeschke şi Walters, folosind chiar şi unele grupări ale acestora pentru completarea studiului său, cum ar fi gruparea A) *Types Walters 90—92* din cadrul seriei a 5-a: les *« Firmalampes »*, sau gruparea *A) Types Loeschke XIII* din cadrul seriei a 6-a: *Lampes ouvertes dépourvues de bec.*

Trecînd peste neajunsul lipsei de preciziuni, autorul se străduieşte în ultimul capitol să grupeze într-o scurtă trecere în revistă toate lucernele care ar avea indicaţii de proveniență din regiunea sequană şi discută pe cele ce i se par dubioase, cu toate indicaţiile aflate chiar pe obiecte. Dintre toate grupările, se pare că se opreşte ceva mai mult asupra lucernelor denumite « Firmalampes », la care descrierea întregii categorii e ceva mai bogată, adăugînd şi unele precizări ale limitelor cronologice între care au fost folosite, sec. I—IV e.n. Ba chiar încearcă să facă şi o delimitare teritorială, socotind că « aria de răspîndire pare limitată la occidentul roman », afirmaţie la care nu putem subscrie, ţinînd seamă de numeroasele piese descoperite în ţara noastră, cît şi de cele publicate de Ivanyi, cunoscute de altfel autorului. Socotim folositoare şi completarea făcută la gruparea opaiţelor cu ciocul încadrat de volute, unde scoate în relief larga răspîndire a celor cu ciocul triunghiular, precum şi « tipul cu volute degenerate » socotit de Loeschke « ca un tip provincial gallic, originar din valea Ronului ». O ultimă grupare este a lămpilor de bronz, pe care le descrie, fără să încerce o clasificare în timp, din lipsa studiilor de specialitate. O completare a indicaţiilor de proveniență o vom găsi în vol. III, 1956, unde publică *addendum au fascicule I du catalogue*, ca urmare a descoperirii unui catalog manuscris al colecţiei Paris, intrată de la început în depozitul muzeului, şi în care se află unele precizări utile identificării.

A doua fasciculă de arheologie conţine lucrarea *Eine etruskische Bronzeschnabelkanne* publicată de Otto Herman Frey în vol. II, 1955 (30 p.+VIII pl.), cu care se începe o nouă serie a monografiilor *Au Musée de Besançon.* Este vorba despre o oinochoe de bronz din Muzeul arheologic din Besançon, o cană etruscă, cu ciocul trilobat, importată în Gallia, unde a fost bogat ornamentată cu un decor celtic gravat în linii de puncte, în stilul La Tène I, dar care totuşi o deosebeşte de celelalte piese cunoscute pînă acum. Alte două căni etrusce, de la Armsheim şi Weisskirchen, au un ornament mai simplu, limitat numai la zona gîtului. Cana din Besançon este ornamentată pe toată suprafaţa în patru zone paralele şi chiar pe fund. Elementele decorului sînt palmeta, spirale, vîrtej, vrej, pe care autorul le analizează, făcînd paralela şi cu coiful de la Berru (Marna). Ornamentul de pe gît, pe care îl interpretează ca palmetă între spirale culcate, îl face să-l considere o celtizare a ornamentaţiei din sudul grecesc.

Pentru datare se face legătura cu coiful de la Berru şi cu cupa de la Les-Saulces-Champenoises (Ardennes) « care fără îndoială au fost create în acelaşi atelier cu cana noastră ». În susţinerea argumentării sale, autorul precizează că cele mai vechi căni din Etruria sînt de la sfîrşitul sec. VI î.e.n., dar forma se păstrează încă o sută de ani neschimbată. În ceea ce priveşte ornamentul, i se pare că e mai greu de datat şi se referă la ceramica grecească de la nord de Alpi, care datează mormintele de « prinţi » în a doua jumătate a sec. V î.e.n. Iar în legătură cu coiful de la Berru, aminteşte mormintele de la Somme-Bionne

(Marna), unde s-a găsit şi o cupă attică cu figuri roşii, datată de la sfîrşitul sec. V î.e.n. Astfel după ce se referă şi la coiful de la Canosa, de la sfîrşitul sec. IV î.e.n., pentru fixarea unui *terminus ante*, el socoteşte că ornamentul de pe cana de la Besançon e contemporan cu cupa attică amintită şi trebuie plasat într-o fază timpurie a artei celtice.

Catalogue des collections archéologiques de Besançon este continuat cu cel de al doilea studiu *Les fibules gallo-romaines*, publicat de L. Lerat în vol. III, 1956 (VI + 52 p. + XIX pl.). Spre deosebire de colecţia lucernelor, aici autorul găseşte că în afară de « un număr relativ restrîns de obiecte a căror provenienţă este necunoscută ... materialul identificat ... provine aproape exclusiv din ţinutul sequanilor şi în special din două mari aşezări gallo-romane ale regiunii: *Vesontio*-Besançon şi *Epomanduodurum*-Mandeur. Materialul este prezentat, ca şi în studiul precedent, din punct de vedere tipologic, deoarece prezentarea geografică i se pare nesigură, iar aceea cronologică e greu de redat, întrucît tipurile de fibule cu balamale, de influenţă italică, şi care apar după cucerirea Galliei, nu fac să dispară tipurile locale de fibule cu resort, care continuă o veche tradiţie şi se dezvoltă pînă la începutul epocii Flaviilor.

Sprijinit pe faptul că tipul cu arc repliat şi cu inel se continuă pînă la începutul epocii imperiale, precum şi pe împrejurarea că în săpăturile de la Besançon nu a fost găsit cu material La Tène II, autorul nu atribuie acestei perioade tipul respectiv. Tipul « Nauheim » este cel mai răspîndit şi mai bogat reprezentat, fapt care-l face să insiste asupra acestor piese, făcînd legături cu cele din alte colecţii, cît şi cu cele publicate în literatura de specialitate, printre care semnalăm pe Tischler şi Werner. O altă constatare a autorului este că tipul de fibulă cu resort acoperit şi cu arc neîntrerupt este, dintre toate tipurile gallo-romane, cel mai bogat reprezentat. Ultimul tip reprezentat este fibula cruciformă, denumită şi cu capete de ceapă, « contemporan cu invaziile germanice, pe care dipticul din Monza ni-l arată pe veşmîntul unui demnitar ».

După descrierea amănunţită a materialului şi raportarea lui la lucrările cunoscute, găseşte necesară alcătuirea unui « index locorum », în care prezintă localităţile de unde provin obiectele, comentînd unele indicaţii şi dînd unele date cu privire la vechile aşezări. Ilustrarea necesară studiului e alcătuită din desene, folositoare, dar departe de a fi la înălţimea unui studiu ştiinţific. Nejustificată pare prezentarea materialului ilustrativ la diferite scări, fapt care nu contribuie la ridicarea calităţii lucrării.

A patra fasciculă de arheologie este *Catalogue des collections archéologiques de Montbéliard*, în care L. Lerat publică *Les fibules gallo-romaines de Mandeur* (vol. 16, 1957 al Analelor, 28 p. + IX pl.). S-a socotit necesară prezentarea unui scurt istoric al colecţiilor ce formează Muzeul arheologic din Montbéliard şi dintre care cea mai veche este din 1859. Şi aici lipsa de indicaţii în inventare ori pe piese face dificilă identificarea materialului şi cere o muncă persistentă pentru limpezirea lor. Cu excepţia cîtorva piese, colecţiile antice sînt de provenienţă locală şi în special din Mandeur; iar obiectele sînt rezultate fie din săpături întîmplătoare, fie din săpăturile arheologice efectuate în vechea aşezare gallo-romană *Epomanduodurum*, actualul Mandeur.

Întrucît în fascicula precedentă a dat bogate amănunte cu privire la tipurile de fibule, de data aceasta, pe lîngă prezentarea fiecărei piese în parte, autorul găseşte suficientă trimiterea la studiul anterior, în afara legăturilor făcute între fiecare piesă şi lucrările cunoscute în acest domeniu, preocupare care continuă să ocupe locul cuvenit în catalog. În continuare sînt publicate şi cele 11 fibule de la Mont-Terrible, pe care le consideră grupă aparte, după locul de provenienţă, cu toate că fac parte

din colecţiile aceluiaşi Muzeu din Montbéliard.

Studiile apărute în *Annales littéraires de l'Université de Besançon* ne arată grija cu care cercetătorii francezi tratează documentele arheologice, publicîndu-le într-un ritm grăbit, socotind că « una din datoriile cele mai grabnice ale arheologiei naţionale este publicarea sistematică a colecţiilor din provincie », fără de care greu s-ar putea întocmi lucrări de mare amploare, sinteze pe probleme.

Exspectatus Bujor

F. VAES et J. MERTENS, *La céramique gallo-romaine en terre sigillée d'* (*Belgique*), Collection Latomus, vol. XIII, 1953, 53 p. + 12 pl.

Studiul celor doi autori e izvorît din intenţia de a înfăţişa cercetătorilor materialul grupat pe categorii, fără a mai aştepta publicarea raportului ultimelor cercetări întreprinse pe teren. Şi după cum s-a făcut şi de alţi autori pentru monedele şi pentru puţurile de lemn descoperite în acelaşi loc, tot aşa încearcă să prezinte o categorie de ceramică romană, *terra sigillata*, interesantă şi atractivă. Materialul, ce se află împrăştiat prin muzee şi colecţii particulare, provine din săpăturile efectuate de exploatarea carierei de nisip de la Elevijt (Brabant), precum şi de cercetările arheologice întreprinse aici de *Service des Fouilles des Musée Royaux d'Art et d'Histoire* din Bruxelles. Documentele arheologice date la iveală cu aceste ocazii sînt extrem de interesante, provenind dintr-un *vicus* roman plasat în regiunea Brabantului, între Bruxelles şi Malines.

Catalogul fragmentelor de *terra sigillata* ocupă întregul volum. Materialul este prezentat în două mari categorii: cu decor şi fără decor. În cadrul primei categorii, piesele sînt grupate pe regiuni şi astfel întîlnim două fragmente de ceramică italică, după care urmează cele din diferitele părţi ale Galliei: meridională, centrală şi de est, grupate pe localităţile în care au fost produse. Se dă cu acest prilej o bogată bibliografie pentru fiecare fragment în parte, ca şi o încercare de datare a pieselor. Materialul ilustrativ ajută în bună parte la urmărirea descrierii pieselor. Categoria a doua, a fragmentelor fără decor, e sumar prezentată, în schimb se dă, atît în planşe cît şi în tablou, o listă întreagă de ştampile ale producătorilor, la care nu omite şi datarea atît de necesară studiului, ca şi raportarea la lucrările de specialitate.

Autorii încearcă, utilizînd materialul prezentat în acest bogat catalog, să tragă unele concluzii de ordin istoric asupra regiunii şi aşezării vechi romane. Eşalonarea în timpul primelor secole din e.n. a fragmentelor de *terra sigillata* îi fac să vadă o continuitate a vieţii romane în această parte. Iar în urma construirii pînă în nord a drumului ce traversa Gallia, s-au putut crea premisele unei dezvoltări a vieţii antice, începînd cu a doua jumătate a sec. I e.n. Viaţa comercială, din ce în ce mai intensă, face să parvină produsele de preţ din regiunile înconjurătoare şi chiar din Gallia meridională, care e cea mai bogat reprezentată. Şi astfel consideră că aşezarea romană de la Elevijt « concentrează aceste diverse curente şi dovedeşte importanţa sa atît din punct de vedere economic, cît şi cultural ».

Fără să se limiteze la prezentarea unui catalog, autorii, sprijiniţi pe material, au încercat şi au reuşit să tragă unele concluzii de ordin istoric, pe care aşteaptă să le confrunte cu rezultatele săpăturilor arheologice.

Exspectatus Bujor

CAHIERS ARCHÉOLOGIQUES; fin de l'antiquité et moyen âge, publ. de André Grabar şi Jean Hubert, VIII, Paris, 1956, 275 p., in 4°.

Volumul VIII al acestei importante publicaţii îşi deschide seria contribuţiilor ştiinţifice cu un articol postum, ultimul pe care l-a scris marele istoric de artă

din colecţiile aceluiaşi Muzeu din Montbéliard.

Studiile apărute în *Annales littéraires de l'Université de Besançon* ne arată grija cu care cercetătorii francezi tratează documentele arheologice, publicîndu-le într-un ritm grăbit, socotind că « una din datoriile cele mai grabnice ale arheologiei naţionale este publicarea sistematică a colecţiilor din provincie », fără de care greu s-ar putea întocmi lucrări de mare amploare, sinteze pe probleme.

Exspectatus Bujor

F. VAES et J. MERTENS, *La céramique gallo-romaine en terre sigillée d'* (*Belgique*), Collection Latomus, vol. XIII, 1953, 53 p. + 12 pl.

Studiul celor doi autori e izvorît din intenţia de a înfăţişa cercetătorilor materialul grupat pe categorii, fără a mai aştepta publicarea raportului ultimelor cercetări întreprinse pe teren. Şi după cum s-a făcut şi de alţi autori pentru monedele şi pentru puţurile de lemn descoperite în acelaşi loc, tot aşa încearcă să prezinte o categorie de ceramică romană, *terra sigillata*, interesantă şi atractivă. Materialul, ce se află împrăştiat prin muzee şi colecţii particulare, provine din săpăturile efectuate de exploatarea carierei de nisip de la Elevijt (Brabant), precum şi de cercetările arheologice întreprinse aici de *Service des Fouilles des Musée Royaux d'Art et d'Histoire* din Bruxelles. Documentele arheologice date la iveală cu aceste ocazii sînt extrem de interesante, provenind dintr-un *vicus* roman plasat în regiunea Brabantului, între Bruxelles şi Malines.

Catalogul fragmentelor de *terra sigillata* ocupă întregul volum. Materialul este prezentat în două mari categorii: cu decor şi fără decor. În cadrul primei categorii, piesele sînt grupate pe regiuni şi astfel întîlnim două fragmente de ceramică italică, după care urmează cele din diferitele părţi ale Galliei: meridională, centrală şi de est, grupate pe localităţile în care au fost produse. Se dă cu acest prilej o bogată bibliografie pentru fiecare fragment în parte, ca şi o încercare de datare a pieselor. Materialul ilustrativ ajută în bună parte la urmărirea descrierii pieselor. Categoria a doua, a fragmentelor fără decor, e sumar prezentată, în schimb se dă, atît în planşe cît şi în tablou, o listă întreagă de ştampile ale producătorilor, la care nu omite şi datarea atît de necesară studiului, ca şi raportarea la lucrările de specialitate.

Autorii încearcă, utilizînd materialul prezentat în acest bogat catalog, să tragă unele concluzii de ordin istoric asupra regiunii şi aşezării vechi romane. Eşalonarea în timpul primelor secole din e.n. a fragmentelor de *terra sigillata* îi fac să vadă o continuitate a vieţii romane în această parte. Iar în urma construirii pînă în nord a drumului ce traversa Gallia, s-au putut crea premisele unei dezvoltări a vieţii antice, începînd cu a doua jumătate a sec. I e.n. Viaţa comercială, din ce în ce mai intensă, face să parvină produsele de preţ din regiunile înconjurătoare şi chiar din Gallia meridională, care e cea mai bogat reprezentată. Şi astfel consideră că aşezarea romană de la Elevijt « concentrează aceste diverse curente şi dovedeşte importanţa sa atît din punct de vedere economic, cît şi cultural ».

Fără să se limiteze la prezentarea unui catalog, autorii, sprijiniţi pe material, au încercat şi au reuşit să tragă unele concluzii de ordin istoric, pe care aşteaptă să le confrunte cu rezultatele săpăturilor arheologice.

Exspectatus Bujor

CAHIERS ARCHÉOLOGIQUES; fin de l'antiquité et moyen âge, publ. de André Grabar şi Jean Hubert, VIII, Paris, 1956, 275 p., in 4°.

Volumul VIII al acestei importante publicaţii îşi deschide seria contribuţiilor ştiinţifice cu un articol postum, ultimul pe care l-a scris marele istoric de artă

din colecţiile aceluiaşi Muzeu din Montbéliard.

Studiile apărute în *Annales littéraires de l'Université de Besançon* ne arată grija cu care cercetătorii francezi tratează documentele arheologice, publicîndu-le într-un ritm grăbit, socotind că « una din datoriile cele mai grabnice ale arheologiei naţionale este publicarea sistematică a colecţiilor din provincie », fără de care greu s-ar putea întocmi lucrări de mare amploare, sinteze pe probleme.

Exspectatus Bujor

F. VAES et J. MERTENS, *La céramique gallo-romaine en terre sigillée d'* (*Belgique*), Collection Latomus, vol. XIII, 1953, 53 p. + 12 pl.

Studiul celor doi autori e izvorît din intenţia de a înfăţişa cercetătorilor materialul grupat pe categorii, fără a mai aştepta publicarea raportului ultimelor cercetări întreprinse pe teren. Şi după cum s-a făcut şi de alţi autori pentru monedele şi pentru puţurile de lemn descoperite în acelaşi loc, tot aşa încearcă să prezinte o categorie de ceramică romană, *terra sigillata*, interesantă şi atractivă. Materialul, ce se află împrăştiat prin muzee şi colecţii particulare, provine din săpăturile efectuate de exploatarea carierei de nisip de la Elevijt (Brabant), precum şi de cercetările arheologice întreprinse aici de *Service des Fouilles des Musée Royaux d'Art et d'Histoire* din Bruxelles. Documentele arheologice date la iveală cu aceste ocazii sînt extrem de interesante, provenind dintr-un *vicus* roman plasat în regiunea Brabantului, între Bruxelles şi Malines.

Catalogul fragmentelor de *terra sigillata* ocupă întregul volum. Materialul este prezentat în două mari categorii: cu decor şi fără decor. În cadrul primei categorii, piesele sînt grupate pe regiuni şi astfel întîlnim două fragmente de ceramică italică, după care urmează cele din diferitele părţi ale Galliei: meridională, centrală şi de est, grupate pe localităţile în care au fost produse. Se dă cu acest prilej o bogată bibliografie pentru fiecare fragment în parte, ca şi o încercare de datare a pieselor. Materialul ilustrativ ajută în bună parte la urmărirea descrierii pieselor. Categoria a doua, a fragmentelor fără decor, e sumar prezentată, în schimb se dă, atît în planşe cît şi în tablou, o listă întreagă de ştampile ale producătorilor, la care nu omite şi datarea atît de necesară studiului, ca şi raportarea la lucrările de specialitate.

Autorii încearcă, utilizînd materialul prezentat în acest bogat catalog, să tragă unele concluzii de ordin istoric asupra regiunii şi aşezării vechi romane. Eşalonarea în timpul primelor secole de e.n. a fragmentelor de *terra sigillata* îi fac să vadă o continuitate a vieţii romane în această parte. Iar în urma construirii pînă în nord a drumului ce traversa Gallia, s-au putut crea premisele unei dezvoltări a vieţii antice, începînd cu a doua jumătate a sec. I e.n. Viaţa comercială, din ce în ce mai intensă, face să parvină produsele de preţ din regiunile înconjurătoare şi chiar din Gallia meridională, care e cea mai bogat reprezentată. Şi astfel consideră că aşezarea romană de la Elevijt « concentrează aceste diverse curente şi dovedeşte importanţa sa atît din punct de vedere economic, cît şi cultural ».

Fără să se limiteze la prezentarea unui catalog, autorii, sprijiniţi pe material, au încercat şi au reuşit să tragă unele concluzii de ordin istoric, pe care aşteaptă să le confrunte cu rezultatele săpăturilor arheologice.

Exspectatus Bujor

CAHIERS ARCHÉOLOGIQUES; fin de l'antiquité et moyen âge, publ. de André Grabar şi Jean Hubert, VIII, Paris, 1956, 275 p., in 4°.

Volumul VIII al acestei importante publicaţii îşi deschide seria contribuţiilor ştiinţifice cu un articol postum, ultimul pe care l-a scris marele istoric de artă

bizantină Gabriel Millet. Articolul se intitulează *Doura et El-Bagawat: La parabole des vierges*, şi-şi propune să demonstreze (p. 1—8) că renumita frescă din baptisterul de la Dura-Europos, pe Eufrat, în care se disting trei personaje feminine, reprezintă un fragment dintr-o scenă care ilustrează parabola celor zece fecioare. În stadiul de astăzi al cercetărilor, această ipoteză nu mai poate fi susţinută. O notă semnată de cei doi directori ai revistei atrage atenţia asupra greşelii de interpretare a lui G. Millet, arătînd că articolul cuprinde o serie de observaţii interesante şi că este o contribuţie originală a marelui dispărut, ceea ce îl îndreptăţeşte să fie adus la cunoştinţa specialiştilor. O scenă asemănătoare cu cea de la Dura-Europos a fost identificată de G. Millet într-un mausoleu de la El-Bagawat, în Egipt ; altele, în două arcosolii din catacombele s. Agnese şi Cyriaca din Roma. În scena de la Dura, cele trei personaje feminine se îndreaptă cu făclii aprinse în mîini spre un bloc masiv, care ar fi frontonul unei construcţii, ce se distinge mult mai limpede în scena de la El-Bagawat.

Într-un articol imediat următor: *La fresque des saintes femmes au tombeau à Doura* (p. 9—26), A. Grabar se ocupă de aceeaşi scenă, a cărei interpretare deosebită se vede lămurit din titlu. În sprijinul noii interpretări sînt aduse: o miniatură din codicele de la Rossano (sec. VI) şi o ţesătură coptă (sec. V). După A. Grabar, pictura de la Dura reprezintă cele trei femei cu numele Maria, la mormîntul lui Hristos. Aceeaşi ipoteză fusese făcută mai înainte, cu mai puţine dovezi, de alţi cercetători ai descoperirilor de la Dura şi de însuşi A. Grabar. Dată fiind o astfel de interpretare, edificiul din partea stîngă a celor trei femei este un sarcofag închis, care vrea să reprezinte însuşi mormîntul lui Hristos, aflător năuntrul unei grote, unde femeile mironosiţe au pătruns cu făclii aprinse. Sarcofagul este înfăţişat pe una din laturile lui înguste, ştiut fiind obiceiul oriental de a aşeza sarcofagele nu de-a lungul, ci perpendicular în peretele hypogeului (autorul admite că în *loculi* se introduceau sarcofage (?)). Fondul purpuriu al scenei vrea să reprezinte întunericul grotei. Lipsa soldaţilor de la mormîntul lui Iisus este firească, ei aflîndu-se la intrarea în grotă, în scena despre care e vorba reprezentîndu-se numai interiorul acesteia. Absenţa îngerului e o caracteristică a scenelor reprezentînd învierea lui Hristos dinainte de Constantin cel Mare. Imaginea sarcofagului deschis, cu capacul dat de o parte, este o creaţie tîrzie, străină Palestinei. În mod excepţional, o reprezentare asemănătoare cu cea de la Dura se mai întîlneşte în secolul al X-lea într-o miniatură mozarabă inedită a codicelui Ashburnham, păstrat în biblioteca Laurentiana din Florenţa. Ea se datorează, după cum presupune autorul, unei influenţe a iconografiei palestiniene asupra Spaniei, în epoca vizigotă şi mozarabă, influenţă venită fie direct, fie prin intermediul Egiptului şi Africii. O atare înrîurire rezultă şi din alte miniaturi ale aceluiaşi manuscris. Scena de la Dura şi replica tîrzie executată în Spania au o origine comună în iconografia palestiniană dinainte de Constantin cel Mare.

Un interesant studiu de epigrafie, cu o concluzie deosebit de valoroasă, prezintă Henri Seyrig şi Louis Robert, în articolul: *Sur un tissu récemment publié* (p. 27—36). Ţesătura datează din secolul V e.n., are dimensiunile 3,25×1,80 m şi se păstrează în *Textile Museum* din Washington, fiind publicată prima dată de A. J. B. Wace, *A Late Roman Tapestry from Egypt*, în *Workshop Notes Paper*, nr. 9, Textile Museum, Washington, D.C., May, 1954. Deşi nu se păstrează în bună stare, se disting totuşi destul de bine cele patru cîmpuri împodobite, două cu scene de vînătoare şi alte două cu amoraşi nimbaţi, în zbor, ţinînd în mîini coşuri cu struguri, vase cu fructe, păsări, ramuri, coroane. Într-o singură coroană se află o mică inscripţie grecească, în două rînduri (fig. 1), care n-a fost citită de editor. Ea cuprinde

numai numele cetății Heracleea, la genitiv (Ἡρακλείας), arătînd locul unde a fost executat prețiosul obiect de artă.

Deoarece în timpul imperiului roman tîrziu au existat mai multe cetăți cu numele Heracleea, Louis Robert demonstrează, în partea a doua a studiului, că cetatea menționată în țesătura de la Textile Museum este vechiul *Perinthos* din Thracia, pe țărmul de nord al Propontidei, care în vremea lui Dioclețian s-a schimbat în *Heracleea*, denumire păstrată pînă în ziua de astăzi sub forma *Eregli*. În timpul imperiului roman tîrziu această cetate a jucat un rol important, avînd un palat imperial și un atelier monetar. Cheia pentru identificarea cetății la care se referă inscripția a fost găsită de cunoscutul epigrafist francez în textul grecesc al unei stele funerare, de asemenea din secolul V e.n., provenind cu siguranță din Heracleea-Perinthos și păstrată acum în Muzeul din Pireu (fig. 2). În această de pe urmă inscripție se menționează existența în Heracleea-Perinth a unui atelier de țesut lîna (γυναικεῖον). Unele izvoare scrise din secolul IV—VI precizează că un *gynaeceum* din acea vreme era un atelier imperial în care se țesea lînă și se confecționau stofe pentru curtea imperială, pentru funcționari și militari. Inscripția închisă în coroană poate fi socotită o marcă de atelier, iar țesătura însăși se pare că era destinată pentru un edificiu public. În articolul *Le chiese di Hierapolis in Asia minore* (p. 37—61), Paolo Verzone aduce unele observații noi cu privire la trei biserici din Hierapolis, în Frigia. Renumită pentru apele sale termale, care erau considerate manifestări ale unor puteri supranaturale, și situată pe drumul de la Efes spre Orient, această cetate a avut o situație înfloritoare pînă în secolul al IV-lea, cînd strămutarea capitalei imperiului la Constantinopol scade din importanța Efesului și a centrelor mai strîns legate de el. Creștinii se ridică împotriva templului lui Pluto și a izvoarelor termale pe care le socotesc manifestări satanice. În timpul lui Iustinian, Hierapolis ajunge capitala provinciei Phrigia Pacatiana secunda, redobîndindu-și în parte din importanța de altă dată și devenind reședința unei mitropolii. Această situație dăinuiește pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea, cînd orașul cade în mîna turcilor. Astăzi, printre ruinele măreților construcții din epoca romană, se recunosc și acelea a două biserici *extra muros* și ale uneia *intra muros*, poate fosta catedrală din sec. IV a cetății, toate trei construite din blocuri de piatră cioplită.

Una din bisericile extramurane (p. 40—45) a fost construită la începutul secolului al V-lea în sala centrală a unuia din cele două mari edificii termale părăsite, situat în apropierea porții celei mari a cetății. Autorul presupune că biserica era închinată unuia din martirii locali: Kyriakos sau Klaudianos. Planul ei era dreptunghiular, avînd de o parte și de alta cîte trei nișe în formă de dreptunghiuri mai mici și o absidă la răsărit, al cărei zid semicircular nu apărea la exterior. Atît sala din mijloc, cît și cele șase nișe laterale erau acoperite de bolți semicilindrice, susținute de ziduri și pilaștri (fig. 1—8). În decursul timpului, construcția a suferit anumite transformări. Decorul sculptural e foarte simplu, iar cel pictural al interiorului s-a distrus aproape în întregime.

Octogonul de la Hierapolis (p. 45—52, fig. 9—16) este cel mai important locaș creștin din acest centru, fiind construit tot la începutul secolului al V-lea, pe o înălțime din apropierea cetății. Forma lui amintește pe aceea a unui edificiu funerar, fiind desigur un martyrion, care e pus în legătură cu sfîntul Filip, întemeietorul comunității creștine din Hierapolis. Planul publicat în secolul trecut de H. Hübsch e completat de autor. El ne amintește planul octogonului descris de sf. Grigore de Nyssa, în scrisoarea către Amfilochie de Iconium. Edificiul constă dintr-un mare octogon central, acoperit de o cupolă. Din acesta se desprindeau spre exterior, de-a lungul

celor două axe principale, patru încăperi dreptunghiulare, foarte deschise la extremităţi, ce alcătuiau braţele egale ale unei cruci. Alte patru încăperi dreptunghiulare mai mici se formau între braţele crucii. Toate cele opt încăperi existente în jurul octogonului central erau acoperite de cîte o boltă semicilindrică şi comunicau între ele prin coridoare existente la baza pilaştrilor masivi. Decorul sculptural e mai bogat şi mai interesant decît al bisericii de la terme: un capitel corintic, pietre cu cruci şi monograme în relief.

Ecclesia urbana, poate chiar catedrala cetăţii creştine (p. 52—56, fig. 17—28), era situată în centrul acesteia. Planul e acela al unei bazilici cu trei nave separate prin două rînduri de pilaştri şi avînd la răsărit o absidă semicirculară în interior, mărginită la exterior de un zid drept. Interesantă, dar neexplicată de autor rămîne încăperea dreptunghiulară din dreapta absidei. Ipoteza unei «capele presbiteriale» sau a unui baptister nu pare satisfăcătoare. Ne gîndim mai curînd la un *pastoforium* sau un *diaconicon*. Un alt punct esenţial de structură arhitectonică, ce atrage atenţia, este dispoziţia în sens transversal a arcelor interioare, care denotă o caracteristică orientală. E de reţinut după aceea alternanţa pilaştrilor mari cu cei mici şi coloanele de lîngă zidurile de N şi S, corespunzînd acestora din urmă. Ne întrebăm dacă la un astfel de edificiu mai trebuia pusă problema existenţei tribunelor deasupra navelor laterale? Tot ca o caracteristică orientală, pare foarte probabilă existenţa unei săli dreptunghiulare, alipite laturii de sud (p. 56). Tehnica de construcţie mai puţin îngrijită decît a monumentelor precedente indică o perioadă de timp mai tîrzie. Decorul sculptural e foarte simplu.

Semavi Eyice, *Les fragments de la décoration plastique de l'Èglise des Saints Apôtres* (p. 63—74) face cunoscute cîteva fragmente de sculptură în marmură, descoperite întîmplător pe locul unuia din cele mai de seamă monumente vechi creştine —biserica mausoleu a primilor împăraţi bizantini — ştearsă de pe faţa pămîntului de cuceritorii otomani ai Constantinopolului, pentru a înălţa în acelaşi punct moscheia sultanului Mahomed al II-lea. Puţinele resturi sculpturale din biserica a cărei bogăţie ajunsese legendară s-au găsit acum cîţiva ani cu prilejul restaurării moscheii lui Mahomed al II-lea şi au fost depuse la Muzeul de antichităţi din Istanbul. Ele reprezintă: patru fragmente dintr-o inscripţie, mai multe fragmente de plăci de balustrade (cancelli), decorate cu medalioane, romburi, cruci şi monograme creştine în relief, un fragment de friză etc. Toate sculpturile se crede că aparţin bisericii restaurate în timpul lui Iustinian. Pe lîngă importanţa pe care o prezintă pentru monumentul dispărut şi pentru arta epocii, fragmentele provenind de la biserica Sf. Apostoli din Constantinopol ne interesează în chip special pentru mai multe descoperiri asemănătoare făcute pînă acum în Dobrogea şi în primul rînd la Constanţa.

Urmează două studii cu privire la o parte din decorul interior al bisericii mănăstirii monofizite Quartamin, de la Tur-Abdin, centrul monofizitismului sirian. În primul din acestea: *Le décor de l'église du monastère de Quartamin d'après un texte syriaque* (p. 75—81), Jules Leroy precizează că mănăstirea Quartamin a fost întemeiată la sfîrşitul secolului al IV-lea, construcţiile urmînd în secolul al V-lea şi la începutul secolului al VI-lea, cînd a fost terminată biserica cea mare (512), cu sprijinul împăratului Anastasie I, cunoscut pentru simpatia sa faţă de monofiziţi. Un manuscris siriac din secolul al XIII-lea, păstrat la British Museum, ne informează despre sprijinul acordat de împăratul Anastasie I pentru construirea bisericii celei mari a mănăstirii Quartamin, unde împăratul bizantin a trimis nu numai bani, ci şi meşteri de tot felul. Totodată se descrie o parte din mobilierul ce împodobea interiorul bisericii.

În al doilea studiu: *Quelques observations sur le décor de l'église de Quartamin* (p. 83—91), André Grabar dă prețioase explicații în legătură cu descrierea din manuscrisul siriac, tradus de J. Leroy. Ceea ce ne reține în chip special atenția e informația textului siriac despre existența a doi arbori mari de bronz în fața altarului, de o parte și de alta a intrării acestuia. În arbori se aflau numeroase lumini și de crengile lor atîrnau tot felul de obiecte din aur, argint și bronz, în formă de ouă, animale, păsări, cruci, coroane etc. Descriind Sf. Sofia din Constantinopol, Paul Silentiariul menționează un rînd de candelabre în formă de arbori în partea de sus a iconostasului acesteia. Și într-un caz și în altul, astfel de candelabre urmăreau să atragă atenția asupra caracterului sfînt al locului pe care-l scăldau în lumină. Diferite reprezentări în mozaic din sec. IV—VI arată răspîndirea acestui obicei în lumea paleocreștină. În plus, arborii de bronz din biserica cea mare de la Quartamin, cu obiectele care atîrnau în ei, amintesc, după cum observă A. Grabar, « pomul de Crăciun » din zilele noastre. Atît unul, cît și ceilalți arbori vor să simbolizeze arborele vieții sau pomul binelui și al răului din grădina paradisului (p. 89). În sec. II e.n., Lucian (*De syria dea*, 49) vorbește despre astfel de arbori mari care se fixau în curtea templului zeiței siriene de la Hierapolis, dîndu-li-se la urmă foc împreună cu animalele și păsările, vii de data aceasta, plus diferite alte obiecte, care erau atîrnate de crengile arborilor.

Într-o serie de patru studii următoare sînt prezentate monumente și probleme de arheologie și de artă medievală-occidentală.

J. Lacam, *Vestiges de l'occupation arabe en Narbonnaise* (p. 93—115), pornind în căutarea urmelor materiale, pe care le-a lăsat în provincia Narbonnaise și în special în orașul Narbonne din sudul Franței armata musulmană în timpul invaziei arabe din prima jumătate a secolului al VIII-lea, descoperă prin prospecțiuni și săpături arheologice diferite elemente de cultură arabă. În domeniul arhitecturii e semnalată existența arcului în formă de potcoavă. În urma săpăturilor restrînse, executate într-un punct din orașul Narbonne, în 1952—1954, s-a determinat stratigrafic existența unui « nivel arab » și s-au descoperit trei morminte, al căror mod de construcție și rit funerar (de notat în special piatra neagră de pe pieptul mortului) sînt atribuite de autor ocupanților musulmani. Ceramica rezultată din săpături e prezentată clar pe niveluri, cea din « nivelul arab » fiind bine sezisată și deosebită de ceramica din celelalte niveluri. Campania de prospecțiuni a dus la descoperirea unui mormînt cu un urcior arab în împrejurimile orașului Narbonne, a numeroase monede arabe de bronz, bătute la Narbonne, în timpul ocupației arabe, ș.a.

Michel de Boüard, *Le Hague-Dike* (p. 117—145) prezintă rezultatele săpăturilor efectuate în 1951—1953 și concluziile la care a ajuns cu privire la valul cunoscut sub numele de *Hague-Dike*, existent în peninsula Cotentin (Franța), la circa 9 km spre sud de Cap de la Hague. S-a constatat că, pe lîngă pămînt, la construirea valului propriu-zis s-a folosit și piatră, care n-a fost aruncată la întîmplare, ci așezată în așa fel încît să facă o cît mai bună legătură a pămîntului. Valul era prevăzut cu o palisadă. Împreună cu șanțul de apărare, valul depășea în anumite locuri, la bază, lățimea de 30 m, șanțul avînd lărgimea de 5—6 m și adîncimea de 1,80 m. Pe o bună distanță a fost folosită panta naturală înspre sud, care i-a scutit pe constructori de o muncă în plus. Acest ultim procedeu ne amintește valul cel mare de la Niculițel, r. Tulcea, fără să pretindem însă că între cele două valuri ar fi vreo legătură.

Avînd șanțul de apărare spre sud, valul *Hague-Dike* a fost înălțat de o populație care se temea de un atac dinspre uscat, fiind stăpînă pe mare și căutînd să-și creeze un loc întărit în porțiunea de teren dinspre Cap de la Hague. Această populație nu putea fi decît aceea a *vikingilor*, după

mijlocul secolului al IX-lea. Rămîne ca săpăturile sistematice ce se vor executa în cuprinsul peninsulei, la nord de val, să confirme concluziile pe care le credem juste.

Blaise de Montesquiou-Fezensac, *L'arc d'Eginhard* (deuxième article, p. 147—174), revine asupra articolului publicat de el în vol. IV, 1949, al aceleiaşi reviste, arătînd că desenul din secolul al XVII-lea pe care-l publicase, nu reprezintă un arc de triumf monumental, din timpul lui Carol cel Mare, după cum crezuse autorul. Un alt desen al aceluiaşi arc de triumf cu reprezentări creştine în relief, publicat mai înainte, însă necunoscut autorului, arată că, într-adevăr, este vorba de un arc de triumf din aceeaşi perioadă de timp, din argint, dar în miniatură (circa 0,38 × 0,23 m). Obiectul se afla pînă în secolul al XVII-lea în tezaurul mănăstirii Saint-Servais de la Maestricht pe Meuse, căreia îi fusese dăruit de Eginhard, stareţul acesteia. Mai mult încă: după alte documente, în mănăstirea S. Servais se aflau chiar două arce de acelaşi fel, servind ca relicviarii. Se pare însă că arcul în miniatură al lui Eginhard a avut ca model un arc de triumf adevărat, rămas necunoscut.

P. de Palol, *Une broderie catalane d'époque romane: La Genèse de Gérone* (premier article, p. 175—214) studiază unul din obiectele de artă de mare valoare din Muzeul Catedralei din Gerona (Spania). Broderia, datată de autor între sec. XI şi XIII, a fost lucrată în regiunea Catalaniei (nu se încearcă precizarea dacă în vreo mănăstire sau în atelierul vreunui centru urban). Pe ea sînt înfăţişate trei cicluri de scene reprezentînd: 1) creaţia lumii, 2) cele patru anotimpuri cu lunile anului, 3) aflarea crucii pe care a fost răstignit Hristos. În legătură cu fiecare scenă din ciclul Genezei autorul face un examen iconografic amănunţit şi documentat, în care întîlnim diferite apropieri cu arta bizantină. Concluzia: « Ciclul Genezei de la Gerona... îşi trage originea dintr-un model bizantin » (p. 98), foarte probabil dintr-un manuscris grec (p. 202—203). Pe de altă parte, pentru reprezentarea celor patru vînturi cardinale, autorul înclină pentru o moştenire din arta romană tîrzie (p. 212). În ceea ce priveşte restul examenului iconografic şi concluziile generale, aşteptăm partea a doua a studiului.

În chip deosebit ne interesează articolul lui St. Pelekanidis: *Un basrelief byzantin de Digénis Akritas* (p. 215—227), cu care se încheie seria studiilor propriu-zise din vol. VIII al revistei.

Digenis Akritas, personajul principal al marii epopei populare bizantine cu acelaşi nume, cunoscut mai înainte în diferite alte reprezentări, este pentru prima oară înfăţişat într-un relief bizantin în marmură, descoperit de St. Pelekanidis cu prilejul lucrărilor de restaurare a bisericii Sf. Ecaterina de la Salonic. Lespedea pe care e înfăţişat eroul legendar e aproape pătrată, cu latura de circa 1 m, şi a servit în perioada paleocreştină ca placă de balustradă la biserică, lucru pe care-l arată crucea aflată în centrul uneia din cele două feţe. Pe faţa a doua a fost sculptat mai tîrziu, în relief înalt, un bărbat îmbrăcat în *lorica* şi fără nici un fel de armă, în luptă cu un leu. Scena aminteşte pe de o parte pe Heracles, pe de alta pe biblicul Samson. Cu ajutorul textelor, St. Pelekanidis precizează că este vorba de Digenis Akritas, eroul simbolic al elenismului medieval. Relieful datează din prima jumătate sau de la mijlocul secolului al XII-lea. El urmează în timp celor mai vechi reprezentări ale aceluiaşi erou din manuscrise, care urcă în secolul al XI-lea, servind ca prototip sculptorilor şi ceramiştilor. Placa găsită la Salonic a fost întrebuinţată şi după sculptarea ei pe a doua faţă cu Digenis Akritas în luptă cu leul, tot ca placă de balustradă, ori în partea de jos a unei deschideri mai înalte, într-un zid de la biserica Sf. Ecaterina de la Salonic.

Partea a doua a revistei (p. 231—275) e mult mai mică decît prima şi poartă titlul *Mélanges*. Aici A. Frolow încearcă o nouă reconstituire a unei cruci bizantine

relicviar, descrisă într-o notiţă din secolul al XIV-lea, şi adăugată la cod. Vat. gr. 644 (secolul al XIII-lea). Reconstituirea se deosebeşte de cea publicată cu cîţiva ani mai înainte de S. G. Mercati. M. Brière prezintă o broderie georgiană (un epitaf), din secolul al XVII-lea, de la Detroit, iar A. Grabar semnează: *Etudes critiques* (p. 249—275), unde examinează critic cîteva lucrări noi de artă bizantină, iconografie, arhitectură paleocreştină etc.

Cuprinsul preţios şi variat al revistei e prezentat în condiţii tehnice superioare.

I. Barnea

IZVESTII — BULLETIN DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE, vol. XX, Sofia, 1955, 636 p.

Cea mai mare parte a acestui volum al cunoscutului periodic arheologic bulgar cuprinde o serie de rapoarte asupra săpăturilor întreprinse la Pliska şi Preslav între anii 1948 şi 1952, pe care le vom prezenta sumar în cele ce urmează.

În raportul intitulat *Săpături în movilele XXXIII şi XXXII de la Pliska* (p. 11—41) Sonia Gheorghieva face mai întîi un scurt istoric al cercetărilor efectuate în movilele XXXII şi XXXIV de către Institutul arheologic rus din Constantinopol în anul 1900, şi în movila XXXIII, de către Geza Feher, în anul 1934, cînd arheologul maghiar a descoperit circa 30 vase cu oase incinerate. Dovedindu-se deci că movila are un caracter funerar, Institutul de arheologie al Academiei de Ştiinţe din R. P. Bulgaria a programat aici noi săpături, care s-au desfăşurat în anii 1949, 1950 şi 1951. Contrar aşteptărilor, în movilă nu s-a mai găsit nici un alt mormînt. În schimb, au putut fi făcute o serie întreagă de observaţii preţioase pentru cunoaşterea ritului funerar. Astfel, numeroasele oase de oaie, porc, cal şi păsări, găsite spre centrul movilei, o determină pe cercetătoarea bulgară să presupună că ele au fost depuse în mod intenţionat de cei rămaşi în viaţă, în credinţa că morţii aveau nevoie de hrană în cealaltă viaţă. Tot acolo au fost aruncate şi vase sparte.

Movila XXXIII, de un evident caracter funerar, aparţine, după părerea autoarei, unei populaţii slave şi datează din perioada cuprinsă între secolul VIII şi anul 865 — momentul creştinării bulgarilor.

Într-una din cele două secţiuni executate în movila XXXII au fost găsite cîteva schelete omeneşti aparţinînd unei epoci ceva mai tîrzii decît data încetării înmormîntărilor din movila XXXIII.

Examenul antropologic al craniilor, făcut de Milko Balan şi Petăr Boev, a dus la concluzia că morţii din movila XXXII prezintă caractere europoide la care se adaugă unele elemente mongoloide (pentru aceasta vezi *Studii antropologice asupra craniilor din movila XXXII de la Pliska*, p. 43—47).

În *Materiale arheologice de la Pliska 1948—1951* (p. 49—181), Stamen Mihailov sistematizează rezultatele principale ale săpăturilor întreprinse de el în vechea capitală a bulgarilor. În campania din anul 1948 au fost descoperite urmele a şase edificii, dintre care patru biserici. Unul din edificiile de caracter civil (nr. 33) avea pereţii făcuţi din pietre legate cu lipitură de lut. Pe pereţii aripei de sud a clădirii se păstrează cîteva scene de vînătoare, realizate în tehnica scrijelării. Într-un sondaj executat nu departe de tumulul nr. IV au fost găsite numeroase oase de animale, între care predominau cele de mistreţ. Tot acolo se aflau multe fragmente de vase cenuşii, lustruite. Atît oasele, cît şi ceramica prezintă urme de arsură puternică, ceea ce îl determină pe autor să presupună că aceasta ar fi un elocvent indiciu despre incendiul care ar fi mistuit incinta interioară în epoca împăratului Nikephor I (811). Printre descoperirile importante din acest loc, se numără un corn de cerb pe care sînt zgîriate litere, diferite semne şi două animale — un cal şi un cerb. Literele par a

relicviar, descrisă într-o notiță din secolul al XIV-lea, și adăugată la cod. Vat. gr. 644 (secolul al XIII-lea). Reconstituirea se deosebește de cea publicată cu cîțiva ani mai înainte de S. G. Mercati. M. Brière prezintă o broderie georgiană (un epitaf), din secolul al XVII-lea, de la Detroit, iar A. Grabar semnează: *Etudes critiques* (p. 249—275), unde examinează critic cîteva lucrări noi de artă bizantină, iconografie, arhitectură paleocreștină etc.

Cuprinsul prețios și variat al revistei e prezentat în condiții tehnice superioare.

I. Barnea

IZVESTII — BULLETIN DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE, vol. XX, Sofia, 1955, 636 p.

Cea mai mare parte a acestui volum al cunoscutului periodic arheologic bulgar cuprinde o serie de rapoarte asupra săpăturilor întreprinse la Pliska și Preslav între anii 1948 și 1952, pe care le vom prezenta sumar în cele ce urmează.

În raportul intitulat *Săpături în movilele XXXIII și XXXII de la Pliska* (p. 11—41) Sonia Gheorghieva face mai întîi un scurt istoric al cercetărilor efectuate în movilele XXXII și XXXIV de către Institutul arheologic rus din Constantinopol în anul 1900, și în movila XXXIII, de către Geza Feher, în anul 1934, cînd arheologul maghiar a descoperit circa 30 vase cu oase incinerate. Dovedindu-se deci că movila are un caracter funerar, Institutul de arheologie al Academiei de Științe din R. P. Bulgaria a programat aici noi săpături, care s-au desfășurat în anii 1949, 1950 și 1951. Contrar așteptărilor, în movilă nu s-a mai găsit nici un alt mormînt. În schimb, au putut fi făcute o serie întreagă de observații prețioase pentru cunoașterea ritului funerar. Astfel, numeroasele oase de oaie, porc, cal și păsări, găsite spre centrul movilei, o determină pe cercetătoarea bulgară să presupună că ele au fost depuse în mod intenționat de cei rămași în viață, în credința că morții aveau nevoie de hrană în cealaltă viață. Tot acolo au fost aruncate și vase sparte.

Movila XXXIII, de un evident caracter funerar, aparține, după părerea autoarei, unei populații slave și datează din perioada cuprinsă între secolul VIII și anul 865 — momentul creștinării bulgarilor.

Într-una din cele două secțiuni executate în movila XXXII au fost găsite cîteva schelete omenești aparținînd unei epoci ceva mai tîrzii decît data încetării înmormîntărilor din movila XXXIII.

Examenul antropologic al craniilor, făcut de Milko Balan și Petăr Boev, a dus la concluzia că morții din movila XXXII prezintă caractere europoide la care se adaugă unele elemente mongoloide (pentru aceasta vezi *Studii antropologice asupra craniilor din movila XXXII de la Pliska*, p. 43—47).

În *Materiale arheologice de la Pliska 1948—1951* (p. 49—181), Stamen Mihailov sistematizează rezultatele principale ale săpăturilor întreprinse de el în vechea capitală a bulgarilor. În campania din anul 1948 au fost descoperite urmele a șase edificii, dintre care patru biserici. Unul din edificiile de caracter civil (nr. 33) avea pereții făcuți din pietre legate cu lipitură de lut. Pe pereții aripei de sud a clădirii se păstrează cîteva scene de vînătoare, realizate în tehnica scrijelării. Într-un sondaj executat nu departe de tumulul nr. IV au fost găsite numeroase oase de animale, între care predominau cele de mistreț. Tot acolo se aflau multe fragmente de vase cenușii, lustruite. Atît oasele, cît și ceramica prezintă urme de arsură puternică, ceea ce îl determină pe autor să presupună că aceasta ar fi un elocvent indiciu despre incendiul care ar fi mistuit incinta interioară în epoca împăratului Nikephor I (811). Printre descoperirile importante din acest loc, se numără un corn de cerb pe care sînt zgîriate litere, diferite semne și două animale — un cal și un cerb. Literele par a

fi cirilice, cu excepţia uneia care este aproape identică cu litera latină D. Semnele de pe corn nu se deosebesc de cele care apar în mod frecvent ca mărci de olar sau de pietrar la Pliska. Interesant de remarcat că pe fruntea calului meşterul a gravat un corn, fapt care îl face pe autor să se gîndească la un ecou îndepărtat al cultului licornian, atît de răspîndit în vechea lume grecească. Săpăturile făcute în anul 1948 în incinta interioară şi, mai precis, în imediata vecinătate a Palatului Mic, au avut ca rezultate principale corectarea în unele locuri a planului unui edificiu săpat mai înainte de P. Karasimeonov şi stabilirea în mod definitiv a faptului că pasajul subteran a aparţinut unei clădiri masive, care a existat înainte de ridicarea Palatului tronului. Aici s-au găsit multe obiecte din metal şi lut, precum şi o inscripţie în limba greacă, pe care se poate citi numele împăratului roman Commodus. Nu se poate trece cu vederea o statuetă-cheie (fig. 26—28), care după stil şi factură datează din epoca romană tîrzie. Tot în cursul săpăturilor din anul 1948, s-a putut constata că, în incinta interioară, în afara clădirilor monumentale, au existat şi clădiri mai modeste, asemănătoare mult acelora din suburbie. În privinţa clădirilor civile, trebuie precizat că, exceptînd atelierul, zidit din piatră, toate locuinţele erau bordeie, puţin săpate în pămînt.

Săpăturile efectuate în anul 1949, în colţul de sud-vest al incintei Palatului Mic şi la sud de acesta, au scos la iveală un complex de construcţii avînd, în mare, forma literei T. Aici s-au găsit fragmente de vase de tip slav, arme, obiecte casnice, podoabe de bronz pentru păr, precum şi o cataramă, tot din bronz, pe care este gravată figura unui leu. În sfîrşit, în acelaşi an au fost reperate urmele unui colector de ape şi ceva mai la sud de acesta resturile unui hypocaust.

În anul 1951, a fost explorat în întregime un atelier ceramic cunoscut încă din anul 1947. În imediata apropiere a atelierului au fost descoperite trei încăperi, săpate în întregime în pămînt. Acestea trebuie să fi fost pivniţe. De altfel, este greu de presupus ca la Pliska, oraşul-capitală, în mijlocul unor edificii grandioase puteau exista locuinţe subterane. Inventarul din ele se reduce la fragmente ceramice de tip slav şi Saltovo-Maiaţk, precum şi la cîteva vîrfuri de săgeată. Materialele prezentate în acest raport de Stamen Mihailov sînt de un interes deosebit pentru arheologii romîni şi în special pentru cei ce se ocupă cu epoca feudală timpurie din Dobrogea, ştiut fiind că dezvoltarea culturii materiale feudale timpurii din provincia noastră transdunăreană prezintă multe asemănări cu aceea din Bulgaria în aceeaşi epocă.

Stancio Stancev publică mai multe rapoarte. În primul, *Săpături şi materiale noi descoperite la Pliska în anul 1948* (p. 183—227), sînt prezentate cîteva date interesante despre Pliska în sec. X—XI, culese din săpăturile făcute în partea de nord-vest a incintei de piatră, în imediata apropiere a întăriturilor, precum şi în colţul nord-estic al incintei palatine. Cu prilejul săpării unui edificiu, dezvelit parţial mai înainte de Kr. Miiatev, au fost găsite patru morminte creştine, ulterioare secolului al X-lea. Ţinînd seamă că movila funerară XXXIII nu este departe, autorul presupune că în această parte a oraşului Pliska era o mare necropolă. În partea de nord-est a incintei palatine au putut fi surprinse resturile unei conducte zidită din cărămizi şi acoperită cu alte cărămizi, în două ape. Tot acolo a fost descoperită o clădire cu trei încăperi, din pietre de talie, legate însă cu pămînt. În ele s-au găsit vase de lut, unelte şi obiecte de fier, precum şi un tipar din piatră pentru turnarea obiectelor de podoabă. În materialul ceramic predomină aşa-numitele vase de tip slav. Alături de ele apar, mai rar, şi fragmente ceramice din pastă cenuşie, ornate cu linii lustruite. Este vorba de vase atribuite, în mod obişnuit, protobulgarilor şi care se încadrează în marea grupă a ceramicii de tip Saltovo-Maiaţk. Autorul

se opreşte în mod special asupra cîtorva descoperiri importante, cum este de exemplu fragmentul de cărămidă, avînd pe el literele greceşti PIAPOΣ şi propune ca, prin adăugarea unei litere, să se citească BPIAPOΣ, cuvînt care ar corespunde latinescului « FORTIS », des întîlnit în ceramica romană cu semnificaţia de durabil. Pe o altă bucată de cărămidă sînt gravate două figuri omeneşti, redate cu barbă, părul tăiat scurt şi cu cercei, detalii care permit să se facă o apropiere cu figurile gravate pe o cărămidă găsită la Madara. Aceste figuri amintesc de asemenea de portretul kievianului Sveatoslav Igorevici, făcut de cronicarul bizantin Leon Diaconul. Autorul susţine însă că ele reprezintă doi bulgari din secolul X. Pe unul din blocurile încastrate în zid este săpată o inscripţie în limba greacă. Pe aceeaşi piatră, în partea ei stîngă, este gravat un om, stînd în picioare, iar în dreapta un călăreţ cu calul său. Maniera în care a fost realizat călăreţul îi sugerează autorului anumite apropieri cu astfel de reprezentări găsite în Cehoslovacia, în centrele alane şi kazare, precum şi în vechiul oraş Majaki din regiunea Voronejului. Totuşi după părerea lui Stancev, figura călăreţului se apropie mai mult de călăreţul de la Madara, precum şi de acela de pe cana mare a tezaurului de la Sînnicolaul Mare. Interesant de amintit că atît figura omenească din stînga, cît şi călăreţul au numele gravat în piatră: ΠЄΤΡΟΣ şi respectiv ΠΥΜΙΡ. Din materialul epigrafic, destul de fragmentar, autorul reconstituie numai o parte. Tiparului de piatră i se rezervă un spaţiu mai mare. După părerea autorului, acesta ar indica faptul că la Pliska exista un dezvoltat centru de fabricare al podoabelor. Materialele discutate în acest raport sînt recoltate dintr-un strat datat în sec. X—XI, adică dintr-o epocă în care Pliska nu mai era centrul statului bulgar. De altfel, începînd cu sec. XI, Pliska pierde, încetul cu încetul, aspectul de centrul economic creator şi decade într-atît încît în secolele imediat următoare devine un simplu sat.

Asupra articolului *Biserica Palatina de la Pliska* (p. 229—264), iscălit de Stamen Mihailov, se discută pe larg într-o recenzie publicată în acest număr al revistei noastre, aşa că nu ne mai oprim şi aici.

În articolul *Îndreptări şi adăugiri aduse planului Palatului tronului de la Pliska* (p. 265—275), Stoian Maslev corectează vechile planuri ale acestui monument, lucrate de K. Skorpil şi de D. Vasiliev.

Un interes deosebit prezintă articolul lui Veselin Beşevliev, *Noi fragmente de inscripţii de la protobulgari şi alte inscripţii din epoca feudală de la Pliska şi Silistra* (p. 277—292). Între inscripţiile publicate, trebuie remarcată în primul rînd una dintre acele găsite la Pliska, în care este consemnat, în fonetică slavă, numele Boian. Acest Boian poate fi una şi aceiaşi persoană cu Voin sau Enravota, fiul lui Omurtag. Pe altă inscripţie, găsită la Kolarovgrad, este consemnat titlul de Bogoin, care nu este altceva decît transcrierea cuvîntului vechi turcesc Bagainos (Βαγαινος). În sfîrşit, mai trebuie reţinută o inscripţie găsită la Silistra, în care este vorba de restaurarea unei biserici. Această inscripţie datează din epoca stăpînirii bizantine.

La nord de Novi-Pazar, nu departe de Pliska, a fost săpată în anii 1948—1949 o necropolă. Rezultatele acestor cercetări sînt prezentate de Stamen Mihailov în studiul *O veche necropolă de lingă Novi-Pazar* (p. 293—336).

Scheletele, în număr de 40, au fost găsite în majoritatea cazurilor la o adîncime de 1,45—1,80 m. Numai cîteva din ele zăceau la o adîncime de 0,70 m. Deosebit de acestea, au fost găsite la o adîncime de numai 0,30 m resturile a două schelete incinerate. Mai totdeauna morţii zăceau întinşi pe spate, cu capul puţin ridicat, iar braţele aşezate de-a lungul corpului. În cazuri mai rare, au fost dezvelite şi schelete, avînd una dintre mîini îndoită de la cot spre abdomen. Unul din morminte

(nr. 33) conţinea doi morţi. Orientarea tuturor era de la nord-est spre sud-vest. În fiecare mormînt, pe lîngă scheletul omenesc, au fost găsite numeroase oase de animale. De notat că oasele de animale mari erau aşezate de obicei la picioarele mortului, în timp ce oasele de animale mici şi de păsări s-au găsit totdeauna la cap. Prezenţa oaselor în morminte trebuie pusă în legătură cu credinţa că morţilor le este necesară hrana. În inventarul mormintelor mai intră arme, cuţite de fier, catarămi şi bineînţeles ceramică, lucrată exclusiv la roată. Ceramica este reprezentată prin oale cu sau fără mănuşi, cupe şi urcioare ; unele dintre ele au mărci. Ea poate fi împărţită în două mari grupe: a) vase din pastă nisipoasă, arsă oxidant ; b) vase din pastă fină, arse reducător şi cu faţa exterioară lustruită.

După ce face, în mod sistematic, observaţii foarte detaliate, autorul se opreşte la o datare pe care noi o socotim nepotrivită. Oprindu-se asupra toporului publicat în fig. 9, el menţionează că acesta se încadrează într-o epocă mai îndelungată, al cărei sfîrşit depăşeşte secolul al IX-lea. Într-unul din morminte s-a găsit o sabie puţin încovoiată, care aminteşte de tipul săbiilor « alane ». Şi această sabie are o circulaţie îndelungată. Ea se întîlneşte în Ungaria, în secolul al VIII-lea, şi în Rusia kieviană, în secolul al X-lea. Cît priveşte aplicele pentru arc, decorate cu motive geometrice, acestea ar fi caracteristice populaţiilor nomade venite din răsărit. Arcul cu astfel de aplice se găseşte reprezentat pe columna lui Traian, ca armă a sarmaţilor. Lăsînd să se înţeleagă că toporul, sabia şi aplicele pentru arc, găsite în necropola de la Novi-Pazar, fac parte din seria prototipelor unor astfel de arme, Mihailov forţează şi datarea ceramicii, precum şi atribuirea ei etnică. Stăruind asupra ceramicii lustruite, el încearcă în cele din urmă să o atribuie populaţiei sarmate şi în consecinţă o datează în sec. IV—V. Cu alte cuvinte, cimitirul de la Novi-Pazar ar aparţine unuia dintre triburile sarmate stabilite în mijlocul tracilor. Părerea noastră este însă cu totul diferită. Vasele cenuşii lustruite, găsite în cimitirul de la Novi-Pazar, se încadrează, atît prin tehnică şi formă, cît şi prin ornament, în marea grupă a ceramicii numită Saltovo - Maiaţk, care nu poate fi datată în nici un caz, cel puţin pentru aceste teritorii, înainte de sec. VIII—IX. Dacă se mai ia în vedere şi împrejurarea că, în aceleaşi morminte, mai există o ceramică din pastă nisipoasă, decorată cu linii orizontal-incizate, încercarea lui Mihailov de a data cimitirul de la Novi-Pazar în sec. IV—V apare de-a dreptul surprinzătoare. În forma în care se prezintă această specie ceramică, numită la noi în chip obişnuit ceramică feudală timpurie, iar în R.P. Bulgaria ceramică de tip slav, ea nu poate fi mai veche decît secolul al IX-lea.

Evident că în necropola de la Novi-Pazar s-au găsit şi unele obiecte ce par a fi mai vechi. Trebuie însă să se vadă, pe de-o parte, în ce condiţii stratigrafice au fost găsite, iar pe de altă parte, dacă ele n-au o circulaţie mai îndelungată în timp. În sfîrşit, este ştiut că orice complex arheologic este datat după obiectele cele mai recente şi nu după cele mai vechi.

Dacă cimitirul de la Novi-Pazar ar aparţine unei populaţii sarmate, ar fi trebuit să se găsească aici măcar unul din elementele caracteristice culturii materiale a acestora. Lipsesc săbiile caracteristice, oglinzile, lipsesc vasele lucrate cu mîna şi atîtea alte obiecte des întîlnite în mormintele sarmate. După toate probabilităţile, cimitirul de la Novi-Pazar aparţine unei populaţii nomade. Aceasta însă nu poate fi decît protobulgară. De altfel, în ultimul timp, atît la noi cît şi în R. P. Bulgaria se întăreşte convingerea că ceramica de tip Saltovo-Maiaţk aparţine protobulgarilor.

Catalogul vaselor şi fragmentelor ceramice găsite în mormintele de la Novi-Pazar a fost întocmit de Stancio Stancev: *Catalogul ceramicii de la Novi-Pazar* (p. 337—346).

Milko Balan şi Petăr Boev în studiul *Materiale antropologice în necropola de la Novi-Pazar* (p. 347—371) prezintă concluziile antropologice, care — după părerea lor — nu contrazic pe cele arheologice la care a ajuns Mihailov.

Lîngă Preslav, la Bial Briag, la picioarele dealului Vălkaşina, se află urmele unei aşezări mănăstireşti. Rezultatele săpăturilor făcute aici în anii 1948, 1949 au fost consemnate de Liuba Ognenova şi Sonia Gheorghieva în raportul intitulat *Săpăturile în mănăstirea de lîngă Vălkaşina, la Preslav*. De notat că din biserică nu se mai păstrează decît substrucţia. În interiorul ei au fost găsite cîteva morminte. Din dărîmături au fost scoase fragmente de cornişă, de consolă, bucăţi de frescă, precum şi plăci de ceramică pictată. Pe o bucată de placă se păstrează o parte dintr-o icoană ce reprezintă pe Sfînta Fecioară şi Iisus copilul. La ridicarea bisericii s-a întrebuinţat, ca material de construcţie, piatră, lemn şi cărămizi. Acestea din urmă au, de cele mai multe ori, mărci de olar. Biserica are formă de cruce şi datează de la sfîrşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea. Într-una din chilii s-au găsit trei vase întregi, care fac parte din categoria ceramicii de lux, foarte des întîlnită în bisericile, mănăstirile şi Palatul de la Preslav. Ele sînt lucrate din pastă fină, bine aleasă, care după ardere a căpătat culoarea roşiatică. De menţionat că vasele au şi pictură. În afară de acestea, peste tot s-a găsit ceramică feudală timpurie, obişnuită. În sfîrşit, mai trebuie amintite două cruci-relicviar, din bronz, cîteva aplici de os şi o cataramă pentru curea. Ţinînd seama de toate acestea, autorii conchid că mănăstirea de lîngă Vălkaşina a fost unul din centrele culturale în timpul primului imperiu bulgar.

Stancio Stancev prezintă în articolul *Săpăturile de pe malul drept al rîului Ticea, lîngă Preslav* (p. 419—428) rezultatele principale ale cercetărilor întreprinse aici în cursul anilor 1951—1952, care au dus la descoperirea resturilor unei biserici, construită din pietre de talie legate cu mortar. În apropiere de ea au fost degajate dărîmăturile unei dependinţe, în care se afla un mormînt zidit. Biserica, datînd din secolul al XII-lea, a avut acoperiş din olane şi foi de plumb. În dărîmături, ici-colo, s-au găsit bucăţi de frescă.

În raportul *Un edificiu civil din valea Bial Briag de lîngă Preslav* (p. 429—444), Nikola Anghelov şi Stancio Stancev descriu o clădire de caracter civil care, după plan, se apropie mult de clădirile de la Pliska, Madara şi Preslav. Dintre materialele găsite în săpături, acelea care prezintă un interes mai mare sînt fragmentele ceramice. Ele se încadrează în cele două mari categorii: ceramica de tip slav şi ceramica Saltovo-Maiaţk. Autorii mai menţionează, între altele, două cuţite de fier, două aplici pentru centură şi un braţ de la o cruce de bronz. Se pare că edificiul a fost construit la sfîrşitul secolului al IX-lea. Autorii presupun că el a dăinuit pînă la 972, anul invaziei lui Ioan Tzimiskes.

Stoian Maslev publică în articolul *Sigilii de plumb bizantine de la Pliska şi Madara* (p. 445—462) paisprezece sigilii bizantine din sec. XI—XII, fără a formula concluzii de ordin general istoric.

Săpăturile întreprinse în colţul zidului estic al incintei interioare de la Preslav fac obiectul unui raport iscălit de Vera Ivanova: *Cele două biserici din colţul zidului estic al incintei interioare de la Preslav* (p. 463—484). Acolo au fost surprinse două biserici suprapuse, din epoci diferite. Cea inferioară, în formă de cruce, a fost mai mare. Caracterul monumental, severitatea zidurilor, permit autoarei să facă o apropiere între această biserică şi monumentele din prima perioadă de la Preslav. Distrugerea ei a avut loc la mijlocul secolului al X-lea. După aceea, în acelaşi loc, s-a construit cealaltă biserică, de proporţii mai mici. Nici aceasta n-a durat mai mult timp. Ea a fost dărîmată la începutul secolului al XI-lea. În încheierea raportului,

Ivanova conchide că ambele biserici reprezintă două epoci deosebite din evoluţia arhitecturii acestui oraş.

Atelierul de ceramică pictată de la sud de biserica circulară de la Pliska (p. 487—510) a fost cercetat în anul 1948 de Ivanka Akrabova-Jandova. Lipsa gropii, care în mod firesc serveşte ca depozit pentru lut, cît şi lipsa cuptorului, o îndreptăţesc pe cercetătoarea bulgară să susţină că în acest atelier erau aduse piese gata făcute, pentru a fi numai pictate. S-au găsit numeroase plăci decorative, asemănătoare întrutotul acelora din biserica circulară. Atelierul a funcţionat în tot timpul cît a durat decorarea bisericii, iar aceasta a fost construită la începutul secolului al X-lea.

Seria rapoartelor din acest volum se încheie cu *Necropola bulgară din epoca feudală de la marginea oraşului Loveci şi podoabele găsite în ea* (p. 511—557). Autorii Sonia Gheorghieva şi Raina Peşeva, prezintă într-o formă sistematizată rezultatele principale ale săpăturilor din acest cimitir, situat pe un platou stîncos, imediat la sud-est de oraşul Loveci. El a fost datat, pe baza monedelor bizantine, în secolele X şi XIII. În necropolă au fost găsite 85 morminte, dar există suficiente indicii să se presupună că numărul lor a fost mult mai mare. Se pare că o bună parte din morminte a fost distrusă cu ocazia săpării tranşeelor în timpul războiului din 1877. Stînca aflîndu-se la o mică adîncime, morţii nu puteau să fie îngropaţi, în adevăratul înţeles al cuvîntului. De aceea, ei erau acoperiţi cu pămînt adus din împrejurimi. Operaţia repetîndu-se pentru fiecare mort în parte, cimitirul a căpătat, cu timpul, un aspect tumular. După părerea autorilor, se prea poate ca alături de necesităţile impuse de teren să fi jucat aici un rol şi vechea tradiţie slavă a înmormîntărilor colective. Pămîntul adus în cimitir a fost luat dintr-un loc apropiat. El conţine urme de cultură materială din două epoci diferite: epoca romană şi epoca slavă.

În morminte au fost găsite numeroase podoabe, dintre care cele mai multe sînt din bronz, iar celelalte din argint, fier sau sticlă. Analiza lor a dus la concluzia că unele din podoabe erau aurite sau argintate. La altele se remarcă tehnica lucrului în filigran. Cele mai numeroase podoabe sînt brăţările, găsite cîte una sau două, la una sau la amîndouă mîinile. Uneori ele erau puse imediat deasupra cotului. Cei mai mulţi cercei au fost găsiţi în partea dreaptă a craniilor. La cîţiva morţi s-a găsit cîte un inel, fie la mîna dreaptă, fie la mîna stîngă. De asemenea, nu lipsesc nici mărgelele de sticlă. În sfîrşit, au mai fost găsiţi nasturi-butoni, bucle de păr din bronz sau fier etc. Toate acestea îndreptăţesc pe autori să formuleze cîteva încheieri, dintre care le reţinem pe acelea referitoare la arta şi îndemînarea meşterilor giuvaergii bulgari din evul mediu.

Concluziile de ordin antropologic asupra scheletelor din cimitirul de lîngă Loveci au fost expuse de Milko Balan şi Petăr Boev în articolul *Date antropologice în legătură cu cimitirul de la Loveci* (p. 559—573).

Petre Diaconu

STAMEN MIHAILOV, ДВОРЦОВАТА ЦЪРКВА В ПЛИСКА, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 229—264.

Reluînd în 1949 săpăturile arheologice pentru corectarea planului bazilicii palatine de la Pliska, publicat mai înainte greşit de către K. Skorpil şi P. Karasimeonov, arheologul St. Mihailov aduce o contribuţie preţioasă cu privire la acest important monument şi la cele anterioare lui, existente în acelaşi loc. S-au identificat cu precizie temeliile a trei monumente suprapuse, din tot atîtea etape principale de construcţie, bine distincte: 1) un templu păgîn cu mult anterior sosirii protobulgarilor, pe care Skorpil îl atribuia greşit acestora 2) o mică biserică creştină cu trei abside la

Ivanova conchide că ambele biserici reprezintă două epoci deosebite din evoluţia arhitecturii acestui oraş.

Atelierul de ceramică pictată de la sud de biserica circulară de la Pliska (p. 487—510) a fost cercetat în anul 1948 de Ivanka Akrabova-Jandova. Lipsa gropii, care în mod firesc serveşte ca depozit pentru lut, cît şi lipsa cuptorului, o îndreptăţesc pe cercetătoarea bulgară să susţină că în acest atelier erau aduse piese gata făcute, pentru a fi numai pictate. S-au găsit numeroase plăci decorative, asemănătoare întrutotul acelora din biserica circulară. Atelierul a funcţionat în tot timpul cît a durat decorarea bisericii, iar aceasta a fost construită la începutul secolului al X-lea.

Seria rapoartelor din acest volum se încheie cu *Necropola bulgară din epoca feudală de la marginea oraşului Loveci şi podoabele găsite în ea* (p. 511—557). Autorii Sonia Gheorghieva şi Raina Peşeva, prezintă într-o formă sistematizată rezultatele principale ale săpăturilor din acest cimitir, situat pe un platou stîncos, imediat la sud-est de oraşul Loveci. El a fost datat, pe baza monedelor bizantine, în secolele X şi XIII. În necropolă au fost găsite 85 morminte, dar există suficiente indicii să se presupună că numărul lor a fost mult mai mare. Se pare că o bună parte din morminte a fost distrusă cu ocazia săpării tranşeelor în timpul războiului din 1877. Stînca aflîndu-se la o mică adîncime, morţii nu puteau să fie îngropaţi, în adevăratul înţeles al cuvîntului. De aceea, ei erau acoperiţi cu pămînt adus din împrejurimi. Operaţia repetîndu-se pentru fiecare mort în parte, cimitirul a căpătat, cu timpul, un aspect tumular. După părerea autorilor, se prea poate ca alături de necesităţile impuse de teren să fi jucat aici un rol şi vechea tradiţie slavă a înmormîntărilor colective. Pămîntul adus în cimitir a fost luat dintr-un loc apropiat. El conţine urme de cultură materială din două epoci diferite: epoca romană şi epoca slavă.

În morminte au fost găsite numeroase podoabe, dintre care cele mai multe sînt din bronz, iar celelalte din argint, fier sau sticlă. Analiza lor a dus la concluzia că unele din podoabe erau aurite sau argintate. La altele se remarcă tehnica lucrului în filigran. Cele mai numeroase podoabe sînt brăţările, găsite cîte una sau două, la una sau la amîndouă mîinile. Uneori ele erau puse imediat deasupra cotului. Cei mai mulţi cercei au fost găsiţi în partea dreaptă a craniilor. La cîţiva morţi s-a găsit cîte un inel, fie la mîna dreaptă, fie la mîna stîngă. De asemenea, nu lipsesc nici mărgelele de sticlă. În sfîrşit, au mai fost găsiţi nasturi-butoni, bucle de păr din bronz sau fier etc. Toate acestea îndreptăţesc pe autori să formuleze cîteva încheieri, dintre care le reţinem pe acelea referitoare la arta şi îndemînarea meşterilor giuvaergii bulgari din evul mediu.

Concluziile de ordin antropologic asupra scheletelor din cimitirul de lîngă Loveci au fost expuse de Milko Balan şi Petăr Boev în articolul *Date antropologice în legătură cu cimitirul de la Loveci* (p. 559—573).

Petre Diaconu

STAMEN MIHAILOV, ДВОРЦОВАТА ЦЪРКВА В ПЛИСКА, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 229—264.

Reluînd în 1949 săpăturile arheologice pentru corectarea planului bazilicii palatine de la Pliska, publicat mai înainte greşit de către K. Skorpil şi P. Karasimeonov, arheologul St. Mihailov aduce o contribuţie preţioasă cu privire la acest important monument şi la cele anterioare lui, existente în acelaşi loc. S-au identificat cu precizie temeliile a trei monumente suprapuse, din tot atîtea etape principale de construcţie, bine distincte: 1) un templu păgîn cu mult anterior sosirii protobulgarilor, pe care Skorpil îl atribuia greşit acestora 2) o mică biserică creştină cu trei abside la

răsărit şi două încăperi dreptunghiulare la N şi S, care-i dau înfăţişarea de cruce latină, şi 3) bazilica palatină propriu-zisă, de forma unui dreptunghiu scurt cu trei abside la răsărit şi un baptister anexat laturii de sud. Într-o epocă mai tîrzie s-a adăugat pe latura de sud a bazilicii palatine o încăpere dreptunghiulară. În plus, în interiorul şi în afara bazilicii palatine s-au descoperit cîteva morminte creştine datînd dintr-o perioadă de timp cînd aceasta era în ruine (gropile mormintelor străbat stratul de dărîmături).

Subliniind valoroasa contribuţie a arheologului St. Mihailov, ne îngăduim să facem anumite observaţii menite să precizeze mai bine unele lucruri. Nu ne referim decît în treacăt la modul în care au fost practicate cele 41 secţiuni, care, după cum arată planul din fig. 4 (p. 235), se pare că nu corespund în întregime « cerinţelor foarte stricte ale arheologiei actuale » (p. 261), aşa cum pretinde autorul. Trebuie să ne oprim însă ceva mai mult asupra fragmentelor arhitectonice refolosite la mormintele mai tîrzii şi pe care St. Mihailov le atribuie greşit bazilicii palatine din secolul al X-lea. Atît stîlpul cît şi plăcile de marmură pentru cancelli, reproduse în fig. 14—16 (p. 253—254), sînt cu siguranţă mai vechi şi credem că aparţin bazilicii din a doua fază de construcţie, care, judecînd după plan şi după decorul sculptural al acestor monumente, se pare că aparţine celei de-a doua jumătăţi a secolului al VI-lea.

A se vedea cu privire la datarea celor mai vechi bazilici cu un astfel de plan (cu trei abside la răsărit, fiecare corespunzînd cîte uneia din navele longitudinale): Paul Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, texte, Paris, 1945, p. 437—439, şi I. Barnea, *Nouvelles considérations sur les basiliques chrétiennes de Dobroudja*, în *Dacia*, XI—XIII, 1945 —1947, p. 233.

Pentru monumente sculpturale asemănătoare cu cele menţionate de la Pliska, ne mulţumim să amintim: P. Lemerle, *op. cit.*, p. 511 şi fig. 64—65 ; *ibidem*, Album, pl. XIII, *b*, pl. LXXV, 17, 32 ; A. Grabar-W. Emerson, *The Basilica of Bělovo*, în *The Bulletin of the Byzantine Institute*, I, Paris, 1946, pl. XXVIII, c şi p. 54, 3 ; France Mesesnel, *Die Ausgrabung einer altchristlichen Basilika in Suvodol bei Bitolj*, în *Izvestiia-Institut*, X, 1936, p. 189—190, fig. 128, 129, 132 şi 133 ; A. Orlandos, 'Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης vol. II, Atena 1954, fig. 514/6, 479/2 şi 5, 481/1 — 3, 492, 493 şi 497 ; G. A. Sotiriu, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, etc. (extr. din 'Αρχ. 'Εφημερίς, 1929), Atena, 1931, p. 77, fig. 90—91 ; *Vodač za Narodniia Muz. Sofia*, 1923, fig. 99. Monumente (stîlpi şi plăci de marmură pentru cancelli) asemănătoare cu cele de la Pliska, despre care e vorba, s-au descoperit şi în Scythia Minor, la *Histria*, *Tomis* şi *Callatis* (toate inedite).

Cu observaţiile noastre coincid de altfel şi cele ale autorului privind ceramica găsită în cuprinsul bazilicii palatine ; această ceramică « urcă în epoca dinainte de sosirea bulgarilor, adică înainte de secolul al VII-lea » (p. 254 şi 264). Credem că observaţii stratigrafice mai atente ar fi dus la punerea în legătură a acestei ceramici cu cel de-al doilea nivel de construcţie. Altele asemănătoare ar putea data, poate, şi ruinele templului antic, care constituie primul nivel de construcţie.

I. Barnea